

SBORNÍK PŘÍSPĚVKŮ

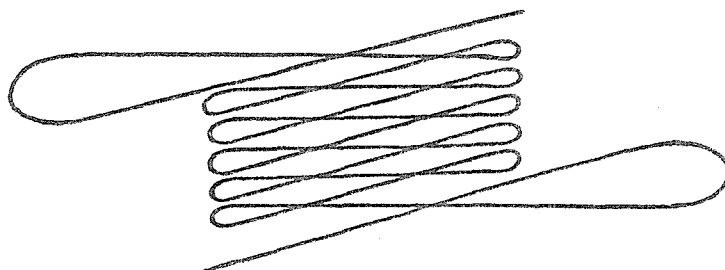

IV. SETKÁNÍ GENEALOGŮ A HERALDIKŮ

OSTRAVA 14. - 15. 10. 1989

OB SA H

	strana
Janusz Bieniak: Problemy metodyczne średniowiecznej genealogii w Polsce.	1
Horst Doležal: Sammlung von biographischen und genealogischen Daten Wiener Waffenerzeuger.	11
Wilken Engelbrecht: Flüchtling im fremden Lande. Weissenberger Exulanten in niederländischen Quellen.	13
Sławomir Górczyński: Heraldika nobilitacji okresu Napoleona I.	19
Milan Hlinomaz: K padesátiletí protektorátní symboliky.	22
Milan Hlinomaz: K možnostem interdisciplinárního uplatnění genealogie odvozené ve spojitosti s antropolekářským výzkumem pozůstatků české šlechty.	25
Stanislav Hošťálek - Petr Tybitancl: Heraldické památky Maltéžského řádu v kostele Matky Boží pod řetězem v Praze.	28
Irena Hrabětová: Genealog Bartoloměj Paprocký z Hlohol a erbovní pověst.	34
František Chocholatý: Rody Opavska za vlády vévody Přemka Opavského. Několik poznámek k vývoji rodových držav na Opavsku v letech 1377 - 1434.	38
Mojmír Chromý - František Kučera: Perla baroka očima heraldika.	46
Robert Janák: Texas Czech Tombstones - A Unique Genealogical Source.	54
Přibomír Jankovič: Heraldické prejavy v knižnej kultúre.	60
Jaroslav Jásek: Hrdost řemesel.	64
Jiří Jurok: Šlechtické zemské úřady a rodová majetková moc v předbřlohorských Čechách a na Moravě (1526 - 1620).	68
Dušan Krivský: Potomci pánov z Křivé v Skalici?	75
Vladimír Markl: Hornické prapory a heraldika.	80
Drahomír Mikulecký: Rodová setkání účinným pomocníkem genealogického bádání.	83
Leoš Mlčák - Karel Žurek: Soubor cechovních znaků ve farním kostele v Uničově.	85
Jozef Novák: Pôvod naturalizmu v uhorskej heraldickej tvorbe.	91
Miroslav Pavlů: Rod Lednických z ledenic na Moravě, jeho původ, genealogie a heraldika.	94
Jan Pelant: Nejstarší západočeské městské znaky a přehled doložených předhusitských městských znaků v České republice.	101
Jan Pchálek: Historické a kulturní souvislosti pohybu příslušníků jedné rodové subpopulace. (Sága rodu Pchálků).	108
Jan Skutil: Heraldické alegorie skladby Orel a král i Nové rady Smila Flašky z Pardubic a z Rychemburka.	113
Jiří Stibor: Dílčí výsledky zpracovávání genealogických výpisů ze zemských a lenních půhonných knih.	118
Vlastimil Svěrák: Pečeti nejstarších moravských landfrýdů.	121
Erich Šefčík: Pokus o doplnění rodokmenu Leoše Janáčka. (Kněz Antonín Herman).	124

Problemy metodyczne średniowiecznej genealogii w Polsce

Janusz Bieniak

1. Centralnym problemem dla badaczy zajmujących się średniowieczną genealogią w Polsce jest problem rodu rycerskiego /1/. Pojęcie to polska mediewistyka umieszcza dziś na szczycie terminologicznego trójpodziału, obejmującego coraz większe zakresy środowisk genealogicznych. Zakresy te prezentują się więc następująco: A) Mała rodzina - dwupokoleniowa. B) Wielka rodzina, odróżniająca się od innych ciągłością stałego nazwiska (najczęściej odmiejscowego), lecz dopiero od XV w.; przedtem mogła, lecz nie musiała odróżniać się niestałym przydomkiem - jej członków pisarze pisali zrazu nawet z różnych miejscowości, na co mogło wpływać posiadanie dóbr w różnych ziemiach, zmiany głównych rezydencji, a wreszcie równoczesne pisanie z gniazda ojcowskiego i z majątności przejętej już w podziale ojcowizny (utrudnia to badania nad identyfikacją osób). C) Ród, grupujący mniejszą lub większą liczbę wielkich rodzin poczuwających się do wspólnego pochodzenia, odróżniający się znamionami heraldycznymi - własnym herbem i nazwą, wspólnymi dla wszystkich tych rodzin, ale nie istniejącymi od początku; heraldyka wchodziła bowiem na nasze ziemie stopniowo w ciągu XIII i jeszcze XIV w., początkowo za pośrednictwem czeskim. Takich rodów herbowych źródła polskie XV w. notują ponad dwieście.

Celem lepszego zilustrowania różnicy między wielką rodziną a rodem posłużę się przykładami. W rodzie Nałęczów, którego herb przedstawia zwiniętą chustę, obok wielu rodzin o różnym stopniu zamożności egzystowały w XV w. cztery rodziny możnowładcze: trzy wielkopolskie (Szamotulscy, Czarnkowscy i Ostrorogowie) oraz jedna mazowiecka (Nowodworscy) /2/. Rodziny te pochodziły od czterech odrębnych już w XIV w. linii Nałęczów, jednak tylko przodkowie Nowodworskich i Czarnkowskich nosili dostatecznie wcześniej swe odmiejscowe miano. Przodkami Szamotulskich byli Świdwowie z Dzwonowa, a Szamotuły znajdowały się w ręku innej rodziny herbu Nałęcz, wspólnego pochodzenia z Czarnkowskimi /3/. Przeszły one do Świdwów najprawdopodobniej w drodze dziedziczenia po kądzieli /4/, przy czym część tej miejscowości pozostała w posiadaniu wcześniejszych panów z Szamotuł, którzy stracili jednak swą możnowładczą pozycję, gdyż przestali piastować urzędy. To samo miano odmiejscowe służyło zatem kolejno dwóm różnym rodzinom w obrębie tego samego rodu, w zależności od zmian w stanie posiadania. Zmiany takie musi mieć stałe na uwadze polska nauka genealogiczna, aby uniknąć możliwych pomyłek. Drugi przykład dotyczy rodu Doliwów, używającego herbu w postaci trzech róż w ukośnym pasie. W jego obrębie można wyróżnić w XIV w. dziewięć rodzin: cztery w Wielkopolsce (z Debna i Biechowa, z Lutogniewa i Wolicy, z Miłosławia oraz z Turska i Zawidowic), trzy w ziemiach Polski środkowej (z Fałkowa i Brzezia, z Lubienia i Gagów oraz z Zychlina i Nowogrodu), wreszcie dwie na pograniczu mazowiecko-sandomierskim (z Boglewic, zamienionych następnie na Siekluki, oraz z Błotnicy). Spośród całej tej dziewiątki pięciu rodzinom (wszystkim środkowopolskim oraz dwóm wielkopolskim wymienionym na początku) można bez trudu odszukać wspólnego przodka z początku XIII w.; niektóre z tych domów wiązało nawet bliższe pokrewieństwo /5/. W XV w. kilka gałęzi rodu używało przydomków odziedziczonych po osobowych przewiskach bliskich przodków; wcześniej dadzą się wyróżnić w obrębie rodu trzy przydomki: Szyrzyk w linii z Fałkowa i Brzezia (od początku XIV w.), Doliwa w linii z Lutogniewa i Wolicy (od połowy XIV w.), wreszcie Paniączęta w linii z Siekluk (również od połowy XIV w.). Miano Doliwa stało się na początku drugiej połowy XIV w. nazwą całego rodu, na co wpłynęła ówczesna pozycja polityczna linii lutogniewskiej, szczególnie wysoka /6/. Naszkicowana wyżej terminologia wydaje się odmienna od używanej w nauce słowackiej, gdzie ród odpowiada polskiemu wielkim rodzinom. W czeskiej literaturze spotkałem dwa inne pojęcia rodu: odpowiadające polskiemu (rod Vítkovců, Hrabišců itp.) oraz węższe (rod pánů z Falkenštejna, z Hradce itp.), które polscy badacze nazwą dziś rodzina albo gałęzią rodu; ten ostatni termin występuje w tym samym znaczeniu również u badaczy czeskich. Istotną cechą polskiego systemu rodowego była wspólność herbu; choć także u nas spotyka się niekiedy barwne odmiany, zależne od geograficznego rozsiedlenia rodowców, zjawisko to nie tworzyło wszakże herbów odrębnych. Podstawą tożsamości heraldycznego znaku rodowego pozostawał zawsze jego wizerunek /7/.

Pojęciowe odróżnienie rodu i rodziny stanowi semantyczną potrzebę nauki, źródła natomiast (u nas dla całego średniowiecza w olbrzymiej większości łacińskie) nie znają wyraźnej granicy między nimi. Określają one ród bądź terminologią heraldyczną (arma, clenodium, proclamatio) /8/, bądź genealogiczną (stirps, cognatio, genus, progenies, parentela, a przede wszystkim genealogia) /9/. Analogiczne oznaczenia obu rodzajów (szczyt, znamię, zawołanie, krew) występują w wypadku użycia języka staropolskiego /10/. Terminologia heraldyczna odnosi się przy tym wyraźnie do rodu, ponieważ jedność herbu stanowiła jego granicę. Genealogiczna natomiast mogła służyć bez różnicy zarówno rodowi, jak i rodzinom w ich obrębie /11/. To samo trzeba powiedzieć o prostym określeniu pokrewieństwa - rodzinne nazwy: bracia rodzeni, przyrodni, stryjeczni uzyskują w rodzie jeszcze jeden, szerszy wymiar: bracia herbowi (fratres clenodiales) /12/. Analogicznie występuje pojęcie stryjów herbowych, gdy chodzi o osoby z wyraźnie starszego pokolenia /13/. Średniowieczni Polacy przenosili zatem na ród swobodnie pojęcia rodzinne, nie tworząc dlań nowych jakościowo nazw. Stan ten przejęli pierwsi heraldycy (Jan Długosz, po nim Bartosz Paprocki), używając głównie terminów dom i familia, jednak w niejednorodnym znaczeniu. Dla Długosza słowa te oznaczały bez różnicy przede wszystkim ród /14/; w jego "Klejnotach" występuje wszak-

że również niekonsekwentna próba ich zróżnicowania /15/. Paprocki natomiast odnosił je zarówno do rodów, jak i do poszczególnych rodzin w obrębie rodu herbowego, za jego czasów noszących już stałe nazwiska /16/. Wyrażną dystynkcję między szerszym a węższym kręgiem genealogicznym, między całością i jej częścią, widać chyba tylko w dwóch wyrazach staropolskich, używanych już tylko w źródłach mazowieckich. Są to: plemię i gniazdo - pierwsze oznaczające ród /17/, drugie - jego gałąź, a więc wielką rodzinę /18/. Pojęcie "jednego gniazda" zastąpił później Paprocki terminem "jednej dzielnicy" /19/, również używanym w potocznym języku. Obydwa słowa oznaczają szczególną bliskość genealogiczną w obrębie rodu. "Plemię" zaś (=potomstwo) było niewątpliwie autentycznym staropolskim określeniem tego, co dziś nazywamy rodem.

Nieostra w świadomości dawnych Polaków semantyczna granica między rodem a rodziną każe postawić pytanie, czy takie rozróżnienie musi rzeczywiście wyrażać oddzielną terminologią współczesna literatura. Jest to jednak realna konieczność - choćby dla tego, że rody herbowe występują w pierwszej połowie XV w. jako podmioty działalności politycznej. Rodami właśnie przystępowano więc wówczas do konfederacji. W 1406 r. przedstawiciele szlachty na ogólnopolskim zjeździe w Piotrkowie zobowiązali się sporządzić dokument, zaopatrzony w pieczęcie każdej "genealogii" /20/. Na sejmikach małopolskich z 1424 r. w Korczynie i Wiślicy uczestniczyli krakowscy i sandomierscy urzędnicy ziemscy oraz po dwóch przedstawiciele tamtejszej szlachty z każdego rodu herbowego (*de quolibet domo seu clenodio*) /21/. Ten sam zwyczaj przyjęły następnie sejmiki niektórych ziem, zwołane celem ratyfikacji postanowień z Jedlny (1430), gdzie dostojnicy Królestwa w zamian za nowe przywileje szlacheckie, m. in. słynny "*Neminem captivabimus nisi iure victum*", zobowiązali się wybrać na tron po zgonie Władysława Jagiełły jednego z jego synów /22/. Oprócz samych dokumentów z Jedlny zachowały się trzy dokumenty sejmików poszczególnych ziem: poznańskiej (1432), brzeskiej (1433) i dobrzyńskiej (1434). W obu ziemiach kujawskich poręczenie przyszłej elekcji umocnili przywieszeniem pieczęci wszyscy urzędnicy oraz po dwóch ze szlachty "*de quolibet clenodio*", nie piastujących godności /23/; w ziemi poznańskiej rodowego systemu przedstawicielstwa nie zastosowano /24/. "Łągdzim śpiewem" rodowego prawa w polityce polskiej, wyjątkowo jednak efektywnym, była Konfederacja dwudziestu rodów (*Compositio clenodiorum*). Powstała ona w 1440 lub 1441 r., w związku z trwałym wyjazdem króla Władysława III na Węgry, miała zaś na celu utrzymanie porządku na obszarze Wielkopolski, Kujaw, Łęczyckiego, Sieradzkiego i Mazowsza, który to obszar obejmowała. Członkowie braterskiego związku rodów zobowiązali się zakończyć wszelkie ewentualne dotychczasowe spory, na wypadek zaś powstania nowych podporządkować się decyzjom arbitrów, którymi miało być po dwóch "panów starszych" (*domini seniores*) z każdej "genealogii" należącej do związku. W razie zaś potrzeby każdy członek konfederacji mógł liczyć na pomoc wszystkich pozostałych. Konfederacja opowiedziała się przy wierze katolickiej, przy królu i książętach mazowieckich, a przystąpiły do niej rody Doliwów, Sulimów, Nałęczów, Zarebów, Dryjów, Ugonów, Toporów, Łeszczyców, Lisów, Roliców, Dołęgów, Grzymałów Korabiów, Kuczabów, Ślepowronów, Cholewów, Leliwów, Rawiczów, Pie-rzchałów i Cielechów /25/. Wiele z nich miało wówczas w swym gronie wybitnych dostojników kościelnych i ziemskich, poczynając od prymasa Wincentego Kota z Dębna, którego ród Doliwa otwiera cały poczet. Związek nie objął Małopolski, gdzie obowiązywała wcześniej już (1438) zawiązana konfederacja korczyńska, która nie miała jednak charakteru unii rodów. /26/.

Systemy rodowy i indywidualny współistniały zatem ze sobą w wielkiej polityce w ciągu omawianego teraz półwiecza. Już w drugiej połowie XIV w. zbiorowości rodowe występują pod swymi nazwami w Kronice Janka z Czarnkowa /27/, w najstarszych ziemskich i grodzkich księgach sądowych /28/, a wcześniej jeszcze - bo niekiedy w pierwszej połowie stulecia - w dokumentach. Odpowiednie zapiski w źródłach aktowych dotyczą najczęściej bądź wywodów szlachectwa, bądź lokalnych konfliktów (wrózd) międzyrodowych. Wywody szlachectwa były dowodem ze świadków, przeprowadzanym przed sądem w razie nagany, tj. zakwestionowania czyjegoś szlacheckiego pochodzenia. Świadkowie - najczęściej po dwóch z rodu ojca, matki i babki ojczyściej, choć istniały także inne formy zwyczajowe /29/ - stwierdzali pochodzenie osoby naganionej z konkretnego rodu szlacheckiego, z podaniem nazwy rodu i herbu /30/. Najstarsze wiadomości o takich wywodach sięgają XIII w.; w pierwszej połowie XIV w. odpowiednie dokumenty niekiedy nie zawierają żadnych nazw ani znaków heraldycznych, co później jest nie do pomyślenia /31/. Pierwsza wzmianka o nazwie rodu w wywodzie (Stary Koń) odnosi się do królewskich lat Łokietka (1320-1333) /32/, a z 1335 r. mamy pierwszy dokument potwierdzający przeprowadzenie wyvodu przez sześciu świadków z trzech herbów /33/. Poczet denominacji rodowych w aktach dotyczących wrózd otwiera wzmianka o wyprawie zbrojnej wielkopolskich Pałuków na brandenburskich Wedlów, dokonana jakiś czas przed 1364 r. /34/. W 1377 r. godzą się po jakichś zajazdach rody Janinów i Grzymałów; mediatorem z ramienia pierwszych był sędzia sandomierski, drugich - wojewoda kaliski /35/. Z końca XIV i z całego XV w. źródła o sporach między konkretnymi rodami mamy już bardzo wiele - najczęściej o czysto lokalnym, czasem jednak i o szerszym zasięgu. Przedtem natomiast zarówno w polityce, jak i w prywatnych sporach grupowych przekazy wymieniają nie zbiorowości o mianach symbolicznych, lecz jednostki przywódcze "*cum sua societate*", "*cum suis consanguineis et amicis*", "*sequacibus*", "*collateralibus*" - a więc na czele ich naturalnych, lecz anonimowych kręgów /36/. Wyjątkowo trafiają się i u nas zbiorowe miana patronimiczne, dobrze znane wczesnym dziejom czeskim; niewielka liczba takich określeń zdołała się następnie utrwalić w nazwaniach rodów (Bolesłonce, Dogrosławowice, Borkowice, Awdanice itp.) /37/. Geneza nazw patronimicznych jest oczywiście jeszcze rodzinna. Akces rycerstwa do najwcześniejszych, czternastowiecznych jeszcze konfederacji (poznańskiej 1352, radomszczańskej 1382 i pyzdrowskiej 1383) odbywał się na drodze czysto indywidualnej, jeszcze bez angażowania całej wspólnoty rodowej i bez wzmianki o niej. Przynależność rodową konfederatów określają wszakże przywieszone przez nich do dokumentu założycielskiego pieczęcie herbowe. Dzięki temu badacz jest w stanie wykryć tu pewne prawidłowości. Tak więc do konfederacji z 1352 r. (zwanej w nauce najczęściej konfederacją Maćka Borkowica, od

imienia ówczesnego wojewody poznańskiego, wymienionego na czele jej uczestników) nie przystąpił nikt z potężnego wówczas rodu Doliwów, kierowanego przez wojewodę kaliskiego Mikołaja z Biechowa, znalazło się tam natomiast aż siedmiu pewnych i paru jeszcze prawdopodobnych członków rodu Grzymałów, którego głowa był wtedy kasztelan poznański Przeczaw z Gułtów /38/. W konfederacjach z 1382 i 1383 r. sytuacja odwraca się; Doliwowie odgrywają w nich wybitną rolę, Grzymałowie zaś znikają, choć piastowali wówczas urzędy /39/. Obydwa dominujące wówczas w Wielkopolsce rody zajmowały więc przez dłuższy okres przeciwną postawę polityczną. Rody istniały zatem i spełniały swe funkcje, początkowo wszakże nie występowały pod swymi, znanymi później nazwami. Wiek XIV jest bowiem dopiero okresem tworzenia się tych nazw - w jednych rodach nastąpiło to nieco wcześniej, w innych nieco później /40/.

Przyjęcie wspólnej nazwy przez rody zostało poprzedzone innym zjawiskiem - przyjęciem wspólnego herbu. W wielu rodach istniały herby dziedziczne już w XIII w. Nie zawsze jednak wizerunek ich odpowiadał później znanej postaci herbu rodowego. Polska sztuka heraldyczna zna dwa typy znamion herbowych: "rodziny" - przedstawiający genetycznie kombinację kresek, później uprzedmiotowioną, oraz "zachodni" - wyrażający motywy zwierzęce, roślinne, astronomiczne, obrotne i gospodarcze w formie przedmiotów od razu gotowych /41/. W XIII w. dominuje u nas pierwszy z wymienionych typów - w literaturze uważany zwykle za "przedheraldyczny", czemu przeczy dziedziczność wielu znaków i pojawiające się z czasem pośrednictwo tarczy. W końcu tego wieku i w pierwszej połowie XIV wiele rodów zarzuciło swe pierwotne herby, przyjmując model "zachodni". Przełom ten dokonywał się w drodze indywidualnych poszukiwań, prowadzonych w najmożliwszych gałęziach rodu. W rezultacie można zauważyć w niektórych rodach przejściowy chaos heraldyczny, polegający na równoczesnym istnieniu kilku różnych znaków na pieczęciach, zanim jeden z nich nie uzyska przewagi i ogólnego uznania. Fenomen ten utrudnia oczywiście badania heraldyczno-genealogiczne. Najlepiej można go prześledzić w sfragistyce rodu Pomianów. Ustanowionym ostatecznie herbem Pomian stała się żubra głowa z mieczem. Po raz pierwszy ten wizerunek wystąpił na pieczęci kasztelana kruszwickiego Chebdy ze Służewa (1306). Rodzina Pomianów Służewskich używała jednak wcześniej znaku kreskowego, a współczesny Chebddie wojewoda brzeski Bronisz ze Służewa używał m. in. dwóch półksiężyców. Z kolei w innej linii tego samego rodu (z Lipia) pojawił się wizerunek gwiazdy. Za czas definitywnego uporządkowania herbu Pomianów trzeba przyjąć połowę XIV w.; najwyższym dostojnikiem w rodzie był wówczas Chebda młodszy ze Służewa, kolejno kasztelan brzeski (1330-1356), kasztelan sieradzki (1357-1359) i wojewoda sieradzki (1359-1366) /42/. Pierwotnym herbem Leszczyńców był znak ; znak ten występuje zarówno na pieczęci rycerza Gerwarda z Koszut (1296) /43/, jak i na okazałej pieczęci konnej sędziego brzeskiego z lat 1288-1299 Macieja z Ostrowa, gdzie wypełnia tarczę jeźdźca /44/. Najpóźniej od 1318 r. Leszczyńcy używali już powszechnie wizerunku brogu /45/.

2. Problem przynależności rodowej polska literatura genealogiczna doceniała od początku. Ograniczając się tu wyłącznie do literatury naukowej. Franciszek Piekosiński w studium nad rycerstwem małopolskim XIII-XIV w. starał się więc określić, choć nie zawsze trafnie, przynależność rodową opisywanych osób /46/. Umożliwił mu to materiał sfragistyczny, starannie przezeń zgromadzony /47/. Rycerskie rodowody opracowywał Piekosiński metodą progresywną, co było błędem ze względu na brak źródeł do okresu stanowiącego podstawę badawczą. Początków rycerstwa polskiego szukał ten autor w fantastycznej "teorii najazdu" i "dynastycznym pochodzeniu" ze Słowiańszczyzny nadbałtyckiej, co odrzucili już jemu współcześni. Nieco konstrukcji genealogicznych zawiera też heraldyczna praca Antoniego Małeckiego, poświęcona przede wszystkim genezie nazw i herbów rodowych /48/. Za ojca naukowej polskiej genealogii średniowiecznej uchodzi jednak słusznie Władysław Semkowicz. Obserwując dyskusję w sprawie początków rycerstwa między Piekosińskim a jego przeciwnikami, uczony ten wypowiedział się za indukcyjną drogą dalszego postępowania. Miałoby więc stać się opracowywanie monografii poszczególnych rodów. Uzasadnienie wybranej drogi oraz plan takich monografii przedstawił Semkowicz we wstępie do "Rodu Pałuków" /49/. Miały one zawierać: a) wyjaśnienie genezy rodu i jego herbu, b) odtworzenie głównego pnia rodu oraz bocznych gałęzi, c) rekonstrukcję stanu własnościowego, z zamiarem wykrycia przy tym najstarszego gniazda, d) ukazanie dziejowej roli rodu w dziedzinie politycznej i kulturalnej. Konstrukcję pracy opierał Semkowicz bądź na schemacie pokoleniowym (tak w "Rodzie Pałuków"), bądź na geograficznym, omawiającym rozsiadlenie badanego rodu w poszczególnych ziemiach polskich (tak w "Rodzie Awdanów", następnej monografii rodowej tegoż autora) /50/. Jego uczniowie i współpracownicy przyjęli ten drugi sposób pisania. Semkowicz, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, stworzył bowiem wokół swych seminariów środowisko heraldyczno-genealogiczne, nazwane później szkołą semkowiczowską. W kręgu oddziaływania Semkowicza, prócz napisanych przez niego samego monografii Pałuków i Awdanów, powstało dzieło dalszych tego rodzaju opracowań (Łodzioń, Czamborów-Rogalów, Wezemborków, Łabędzioń, Bogorioń, Dragów-Sasów, Prusów, Herburtów). Te spośród nich, które ukazały się jeszcze przed II wojną, opublikowały czasopiśma założonego w 1908 r. Polskiego Towarzystwa Heraldycznego: Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego oraz Miesięcznik Heraldyczny /51/. Po wojnie do reaktywowania Towarzystwa ani jego organów nie doszło; dwie ostatnie monografie szkoły znalazły więc miejsce w innych wydawnictwach /52/. Szkoła semkowiczowska stanowi ważny, pionierski etap w rozwoju polskiej genealogii naukowej. Dzięki niej kilkanaście spośród paru set polskich rodów średniowiecznych ukazało się w całości oczom czytelnika, w swym rodowodowym i majątkowym obliczu. Większość prac opierała się jednak wyłącznie (lub prawie wyłącznie) na drukowanym materiale źródłowym; pominięcie archiwaliów stwarzało nieuchronne luki treściowe /53/. Negatywnie zaczęły także semkowiczowska wizja rodu jako zwartej całości, i to egzystującej "z prawieku" - bez dostatecznego uwzględnienia w jego obrębie węższych, rodzinnych kręgów.

Po II wojnie światowej szkoła semkowiczowska nie znalazła kontynuacji. Twórca jej zmarł w 1949 r., a pozostali badacze przeszli do innej problematyki. W lansowanych podówczas koncepcjach metodologicznych genealogia nie znalazła zresztą dla siebie przychylnego miejsca. Uznano ją za nieprzydatną dla celów, jakie sobie postawiono. W nowych warunkach ustalenia szkoły spotkały się z ostrą krytyką, prowadzoną głównie przez historyków państwa i prawa. Krytyka owa, skierowana przeciwko założeniom "polskiej teorii rodowej", miała dwa oblicza: umiarkowane oraz skrajne. Kierunek umiarkowany reprezentowali głównie Władysław Sobociński i Juliusz Bardach; studia ich definitywnie obaliły pogląd o starodawnej genezie rodów, ograniczając czas ich egzystencji do XIII - XV w. /54/. W tej akurat sprawie polemizował z Semkowiczem już znacznie wcześniej Oskar Halecki /55/. Niesłuszne za to było podzielenie w pracy Bardacha jednolitego pojęcia rodu na cztery odrębne kategorie /56/. Umiarkowani krytycy Semkowicza kwestionowali genealogiczność przynajmniej niektórych rodów (nawiązując w tym do poglądu Kazimierza Tymienieckiego) /57/, uznawali natomiast polityczne ich znaczenie w XIII - XIV w. Dla krytyków skrajnych zaś rody były kompletną fikcją. Należy tu przede wszystkim Jan Adamus, który odmówił owym rodom realnej wartości i proponował wstawić na ich miejsce płynną, "agnatyczno-kognatyczną grupę krewnych" /58/. Nie wyjaśnił wszakże, czemu owe rzekome fikcje tak masowo pojawiają się w źródłach. Inny przykład kierunku skrajnego stanowił wczesne studium Jana Baszkiewicza - lekceważąco odniósł się on w nim do politycznej roli rodów, eksponując za to koncepcję o antagonizmie między możnowładztwem a rycerstwem szeregowym, niezależnie od przynależności rodowej /59/.

Zakwestionowanie znaczenia rodów wywołało przejściowy kryzys w badaniach nad historią polityczną. Zwolennikom hiperkrytycyzmu zabrakło konkretnych ugrupowań, które mogłyby funkcjonować jako podmioty dziejących się wydarzeń. Szukano więc tego rodzaju ugrupowań w całych warstwach społecznych, których postawy wobec politycznych faktów próbowano charakteryzować, naprawdę mając w źródłach tylko świadectwa o zachowaniu poszczególnych, czasem nader nielicznych przedstawicieli takich warstw. Co więcej, wątpliwości mogły budzić powierzchowne kryteria zaszeregowania - wszak nie każdy dostojnik ziemski wywodził się z możnowładztwa, a nawet nie każdy urodzony możnowładca piastował urząd. Niejasności te mogło rozproszyć tylko odnowienie studiów genealogicznych, bez których dalej obchodzić się nie było można. Wraz z nimi musiała wrócić do mediewistyki polskiej tematyka rodowa. Praktycznie nie opuściła ona jej nigdy całkowicie, ponieważ część badaczy, nie ulegając panującej modzie, pisała jak w "semkowiczowskich" czasach o polityce rodów. Renesans historycznej wartości rodów wymagał jednak nowego uzasadnienia teoretycznego. Musiało ono z jednej strony przybrać charakter krytyki krytyków Semkowicza, z drugiej zaś stanowić przewyższenie niektórych jego poglądów, niemożliwych już do utrzymania. Uzasadnienie to przypadło w udziale nowej, toruńskiej szkole genealogicznej /60/.

Ponowny wzrost zainteresowania tematyką rodową wyraził się od 1976 r. w konkretnych formach organizacyjnych, mianowicie w utworzeniu z inicjatywy Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk specjalnego zespołu do badania składu i postaw środowisk społeczno-politycznych, wigzi krewiacyjnych i regionalnych oraz grup kierowniczych w Polsce do połowy XV w. Trzon zespołu stanowili pracownicy Zakładu Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; obok nich wszakże znaleźli się tam przedstawiciele niektórych innych środowisk uniwersyteckich, zainteresowani mediewistyczną genealogią. Program pracy zespołu, działającego pod moim kierownictwem, objął opracowywanie środowisk genealogicznych (a więc właśnie rodów i ich poszczególnych gałęzi) oraz terytorialnych, prozopografii, studia poświęcone metodzie badań genealogicznych oraz prace nad datowaniem potrzebnych źródeł. Celem lepszej koordynacji swej działalności badawczej oraz szerszej dyskusji nad jej wynikami zespół organizuje co powien czas sympozja genealogiczne w Golubiu (dotąd trzy, w latach 1980, 1982 i 1985) z udziałem kilkudziesięciu zainteresowanych osób z kraju i kilku z zagranicy, w tym zawsze z Czechosłowacji /61/. Materiały tych sympozjów są publikowane /62/, a czwarte z nich - tym razem poświęcone elicie średniowiecznej - przewidziane na rok 1990.

Tematyka rodowa znalazła swe miejsce głównie na II sympozjum golubskim, jako kosekwencja sympozjum I, które opracowało i przedyskutowało unowocześnioną metodę badań. Chodziło teraz o jej wdrożenie we wznowioną praktykę monografii rodowych. Sympozjum II przedstawiło stan sześciu takich opracowań na różnych etapach ich pisania. Są to monografie Toporów, Łabędziców, Lisów, Godziębów, Rawiczów i Czapłów /63/. Spośród nich są obecnie zakończone pełne monografie Lisów i Rawiczów; będą one jednak, może długo, oczekiwały na publikację. Prace zreferowane w Golubiu dowodzą znacznego ożywienia tematyki; pierwsze po "postsemkowiczowskiej" przerwie monografie rodowe ukazały się jednak nieco wcześniej. Takim dziełem jest tom I "Leliwów Łar-nowskich" Włodzimierza Dworaczka, który przed omówieniem magnackiej, tytułowej gałęzi rodu omówił rozsiedlenie wszystkich rodzin herbu Leliwa w kraju /64/. Świadome już nawiązanie do tematyki "semkowiczowskiej" stanowi praca doktorska toruńskiego badacza Jana Pakulskiego, będąca niepełną monografią rodu Nałęczów /65/. Inny przedstawiciel genealogicznej szkoły toruńskiej, Krzysztof Mosingiewicz, pracował nad monografią rodu Gryfów; śmierć w Tatrach słowackich (1981) nie pozwoliła mu na ukończenie dzieła, z którego ukazało się parę artykułów poświęconych poszczególnym gałęziom /66/. Opracowań dotyczących jakiegoś genealogicznego bądź chronologicznego fragmentu wybranego rodu jest zresztą we współczesnej naszej literaturze coraz więcej /67/.

Politycznego znaczenia rodów nikt już dziś w mediewistyce polskiej nie kwestionuje. Po-wszechnie również (tym razem wbrew Semkowiczowi) ogranicza się ich egzystencję do wieków XIII - XV, wcześniejszy okres traktując jeszcze jako wyłącznie rodzinny. Ponadto uważa się rody za luźną formę organizacyjną, kierowaną przez głowy najmniejszych rodzin w ich obrębie. Głowy te stanowiły poczet tzw. seniorów, występujących zazwyczaj po dwóch w poszczególnych sprawach in-teresujących cały ród bądź jego niektóre gałęzie (poświadczenia przed sądami, prowadzenie roz-

jemstwa, dowództwo chorągwi, prezentowanie osób w rodowych fundacjach kościelnych) /68/. Różnice wśród badaczy występują natomiast nadal w sprawie genezy i składu osobowego rodów. Kierunek "klientarny" sądzi, że rody powstały na drodze przejęcia przez drobnorycerską, obcą pochodzeniem klientelę heraldycznych znamion rodziny możnowładczej. Jest to pogląd lansowany wcześniej przez krytyków szkoły semkowiczowskiej. Według kierunku "genealogicznego" natomiast rody są w swej podstawowej strukturze rozgałęzionymi z biegiem czasu rodzinami; niewielka ilość elementów obcego dostała się do nich poprzez adopcję, wspartą zapewne powinowactwem /69/. Zdarzały się też przypadki łączenia rodów o podobnych znakach herbowych /70/, prawdopodobnie w mylnym przekonaniu o zapomnianym pokrewieństwie /71/. Kierunek "genealogiczny" nawiązuje pośrednio do praktyki szkoły semkowiczowskiej, która poszukiwała protoplastów najwybitniejszych późniejszych rodów w znanych ze źródeł dostojnikach XI - XII w.; bezpośrednio natomiast do Haleckiego, który właśnie w owej praktyce widział dowód na istnienie w owych wiekach jeszcze rodzin, a nie rodów /72/. Za tym właśnie kierunkiem opowiada się zdecydowanie toruńska szkoła genealogiczna /73/. Historykom czeskim i słowackim znany jest natomiast z autopsji niedawny głos Antoniego Gąsiorowskiego, propagującego klientarną genezę rodów /74/.

W warstwie dowodowej kierunek "klientarny" powtarza dawne argumenty Tymienieckiego przeciw genealogiczności rodów, przede wszystkim ten o bardzo powolnym przyroście naturalnym w średniowieczu /75/. Argument ten nie jest już dziś do utrzymania. Przeczą mu zarówno jednostkowe przykłady bardzo rozrodzonych dynastii, jak przede wszystkim badania nad osadnictwem późnośredniowiecznym, wykazujące liczne już w paru następnych pokoleniach potomstwo założycieli wsi /76/. Kierunek "genealogiczny" natomiast bazuje na słownictwie źródeł, które - jak już wiemy - określają ród i współrodowców terminami oznaczającymi pokrewieństwo /77/. Wyraża to powszechne przekonanie ludzi późnego polskiego średniowiecza, że rody są autentycznymi związkami krewnymi. Najdobitniej - i najwcześniej - wyraził to statut małopolski Kazimierza Wielkiego: "Nobilitatis stirpes ex progenitoribus earum originem semper ducunt" /78/. W świetle tak jednoznaczne i masowego materiału przyjmowane przez kierunek "klientarny" oparcie rodów na pokrewieństwie nie rzeczywistym, lecz fikcyjnym, trzeba uważać za fikcję historiograficzną. Żadnych źródłowych śladów powstawania rodów na drodze asymilacji rycerstwa klientarnego dotąd nie udało się znaleźć. Jedyną próbę ich odszukania podjął niedawno Marek Cetwiński; jego zdaniem występują one w XIII w. na Śląsku, a dostarcza ich opat klasztoru cystersów w Henrykowie Piotr, autor Księgi henrykowskiej. Spod jego pióra miał mianowicie pochodzić opis konkretnej grupy połączonej fikcyjnym pokrewieństwem /79/. W rzeczywistości jednak Księga w ogóle nie zna takiego zjawiska, rozpatrując jedynie naturalne pokrewieństwo paru osób z fundatorem klasztoru w kategoriach prawdy lub kłamstwa /80/.

Strukturę rodową stworzyły więc w Polsce zespoły autentycznie genealogiczne. Tylko naśladownictwem jej było powstanie nieznacznej liczby rodów innej proveniencji - grupujących bądź rycerstwo przybyłe z konkretnego obcego kraju /81/, bądź uszlachconych mieszczan z niektórych większych miast /82/, bądź wreszcie różnych szlachciców świeżej daty z bliskiego sąsiedztwa, którzy w ramach owej struktury chcieli powiększyć swą nieznaczną siłę /83/. Rody polskie różniły się bowiem swą liczebnością, dawnością i znaczeniem. Niektóre miały genezę możnowładczą; ich przedstawiciele piastowali urzędy; do najwyższych włącznie. Najdawniejsze pochodziły od rodzin dostojników XI - XII w.; ich cechą charakterystyczną jest występowanie majątności w różnych ziemiach polskich, ponieważ ich potęga uformowała się jeszcze pod rządami władców całego państwa. Protoplastami młodszych rodów możnowładczych byli natomiast urzędnicy książąt dzielnicowych XIII w. - stąd koncentracja posiadłości takich rodowców w jednej tylko części kraju /84/. Obie te kategorie rodów w miarę swego rozgałęziania różnicowały się majątkowo. Staropolskie prawo nakazywało bowiem dzielić ojcowiznę między wszystkich synów, a także wyposażać córki, toteż wielkość zachowanej w jednym ręku substancji majątkowej zależała w znacznym stopniu od czynników genealogicznych. W konsekwencji możnowładczą de facto pozycję utrzymywały tylko niektóre gałęzie takich rodów, inne natomiast schodziły do poziomu średniej szlachty. Można to łatwo dostrzec na tablicach rodowodowych po zaniku piastowania najpierw wyższych, a następnie wszelkich urzędów w kolejnych pokoleniach. Równocześnie indywidualne kariery nowych ludzi, choćby na szczeblu lokalnym, stałe wzbogacały polskie rycerstwo średniowieczne o nowe rodziny z własnymi herbami, które dawały początek nowym rodom. Cała ta zbiorowość, odmiennie niż w Czechach, otrzymała ostatecznie jednakowy status prawny, który utrwaliły przywileje ogólnoszlacheckie.

Przekonania toruńskiej szkoły genealogicznej zakładają potrzebę tworzenia dalszych monografii rodowych; o podjętych działaniach w tym kierunku wspominałem już wyżej. Monografie te powinny uchwycić - w miarę możliwości - genealogiczne przejście między późniejszym rodem herbowym a rodziną z XII - XIII w., od której dany ród się wywodził. Pełną weryfikację genealogiczności rodów przyniesie bowiem najlepiej materiał indukcyjny. Aby nowe monografie spełniły swe zadania, należy jednak oprzeć je o zmodyfikowane w stosunku do praktyki semkowiczowskiej założenia metodyczne. Muszą więc one wykorzystać możliwie pełny, a nie tylko drukowany materiał źródłowy. Konstrukcja pracy winna zarzucić schemat pokoleniowy czy geograficzny, przyjąć natomiast genealogiczny, tj. według istniejących w obrębie rodu gałęzi rodzinnych, przy uwzględnieniu stanu majątkowego każdej z nich oraz zachodzących w tym stanie zmian /85/. Metoda badań ma być retrogresywna /86/; punktem wyjścia muszą być niewątpliwe informacje o przynależności do badanego rodu określonych osób (pieczęcie herbowe, zapiski wywodów szlachectwa, wreszcie wiarygodne wzmianki źródeł historiograficznych), które poza rzadkimi wyjątkami pochodzą dopiero z wieków XIV i XV. Od takich niewątpliwych, źródłowych przedstawicieli należy przechodzić wstecz, badając po drodze wszelkie dane o pokrewieństwach, powinowactwach, majątkach i działalności celem uzyskania możliwie pełnej rekonstrukcji rodowodu i poszczególnych życiorysów. Na tej drodze z

czasem zaczyna coraz bardziej brakować bezpośrednich wzmianek źródłowych. Badacze stosują wówczas różnego rodzaju pośrednie kryteria, w miarę możliwości łącznie. Ich uporządkowanie i możliwe rozszerzenie ich liczby było głównym tematem I sympozjum w Golubiu. Wyróżniłem tam 12 takich kryteriów: heraldyczne (wspólnota herbu i nazw), majątkowe (dziedziczenie posiadłości, spraw sądowych, patronatu kościołów parafialnych), imionowe (popularność pewnych imion w całym rodzie bądź w jego poszczególnych gałęziach), pozycji społecznej, bliskości terytorialnej, wspólnego występowania (z innymi, pewnymi członkami badanego rodu), bliskości prawnej (na mocy "prawa bliskości" krewni poprzedniego właściciela mieli możliwość odkupienia posiadłości sprzedanej przezeń obcemu), protekcji (stosowanej przez możniejszych wobec uboższych krewnych), miejsca przechowywania dokumentów (w archiwum katedralnym lub miejskim trafiały się dokumenty nie związane ze stanem majątkowym tej instytucji, przeznaczone dla szlachcica), chronologii występowania, chronologii poprzedników i następców na urzędach, wreszcie zakresu wiadomości (przy wszelkiego rodzaju zeznaniach) /87/. Ważniejsze spośród tych kryteriów były nadto przedmiotem osobnych referatów /88/. Osobno poruszono także pierwszorzędny dla polskiej genealogii mediewistycznej problem identyfikacji osób /89/, a wreszcie stosowaną w źródłach polskich terminologię pokrewieństwa i powinowactwa /90/.

Przypisy:

- 1) Najnowszym pełnym opracowaniem tego tematu jest moje studium: *Knight clans in medieval Poland*, w: *The Polish nobility in the Middle Ages*, Wrocław 1984, s. 123-176, gdzie nawiązałem do wcześniejszej literatury.
- 2) W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa 1959, tabl. 104-106; J. Piętko, *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975, s. 98-104.
- 3) Sędziwój z Czarnekowa, kasztelan nakielski 1352 - 1365, pierwszy z piszących się z tej miejscowości, był synem Wincentego z Szamotuł i Pomorzana, wojewody poznańskiego i starosty wielkopolskiego 1328 - 1332. Przodkowie Wincentego pisali się z Szamotuł w każdym pokoleniu aż do pradziada, żyjącego w trzydziestych i czterdziestych latach XIII w. *Genealogię Nałęczów wielkopolskich do końca XIV w.* opracował J. Pakulski (*Nałęcze wielkopolscy w średniowieczu*, Warszawa 1982), jednakże błędnie rozdzielił linię szamotulską i czarnkowską, co spowodowało nawet rozdzielenie poszczególnych osób. Błąd ów skorygowały recenzje tej pracy.
- 4) Sędziwój Świdwa, kasztelan nakielski 1381 - 1386, kasztelan gnieźnieński 1387 - 1393, wojewoda poznański 1393 - 1403, chociaż był już w 1383 r. właścicielem Szamotuł (*Kronika Janka z Czarnekowa*, rozdział 69), nigdy jednak się z nich nie pisał. W *Kronice Janka* występuje jako Sędziwój z Kazimierza (tamże, rozdział 58), na pieczęci zaś jako Sędziwój z Gałowa (*Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. III, nr 1804). Natomiast jego synowie Dobrogost i Wincenty są konsekwentnie zwani Szamotulskimi i działają jako właściciele Szamotuł, również za życia ojca.
- 5) Kujawska gałąź lubieńska jest właściwie tylko częścią wielkopolskiej gałęzi dąbieńskiej, oddzieloną od niej dopiero w połowie XIV w. (protoplasta pierwszej, sędzia brzeski 1345 - 1350 i wojewoda kujawski 1350 - 1356 Wincenty, był rodzonym bratem wojewody poznańskiego 1334 - 1339 kaliskiego 1339 - 1353 Mikołaja z Biechowa, i sam zaczął swą karierę od urzędu w Wielkopolsce, mianowicie od kasztelanii starogrodzkiej).
- 6) J. Bieniak, *Heraldyka polska przed Długoszem*, w: *Sztuka i ideologia XV wieku*, Warszawa 1978, s. 173-176, 202-203.
- 7) Tamże, s. 192-197, 209-210 - gdzie kilka przykładów takich odmian barwnych, które obejmowały jednak mniejszość herbów polskich. Większość rodów pozostawała przy herbie całkowicie jednolitym.
- 8) Np. "de armis Prussy" (A. Wolff, *Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI w.*, Kraków 1937, nr 98); "inter clenodium Aphdanczy ab una et inter clenodium Bolestarum parte ab altera" (tamże, nr 51); "de quatuor clipeis et de quatuor herbis" (B. Ulanowski, *Inscriptiones clenodiales ex libris iudicialibus palatinatus Cracoviensis*, w: *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. VII, nr 1576); "Griffonem in clipeo deferunt, proclamacionis Sweboda" (tamże, nr 816).
- 9) Np. "domino Johanne episcopo Poznaniensi et sua parentela Dolywa" (*Kronika Janka Czarnekowa*, rozdział 15); "Drogosius capitaneus Syradiensis de cognatione Palucensium" (tamże, rozdział 93); "de nobili stirpe ortus" (*Katalogi biskupów krakowskich*, *Monumenta Poloniae Historica*, series nova, t. X, cz. 2, s. 102); "ex genere Rawitarum ortus" (Długosz, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, liber X 1370 - 1405, Warszawa 1985, s. 251); "inter progeniem dictam Lyssowye ab una, et inter aliam progeniem dictam Srzenawa" (B. Ulanowski, *Inscriptiones clenodiales*, nr 493); "inter Stanislaum pincernam cum fratribus et eorum geneoloiam dictam Lazaky ex una et Szemakonem de Pyaski cum fratribus et geneoloiam eorum dictam Junosche" (W. Semkowicz, *Wywody szlacheństwa w Polsce XIV - XVII w.*, *Rocznik Towarzystwa Heraldycznego*, t. 3: 1913, nr 19).
- 10) Np. "aby byl nassego zawolana Cliza, a sczita y snamina wloczniey, yest tego cleynotha y tego zawolana y to y krwe" (K. Potkański, *Zapiski herbowe z dawnych ksiąg ziemskich przechowywanych w archiwach radomskim i warszawskim*, *Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności*, t. III, Kraków 1886, nr 5); "nassego sczitha y nassey krwe y nassego zawolana Kamo-na" (W. Semkowicz, *Wywody szlacheństwa*, nr 67).

- 11) Przykłady podane w przypisie 9 odnoszą się do rodów. Rodziny dotyczą natomiast przekazy następujące: "quinque patruos propinquiores de genologia sive nido dicto Panyaczgtha", "quinque patruos propinquiores de prosapia sive domo vel nido Panyaczgtha" (J. Nowacki, Gniazdo "Paniączgth" - Doliwów, Miesięcznik Heraldyczny, t. 10:1931, s. 180). Paniączgtha bowiem to tylko przydomek jednej gałęzi rodu Doliwów (z Siekluk).
- 12) Np. "jako Andrzej yest nasz prawi brath, naszego szcitha y zawolana Zarazi" (W. Semkowicz, Wywoda szlachestwa, nr 7); "fratres suos seniores clenodiales post patrem eius Jastrzabczow" (chodzi o świadków pochodzących z tego samego rodu co ojciec - B. Ulanowski, Inscriptiones clenodiales, nr 944). Zob. M. Koczerska, Świadomość genealogiczna możnowładztwa polskiego w XV wieku. Podstawy i środki wyrazu, w: Społeczeństwo Polski Średniowiecznej, t. II, Warszawa 1982, s. 279-280.
- 13) Np. "Michael filius Andree de Clonow ... nobilitatem suam compurgando testes, patruos et fratres suos clenodiales ... produxit ..., qui testes patri et fratres pro ipso Michaelie iuraverunt in hunc modum, quod idem Michael sit filiaster et frater ipsorum de clenodio duorum cornuum: unius acervi et alterius thurzi, ac de proclamacione Rogala" (B. Ulanowski, Inscriptiones clenodiales, nr 106).
- 14) Np. "de domo et familia Srzenyavitarum", "de stirpe et domo Dolywa", "de stirpe et familia Sulima" (Długosza katalogi biskupów, Opera omnia, t. I, Kraków 1887, s. 367, 372, 374).
- 15) "Ex hac autem domo plures familie se scindentes orte sunt"; "ex Reni partibus veniens cum domo Polonica ... se coniunxit et unam familiam effecit" (Klejnoty Długoszowe, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, t. 10:1931, nr 62, 72).
- 16) Bartosz Paprocki, Herby rycerstwa polskiego, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, passim.
- 17) Np. "mnye brat crewny yenego plemienya i yenego snamyenya" (K. Tymieniecki, Pisma wybrane, Warszawa 1956, przypis 42). Znamię - to wizerunek herbu.
- 18) Zob. wyżej, przypis 11. To samo źródło wykazuje również "patruos et fratres alios de clenodio preter nidum et domum Syeclucz Panyaczgtha", określonych także jako "remociiores" (J. Nowacki, Gniazdo, s. 181).
- 19) Paprocki, Herby, np. s. 136: "Ostrowscy w Krzyszowicach w lubelskim województwie, Ostrowscy w Sieradzkim, Ostrowscy w Rusi, w Litwie, jednej dzielnicy".
- 20) Codex epistolaris saeculi XV, t. I, nr 34: "litteras cum appensiis cuiuslibet genealogiae sigillorum dare".
- 21) Liber cancellariae Stanislai Ciołek, wyd. J. Caro, t. I, s. 36-37.
- 22) Codex epistolaris saeculi XV, t. II, nr 177, 178.
- 23) Kodeks Dyplomatyczny Polski, t. II, nr 576, 578.
- 24) Kodeks Dyplomatyczny Wielkiej Polski, wyd. E. Raczyński, nr 119.
- 25) Liber cancellariae Stanislai Ciołek, t. II, dodatek B.
- 26) Codex epistolaris saeculi XV, t. II, nr 218.
- 27) Liczba nazw rodowych wymienionych w tej kronice jest jeszcze niewielka (Doliwowie, Borkowie, Grzymałowie i Pałucy, nadto Nałęcz i Gryfowie w tzw. Kronice wielkopolskiej, której zachowaną do dziś redakcję znaczna część badaczy słusznie przypisuje temu samemu pióru). Janek był pierwszym autorem, który nazwy te wprowadził do historiografii. Kronika jego powstała w siedemdziesiątych i osiemdziesiątych latach XIV w.
- 28) Zachowany stan tych ksiąg w ziemiach Królestwa Polskiego zaczyna się od 1374 r. (ziemia krakowska). Z ostatniego dwudziestolecia XV w. posiadamy księgi kilku dalszych ziem.
- 29) Niekiedy świadczyło sześciu współrodowców naganionego, niekiedy liczba świadków wzrastała do ośmiu, obejmując nadto ród babki macierzystej. Dopuszczano również zeznanie "obcych", nie spokrewnionych z naganionym, a znających go widocznie z sąsiedztwa. Stałym czynnikiem było w każdym razie dwóch "braci herbowych".
- 30) Np. "Sande de Borucyno mansit circa honorem suum pro isto, sicut Jarandus de Jaranthovicze indixerat alias prziganil et induxit testes et omnes iuraverunt de quatuor armis. Primo post patrem de armis Rola pro isto iuraverunt Johannes Pyekarsky et Skarbek de Borucyno, et post matrem de armis Doliwa, et pro isto iuraverunt Stanislaus Ssirzik de Brzesze et Johannes de Ossecz, et post avam patris de armis Prussi iuraverunt Andreas de Lanke et Derslaus de Gerzmanowo, et post avam matris predicti Sande iuraverunt Otta de Czemenyno et Petrus de Xenithe" (W. Semkowicz, Wywody szlachestwa, nr 77); "Nobilis Stanislaus de Cozanki, quem Andreas de Sobeszir de ibidem in sua nobilitate infamaverat, per iuramenta strennuorum nobiliumque virorum, scilicet Pauli de Proscowi, Jacussii de Brzostowo de clenodio Hamadey portantium aquilam coronatam sine pedibus, Petri de Borzislavice, Nicolai de Wessolovo de clenodio Ogony, Boguslaj de Stoyanowo et Nicolai de Gawlowice de clenodio Corab suam declaravit nobilitatem" (S. Łaguna, Nieznane zapiski heraldyczne średniowieczne polskie, głównie sieradzkie, Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności, t. VIII, Kraków 1898, nr 59).
- 31) Np. "Raczslaus una cum fratribus suis ... ius suum ostenderunt ex parte parentum et avorum suorum, igitur isti milites supradicti per cunctos suos confratres sui clenodii expurgacionem fecerunt" (B. Ulanowski, Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku, Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności, t. IV, Kraków 1888, s. 315). Por. przypis 30.

- 32) Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. II, nr 1313: "Gregorius ibidem de Wronynecz avus prefati Stanislai nobilitatem suam coram predicto domino rege sollempniter cum fratribus et testibus ydoneis declaravit, se quidem de clenodio Stary kon et de proclamacione Stary con processisse comprobavit".
- 33) Kodeks Dyplomatyczny Małopolski, t. I, nr 199: "... idem Phalislaus in termino sibi prefixo de tribus clenodiis paterno, materno et awe, parentum suorum, miliciam et nobilitatem suam sufficienter per sex testes nobiles approbavit. Et primi duo testes nobiles, Nicolaus dictus Koth et Paulus Rola de clenodio Rolye, rosam cum tribus bronja in clipeo deferentes, corporaliter iuraverunt pro eo, quia fratres est ipsorum post patrem, secundiduo testes eciam nobiles, Petrus Rubel et Iohannes Radosch de armis lunosche, agnum in clipeo portantes, similiter iuraverunt, quia ipse Phalislaus frater est eorum post matrem, tercii duo testes equaliter nobiles, Stanislaus Byaly et Marcus Hrom de armis Iastrzambczy, babatum cum cruce baiulantes in clipeo, equali modo iuramentum prestiterunt corporale, quia ipse Phalislaus est frater ipsorum post awam".
- 34) Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. III, nr 1510: "cum Paluky transiverunt super Vedil-ske, tunc ipsos premonuit et scire permisit; sed tamen triumphum in ipsis obtinuimus gracia ex divina".
- 35) Tamże, nr 1733: "amicicia et pax sincera inter nos, fratres, cognatos, familiares et coadiutores nostros et totam nostram progeniem dictam Ianyna, et inter predictum dominum Iohannem archiepiscopum, fratres, cognatos, familiares et eorum coadiutores et totam suam progeniem dictam Grzimala hinc et inde debeant teneri et esse".
- 36) Oznaczenia tego rodzaju zaczynają się już od Anonima-Galla (ks. III, prolog): "Bolezlaus dux armatus cum paucis militibus, Scarbimirus palatinus cum collateralibus".
- 37) Kodeks Dyplomatyczny Polski, t. I, nr 59 (1278 r.): "villas ac hereditates militum nostorum, et specialiter villas Radvanitarum Trebol wlgariter nuncupatas". Radwan, nazwa odmienna, stała się następnie również nazwą konkretnego rodu, o którego przodków tu chodzi.
- 38) Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. III, nr 1313. Niepewność co do przynależności rodowej niektórych osób wynika stąd, że część pieczęci się nie dochowała, a przynależność ta nie jest również znana z innych źródeł.
- 39) Tamże, nr 1804 (jedna pieczęć z herbem Grzymała, niewiadomego szlachcica), 1807 (nie ma Grzymałów).
- 40) J. Bieniak, Heraldyka, rozdział III passim; inaczej T. Wasilewski (Topograficzne nazwy rodowe w Polsce średniowiecznej i ich znaczenie dla badań nad genezą rodów, w: Genealogia - studia nad wspólnotami krewniaczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym, Toruń 1987, s. 93-112), który powstanie nazw rodowych kładzie na XIII w.
- 41) Różnicę tę przedstawiłem czytelnikom zagranicznym na tablicach I i II w artykule Clans de chevalerie en Pologne du XIIIe au XVe siècle, w: Famille et parenté dans l'occident médiéval, Rome 1977.
- 42) J. Bieniak, Heraldyka, rozdział IV passim, gdzie ten i kilka innych przykładów.
- 43) Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. II, nr 747; opis obejmuje tylko ułamek pieczęci, wówczas jeszcze zachowany.
- 44) Łok pieczętny w Muzeum im. Jana Kasprówicza w Inowrocławiu. Pochodzi on zapewne sprzed 1288 r., ponieważ napis: S COMITIS MATHIE FILII BOGVSE nie nawiązuje do urzędu właściciela. Wiadomość o pieczęci i jej odlew zawdzięczać mgrowi Piotrowi Stefańskiemu, w swoim czasie pracującemu w Muzeum im. Kasprówicza. Sędzia Maciej, któremu pieczęć tę przypisuję, był prawdopodobnie stryjeczynym bratem Boguszy z Koszut, ojca Gerwarda.
- 45) J. Bieniak, Heraldyka, przypis 187. Zapiski sfragistyczne Jana Zamoyskiego (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkp. 33, s. 155) podają, że jeszcze w XVI w. dokument z 1318 r. zawierał nie jedną (jak w naszych czasach), lecz jeszcze trzy pieczęcie z herbem Bróg (Leszczyc), mianowicie kasztelana bydgoskiego Boguszy, podkomorzego wyszogrodzkiego Bogumiła oraz Wincentego. Świadczy to o błyskawicznym upowszechnieniu się nowego herbu w rodzie.
- 46) F. Piekosiński, Rycerstwo polskie wieków średnich, t. III, Kraków 1901 - 1902.
- 47) Tenże, Pieczęcie polskie wieków średnich, cz. I, doba piastowska, Kraków 1899, z dopełnieniami: Herold Polski 1906 oraz Wiadomości Numizmatyczno-Archéologiczne, t. 16: 1934 i 17: 1935.
- 48) A. Małecki, Studia heraldyczne, 2 tomy, Lwów 1890.
- 49) W. Semkowicz, Ród Pałuków, Rozprawy Akademii Umiejętności, wyd. hist. - filoz. t. 49: 1907.
- 50) Tenże, Ród Awdanów w wiekach średnich, Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 44-46: 1917 - 1920.
- 51) O. Halecki, Ród Łodziów w wiekach średnich, Miesięcznik Heraldyczny, t. 4-6: 1911 - 1913; L. Białkowski, Ród Czamborów-Rogalów w dawnych wiekach, Rocznik Polskiego Tow. Heraldycznego, t. 6: 1923; H. Polaczówna, Ród Wezenborgów w Polsce i jego pierwotne gniazdo, tamże, t. 7: 1925; M. Friedberg, Ród Łabędziów w wiekach średnich, tamże; K. Górski, Ród Odrowążów w wiekach średnich, tamże, t. 8: 1927; Z. Wdowiszewski, Ród Bogoriów w wiekach średnich, tamże, t. 9: 1930; L. Wyrostek, Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej, tamże, t. 11: 1932.
- 52) J. Chwalibińska, Ród Prusów w wiekach średnich, Toruń 1948, O. Łaszczyńska, Ród Herbutów w wiekach średnich, Poznań 1948.

- 53) Do materiału archiwalnego sięgały natomiast drobne studia ks. S. Kozierowskiego nad rodami występującymi w Wielkopolsce (Drogosławiców, Wczeliców, Bylinów, Nowinów, Przosnów, Jeleni-Niazków, Opalów, Samsonów, Doliwów, Leszczyców, Porajów i Korabiów). Studia te jednak ograniczały się w zasadzie do rozsiedlenia majątkowego, prawie nie zawierając rodowodów.
- 54) W. Sobociński, w: Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, t. 13: 1951, s. 333-338; J. BARDACH, Uwagi o "rodowym" ustroju społeczeństwa i prawie bliskości w Polsce średniowiecznej, Czasopismo Prawno-Historyczne, t. 4: 1952, s. 407-458.
- 55) O. Halecki, O początkach szlachty i heraldyki na Litwie, Kwartalnik Historyczny, t. 29: 1915, s. 190-191.
- 56) J. Bardach, Uwagi, s. 420-434. Miały to być: a) rozrodzona mała rodzina lub rozkładająca się wielka, b) drobnoszlachecki ród gniazdowy, c) ród heraldyczny, d) ród możnowładczy.
- 57) K. Tymieniecki, Społeczeństwo Słowian lechickich, Lwów 1928, s. 44-65 i szereg opracowań późniejszych.
- 58) J. Adamus, Polska teoria rodowa, Łódź 1958, rozdział VI passim.
- 59) J. Baszkiewicz, Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku, Warszawa 1954, rozdział IV passim.
- 60) J. Bieniak, Wielkopolska, Kujawy, ziemie łęczycka i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300 - 1306, Toruń 1969 (gdzie polemika z J. Baszkiewiczem); tenże, Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej w Polsce XIII - XV wieku, w: Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego, Wrocław 1973, s. 161-200; tenże, Heraldyka; tenże, Knight clans; J. Pakulski, Z metodologii i metodyki badań nad rodami rycerskimi w średniowieczu, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia 8: 1973, s. 23-37.
- 61) Stałym referentem sympozjów golubskich jest dr. Vratislav Vaníček z Pragi. Prócz niego w I sympozjum uczestniczyła dr. Ivana Raková również z Pragi, w III zaś dr. Roman Zelenay z Bratysławy.
- 62) Genealogia - problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym, Toruń 1982; Genealogia - studia nad wspólnotami krewniczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym, Toruń 1987; Genealogia - kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym, Toruń 1989.
- 63) G. Klimecka, Ród potomków Sieciecha w XII - XIII w., Studia Źródłoznawcze, t. 28: 1983, s. 51-67; J. Bieniak, Ród Łabędziów, w: Genealogia - studia nad wspólnotami, s. 9-31; B. Śliwiński, Ród Lisów. Problem pochodzenia wojewody krakowskiego Mikołaja i biskupa krakowskiego Pełki, tamże, s. 33-46; J. Pakulski, Godziembowie w monarchii jagiellońskiej. Desygnały i skład rodu, tamże, s. 47-74; J. Wroniszewski, Ród Rawiczów w wiekach średnich, tamże, s. 75-92. Referat U. Zgorzelskiej o górnośląskim rodzie Czapłów nie został dostarczony do druku.
- 64) W. Dworzaczek, Leliwici Tarnowscy, Warszawa 1971.
- 65) J. Pakulski, Nałęcz wielkopolscy. Pracę tę autor napisał i obronił już w 1970 r. na UMK w Toruniu; promotorem jej był prof. Kazimierz Jasiński.
- 66) K. Mosingiewicz, Ród Gryfów w ziemi sądeckiej do połowy XV wieku, Studia Historyczne, t. 23: 1980, s. 343-364; tenże, Mieleccy herbu Gryf, w: Społeczeństwo Polski Średniowiecznej, t. III, Warszawa 1985, s. 253-278; tenże, Gryfowie Nasiechowscy, Studia Historyczne, t. 31: 1988, s. 167-189. Zob. K. Jasiński, Krzysztof Mosingiewicz (1955 - 1981) - Wspomnienie, w: Genealogia - studia nad wspólnotami, s. 241-247.
- 67) K. Jasiński, Wyszelicze, Zapiski Historyczne, t. 22: 1957, z. 1-3, s. 213-217; M. Cetwiński, Ze studiów nad Strzegomiami, Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia 26: 1974, s. 17-29; J. Pakulski, Ród Zarembów w Wielkopolsce w XIII i początkach XIV wieku, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, nr 16: 1975, s. 103-137; F. Sikora, O rzekomej dominacji politycznej Lisów w Małopolsce w XIII w. czyli kilka uwag o rodzie Pobogów, Studia Historyczne, t. 26: 1983, s. 3-28; J. Bieniak, Krąg rodzinny biskupa kujawskiego Macieja Pałuki, Zapiski Historyczne, t. 50: 1985, z. 3, s. 85-117 (fragment rodu Pałuków); E. Rymar, Ród Drogosławiców-Bojtynow w Nowej Marchii i Wielkopolsce w powiązaniu z zabiegami Władysława Łokietka o odzyskanie ziem zanoteckich, Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. 31: 1985, s. 25-44; J. Spors, Dzieje pomorskiego rodu rycerskiego Rozwarowiców w XIII i na początku XIV wieku, Śląskie Prace Humanistyczne, t. 5: 1985, s. 3-19; J. Bieniak, Polska elita polityczna XII wieku, cz. II, w: Społeczeństwo Polski Średniowiecznej, t. III, Warszawa 1985, s. 13-74, cz. III A, tamże, t. IV, Warszawa 1990, s. 13-107 (początki kilku rodów); F. Sikora, Krąg rodzinny i dworski Dymitra z Goraja i jego rola na Rusi, w: Genealogia - kręgi zawodowe, s. 55-89 (początki rodu Korczaków). Ponad dwadzieścia rodzin mazowieckich późnego średniowiecza opracował w krótkich szkicach J. Piętka, Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza, Warszawa 1975, cz. I.
- 68) J. Bieniak, Rody, s. 186-191; M. Koczarska, Świadomość, s. 281-289.
- 69) Najbardziej znaną w naszych dziejach adopcją jest przyjęcie przez 51 polskich rodów szlacheckich do swoich herbów tyłuż litewskich rodzin bojarskich wyznania katolickiego, dokonane podczas unii horodelskiej w 1413 r. Ponadto wiadomo o adopcjach poszczególnych rodzin z patrycjatu miejskiego.
- 70) W. Semkowicz (Ród Pałuków, s. 199-203) opisał akces wielkopolskich Pałuków do małopolskich przeważnie Toporów (obydwa rody używały herbu w postaci topora). Do tego przykłada dorzucał (Heraldyka, s. 170-171) inny - wejście drobniejszych rodów Lubrów i Kamionów do wielkiego rodu Jastrzębców-Bolesławów-Łęzeków (w danym razie chodziło o podkowę z krzyżem). Sporo istniejących w średniowieczu drobnych herbów zanikło już w czasach nowożytnych.

- 71) Kronika tzw. wielkopolska (autorstwa Janka z Czarnkowa) wyraża sąd o pochodzeniu książąt zachodniopomorskich od wywodzącego się Małopolski rodu Gryfów jedynie na tej podstawie, że jedni i drudzy używali gryfa w herbie (rozdziały 35,60).
- 72) Zob. wyżej, przypis 55.
- 73) J. Bieniak, Rody, rozdział V passim; tenże, Knight clans, rozdział 2 passim.
- 74) A. Gąsiorowski, Gzynniki rozwarstwienia stanu szlacheckiego w średniowiecznej Polsce, w: Struktura feudalnej społeczności na ziemi Czechosłowacja a Polska do przełomu 15. a 16. stulecia, Praha 1984, s. 63-68.
- 75) Zob. wyżej, przypis 57.
- 76) J. Bieniak, Rody, s. 173-175; M. Koczerska, Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza, Warszawa 1975, s. 120-123; J. Wiśniewski, Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w., Warszawa 1975, s. 97-101.
- 77) Zob. wyżej, przypisy 9-13 i odpowiadający im fragment tekstu.
- 78) Starodawne Prawa Polskie Pomniki, t. I, s. 76.
- 79) M. Cetwiński, Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie-gospodarka-polityka, Wrocław 1980, s. 33-58; tenże, Pochodzenie etniczne i więzy krwi rycerstwa śląskiego, w: Społeczeństwo Polski Średniowiecznej, t. I, Warszawa 1981, s. 62-85.
- 80) J. Bieniak, Jeszcze w sprawie genezy rodów rycerskich w Polsce, w: Społeczeństwo Polski Średniowiecznej, t. V (w druku).
- 81) Są to opracowane już w literaturze (zob. wyżej, przypisy 51,52) rody Prusów i Dragów-Sasów. Pierwszy z nich obejmował rycerstwo pruskie, drugi - wołoskie. Istnienie owych rodów miało dowodzić (tak jeszcze Cetwiński) sztucznej genezy tychże; zwróciłem jednak uwagę na to, że w obcym etnicznie środowisku własni rodacy są tak samo osobami najbliższymi, jak w normalnych warunkach krewni (Knight clans, s. 133).
- 82) Takim rodem wydaje się być ród Trąbów, jak zauważył to już M. Friedberg, Kultura polska a niemiecka, t. I, Poznań 1946, s. 145-147. Znaną Friedbergowi liczbę rodzin mieszczańskich tego herbu można jeszcze powiększyć.
- 83) Do wniosków takich mogą prowadzić rozważania J. Wroniszewskiego, Kryteria herbowe w badaniach genealogicznych, w: Genealogia - problemy metodyczne, s. 118-130.
- 84) J. Bieniak, Rody, s. 170-171; tenże, Knight clans, s. 134-135 (tamże przykłady).
- 85) Tenże, Rod Łąbędziów, s. 9-10.
- 86) Retrogresję w polskich badaniach genealogicznych zalecił już W. Dworzaczek, Genealogia, s. 32.
- 87) J. Bieniak, Rozmaitość kryteriów badawczych w polskiej genealogii średniowiecznej, w: Genealogia - problemy metodyczne, s. 131-148.
- 88) M. Cetwiński, Kryterium chronologiczne i zagadnienia pokrewne w genealogii, tamże, s. 48-71; K. Mosingiewicz, Imię jako źródło w badaniach genealogicznych, tamże, s. 72-97; J. Pakulski, Geneza, recepcja i znaczenie przydomków rycerskich w średniowiecznej Polsce, tamże, s. 98-117; J. Wroniszewski, Kryteria herbowe.
- 89) K. Jasiński, Problem identyfikacji osób w badaniach mediewistycznych, tamże, s. 9-26.
- 90) M. Koczerska, Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa w polskich źródłach średniowiecznych, tamże, s. 27-47.

Die methodischen Probleme der mittelalterlichen Genealogie in Polen

Der Beitrag befasst sich mit Problemen, die mit dem polnischen Ritteradel, seiner Entstehung und Entwicklung verbunden sind. Die Geschlechter unterschieden sich durch die heraldischen Zeichen und Benennungen und sind in eine grosse Menge von Familien zerteilt. Die Familiennamen erschienen sich im Verlaufe des 14. Jhs. In diesem Jahrhunderte viele Familien veränderten auch ihr ursprüngliches Wappen, welches nur eine Kombination der geometrischen Zeichen war und jetzt nahm die "westliche" Form auf. Der Autor bringt einen über die ritterlichen Familien geführten Übersicht der Entwicklung der polnischen heraldischen Forschung. Ihre Anfänge sind mit der Krakauer Schule W. Semkowicz in der 1. Hälfte unseres Jahrhunderts verbunden. Auch die genealogischen Symposien, die in Głubie sei dem J. 1976 abgehalten sind, stellen einen bedeutenden Beitrag vor.

Sammlung von biographischen und genealogischen Daten Wiener Waffenerzeuger

Horst Doležal

Wir alle greifen bei genealogischen Forschungen immer wieder auch auf Lexika zurück. Je berühmter die gesuchte Person, desto größer die Aussicht, sie vielleicht auch in einem allgemeinen Lexikon zu finden. Die Chancen steigen aber auch mit dem Umfang des Lexikons. Sehen wir uns z. B. "Meyers Konversations Lexikon" mit seinen (je nach Auflage) fünfzehn bis zwanzig Bänden an, so wird dies verständlich. Jede Neubearbeitung bringt aber auch eine Änderung des behandelten Personenkreises mit sich: jede Zeit hat ihre Bewertung, Personen werden neu aufgenommen, andere weggelassen.

Etwas anders verläuft die Entwicklung aber meist bei Fachlexika, die sich mit einem in einer bestimmten Richtung tätig gewesenen (oder auch noch tätig seienden) Personenkreis befassen. Hier denke ich bevorzugt an Künstlerlexika in weiterem Sinn. So etwa an den allseits bekannten Thieme-Becker, der ein Standardwerk darstellt, dessen Wert bis heute erhalten, sogar gestiegen ist. Nicht von ungefähr ist es vor einigen Jahren zu einer Reprint-Neuaufgabe gekommen.

Ist Thieme-Becker, wie viele, nicht so umfangreiche andere, ein Nachschlagewerk für bildende Künstler allgemein (also Maler, Graphiker, Architekten und Baumeister, Plastiker, Kunsthandwerker usw.), so bieten spezielle Lexika erhöhte Aussichten eine gesuchte Person zu finden, wenn sie zu eben diesem Personenkreis gehört. Hier sehe ich zwei Möglichkeiten der Begrenzung: Einerseits die Begrenzung nach geographisch/topographischen Gesichtspunkten, andererseits die Begrenzung auf eine eng umrissene Personengruppe, also z. B. nur Maler oder nur Plastiker.

Besonders erfolgversprechend sind aber Arbeiten, die sich beide Begrenzungen auferlegt haben, was in der Regel ein Aufarbeiten von Details ermöglicht, die sonst nicht erfaßt werden könnten. Dies sind meist auch die Vorarbeiten für die Darstellung größerer Zusammenhänge. (Zwei Beispiele von Wien: Waltraud Neuwirth, Lexikon Wiener Gold- und Silberschmiede 1867 - 1922, 2 Bände, Selbstverlag Wien 1976 bzw. 1977; Heinz Schöny, Wiener Künstler-Ahnen, Genealogische Daten und Ahnenlisten Wiener Maler, 3 Bände, Herald.-Gen. Ges. "Adler", Wien 1970, 1975 bzw. 1985). Hier sind, oft ausgehend vom einzelnen Werk des Künstlers, basierend auf archivalischen Quellen mehr oder minder umfangreiche Angaben zu den einzelnen Personen zusammengetragen.

So erschienen in den Jahren 1938 und 1943 zwei Bände mit dem Titel "Haandskydevaabens Bedømmelse" (Handfeuerwaffen-Lexikon), herausgebracht von dem damaligen Direktor des Thømusmuseet in Kopenhagen, Johan Støckel. Støckel hat hier seine über Jahrzehnte angelegte Zettelkartei über Handfeuerwaffen publiziert. Hinweise zu einzelnen Büchsenmachern oder auch Waffenproduktionsstätten, gewonnen oft von den Stücken selbst oder aus Katalogen, aus Privatbesitz und aus dem Antiquitätenhandel, wurden festgehalten. Aber auch archivalische Notizen wurden eingearbeitet. Dieses Werk erfuhr in den Jahren 1978 bis 1982 eine vollständige Neubearbeitung. Der dreibändige "Neue Støckel" von Eugène Heer, Journal-Verlag in Schwäbisch-Hall, enthält eine vervielfachte Anzahl an Namen, Daten und Marken; mit Orts- und Namensindices aufgeschlüsselt, gedruckt in einer Weltsprache, in deutsch. Auf etwa 2300 Seiten sind insgesamt an die 33 000 Namen von Meistern mit biographischen und genealogischen Hinweisen aus mehr als dreissig Ländern aus der Zeit von 1400 bis 1914 enthalten. Archive und Museen aus mehr als 330 Orten sowie über 100 Einzelpersonen scheinen als Mitarbeiter auf. Waren in den Bänden von 1938 und 1943 rund 200 Personen aus dem Gebiet des heutigen Österreich genannt, so sind es im "Neuen Støckel" an die 1200.

Seit dem Jahre 1970 arbeite ich an einer Kartei, in der Daten zu Wiener Waffenerzeugern gesammelt werden. Diese maschineschriebene Kartei im Format DIN A6 möchte ich Ihnen nun vorstellen. Neben Angaben zur Person und Familie werden auch Hinweise auf erzeugte Stücke eingearbeitet. Dabei schöpfe ich hauptsächlich aus Primärquellen, also Innungsunterlagen, Stadtarchivalien wie Steuerbücher, Bürgereidbücher, Ratsprotokolle aber auch Testamenten, Kirchenmatriken u. ä. Ich werte aber auch kleine gedruckte Arbeiten - etwa aus Zeitschriften - oder schwer zugängliche Literatur (besonders Häuserbücher und Ortschroniken) und natürlich alle Zufallsfunde aus. Hinweise auf Standorte einzelner Waffen habe ich ebenfalls aufgenommen, doch davon später mehr. Naturgemäß fallen oft zusätzlich Hinweise auf Orte außerhalb Wiens an (z. B. Meistersohn aus Passau als Junger eingeschrieben). Hier lege ich pro genanntem Ort ein getrenntes Blatt mit entsprechendem Vermerk an. Diese etwa 1800 Blätter enthalten einen bis - z. B. bei Graz oder Salzburg - rund zweihundert Hinweisen. Hauptsächlich scheinen hier Orte aus Österreich und Deutschland, und natürlich auch aus der Tschechoslowakei auf. Der Umfang der Kartei, die nach Namen nach einem verfeinerten phonetischen Alphabet gereiht ist, beläuft sich derzeit ca. auf 18 000 Einzelhinweise, von denen nur ein relativ kleiner Teil im zuvor genannten "Neuen Støckel" enthalten ist.

Wenn man nicht von einer "normalen" Familienforschung kommend eine bestimmte Person sucht, deren Namen bekannt ist, ist es bei künstlerischen und kunsthandwerklichen Stücken häufig so, daß man das Exponat in Händen hält, eine Signatur, die vielleicht außer dem Namen (oder nur den Initialen) auch eine Ortsangabe, selten eine Jahreszahl aufweist, vorfindet und nun die Frage

nach dem Hersteller stellt. Den Praktiker interessiert dann in der Regel aber über Angaben zur Person hinaus besonders noch die Antwort auf die Frage, ob sich von diesem Meister noch andere Stücke erhalten haben - und wenn ja - wo sich diese befinden.

Diesen Gedanken Rechnung tragend habe ich damit begonnen, Kataloge von Waffensammlungen durchzuarbeiten. Alle angeführten signierten Handfeuerwaffen, egal welcher Provenienz, werden von mir in einem Personal Computer eingespeichert. Hierbei erfasse ich auch alle nur mit Namensinitialen versehene Stücke. Eingespeichert werden neben technischen Angaben wie Type, Maße, Abbildung u. ä. Vor- und Nachname, Herstellungsort und -zeit, Signatur, Standort, Inventarnummer. Hier ergeben sich des öfteren Ergänzungen zur Person durch in der Signatur angegebene Orte und Jahreszahlen. Den Entschluß, alle signierten Handfeuerwaffen, unabhängig vom Herstellungsort, aufzunehmen habe ich gefaßt, um auch die Meister, bei denen kein Ort genannt ist, die aber in Wien (Österreich) gearbeitet haben, festgehalten zu haben. Neben den Katalogen großer Sammlungen (begonnen habe ich mit dem Deutschen Jagdmuseum München, dem Bayerischen Nationalmuseum München, dem Ungarischen Nationalmuseum ...) bin ich aber sehr interessiert an Beständen in kleinen öffentlichen und privaten Museen, wo keine gedruckten Kataloge vorliegen. (So harren die Inventaraufzeichnungen des Historischen Museums der Stadt Wien und des Jagdmuseums Eggenberg bei Graz der Einarbeit). Eben diese nicht publizierten Bestände sind dem Forschenden oft kaum zugänglich.

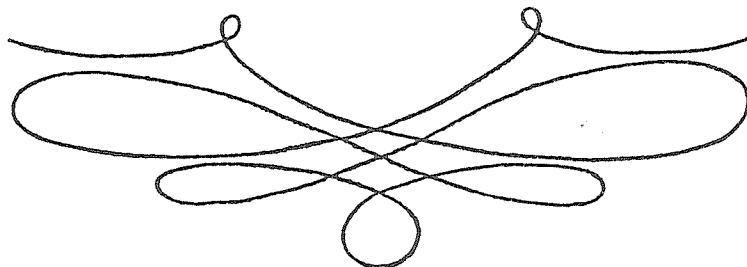
Damit habe ich Ihnen, meine Damen und Herren, eine von mir betriebene Forschungsarbeit vorgestellt, die ohne der Unterstützung und dem Entgegenkommen verschiedener Institutionen, insbesondere der Waffensammlung des Kunsthistorischen Museums Wien, kaum denkbar wäre. Sie aber darf ich einladen, sollten Sie einmal eine einschlägige Frage haben, mich anzusprechen. Ich bin jederzeit gerne bereit, aus meinen Unterlagen Auskunft zu geben.

Sbírka bibliografických a genealogických údajů o vídeňských zbrojích

Po obecném úvodu o speciálních naučných slovnících a jejich významu pro genealogii informuje autor o některých lexikonech zabývajících se umělci, staviteli a uměleckými řemeslníky. Podrobně popisuje dílo zvláště významné a obsažné: Lexikon ručních palných zbraní, sepsaný v letech 1938 - 1943 Janem Stöckelem, tehdy ředitelem muzea v Kodani. Je to výsledek více než třicetileté sběratelské práce ve formě kartotéky s údaji o puškařích, jejich dílnách, s popisem zbraní. Toto dílo bylo zcela přepracováno Eugenem Heerem a v letech 1978 - 1982 vydáno ve třech svazcích v Schwäbisch-Hall. Má 2 300 stran a obsahuje 33 000 jmen mistrů s bibliografickými a genealogickými údaji z více než 30 zemí z let 1400 - 1914.

Autor příspěvku pracuje na kartotéce s údaji o vídeňských zbrojích. Kromě údajů genealogických shromažďuje také popisy jejich výrobků. Výsledkem práce je 18 000 údajů, z nichž jen malá část je obsažena v "Novém Stöckelovi". Nemalý počet informací byl získán také mimo Vídeň, z Německa a Československa. Všechna data (technický popis, typ, míry, vyobrazení, jména výrobců, datum výroby, místo uložení včetně inventárního čísla) vložil autor do počítače.

MK

Flüchtling im fremden Lande Weissenberger Exulanten in niederländischen Quellen

Wilken Engelbrecht

Vor einigen Jahren sah ich in unserer Universitätsbibliothek zufälligerweise das *Album Studiosorum Academiae Franekerensis* /1/ durch. Mit der Frage weshalb es so viele tschechischen Namen im Album gab, fing meine Forschung nach böhmischen post-Weissenberger Exulanten in der Republik an.

Wir schreiben Sonntag den achten November 1620. Nach der verhängnisvollen Schlacht am Weißen Berge liegt der Weg nach Prag offen. Obschon dem König noch viele Getreuen zur Verfügung stehen, verliert er den Mut und flieht nach Schlesien. /2/ Von dort geht er nach den Niederlanden, wo er mit 85 Mitgliedern seines Hofes am 15. April 1621 zu Utrecht eintrifft /3/.

Für die Tschechen war Holland "das irdische Paradies" /4/: Es hatte als einziger Staat ihren "Aufstand" immer unterstützt. /5/ Gehen wir für den Grund dazu kurz in die Geschichte zurück.

Mit Konrad Waldhauser holte sich Kaiser Karl IV. auch die religiöse Aufklärung nach Böhmen. Bei Waldhauser studierten nicht nur die vorhussitischen Prediger, sondern auch führende Männer der *Modernen Devotion*. /6/ Ihre Ideen wurden von den Bußpredigern im nachfolgenden Jahrhundert sehr gestärkt. Mit dem Konkurs der Textilstadt Leiden im Jahre 1481 brach zum ersten Mal starke Sozialunruhe aus. Verarmte Bürger und städtisches Proletariat vereinigten sich im Calvinismus mit dem verbitterten Landadel, der ihren Einfluß auf der Kirche verloren hatte. /7/

Trotz dem bitteren Kampf von Kaiser Karl V. gegen die neue Ketzerei, blieb der niederländische Adel noch loyal. /8/ Als aber am 25. Oktober 1555 der alte Kaiser zurücktrat, kam mit seinem Sohn Philipp II. ein ganz anderer Mann auf dem Thron. Er sprach kein Wort Niederländisch und versetzte alsbald seinen Hauptsitz von Brüssel nach seinem geliebten Madrid. Obschon Landvogtin Margaretha von Parma ihr Bestes tat um die Folgen zu lindern, bruskte der König stets wieder die Stände. /9/

Wegen seiner schroffen anti-protestantischen Religionspolitik schlossen die niederländischen Adligen ein Bündnis, den "Kompromiß der Adligen". /10/ Am 5. April 1566 überreichten 200 Abgeordnete dieses Bündnisses zu Brüssel an Margaretha eine Gesuchsschrift. Die Hofclique reagierte schmähdend: "Wie, gnädige Frau! könnte es geschehen, daß I.H. sich fürchtet vor diesen Bettlern?" /11/. Die Landvogtin jedoch versprach den Protest zu übermitteln. Das wurde fälschlich als Freibrief interpretiert: Unter ihrem Spottnamen "Geuse" - Französisch für "Bettler" - versuchten die Protestanten die Überhand zu gewinnen. /12/ Im großen Bildersturm von 1566 kam es zu einem Ausbruch /13/: Kirchen wurde geplündert und der Klerus wurde molestiert. Philipp II. war wütend und ersetzte die Landvogtin sofort durch einen unbeugsamen Katholik, den Herzog von Alba. Zwei wichtige Führer des Bündnisses, die Grafen von Egmont und Horne, wurden gefangen genommen und vom von Alba eingesetzten Rat des Aufbruchs zum Tode verurteilt. Während den nachfolgenden anti-kalvinistischen Massenexekutionen verloren Tausende das Leben. /14/

Obschon der König offiziell erst 1581 mit dem "Placcaet van Verlattinghe" abgesetzt wurde, /15/ brach der Aufstand bereits kurz nach der Hinrichtung der Grafen am 5. 7. 1568 aus. Das Schicksal begünstigte zuerst die Spanier, als aber zweimal die spanische Belagerung einer wichtigen Stadt scheiterte (Alkmaar in 1573, Leiden in 1575) wurde der Feind rasch aus den Niederlanden vertrieben. /16/ In unserem Sprichwort "In Alkmaar fängt die Viktorie an" und in den beiden Städtewappen ist man noch immer diese Waffentaten gedächig. /17/

Als am 14. Juni 1584 Wilhelm der Schweiger von Mörderhand getötet wird, sind die Niederlande zum größten Teil befreit. Der spanische Landvogt Alexander von Parma gewinnt in der Verwirrung nach dem Mord zwar die südlichen Niederlande zurück, begegnet aber in Prinz Moritz von Oranien seinem Meister. Schritt für Schritt erobert der Prinz die nördlichen Niederlande zurück und mit dem "Zwölfjährigen Waffenstillstand" vom Jahre 1609 mußten die Spanier deren faktische Unabhängigkeit anerkennen. /18/

Obwohl die junge Republik gezeigt hatte ihre Freiheit mit dem blanken Schwert verteidigen zu können, war sie im Grunde ein friedfertiger Staat. Die Glaubensfreiheit förderte den Handel und machte das Land zur Schutzfrau von Protestanten und Juden. Wohl deshalb finden wir an der Leidener Universität viele protestantischen Ausländer, unter denen seit 1600 auch Tscheche.

Kehren wir nach Böhmen zurück. In 1617 war Ferdinand zu Prag gekrönt, nachdem er geschworen hatte den Majestät von 1609 zu respektieren. Leider waren die österreichischen Habsburger genauso treubruchig wie ihre spanischen Verwandten und so kam es am 23. Mai 1618 zum bekannten Fenstersturz. Die böhmischen Stände baten (Juli 1618) unserer Republik um Hilfe und Rat. Die Generalstaaten gaben erst den Rat sich an die Protestantenunion zu wenden /19/, entschlossen sich nach weiteren Bitten /20/ aber am 9. 1. 1619 sowohl die Verhandlungen mit den deutschen Fürsten teilweise zu übernehmen wie auch die böhmischen Ständen mit 50 Tsd. Gulden zu subsidiieren. Bis 1661 - als die Königin-Witwe Elisabeth nach England zurückging - bezahlten die Generalstaaten für ihre böhmischen Brüder noch viele hunderttausende Gulden.

Der Lauf der Geschichte ist bekannt. Nach dem Tod des alten Kaisers schwuren die böhmischen Stände die Habsburger ab und krönten den pfälzischen Churfürst Friedrich V. als König von Böhmen. Die Republik schickte am 28. November 1619 ihre Congratulation /21/ und genehmigte zugleich ausnahmsweise Truppenaushebungen und Waffenexporte zugunsten Böhmens.

Dann geschah das Unglaubliche: Am 30. November 1620 traf eine Nachricht aus Böhmen ein, daß Prag verloren sei. Die Unheilsnachricht wurde vom staatlichen Agent Graf Brederode bestätigt. /22/ Trotzdem kontinierte man die Subventionen auf Vorschlag des Prinzen Moritz und des Staatsrats. Neben ideologischen Gründen - Verteidigung der Glaubensbrüder - führte der Prinz auch strategische an: Böhmen und die deutschen Fürsten hinderten den Kaiser daran sich gegen die Niederlande zu richten. /23/ Selber hatte Moritz auch dynastische Motive: Der "Winterkönig" war ein Sohn seiner Halbschwester Louise Juliana.

Das Drama verlagerte sich nun nach niederländischem Boden: Am 5. April 1621 erhielten die Generalstaaten die Nachricht, daß der König von Böhmen nach den Niederlanden unterwegs sei. Man wird ihn am Haager Kneuterdijsk unterbringen. /24/ Schon am 20. April erbittet Friedrich in Persona bei den Generalstaaten die Fortsetzung der Subventionen /25/, wie er bis 1632 das noch öfters tun würde.

Die Mehrheit der nach Holland gekommenen Tschechen ging im Jahre 1625 mit General Ernst von Mansfeld nach Schweden um aktiv für die böhmische Sache zu kämpfen. /26/ Einige wenige blieben und wurden Teil der niederländischen Gesellschaft. Ich möchte hier zwei markante Beispiele der letzten Gruppe vorstellen.

Albrecht Heinrich Baron Slavata von Chlum und Košumberg wurde zwischen 1615 und 1617 geboren als einziger Sohn von Heinrich Baron Slavata und Margaretha Salomena Baronin Smiřická von Smiřic. /27/ Nach dem unglücklichen Tod seines Vaters kam er nach Juni 1621 mit seiner Mutter und seinen Onkeln nach den Niederlanden. /28/ Dort wurde er am 23. September 1623 als kaum Sechsjähriger zusammen mit seinen Onkeln Michael Jr. Baron Slavata und Heinrich Georg Baron Smiřický von Smiřic an der Leidener Universität immatrikuliert. /29/

Albrecht folgt den Weg vieler böhmischen Exulanten und schreibt sich in 1628 wieder als Student ein, diesmal zu Franeker. /30/ Das Studium dort kombinierte sinnvollen Zeitvertreib mit nützlichen Kontakten. Die Verbannten hatten nämlich ihre Hoffnung auf Schweden gesetzt und eben zu Franeker studierten viele Schweden. /31/ Wohl deshalb meint Procházka, daß Slavata Obrist im schwedischen Heer war. /32/ Wahrscheinlicher ist aber, daß er nach seinem Studium eintrat in die Kompanie seines Onkels Joachim Jr. Slavata, der vom niederländischen Staatsrat in 1629 zum Kommandant der Kürassieren-Fahne Nr. 14 angestellt war. In dieser Funktion würde ihm sein Neffe Albrecht am 8. November 1641 folgen. /33/ Zunächst finden wir Albrecht im Oktober 1640 als Ritmeister in der wichtigen holländischen Festung Geertruidenberg. /34/

Dort gelagerte Offiziere waren gewohnt für ihr Vergnügen nach Den Haag zu gehen. Albrecht war inzwischen wohlhabend genug um dazu eine Kutsche zu haben. /35/ Im Haager Gesellschaftsleben begegnete er seine spätere Frau, die um 1626 geborene Amalia Margaretha Gräfin van Brederode. /36/

Sie war als Mitglied und später (1654) Altmeisterin der sogenannten Ordre de l'Union de la Joye in Den Haag eine bekannte Person. Unser Albrecht muß ein guter Charmeur gewesen sein, denn am 13. Februar 1645 stieg die gefeierte Dame mit ihm ins Eheschifflein. /37/ Daß auch der holländische Ratspensionär Johan De Witt dem erwähnten "Orden" angehörte und bekanntlich sehr von Amalia Margaretha scharmiert war /38/, hat unserem Bon-Vivant gewiß nicht geschadet. In wie weit ihr Einfluß verantwortlich war für seine Beförderung zum Sergeant-Major /39/ ist undeutlich, es gibt aber kaum Zweifel, daß sie die Kommandantur von Geertruidenberg (1651) für Slavata bei De Witt bewirkte. /40/

Diese Stadt war seit ihrem Heirat Wohnort der beiden Eheleute /41/ und da Amalia, als Angehörige des höchsten niederländischen Adelsgeschlechts nach der Oranien-Familie, auch eigene Einkünfte hatte, wird beider Lebensführung großzügig gewesen sein. /42/ Am glücklichen, wenn auch kinderlosen, Zusammenleben des Society-Ehepaars setzte aber im Oktober 1660 Slavatas Tod ein Ende. /43/

In Carl Rabenhaupt, Baron von Sucha, Erbherr in Lichtenberg und Třemošnice, begegnen wir einer ganz anderen Gestalt. Dieser, für meinen Vaterland bei weitem der bedeutendste Tscheche, war am 8. Januar 1604 zu Třemošnice (bei Kolín) geboren als jüngerer Sohn von Sigismund Ritter Rabenhaupt von Sucha und dessen Ehefrau Katharina Zehuřická von Nestajov. /44/ Während Vater und jüngerer Bruder Ferdinand nach dem Weißen Berg rekatholizisierten, blieb Carl seiner Gesinnung treu und floh nach den Lausitz. /45/ Von dort kam er in 1622 mit Mansfeld nach der Republik, wo der bettelarme Knabe an Prinz Moritz vorgestellt wurde. Moritz nahm Carl in seiner Leibgarde auf und ihm die Möglichkeit sich zu Leiden den Kunst der Festungsbau bei Simon Stevin eigen zu machen. Carl bildete sich in diesem Gewerbe wie in auch unserer Sprache rasch aus.

Wir finden ihn demzufolge in 1625 an der niederländischen Ostfront, wo er als Oberfähnrich mehrmals bei Befestigungsbau und Minenlegen eingesetzt wird. /46/ In 1626 nahm Statthalter und General-Kapitän Friedrich Heinrich ihn in den eigenen Genietruppen auf und beförderte ihn bei der Belagerung von Herzogenbusch wegen seinem Verdienst zum Leutnant. /47/

Vor Roermond und Maastricht macht Carl sich dann dermaßen nützlich, daß der polnische Prinz Radziwiłł ihm während der Belagerung von Rheinberg in 1633 eine Stelle anbietet. Er schlägt diese ab, nimmt jedoch das Angebot des Landgrafen Wilhelm V. von Hessen-Kassel an. /48/

Seit November 1633 ist er langfristig in hessischem Dienst, zuerst als Architekt von Befestigungen, später im rheinischen Bereich als Heereskommandant. Er erscheint als ein tüchtiger, aber auch roher Befehlshaber, der mehrmals Schwierigkeiten wegen seiner Härte bekam. /49/

Am 11. Mai 1637 kaufte Ferdinand die anderen Geschwister aus. Kurz nachher wurde Carl Regimentskommandeur. /50/ Mit vom Bruder bekommenen Finanzmitteln und dank der neuen Besoldung konnte er sich jetzt ein eigenes Heim leisten. Für ihn kein stolzes Herrenhaus, wie sich Slavata in Geertruidenberg mietete, sondern ein Bauernhof im Odenwalder Städtchen Weinheim. /51/ Seit dem 4. Januar 1639 begleitet ihn Anna Margaretha von Meerfeld als Lebensgefährtin. /52/

Erfolg und Mißgeschick wechseln sich ab. Er wird am 4. April 1641 hessischer Oberkommandant im linksrheinischen Gebiet, wird gefangen genommen bei Eschweiler und wiederholt bei Neuß. In 1646 ist er General-Wachtmeister, 1647 sogar Hessen-Kasselscher Kriegsrat. /53/

Nach dem Westfälischen Frieden (1648) verabschiedet er sich vom Militär und zieht sich mit seiner Frau in Weinheim zurück. Er kauft sich das Herrngut Fränkisch-Crumbach und erweitert den Besitz zu Weinheim, der auch heute noch als Rabenhaupt'scher Hof dort existiert. Wie früher für seine Soldaten war er nun für seine Diener kein angenehmer Herr: Wir hören von deren Verprügelung und von Problemen mit der örtlichen Bevölkerung. Trotzdem wird er oft als Pate genannt und war er ein liebhabender Gatte. /54/ Nach dem Tod seiner Frau am 16. Februar 1669 /55/ sah er zum ersten Mal sein Vaterland wieder. Die dortige Situation gefiel ihm aber nicht besonders gut. Im nächsten Jahr, am 7. Januar 1670, heiratete er zum zweiten Mal, diesmal mit der achtzehnjährigen Maria Dorothea von der Recke von der Horst. /56/

Dann kam seine niederländische Sternstunde, wofür mein Volk ihm noch immer dankbar ist. Anfang 1672 sucht der französische König Ludwig XIV. einen Grund zur Kriegserklärung. Ende Mai ist es so weit: Im Osten kommen Münstersche und Kölner Truppen, im Süden marschieren die Franzosen auf und im Westen droht die englische Flotte. Nach wenigen Monaten ist die Hälfte des Landes besetzt. Nur die Festung Holland hält durch, muß aber die Nordprovinzen Friesland und Groningen ihrem Los überlassen. Freiheitsliebender gesinnt als die anderen Provinzen suchen sie sich mit Wasser und Befestigungen zu verteidigen, vermissen aber kriegserfahrene Leitung.

Stadt und Provinz Groningen bieten deshalb Rabenhaupt die Stelle eines Generalleutnants und das Oberkommando in ihrem Territoir an, die höchste Position welche ein Ausländer je in unserem Land innehatte. Überdies bot man ein fürstliches Gehalt von 3000 Gulden pro Jahr. /57/ Der alte Protestant kam und unter seiner Anfeuerung geschah das Wunder: Nicht nur mußte das zehnfach stärkere Münstersche Heer die Belagerung der Stadt nach mehr als einem Monat aufbrechen, aber am Ende des Jahres eroberte Rabenhaupt mit einer kleinen Truppe auch Coevorden, damals Europas stärkste und modernste Festung, zurück. Die Generalstaaten stellten ihn noch in derselben Woche an zum Drost der Landschaft Drenthe und Kastellan von Coevorden. /58/ Kurz nachher bekam der ehemalige Rebell vom Kaiser, damals mit den Niederlanden verbündet, das Freiherrndiplom. /59/

Mitte 1673 war der Norden vom Feind befreit und rückte Rabenhaupt auf Münster an, wurde aber zurückgerufen und an der Südfront bei Nimwegen eingesetzt. Um die Nordfront nicht ohne Führung zu belassen, ernannte Rabenhaupt einen Stellvertreter in Drenthe /60/. Damit berührte er die wunde Stelle bei den Drenthener Ständen: Diese waren schon bei seiner eigenen Einsetzung als Drost übergangen, beklagten sich nun bei den Generalstaaten. Diese gaben den Ständen recht /61/, wollten aber Rabenhaupt nicht verlieren: Er behielt seine Funktion. Am 12. August 1675 starb der gefeierte Held zu Coevorden. /62/ Sein Freund, der Jesuite (!) Jan Michgorius sprach eine sechsstündige Trauerrede aus. /63/ Das von den groninger Ständen gestiftete Prunkgrab wurde leider 1796 vernichtet. Zum 250-Jahrfeier der Entsatzung am 28. 8. 1922 ließ aber die Stadt Groningen zur Stelle eine Gedenktafel aufrichten. /64/

Auch Rabenhaupt starb ohne Nachkommen. /65/ Mit seinem Tod endet die aktive Teilnahme Weissenberger Exulanten an der Geschichte meines Vaterlandes und möchte ich auch diesen Vortrag abschließen.

Anmerkungen:

- 1/ Edd. Mr. S. J. Fockema Andreae und Drs. Th. J. Meijer, Album Studiosorum Academiae Franeke-
rensis (1585 - 1811, 1816 - 1844), Franeker 1968.
- 2/ Bericht der Schlacht im Algemeen Rijksarchief (ARA = Allgemeines Staatsarchiv/Všeobecný státní archiv), Archief der Staten-Generaal (Arch. S. G. = Archiv der Generalstaaten/Archiv generálních stavů) 6053, Resolution S. G. vom 30. 11. 1620; ARA, Arch. S. G. 5887, Resol. S. G. vom 30. 11. 1620; ARA, Arch. S. G. 3179, Resol. S. G. vom 7. 12. 1620 - dazu ARA, Arch. S. G. 6052 /Lias Duitsland 1620/ der Brief von Friedrich aus Breslau. Regesten dieser Resolutionen in Druck bei edd. J. G. Smit und J. Roelevink, Resolutiën der Staten-Generaal N(ieuwe) R(eeks) 1610 - 1670 II. IV (1619 - 1620) (= R(ijks) G(eschiedkun-
dige) P(ublicatiën)/ G(rote) S(erie) 176 's - Gravenhage 1981, S. 657-658, 666, 678.
- 3/ ARA, Arch. S. G. 3180 Resol. S. G. vom 15. 4. 1621, vgl. ed. J. Roelevink, Resolutiën der Staten-Generaal N. R. 1610 - 1670 II. V (1621 - 1622), (= R. G. P. G. S. 187) 's - Gravenhage 1983, S. 115-116.

- 4/ So Heinrich Matthias von Thurn im Brief vom 18. 1. 1623 an Königin Elisabeth von Böhmen, abgedruckt in Otakar Odložilík, "Z Korespondence pobělohorské emigrace z let 1621 - 1624" (Věstník královské české společnosti nauk 1932), S. 111-112.
- 5/ So König Friedrich am 20. 4. 1621 (ARA, Arch. S. G. 3180 fol. 175r; vgl. Roelevink, Resol. S. G. V, S. 121-122).
- 6/ Wie z. B. Floris Radewijns, cf. Bibliotheek der Rijksuniversiteit/Státní univerzita) Utrecht, Ms. 8 L 16, fol. 24 (Gedruckt in: J. W. Jappe Alberts/A. L. Hulshoff, Het Frensweger Handschrift betreffende de geschiedenis van de Moderne Devotie (= Werken uitgegeven door het Hist. Genootsch. Ser. III Nr. 82), Groningen 1958, S. 33. Vom Gründer der Mod. Devotion Geert Grote ist es ungewiß ob er tatsächlich zu Prag studiert hat, vgl. C. A. van Kalveen, "Problemen rond de oudste geschiedenis van het fraterhuis en van het Nieuwe Gasthuis te Amersfoort" in Jaarboek Oud-Utrecht 1981, S. 120 Anm. 97.
- 7/ L. J. Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16^e en 17^e eeuw I, Amsterdam 1947, S. 5-19, 52-76.
- 8/ edd. D. C. Nijhoff und A. H. P. Blaauw, Ruth Putnam's Willem de Zwijger, prins van Oranje, Alkmaar 1910, S. 28-31; ed. Jan Romein u. a., De Tachtigjarige Oorlog, Amsterdam 1942, S. 34-35; Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme I, S. 182-194 und Erich Küttner, Het hongerjaar 1566, Amsterdam 1964, S. 138-140.
- 9/ Romein, Tachtigjarige Oorlog, S. 36.
- 10/ Nijhoff, Willem de Zwijger, S. 81-85; Romein, Tachtigjarige Oorlog S. 40-42 und Dr. J. Scheerder, De Beeldenstorm, Bussum 1974, S. 9-11.
- 11/ Nijhoff, Willem van Oranje, S. 108-109.
- 12/ Nijhoff, Willem de Zwijger S. 86-117; Dr. P. A. M. Geurts, De Nederlandse opstand in de Pamfletten 1566 - 1584, Nijmegen 1956, S. 3-19; Scheerder, Beeldenstorm, S. 14-15.
- 13/ August bis Oktober 1566. Hintergründe ausführlich geschildert bei Küttner, Het hongerjaar.
- 14/ In unserer Geschichtsschreibung sind die Schätzungen der Gesamtzahl der Opfer, vom 'Raad van Beroerte' gemacht, sehr verschieden. Protestantische Historiker wie Hugo Grotius kamen direkt nach der Revolution mit Ziffern von über 50 Tsd. Opfer, der katholische Historiker Rogier (Geschiedenis van het Katholicisme I, S. 186-191) meint daß die Gesamtzahl unter 2000 liegt. Persönlich scheint mir mit Romein (Tachtigjarige Oorlog S. 44-45) eine Zahl von etwa 5000 bis 8000 wahrscheinlich.
- 15/ ARA, Arch. S. G. Loketkas 33 (Resol. S. G. 26. 7. 1581), gedruckt in ed. N. Japikse, Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609 II. III (1617 - 1618) (= R. G. P./G. S. 41), Den Haag 1918, S. 296. Vgl. auch Nijhoff, Willem de Zwijger, S. 374-376; Romein, Tachtigjarige Oorlog, S. 64 und Geurts, De Nederlandse opstand, S. 108-113.
- 16/ Romein, Tachtigjarige Oorlog, S. 49-71.
- 17/ 'Van Alkmaar begint de victorie'. Vgl. ed. E. H. P. Cordfunke, Alkmaar ontzet 1573 - 1973, Alkmaar 1973.
- 18/ Romein, Tachtigjarige Oorlog, S. 68-84. Die offizielle folgte erst mit dem Frieden von Münster in 1648.
- 19/ ARA, Arch. S. G. 6049^I (Lias S. G. 1618) ein lateinischer Brief der böhmischen Stände, erhalten am 19. 7. 1618. Vgl. auch ed. J. G. Smit, Resol. S. G. III (1617 - 1618) (R. G. P./G. S. 152), Den Haag 1975, S. 446, 460, 481 und 492.
- 20/ ARA, Arch. S. G. 3177 Resol. S. G. 11. 1618 (dazu ARA, Arch. S. G. 6049^{II} (Lias 1618) Nrs. 181-183 mit 11), Druck Smit, Resol. S. G. III, S. 547 und ARA, Arch. S. G. 3177 Resol. S. G. 12. 12. 1618 (dazu ARA, Arch. S. G. 6049^{II} Nr. 181), Druck Smit, Resol. S. G. III, S. 585.
- 21/ ARA, Arch. S. G. 3178 Resol. S. G. 26. 11. und 28. 11. 1619, dazu ARA, Arch. S. G. 6019 (Lias Duitsland). Vgl. Smit/Roelevink, Resol. S. G. IV, S. 310, 312.
- 22/ ARA, Arch. S. G. 3179 Resol. S. G. vom 30. 11. 1620 (Dazu ARA, Arch. S. G. 6053 (Lias Duit-land) und Smit/Roelevink, Resol. S. G. IV, S. 657). Vgl. Anm. 2.
- 23/ ARA, Arch. S. G. 3180 Resol. S. G. 9. 2. 1621 und Resol. S. G. 11. 3. 1621 (vgl. Roelevink, Resol. S. G. II, V, S. 43, 76-79).
- 24/ ARA, Arch. S. G. 3180 Resol. S. G. 5, 8, 9. 4. 1621 (cf. Roelevink, Resol. S. G. V, S. 108 und 113).
- 25/ Siehe meine Anm. 5 und ARA, Arch. S. G. 3180 Resol. S. G. vom 15. 4. 1621. Am 13. 4. hatten Ihre Hoch-Mögenden Befehl gegeben den König zu bewillkommen. Gemachte Kosten wurden von den Generalstaaten ersetzt.
- 26/ ARA, Arch. S. G. 3184, Resol. S. G. 4. 9. 1625. Vgl. auch F. G. J. Ten Raa und F. De Bas, Het Staatsche Leger 1568 - 1795 II. III (1609 - 1625), Breda 1915, S. 141.
- 27/ Vgl. Roman von Procházka, Genealogisches Handbuch erloschener böhmischer Herrenstandsfamilien, Neustadt/Aisch 1973, S. 283 und František Hrubý, Etudiants tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle. Documents. Brno 1975, S. 210, Anm. 1.
- 28/ Das Datum geht hervor aus dem bei Odložilík, "Z korespondence" VKČSN 1932, S. 15-17 abgedruckten Brief dato Kolín n. Spr. 25. 6. 1621.
- 29/ In ed. W. du Rieu e. a., Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae 1575 - 1875, Den Haag 1875, Kol. 171.

- 30/ Am 8. 9. 1628. (R(ijks) A(rchief) (= Staatsarchiv/Státní archiv)Fryslan, Arch. Univ. Franeker 104, S. 131. Druck: edd. Fockema Andreae/Meijer, Album stud. Acad. Franekerensis, S. 84).
- 31/ Vgl. E. Wrangel, De betrekkingen tussen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap, Leiden 1901, S. 91-112. Später (1641 - 1662) wurde der schwedische Ordinaris Lars Gunnarson Banck (um 1611 - 1662) sogar Vorlesungen in böhmischer Sprache geben. (Wrangel, S. 108).
- 32/ Procházka, Genealogisches Handbuch, S. 283.
- 33/ Für Joachim: Akte vom 22. 9. 1629, in Kraft getreten am 3. 11. 1629, für Albrecht: ARA, Arch. Raad van State (= Staatsrat/Státní rada) 1527 fol. 30r, vgl. F. G. J. Ten Raa/F. De Bas, Het Staatse Leger IV (1625 - 1648), Breda 1918, S. 193.
- 34/ Das geht hervor aus der Registration als Mitglied der niederländischreformierten Kirche, GA (= Gemeente-Archief/Stadarchiv/Archiv města) Geertruidenberg, KR. 17, S. 12. Er wohnte damals im 3. Stadtviertel in der Koestraat (Kuhstraße).
- 35/ GA Geertruidenberg, 2. Ordonnantieboek fol. 80r: Die Geertruidenberger Magistrat genehmigt in 1641 ausnahmsweise Herrn Wouter Schilders um am Haus in der Koestraat ein Abdach anzufertigen für Slavatas Karosse.
- 36/ Sie war das 6. Kind von Johan Wolfert Graf van Brederode, ein bekannter Tschechenfreund, und von dessen Ehefrau Anna Johanna Gräfin von Nassau-Siegen. (A. W. E. Dek, 'Genealogie der Heren van Brederode', Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 13 (1959), S. 139-141).
- 37/ Dek, Brederode, S. 140.
- 38/ De Witt wurde am 23. 2. 1653 "Chevalier" des "Ordens", vgl. ed. Robert Fruin und G. W. Kernkamp, Brieven van Johan De Witt I (1650 - 1657) (=Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap Serie 3, Nr. 18), Amsterdam 1906, S. 266-267 Anm. 2 und 3.
- 39/ ARA, Arch. Raad van State 1527, fol. 197v, datiert den 28. 11. 1646; vgl. Ten Raa/De Bas, Staatse Leger IV, S. 193 und Staatse Leger V (1648 - 1672), Breda 1921, S. 429.
- 40/ ARA, Arch. Staten van Holland (= Holländische Stände/Holandské stavy) 84, S. 167, dato 29. 3. 1651. Es gab 2 Gegenkandidate. Mehrmals besorgte sie ihrem Mann dank De Witt Extra-Urlaub, so z. B. (nach Fruin, Brieven van Johan De Witt I, S. 270) während des Monats Januar 1654 in Deutschland.
- 41/ Das geht hervor aus einer erneuten Eintragung bei der niederländischreformierten Pfarrei am 1. 7. 1653 (GA Geertruidenberg, KR. 17 S. 49). Sie wohnten im 4. Stadtviertel.
- 42/ Vgl. Fruin, Brieven van Johan De Witt II, S. 92-95. In GA Geertruidenberg, KR. 17 S. 48 wird ein Dienstmädchen namens Brigitta Tevenaer erwähnt.
- 43/ Slavata wurde am 15. Juli 1660 von Johan van Beveren ersetzt. (Ten Raa/De Bas, Staatse Leger V S. 523. Ratspensionär De Witt schrieb am 3. 11. 1660 einen Brief, in welchem er sein Beleid ausspricht (cf. ed. Fruin, Brieven van Johan De Witt II (1658 - 1664) S. 268-269 mit Anm. 3). Das richtige Datum liegt also zwischen 15. 7. und 2. 11. 1660, somit wird die traditionelle Angabe "vor 1656" von Procházka (Genealogisches Handbuch S. 283; so auch Hrubý, Edtudiants S. 210 Anm. 1) unwiderleglich widersprochen. Amalia vermählte sich am 28. 12. 1662 wieder mit Gottlieb Amadeus Reichsgraf von Windischgrätz, starb aber selbst kurz nachher ohne Nachkommen am 14. August 1663 oder 1665. (Vgl. Dek, JCBG (1959) S. 140).
- 44/ Freundliche Mitteilung der beiden Eltern von Herrn František Chocholatý in seinem Brief vom 12. 12. 1988. Das Geburtsdatum korrigiert nach Ernst Fischer, General-Wachtmeister von Rabenhaupt, ein Bild von Mut und Treue (Festschrift zur 550-Jahrfeier der Universität Heidelberg), Freiburg/Breisgau 1936, S. 3 und Carl-Heinz Schouten, "General Karl Rabenhaupt. Schicksal eines Heimatvertriebenen aus Böhmen im 17. Jahrhundert" in Jahrbuch des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim 96 (1980) S. 120. (Das traditionelle Datum ist 6. 1. 1602).
- 45/ Fischer, General-Wachtmeister S. 3-5 mit Anmerkungen; A. J. van der Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden VI, S. 5-6.
- 46/ Er tritt während dieser Periode am 27. 1. 1628 als Zeuge auf zu Winschoten (RA Groningen, Rechterlijke Archieven (Gerichtsarchiv/Soudní archiv) V dd 3 (1614 - 1632) fol. 214. Er ist dann noch vendrig (Fähnrich).
- 47/ Van der Aa, Biogr. Woordenboek VI, S. 6; Fischer, General-Wachtmeister S. 5 und Schrödter, JHGB (1980) S. 122.
- 48/ Van der Aa, Biogr. Woordenboek VI, S. 6; Fischer, General-Wachtmeister S. 5-6 und Schrödter, JHGB (1980) S. 122-123.
- 49/ Er wurde z. B. am 16. 7. 1637 festgenommen, wurde aber vom Landgrafen freigesprochen. (Fischer, General-Wachtmeister S. 6).
- 50/ Fischer, General-Wachtmeister S. 4 und Schrödter JHGB (1980) S. 123.
- 51/ Schrödter, JHGB (1980) S. 123.
- 52/ Fischer, General-Wachtmeister S. 7; Schrödter, JHGB (1980) S. 123; J. Belonje und J. Westra van Holthe, Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Drenthe, Assen 1937, S. 37.
- 53/ Fischer, General-Wachtmeister S. 7-10; Schrödter, JHGB (1980) S. 123-124.

- 54/ Fischer, General-Wachtmeister S. 12, 25; Schrödter, JHGB (1980) S. 124-129.
- 55/ Belonje, Gedenkwaardigheden S. 27.
- 56/ Tochter von Johann Betram Reichsfreiherrn von der Recke von der Horst und Ahlheid van Quadt van Lanscroon. (Belonje, Gedenkwaardigheden S. 37 und Schrödter, JHGB (1980) S. 129).
- 57/ Über die Ereignisse des Jahres 1672 vgl. J. S. Theissen, Voor Vrijheydt ende Vaderlandt. Stad en Lande in 1672. Groningen 1922. Die Ernennung: RA Groningen, SA 496, Nr. 9-11 (Instruktion für Rabenhaupt und Verabredung zur Übernahme des Regiments Nr. 10, dato 30/31. 5. 1672) ARA, Arch. Raad van State 93 (Resol. 16. 7. 1672). Vgl. Ten Raa/De Bas, Staatsche Leger V, S. 339, 401 und 490.
- 58/ RA Groningen, SA 739 fol. 208 (Kommission für Rabenhaupt vpom 4. 1. 1673); ARA, Arch. S. G. 3287 (Resol. 6. 1. 1673) und Ten Raa/De Bas, Staatsche Leger V, S. 344.
- 59/ Am 24. 2. 1673, vgl. Adalbert Ritter Král von Dobrá Voda, Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien, Prag 1904, S. 205 und Alois Freiherr von Starkenfeld / Johann Evangelist Kirnbauer von Erzstätt, Der Oberösterreichische Adel (J. Siebmacher s Grosses Wappenbuch IV. 5), Nürnberg 1904, S. 287.
- 60/ RA Drenthe O(ud) S(taten) A(rchief) (=Altarchiv der Stände/Velký archiv stavů) 716, Missive von Rabenhaupt vom 20. Juli 1674.
- 61/ RA Drenthe, OSA 716, Missive S. G. vom 28. 8. 1674. Vgl. für die Drenthischen Probleme J. Herlinga, Stadhouders, Dorosten en Facties 1672-1676 (= Drentse historische studiën 2), Assen 1981.
- 62/ Die Sterbebücher der Stadt Coevorden fehlen gerade für 1675-1678. Das richtige Datum geht aus anderen Quellen hervor. Todesursache war ein Karfunkel. (Vgl. Fischer, General-Wachtmeister S. 21 und Schrödter, JHGB (1980) S. 134).
- 63/ Johannes Michgorius S. J., De ware troostgrond der gelovige zielen, Amstrdam 1675.
- 64/ Belonje, Gedenkwaardigheden S. 31.
- 65/ Siene Witwe heiratete sich noch dreimal, überlebte alle Gatten und kam am 9. 8. 1703 bei einer Kutschenunfall ums Leben. (Fischer, General - Wacht-meister Rabenhaupt S. 25; Belonje, Gedenkwaardigheden Drenthe, S. 37 und Schrödter, General Rabenhaupt JHGB (1980) S. 129).

**Uprchlíci v cizí zemi
Bělohorští exulanti v nizozemských pramenech**

Nizozemí bylo jedním z hlavních spojenců českých stavů v jejich zápasu o svobodu. Místodržitelská rodina princů Oranžských a druhá rodina v zemi - hrabata z Brederode - náležely k předním přátelům Čechů. Po prohrané bitvě na Bílé hoře uprchlo mnoho českých protestantů spolu se svým zimním králem do nizozemského Haagu. Někteří z nich získali postupně vysoké postavení v nizozemské společnosti. Příspěvek se zaměřuje na dva takové případy. Prvním z nich byl Albrecht Jindřich Slavata z Chlumu a Košumberka, který studoval po roce 1621 na universitách v Leydenu a ve Franekeru a posléze udělal vojenskou kariéru. Oženil se s Amálií Markétou hraběnkou z Brederode, s jejíž pomocí získal významné místo velitele pevnosti Gertruidenberg. V této funkci zemřel v říjnu 1660. Druhým případem byl Karel Rabenhaupt ze Suché, pán na Světlově a Třemošnici, který zůstal věren své protestantské víře, i když jeho otec i bratři konvertovali. Od roku 1622 byl ve službách oranžské rodiny a podílel se na opevňovacích pracích na východní nizozemské hranici. Prodělal rovněž velmi významnou vojenskou kariéru, byl povýšen do stavu svobodných pánů a zemřel bezdětný 12. 8. 1675.

WE

Heraldyka nobilitacji okresu Napoleona I

Sławomir Górczyński

Revolucja we Francji 1789 r. przyniosła upadek znaczenia politycznego szlachty, upadek monarchii. W tym okresie był to sposób rządów nietypowy, spotkał się on z ogromną opozycją tak wewnątrz państwa, jak i na zewnątrz. Wojny z kolejnymi koalicjami były najlepszym podłożem do zbudowania potęgi przywódcy. Oczywiście było, że stanie się nim wojskowy o wybitnych talentach również politycznych. Tym człowiekiem był szlachcic korsykański Napoleon Buonaparte, żołnierz, oficer, generał doby rewolucyjnej, z czasem konsul dożywotni (2 VIII 1802). To jemu Senat powierzył koronę i Cesarstwo Francuzów (18 V 1804, koronacja 2 XII). Wraz z przywróceniem ustroju monarchicznego Napoleon I przywrócił także zniesione przez Zgromadzenie Konstytucyjne 19 VI 1790 r. dziedziczne szlachectwo. Nie był to akt jednorazowy i przywracający dawną szlachtę, a tworzący nową. System szlachectwa w Cesarstwie opierał się na kilku aktach prawnych. Miały one służyć wygradzaniu szczególnie zasłużonych osób z najbliższego otoczenia monarchy, jak też jego rodziny. Tworzeniu nowej elity. Znaleźli się tu zarówno wojskowi jak też dygnitarze i urzędnicy państwowi. W nieco ponad rok po koronacji bo 30 III 1806 r. dekretem cesarskim stworzone zostały księstwa (Duches Grands Fiefs), wielkie lenna cesarstwa we Włoszech:

1) Dalmacja	5) Bellune	9) Bessano
2) Istria	6) Conegliano	10) Vicence
3) Frioul	7) Treviso	11) Padoue
4) Cador	8) Feltre	12) Rovigo

6 Księstw w Neapolu i Sycylii (odrębny dekret z tego dnia). Księstwa połączone z Księstwem Lukki (dekret z tegoż dnia), i przekazanie marszałkowi Berthier księstwa Neufchatel z tytułem Prince. Wcześniej bo 15 III 1806 r. Napoleon przekazał swemu szwagrowi Muratowi księstwa Kleve i Bergu. Dekret z 30 III określał podstawy późniejszej całej konstrukcji systemu szlachectwa napoleońskiego: 1) dobra otrzymane od Cesarza mają być przekazywane na zasadzie primogenitury, 2) wróć po wymarciu rodziny do korony, 3) stworzono też bazę finansową - Monte Napoleono o wartości 12000000 fr przeznaczone na donacje dla generałów, oficerów i żołnierzy w postaci rocznych rent. Kolejnym aktem prawnym było Senatus Consultum z 14 VIII 1806 odnoszące się sposobu dziedziczenia (primogenitura, we wszelkich innych wypadkach wymagana była zgoda Senatu). Całość spraw dotyczących szlachectwa określał Premier Statut z 1 III 1808 r. (komunikowany Senatowi na sesji 11 III 1808 r.). Tworzył on system tytułów cesarskich - imperialnych:

art. 1 do tytułów wielkich dygnitarzy cesarstwa przywiązany tytuł Prince i Altesse Serenissime; art. 2 synowie tychże mają prawo do "Duc de l'empire" o ile mają majorat o wartości 200000 fr. (primogenitura + adopcja); art. 3 dzieci tychże po utworzeniu odpowiednich majoratów otrzymują tytuły hrabiów i baronów; art. 4 i 5 ministrowie, senatorowie, radcy Stanu rzeczywiście, przewodniczący Corps legislatif, arcybiskupi za życia mają tytuł hrabiego, a po otrzymaniu dyplomu staje się on dziedziczny (przy zachowaniu majoratu, arcybiskup ma prawo wybrać bratanika któremu przekaże ten tytuł); art. 6 i 7 określenie wartości majoratów; art. 8 i 10 wyliczenie urzędów na podstawie których można starać się o tytuł barona; art. 9 wartość majoratów dla baronów; art. 11 posiadacze Legii Honorowej mogą otrzymać tytuł Chevalier de l'Empire; art. 12 sposób przekazywania; art. 13 tytuł Chevalier może być nadany wojskowym i cywilom przez Cesarza jako zasłużonym Państwu; art. 14 obdarzeni tytułem niebędą mogli nosić innych herbów niż te które zostaną im nadane patentem.

Drugi Patent z 1 III 1808 r. odnosi się w całości do tworzenia i przekazywania majoratów. Natomiast dekretem z 17 III 1808 określone jakiej wysokości opłaty mają być wnoszone przy dyplomach na odpowiednie tytuły: duc - 600, comte - 400, baron - 200, chevalier 60 franków. Dbając o wysoki splendor związany z tytułem imperialnym stworzył Napoleon bardzo sztywny a zarazem dający szansę, że tytuły nie wygasną, sposób ich przekazywania. I tak jedynie najstarszy syn przejmując majorat otrzymywał tytuł ojca, młodszy wraz z tworzonymi dla nich majoratami i rentami otrzymywali niższe aż do barona, chevalier'a. Dotyczyły tego dwa dekrety cesarskie z 4 VI 1809 i 3 III 1810 r. Ten ostatni określił również, że wszyscy potomkowie mają równe prawo do herbów. Jedynie z tym zastrzeżeniem, iż znak właściwy dla tytułu może umieszczać posiadacz majoratu (i tytułu). art. 22 tego dekretu rozszerzył możliwość otrzymywania i zatwierdzania tytułu Kawalera, o ile w trzech pokoleniach będą odznaczeni orderem Legii Honorowej (ordonans królewski z 8 X 1814 potwierdził tytuł wszystkim mającym rentę w wysokości 3000 fr.). Wszystkie wyżej wspomniane dekrety odnosiły się tylko i wyłącznie do nowej szlachty tworzonej przez Napoleona, dopiero dekret z 26 VIII 1811 r. wspominał o dawnej arystokracji i szlachcie. Umożliwiał im jedynie staranie się o otrzymanie nowych herbów i tytułów. Praktycznie ostatnim dekretem był ten 18 X 1811 tworzący order Reunion, który pozwalał na staranie się o tytuł Chevalier na jego podstawie i umieszczanie go w herbie. Ta szeroka akcja legislacyjna tworząca arystokrację i szlachtę napoleońską miała swój epilog w czasach Stu Dni, kiedy to 13 III 1815 raz jeszcze zostały zniesione wszelkie tytuły feudalne ancien regimu, z zachowaniem dla Cesarza prawa do nadawania i potwierdzania dawnych tytułów.

Ten cały system stał się niezwykle cennym instrumentem tworzenia nowej elity. Niewątpliwie w początkach XIX wieku idea szlachectwa była jeszcze bardzo żywa, również ten sposób nagradzania jako zależny wyłącznie od Cesarza pozwalał stwarzać nadzieję, że zauważony przez Napoleona może liczyć na dalsze splendory (jak choćby) awanse, donacje). Z drugiej strony dla przedstawi-

cieli dawnej szlachty degradacja jaką przyniosła rewolucja mogła być zmaszana przez nobilitację, a nieszlachta wchodziła w ten niedawno odgrywający pierwszorzędną rolę krąg ludzi, a często przeskakując od razu do rządu arystokracji (Murat, Berthier i wielu innych). Przecież wszelkie zewnętrzne oznaki zbliżały nową szlachtę do dawnej. Z punktu widzenia prawa szlachectwo imperialne nie przynosiło nic ponad to co już zawierała Deklaracja praw człowieka, Kodeks Napoleona etc.

Wśród obdarowanych znajdowali się naturalnie głównie Francuzi, lecz także można spotkać Niemców, Włochów, Serbów, Greków i oczywiście Polaków. Stworzyło to możliwość włączenia w sferę polityki, a w przyszłości w środowisko francuskie najbardziej ambitnych i zdolnych jednostek innych nacji. Wśród Polaków najliczniejszą grupę tworzą Kawalerowie. Znajdujemy tu zarówno przedstawicieli polskich rodzin utytułowanych, jak również mniej znanych, a także kilku nie posiadających wcześniej szlachectwa. Są tu wyłącznie wojskowi, oficerowie służący w armii bądź to francuskiej, szwoleżerowie gwardii, czy też w Legionach. Kolejną grupę o tym samym rodowodzie tworzą baronowie. Znanie są tylko dwa przypadki nadania tytułu hrabiowskiego dla Polaków - dla gen. Wincentego Krasieńskiego i naturalnego syna Napoleona Colonna Walewskiego, ponadto kilku Polakom zatwierdził tytuły hrabiowskie, tak jak i potwierdzony został też tytuł książęcy Józefa Poniatowskiego. Wraz z tymi tytułami nadawane były donacje od małych 500 frankowych do ogromnych jak dla hr. Krasieńskiego obejmujące całe byłe starostwo opinogórskie.

Heraldyka napoleońska, została zbudowana przez Napoleona od nowa. Jak już wspomniano oparła się na kilku dekretach cesarskich. Była typowym wytworem swojej epoki - dokładna, łatwo zrozumiała dla odbiorcy który ją znał, a nie niemożliwa dla laika. Stała się dokładnym odzwierciedleniem systemu szlachectwa w swoich sformalizowanych zasadach. Z całą gamą oznaczeń przypisanych poszczególnym tytułom i ich podgrupom. Oznaczeń tych jednakże nie można identyfikować ze znanymi ze średniowiecza, a rozwijanymi do XIX wieku koronami rangowymi, czy też angielskimi mark of cadency. Napoleon stworzył całkowicie własną i jedyną w swoim rodzaju hierarchię znaków związanych ze sposobem otrzymywania tytułu, a obrazowaną symbolicznie. Umieszczane były one w franc-quartier, czyli górnym narożniku tarczy, prawym dla hrabiów, lewym dla baronów (wszystkie oznaczenia). Kawalerowie, o ile byli odznaczani orderem Legii Honorowej (orderem Reunionu) mogli umieścić to odznaczenie w tarczy na 13 sposobów. Wszystkie warianty tych oznaczeń zawarte są w zał. 1 wraz z wyjaśnieniem komu przysługiwały. Tak więc generalnie dla wojskowych tak hrabiów jak i baronów były to miecze, ministrów łwie łby, właścicieli dóbr kłosa. Jakże order utworzone przez Napoleona, a związane z tytułem Chevalier były umieszczane w sposób swoisty tylko heraldyce tego okresu. Kładzione na tarczę w dokładnie określonych miejscach. Nie pojawiały się u kawalerów, tak jak order w wcześniej i później, podwieszane na łańcuchach czy wstęgach pod tarczą. Dopiero w przypadku arystokracji, a są to na ogół osoby aspirujące do elity, chcące nawiązać do starych tradycji, umieszczają order tak jak w klasycznej heraldyce pod tarczą. Herb składa się z kilku części - tarczy (typowa jest prostokątna z małym języczkiem u dołu) zwieńczona u góry i z boku labrami (z wyjątkiem kawalerów), nad nią beret (toque) oznaczający rangę. W ten sposób można by nie wdając się w szczegóły opisać herb z zewnątrz. Lecz właśnie owe szczegóły nadają heraldyce napoleońskiej finezji. Każdy tytuł, a w jego ramach podstawa otrzymania go różniła poszczególne grupy.

książę Princ grand dignitaire - beret czarny z otokiem z popielic czerwonożółtych, nad nim zapinka złota, w której siedem piór strusich srebrnych; tarczę z sześcioma labrami złotym okrywa namiot błękitny, podbity gronostajami, zwieńczony mitrą błękitną z otokiem gronostajowym; głowica tarczy błękitna z trzema pasami pszczoł złotych;

duc - beret jak wyżej, z otokiem gronostajowym, tarcza z sześcioma labrami złotym okryta płaszczem podbitym podwójnymi popielicami; głowica tarczy czerwona usiana gwiazdami srebrnymi;

hrabia - beret czarny z otokiem z odwrotnych gronostajów, nad którym zapinka złoto-srebrna, w niej pięć piór strusich srebrnych, tarczę otaczają cztery labry górne złote, dolne srebrne. (hrabiowie - senatorowie mieli prawo do płaszcza); arcybiskupi kładli ponad herbem krzyż arcybiskupi z kapeluszem czerwonym i piętnastoma chwostami.

baron - beret czarny z otokiem z odwrotnych popielic, zapinka srebrna, pięć piór strusich srebrnych, po obu stronach labry srebrne. (biskupi kładli nad beretem kapelusz zielony z 10 chwostami, za tarczą mitra i pastorał);

kawaler - beret czarny z otokiem zielonym i pióropuszem srebrnym.

Odrębną grupą symboli są oznaczenia godności sprawowanych na dworze cesarskim czy w armii, a więc bułwy, łaski marszałkowskie, klucze.

W niniejszej pracy starano się spojrzeć na problem heraldyki napoleońskiej przez pryzmat herbów nadanych Polakom w latach 1808 - 1814. Źródłem do opracowania tego problematyki stały się dwie podstawowe prace:

Henri Simon, Armorial General de l'Empire Francais contenant les armes Sa Majeste l'Empereur & Roi, des Princes de sa famille, des Grands Dignitaires, Princes, Ducs, Comtes, Barons, Chevaliers et celles des villes de l'ere, 2eme & 3eme classe (...) t. I i II, Paris 1812;

A. Reverand L'armorial du Premier Empire: titres, majorats et armories concedes par Napoleon Ier, t. I-IV, Paris 1894 - 1897.

Herby Polaków można podzielić na cztery zasadnicze grupy:

- 1) herby polskie - rodowe, z napoleońskim oznaczeniem godności;
- 2) herby złożone gdzieś z elementów jest herb - godło herbu rodowego;
- 3) nawiązujące do herbów polskich;
- 4) herby nowe, nadane wraz ze szlachectwem.

Teoretycznie wszystkie herby nadawane przez Napoleona były herbami nowymi i za takie uznawano je we Francji. Dlatego też w oryginalnych conceptach dyplomów brak jest wzmianek o nazwach herbów, a znajdują się jedynie ich opisy. Ogółem zostało nadanych 30 herbów, co stanowi ok. 35,7% wszystkich nobilitacji.

Do pierwszej grupy zaliczono sześć herbów. Naturalnie obok dokładnego powtórzenia godła znalazły się oznaczenia tytułu wraz z właściwym elementem zewnętrznym. Wśród tych którzy zachowali swoje dotychczasowe herby w postaci nie zmienionej znaleźli się: generał Dezydery Chłapowski podniesiony do godności baronowskiej, Ludwik baron Dembowski, Józef bar. Łazowski, Henryk kawaler Milberg (zachował swój herb, nadany wraz z nobilitacją w Polsce, jego ojcu), Makary kawaler Murzynowski i Aleksander hrabia Walewski (naturalny syn Napoleona I).

Grupa druga, najliczniejsza, obejmuje dziesięć osób i ich herby. We wszystkich tych wypadkach tarcze były dzielone, gdzie w różny sposób umieszczono dawny herb rodowy. Jak w przypadku Józefa bar. Chłopickiego gdzie umieszczono cały herb wraz z klejnotem w polu I, czy Wincentego hr. Krasieńskiego, w którego czteropolewej tarczy znalazły się w kolejnych polach poszczególne elementy składowe herbu i oznaczenie tytułu (I-godło Słepowrona, II - znak hrabięgo wojskowego, III hełm, IV klejnot!). W tej grupie znalazły się również połączenia godeł rodzinnych z symbolicznym nawiązaniem do zasług, które stały się podstawą nobilitacji (Józef bar. Chłusowicz umieścił bagnety przypominające zdobycie miasta atakiem na bagnety).

Kolejną, trzecią grupę tworzy pięć herbów, w których występuje nawiązanie i wykorzystanie elementów godła (herbu) rodowego. Wykorzystano je w różny sposób, łącząc godło z klejnotem (Stanisław bar. Kłicki), gdzie godło herbu Prus I złożone jest ze zbrojnym ramieniem i galopującym koniem. Natomiast Józef kawaler Mroziński aż dwukrotnie umieścił godło herbu Leliwa (półksiężyc i gwiazdy) połączone z palmą.

Grupa czwartą tworzy dziewięć herbów, z czego dwa należą do osób wcześniej nie należących do stanu szlacheckiego (Jerzy kawaler Kitz i Stanisław kawaler Rechowicz). W obu tych wypadkach, jak i na ogół w pozostałych elementy godła miały przypominać o zasługach wojennych, a nawet jak w herbie Kitza o odniesionej ranie w nogę. Umieszczano także przedstawienia, które przypominały miejsca stoczonych walk - most w herbie Miłoszewicz czy wieża Saragossy w herbie Falk-Regulskiego.

Umieszczanie elementów godeł herbów rodowych świadczy niezbicie, iż sami zainteresowani składali propozycję swego nowego herbu. Tym bardziej warto przyjrzeć się jakie nowe godła znalazły się w tych herbach. A także jak one wyglądają na tle epoki i nobilitacji w innych państwach. Generalnie elementy godeł nie wywodzą się z heraldyki polskiej nawiązując w sposób mniej lub bardziej symboliczny do zasług. Są to elementy uzbrojenia: karabiny, bagnety, szable, szpady. Zbliżonym do tego symbolem są godła nawiązujące do rodzaju broni w jakiej służyli: galopujący czy skaczący koń ułana, wał Eskulapa owinięty na około maczugi - lekarza wojskowego. Na tej małej płaszczyźnie ograniczonej do tarczy, zachowując elementarne zasady heraldyki, starano się opowiedzieć o swoich dokonaniach. Pamiętano o zdobyciu szturmem miasta (bądź to umieszczając wieżę czy też ruiny), wzięciu w walce na bagnety armat nieprzyjaciela (Chłusowicz, Falk-Regulski). Swoją siłę i oddanie dla sprawy przypominają umieszczając Samsona, czy też Niedźwiedzia Smet i Krokowski. Nie zapomniano o symbolach narodowych. Bar. Chłusowicz umieścił w jednym z pól Orła trzymającego szablę, a bar. Kozieltulski obok rodowego herbu Abdank zatknął na wieży chorągiew biało czerwoną.

Można na podstawie tych kilkudziesięciu przykładów powiedzieć, że tak jak w całej heraldyce kancelaryjnej końca XVIII i początku XIX wieku herby pochodzące z nobilitacji są przegadane. Muśnięto się w nich znaleźć wszystko co w życiu i karierze najważniejsze. Choć ja wspomniano godła są przegadane to na ogół zachowane zostały zasady heraldyki. Owo przegadanie wynika z dzielenia tarczy i tworzenia mikrohistorii. Przekazy są jednak w większości czytelne. Ale znaleźć można i taki herb jak Franciszka kawaler Schutza gdzie w polu czerwonym człowiek pod rozporką (krokwią) stojący trzyma palec na ustach!

Die Heraldik in der Zeit Napoleon's I.

Im Zeitraume der Regierung Kaisers Napoleon I. entstand ein eigentümlicher kaiserlicher Adel, der die Stütze der Bonaparte-Familie sein sollte. Die Mehrheit der neu nobilitierten Personen bildeten die Offiziere der napoleonischen Armee; darunter fand sich auch eine grössere Anzahl von Polen. Es wurde ein vollkommener System des heraldischen Bezeichnen der Titulierung und der Verdienste geschaffen. Der Autor verfolgt seine Anwendung bei dem Adel polnischen Ursprungs und betont das häufige Übernehmen der spezifistischen Symbole der polnischen Heraldik.

K padesátiletí protektorátní symboliky

Milan Hlinomaz

Dne 6. října 1939 vstoupilo v platnost vládní nařízení č. 222/Sb. z 19. září 1939, jímž se měnil zákon č. 252/Sb. ze dne 30. března 1920 o státním znaku, státní vlajce a státní pečeti. /1/ Zmíněné vládní nařízení kodifikovalo protektorátní symboly v této podobě:

1. Vlajka, poměr délky k šířce 3:2, tři horizontální pruhy o stejné šíři, horní pruh bílý, střední červený, dolní modrý. /2/
2. Menší znak, na červeném francouzském štítě stříbrný dvouocasý lev ve skoku, vpravo hledící, úst rozžavených, s jazykem vyplazitým, čelenkou a zbrojí, vše zlaté barvy. /3/
3. Větší znak, čtvercový francouzský štít, v pravém horním a levém dolním poli znak Čech (blason stejný jako u menšího znaku). V levém horním a pravém dolním poli znak Moravy, na modrém štítě orlice vpravo hledící, stříbrně a červeně šachovaná, s čelenkou a zbrojí, vše zlaté barvy.
4. Menší pečeť nesla menší znak a německý a český opis Protektorát Čechy a Morava. Větší pečeť nesla znak a stejný opis.
5. Standarta státního prezidenta byla čtvercová a nesla na bílé ploše vetkaný větší znak.

Hlavním účelem tohoto příspěvku je připomenout tuto méně známou skutečnost a využít možnosti otištění podoby heraldických návrhů, jež přijatým formám protektorátní symboliky předcházely. Podrobnější okolnosti geneze této symboliky byly již publikovány v Archivním časopise. /4/ Pokud se týče symboliky Slovenské republiky, je tato kodifikovaná ve Slovenském zákoníku. /5/

Přijaté protektorátní znaky nejsou zde publikovány, neboť jsou poměrně snadno dostupné v již zmíněném ročníku Sbírký zákonů. Výtvarným autorem zde publikovaných návrhů č. I, IIa, IIb a III (číslování odpovídá blasonům příslušného článku v Archivním časopise, viz pozn. 4) byl odborný pracovník tehdejšího Archivu ministerstva vnitra dr. Josef Hráský, jenž byl členem u tohoto archivu působící znakové komise. Autorem návrhu č. 1 byl ministr sociální a zdravotní správy protektorátní vlády, MUDr. Klumpar, a to po stránce ideové i výtvarné. Autorem návrhu č. 2 byl známý český heraldik Karel Schwarzenberg. Zmíněné návrhy splnily svou modelovou úlohu a na jejich základě byly pod přímým vlivem říšského protektora Neuratha přijaty konečné podoby protektorátní symboliky.

Blasony:

- Varianta I - polcený francouzský štít, v jehož pravé polovině je znak Čech a v levé polovině znak Moravy. (Obr. č. 1)
- Varianta II a) - španělský štít rozdělený zvráceným vidlicovým řezem na tři pole: pravé znak Čech, levé znak Moravy, spodní pole znak Těšínska. (Obr. č. 2)
- Varianta II b) - štít dělený stejně, pouze s tím rozdílem, že ve spodním poli se nachází znak Slezska. (Obr. č. 3)
- Varianta III - srdeční štítek nesl znak Čech, zadní štít rozdělen zvráceným vidlicovým řezem na tři pole: pravé znak Moravy, levé znak Slezska, spodní znak Těšínska. (Obr. č. 4)

Uvedené návrhy pocházejí z března 1939.

- Návr č. 1 - zpracoval dr. Klumpar, podán 23. 8. 1939. Jde o malý znak ve formě českého lva nesoucího na středním štítu znak Moravy, přičemž oba štíty jsou španělské. (Obr. č. 5)
- Návrh č. 2 - zpracoval Karel Schwarzenberg. Jde v podstatě o větší formu protektorátního znaku se lvy jako štítonoši. Návrh byl podán 2. 9. 1939. (Obr. č. 6)

Poznámky:

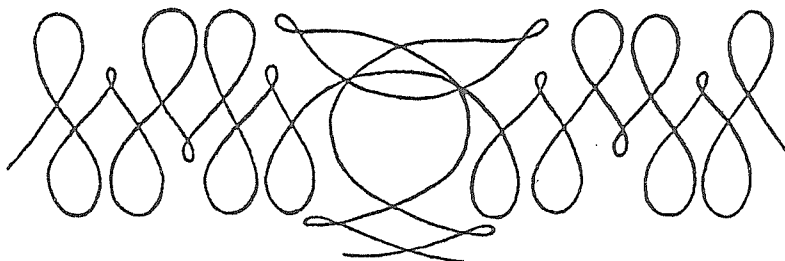
- 1/ Věstník ministerstva vnitra 21, 1939, s. 269.
- 2/ Vlajka Slovenské republiky se lišila tím, že modrý pruh byl uprostřed. Slovenský národní znak byl v samostatné formě zneužit k reprezentaci klerofašistického státu.
- 3/ Tato podoba znaku je na první pohled zdánlivě identická s Kursovou podobou prozatímního znaku ČSR z vládního nařízení č. 300/Sb. z 19. května 1919. Je zde užito i Kursova blasonu, ale liší se v následujících detailech: koruna postrádá dvě perly v mezerách mezi lipově stylizovanými lillemi; ústní dutina a tesáky lva jsou zlaté a pravá zadní noha je zesílená. Blíže k tomu srov. M. Hlinomaz, Příspěvek ke vzniku státních symbolů Československa v letech 1918-1920, Archivní časopis 36, 1986, s. 72-83; týž, Archivář a heraldik Jaroslav Kursa, Zpravodaj Klubu historiografie (HG) 18, 1985, s. 289-302; týž, Kursovy návrhy čs. znaku a vlajky, Heraldika a genealogie 20, 1987, s. 157-170; týž, Jaroslav Kursa, In: Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze, Praha 1985, s. 153-175.
- 4/ M. Hlinomaz, K problematice státních symbolů pomnichovské ČSR a tzv. protektorátu, Archivní časopis 37, 1987, s. 79-89; týž, K některým problémům československé státní symboliky, In: Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze, 2, Praha 1989, s. 371-397.
- 5/ Zákon č. 148 Slovenského zákoníku z 23. června 1939 o státním znaku, státní pečeti, vlajce a státní zástavě, s. 293-296.

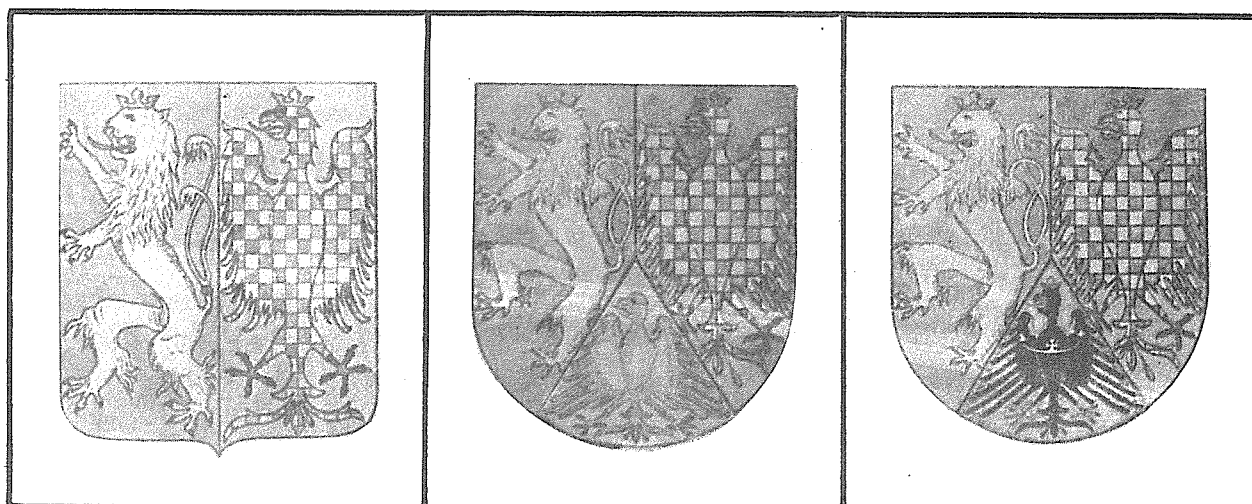
Zum fünfzigsten Jahrestage der Protektorat-Symbolik

Der Autor erinnert an den fünfzigsten Jahrestag der Protektorat-Symbolik, die durch die Regierungsanordnung No 222 vom 19. Sept. 1939 festgesetzt wurde und am 6. Okt. 1939 in Kraft trat. In der Bilderbeilage befinden sich die Wappenentwürfe seit März bis Anfang September 1939, welche die Wappenkommission des damaligen Innenministeriums schuf.

Sie wurden dem Reichsprotektor Neurath vorgelegt, er genehmigte sie doch nicht. Für die Okupanten war nur die Landessymbolik Böhmens und Mährens annehmbar. Endlich wurden - nach dem Entwurf des böhmischen Heraldik Karl Schwarzenberg - zwei Wappenformen empfangen. Das kleinere Wappen bildet das Landeswappen Böhmen, das grössere - geviertelte - enthält die Landeswappen Böhmens und Mährens. Die Flagge trug drei waagerechte Streifen von gleicher Breite: der obere war weiss, der mittlere rot und der untere blau. Nach der Befreiung ČSR trat wieder die Staatssymbolik vom J. 1920 in Kraft, die dann im J. 1960 durch das heutige Staatswappen ČSSR ersetzt wurde. Die Staatsflagge blieb unverändert in der Form vom J. 1920.

MK

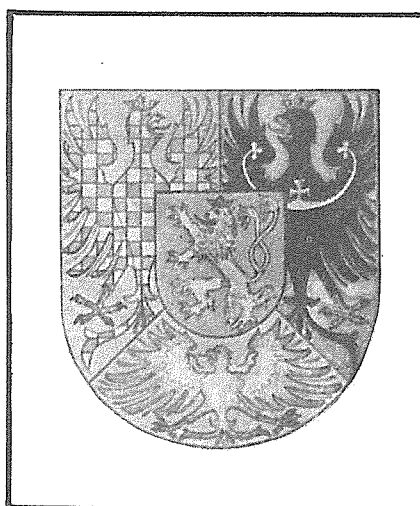

Obr. č. 1

Obr. č. 2

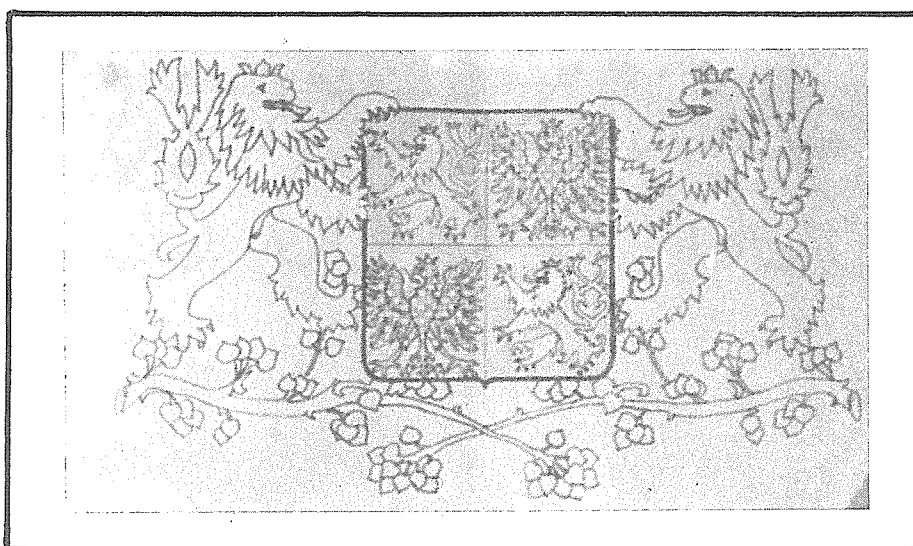
Obr. č. 3

Obr. č. 4

Obr. č. 5

Obr. č. 6

K možnostem interdisciplinárního uplatnění genealogie odvozené ve spojitosti antropologicko-lékařským výzkumem pozůstatků české šlechty /1/

Milan Hlinomaz

Nositeli dějinného procesu jsou lidé, ať už jako bezejmenné masy nebo jako konkrétní jednotlivci s konkrétními jmény a osudy. Genealogie odvozená se snaží zkoumáním určitých skupin lidí nebo jednotlivců o zobecnění některých historických problémů a stává se tak hraničním oborem s historickou statistikou, demografií a zvláště s antropologií. V poslední době se ve vědeckém výzkumu projevuje důležitost interdisciplinárních přístupů i v historickém bádání, jež vedou ke zdokonalování procesu poznání kombinací, porovnáváním i konfrontací jednotlivých vědních oborů.

Nebylo by proto správné pokládat antropologický výzkum historických osobností pouze za lékařskou záležitost. Přímá účast historiků, reprezentovaných zvláště genealogy na tomto výzkumu se jeví jako opodstatněná a nutná, neboť opožděné diskuse o správnosti historického, či antropologického přístupu již nic nevyřeší, ale jenom oddalují seriózní poznání. /2/

Jelikož antropologický výzkum českých králů se výzkumem ostatků Jiřího z Poděbrad chýlí ke konci, naskytá se otázka, co dál. Mnoho materiálu poskytují vykopávky prehistorických a ranně historických pohřebišť. Je samozřejmé, že je nutno je zkoumat. Je ale také třeba vidět, že se jedná z valné části o materiál anonymní, k němuž nelze sestavit žádnou prosopografii, či genealogickou tabulku a zařadit jej tak do zcela konkrétního dějinného rámce. Podle mého názoru nastal čas, kdy je nanejvýš nutné přistoupit v našich podmínkách k plánovitému výzkumu ostatků české šlechty z období středověku i novověku. Počet zachovaných hrobů a hrobek s konkrétně určitelnými ostatky se totiž neustále snižuje jak působením nevhodných fyzických podmínek, tak uvědomělým destruktivním počínáním lidí. Jako příklady je možno uvést vandalizování sepulkrálních památek, ale i ostatků například ve šternberské hrobce v Gottwaldově, v hrobní kapli Kinských ve Sloupu (o. Česká Lípa), či důsledky zrůdného počínání drogovaných nekrofilů v Praze na Olšanech v Lannově hrobce. /3/

Vhodné podmínky pro další antropologicko-lékařské výzkumy pozůstatků české šlechty by proto mohly vzejít z řad genealogů a heraldiků neboť právě oni se zabývají ve velké míře soustředěným prosopografickým údajů, k nimž patří i datum a příčina úmrtí s místem pohřbu dotyčné osoby. Při této činnosti badatelé vyhledávají náhrobky, epitafy, či kenotafy za účelem získání uvedených informací nebo naopak je k nim dovedou jiné prameny. Seriózní badatelské výsledky poučených laiků by tedy mohly a měly příznivě ovlivnit plánovitý vědecký antropologický výzkum tím, že by jej do určité míry inspirovaly a doplňovaly.

V naší historiografii je, na rozdíl od zahraniční produkce, patrná značná nedostatečnost studia pohřebních zvyklostí minulosti a s nimi souvisejících myšlenkových a ikonografických projevů. Tato tematika je stále nedoceněna a v odborné literatuře se s ní setkáme pouze v některých ojedinělých příspěvcích. /4/ V regionálních novinách a časopisech najdeme tu a tam zprávu o náhodných, často neodborných či svévolných vstupech do hrobek při úpravách kostelů, které měly často za následek poškození, či zničení jejich obsahu. /5/ V lepších případech byly nálezy alespoň popsány s větším či menším zdarem. Šťastnější kapitoly jsou zprávy o odborně motivovaných exhumacích, jako tomu bylo například v Mirovicích (o. Písek), ve Slavkově u hrobky Kouniců, či v Čížové (o. Písek). /6/

Další alternativou jsou nálezy středověkých i novověkých pohřbů pod podlahou kostelů při výzkumech prováděných středověkými archeology. Tito se však obvykle spokojí pouze s rámcovým popisem nálezu, aniž přizvou antropology nebo genealogy, z nichž poslední jmenovaní by často snadno mohli na základě svých výzkumů určit totožnost nalezených ostatků. Otázkou potom zůstává efektivita vynaložených prostředků, když se neprovede všestranný průzkum nálezu. Zůstává též otázkou, zda popsání fakta jsou výsledkem nezájmu o všestranný výzkum, či projevem omezeného resortismu, nedostatku koordinace nebo smyslu pro interdisciplinaritu. /7/

Co si však představit pod pojmem plánovitého výzkumu uvedené problematiky? Nemyslím, že by musel být zmíněn výzkum plánován centrálně, ale stačilo by zřejmě regionální pojetí, jak tomu odpovídá dosavadní praxe. Zde by měla být stanovena určitá obecná měřítko pro stanovení priorit výzkumů. Jako nejzávažnější se jeví hledisko ohrožení pohřebních míst ať lidským činitelem nebo přírodními podmínkami. Jako další kritéria lze uvést význam osobností a kompletnost dochování ostatků v rodové posloupnosti. Jako příklad významné pohřební lokality středověkého feudálního rodu mohu uvést rožmberskou hrobku ve vyšebrodském klášterním kostele, jež skrývá deset generací mužské linie tohoto rodu většinou i s manželkami, a to v přímé posloupnosti. To představuje kolem čtyřiceti lidských ostatků obou pohlaví, dospělých i dětí. /8/ Podobně by bylo možno uvažovat i o ostatních vícegeneračních pohřebištích české šlechty, jež však rožmberské pohřebiště počtem ani návazností nepředstihují. /9/ Konkrétně je snad možno uvést možnost výzkumu ostatků opavských Přemyslovců, jako doplňku k výsledkům výzkumu hlavní přemyslovské královské větve. /10/

V praxi však realizace takovýchto výzkumů většinou naráží na neexistenci příslušného investora, který by akci morálně a finančně zaštiťoval, někdy i na nezájem, či byrokratickou bariéru. /11/ Že to ale při vynaložení určitého úsilí, podloženého argumenty a motivovaného zápletem pro věc, jde, dokazují některé již zmíněné realizované akce. /12/

Snad by tedy stálo za to sdružit případné zájemce o tuto tematiku do příslušných sekcí jednotlivých genealogických a heraldických společností v Praze, Brně a Ostravě a vzájemně se inspirovat a předávat si zkušenosti v této činnosti. Jako logický postup se jeví nejprve přesvědčit vhodnými argumenty o užitečnosti antropologického výzkumu příslušnou kompetentní správní institucí (investora), např. odbor kultury příslušného národního výboru, která by na akci zainteresovala kompetentní odbornou instituci, jako jsou KS SPPDP, Antropologické oddělení NM nebo AÚ ČSAV, či podobné regionální instituce s obdobným zaměřením. Po odborném posouzení by pak mohla být akce naplánována s příslušnou finanční kalkulací do plánu činnosti odborné instituce či ústavu.

K obecnému významu antropologických výzkumů je ještě dlužno podotknout, že obohacují poznání historických osobností o poznatky týkající se jejich tělesné konstituce a fyziologické kondice, fyziognomie, ale i nemocí a úrazů, jež se mohly spolupodílet jako příčiny či následky na jejich působení v historickém procesu. Na vícegeneračním materiálu by také mohl být objasněn dosud nevyřešený problém výskytu krátkolebosti, nehledě již k množství památek hmotné kultury, jež hroby a hrobky skrývají. /13/

Jak již bylo řečeno, mohli by genealogové a heraldici svými znalostmi významně přispět k objektivizaci těchto výzkumů. /14/ Bylo by proto logické využít faktografickou sumu skrývajících se v našem aktivu ke konkrétním přípravným krokům, z nichž se jako první nabízí vypracování topografie pohřbů české šlechty, jak rodů, tak jednotlivců. U Rožmberků to již bylo provedeno. Za nejvhodnější formu pro celkové zpracování lze mít abecední osobní i zeměpisný rejstřík na sebe vzájemně odkazující. Tento druh evidence by byl jistě využitelný i pro zamýšlený atlas české šlechty. Z takto utříděného materiálu by pak bylo možno podle stanovených kritérií důležitosti vybírat náměty pro antropologický průzkum a předkládat je kompetentním orgánům.

Závěrem lze říci, že jestliže je posláním genealogie kultivované poznání souvislostí na úrovni, z níž je možno pozitivně ovlivňovat historické vědomí naší společnosti, pak je podle mého názoru uvedená problematika jednou z cest vedoucích k tomuto cíli. /15/

Poznámky:

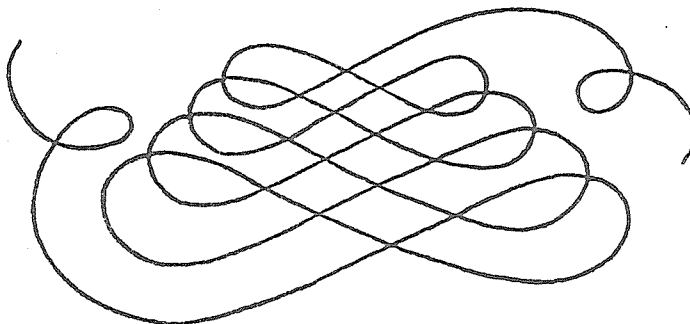
- 1/ Specifikace na českou šlechtu je nutností, jelikož konkrétně určitelné ostatky neprivilegovaných vrstev středověku se téměř nedochovaly.
- 2/ Srov. např. D. Třeštík, Nejstarší Přemyslovci ve světle přírodovědeckého a historického zkoumání, ČsČH 31, 1983, s. 233-255; E. Vlček, Příspěvek antropologického výzkumu k chronologii nejstarších Přemyslovců, ČsČH 32, 1984, s. 391-421. K problému je třeba dodat, že konfliktům je na místě předcházet formou plodné a oboustranně taktní spolupráce již od samého začátku výzkumu.
- 3/ M. Pavlů - P. Pastuszek, Epigrafické a heraldické památky šternberské pohřební kaple v Gotwaldově - Malenovicích, Zpravodaj KGH 20, 1984, s. 72-84; M. Hlinomaz, Funerální památky Kinských u Sloupu, Heraldika a genealogie 21, 1988, s. 59-66; Květy 1989, č. 25, s. 26-27 a č. 28, s. 20-23.
- 4/ Např. J. Vacková, Epitafní obrazy v předbřlohorských Čechách, Umění 17, 1969, s. 131-156; J. Chlístec, Náhrobek Viléma z Ilburka a figurální náhrobní plastika pozdní gotiky v Čechách, Muzeum a současnost, 1980, 3, s. 65-75; J. Kotyk, Český Tutanchamón?, Halo sobota z 11. 1. 1986, č. 2, s. 7; M. Hlinomaz, K interpretaci, době vzniku a původu tzv. rožmberského náhrobku ve Vyšším Brodě, Jihočeský sborník historický 56, 1987, s. 71-80.
- 5/ J. Šťastný, Městečko pod Skalkou, Praha 1947, s. 128-129; A. Kubíková, K dějinám rožmberského mauzolea a hrobky v kostele sv. Víta v Českém Krumlově, Výběr z prací Historického klubu při Jihočeském muzeu 24, 1987, č. 4, s. 1-4 (tam i další literatura);
- 6/ J. Toman, Hrobka Loubských v děkanském kostele v Mirovicích, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 70, 1962, s. 35-39; J. Perníčka, Otevření hrobky moravských a českých Kouniců ve Slavkově u Brna, Vlastivědný věstník moravský 34, 1982, s. 143-151; T. Dacík, Antropologické posouzení tělesných pozůstatků Kouniců z hrobky ve Slavkově, tamtéž, s. 151-152; A. Debnar, Antropologické a soudně lékařské zkoumání ostatků rytíře Ludvíka Loreckého ze Lkouše, zavražděného v Samonicích dne 24. 8. 1571, Výběr z prací Historického klubu při Jihočeském muzeu 24, 1987, č. 1, s. 18-21.
- 7/ V. Špidla, Archeologický výzkum v kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci v letech 1981 - 1982, Archeologické výzkumy v jižních Čechách, č. 1, 1983, s. 129-139; A. Hejna, Původní půdorysná podoba kostela sv. Jiljí v Milevsku, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 4, 1987, s. 55-66; naopak jako vzorné zpracování funerální problematiky určité lokality je třeba zmínit práci M. Pojsla, Středověké sepulkrální památky bývalého cisterciánského kláštera na Velehradě, Archeologia historica 10, 1985, s. 423-438.

- 8/ M. Hlinomaz - V. Kolda, Vyšebrodský klášter - nekropole Rožmberků, Jihočeský sborník historický 57, 1988, s. 173-184.
- 9/ Co se týče zatím nejucelenějšího soupisu pohřebišť české šlechty, lze odkázat na: M. Kolář - A. Sedláček, Českomoravská heraldika 1. Praha 1902, s. 129-134.
- 10/ Náhrobek vévody Přemysla Opavského + 1478, kanovníka ve Vratislavi, je vyobrazen na zadní straně obalu Zpravodaje KGHO č. 20, 1984.
- 11/ Srov. c. d. v pozn. 8, s. 180.
- 12/ Viz pozn. 6.
- 13/ Srov. J. Perníčka, c. d. v pozn. 6, rovněž A. Kubíková, c. d. v pozn. 5; N. Bažantová, Textilní fragmenty z hrobky kněžny Ludmily, Památky a příroda 1983, č. 9, s. 513-519; dále je možno upozornit na prsten Přemysla I., J. Kočí - V. Vondruška, Památky národní minulosti, Katalog historické expozice v Lobkovickém paláci Národního muzea v Praze, Praha 1989, s. 53, 54 a tamtéž řád zlatého rouna Viléma z Rožmberka, s. 135, 137, či funerální klenoty Přemysla II., s. 58, 60.
- 14/ J. Fidler, Úlohy genealogie při studiu národních a obecných dějin, Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1984, s. 12, druhý a třetí odstavec.
- 15/ R. Melichar a kol., Sborník k základům genealogie, Praha 1988, s. 6; J. Krejčíková-T. Krejčík, Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky. Praha 1987, s. 199-200.

Die interdisziplinäre Verwendung der Genealogie zur anthropologisch-ärztliche Erforschung der Überreste des böhmischen Adels

Der Autor denkt nach über dem unstreitigen Beitrag des vereinzelt allseitigen wissenschaftlichen Prüfen der körperlichen Überreste des böhmischen Adels. Dieselben kennen unsere Kenntnisse über den vormaligen Generationen ausdrucksvoll bereichern und präzisieren. Er empfiehlt gerade den böhmischen Adel als Objekt der Forschung, weil einzig bei dieser privilegierten Klasse die teilweise Feststellung der Begräbnisse nach den Begräbnis-Andenken möglich ist. Diese sind leider stets öfter über den Vandalen bzw. durch die fachfremden Eingriffe vernichtet. Deswegen verkleinert sich immer das für die Forschung geeignete Material. Die Funde der Andenken der materiellen Kultur bietet die Verwendung des interdisziplinären Zutrittes. Der Autor macht einen Vorschlag der planmäßigen Erforschung, wo die fachlichen Institutionen mit den amateurischen Genealogen und Heraldikern zusammenarbeiten könnten, weil die letzten können - in den regionalen Bedingungen - die anthropologische Forschung inspirieren, ergänzen und objektivisieren. Als einen ersten Tritt empfiehlt der Autor die topographische Zusammenstellung der Begräbnisse des böhmischen Adels in der Form der persönlichen und geographischen Register, die den Gegensatz zur planmäßigen Forschung bieten kann. Diese Arbeit sollte die Ausgabe für die genealogischen und heraldischen Gesellschaften in Prag, Brünn und Ostrau sein.

MK

Heraldické památky členů Maltézského řádu v kostele Matky Boží pod řetězem v Praze

Stanislav Hošťálek - Petr Tybitancl

Kostel Matky Boží pod řetězem (na konci mostu) patřil Maltézskému řádu od jeho založení v Čechách ve 12. století až do první poloviny 20. století. Bylo zde také sídlo velkopřevora a konvent řádu.

V interiéru kostela jsou náhrobky s erby i erby samostatné. O některých náhrobcích se zmiňuje František Ekert v 1. svazku Památných míst král. hl. města Prahy (vyšlo v Praze 1883) při popisu tohoto kostela.

Texty náhrobků byly již popsány v heraldické a genealogické literatuře, a to v Časopisu Rodopisné společnosti Československé v Praze, rok 1932, ročník IV., s. 10-17, Zdeňkem Kolovratem Krakovským, který zde vydal článek s názvem "Náhrobky a epitafy v pražských kostelích. Chrám P. Marie pod řetězem v Praze III".

V tomto článku je popsáno, ať už úplně nebo neúplně (některé náhrobky jsou už setřelé) na dvacet textů náhrobků a desek v kostele, včetně jednoho textu na pomníku. Erby náhrobků nejsou v Kolovratově článku blasonovány, u některých jsou odkazy na blasony v heraldické literatuře (vše A. Sedláček, Českomoravská heraldika II); u jedenácti náhrobků je v příloze uvedena jednoduchá kresba erbu nebo jeho částečné obrysy, bez tinktur a bez blasonu.

Většina čitelných náhrobků a téměř všechny samostatné erby patří členům Maltézského řádu z česko-rakouského velkopřevorství, jimž je věnován tento článek.

Náhrobky a erby velkopřevorů

Na zdi kostela vpravo je náhrobek Karla Leopolda hraběte z Herbersteinu, který se narodil r. 1661 a zemřel 1727. Herberstein byl velkopřevorem v letech 1721 - 1726, předtím byl velkobaili na Maltě. Dále byl tajný rada, dědičný komorník a stolník. Pocházel z teuffenbašské, resp. pusterwaldské hlavní linie rodu. Původní rodový erb: v červeném štítě stříbrná krokev. Erb na náhrobku: dvakrát dělený a dvakrát polcený štít, v prvním a šestém černém poli, posetém zlatými lípovými lístky je stříbrný vlk, v druhém a sedmém červeném poli zlatá věž, ve třetím a osmém červeném poli stříbrné břevno, ve čtvrtém a devátém červeném poli zlatý chomout, v pátém poli (středním štítu) červené barvy stříbrná krokev. Nad štítem tzv. starohraběcí koruna (t. j. koruna užívaná pro hraběcí rody před zavedením rozlišování stupně šlechtictví podle počtu perel na koruně), vše podloženo maltézským křížem. (Obr. č. 1)

V pravé lodi je náhrobek Gundakara Poppo hraběte z Dietrichsteinu, svobodného pána von Hollenburg-Finkenstein, z linie Weichselstádt-Rabenstein (podle nápisu na náhrobku), zemřelého r. 1735. Velkopřevorem byl v r. 1727 až 1735, císařský tajný rada od r. 1717. Na náhrobku je prostý rodový erb: zlato-červeně kosmo dělený štít, ve štítě dva stříbrné vinařské nože (žabky) se zlatými stěnkami. Nad štítem tzv. starohraběcí koruna, štít podložen maltézským křížem. (Obr. č. 2)

Na prvním sloupu vpravo je náhrobek Jáchyma hraběte Čejky z Olbramovic. Příslušník starého českého rodu, narozen r. 1668, zemřel 1754. Václav Jáchym byl povýšen do panského stavu r. 1712, roku 1748 do stavu hraběcího. Velkopřevorem byl v letech 1744 až 1754. Byl císařský tajný rada a generál. Erb: na modrém poli stříbrné a červeně polcená orlice se zlatým perizoniem zakončeným jetelovými listy na prsou. Nad štítem tzv. starohraběcí koruna, vše podloženo maltézským křížem. (Obr. č. 3)

Vpravo od vchodu je náhrobek Michaela Ferdinanda hraběte Althanna, svobodného pána von Goldburg, ze starší linie, tzv. "michaelské". Narozen 1708, zemřel roku 1789. Byl velkopřevorem v letech 1771 až 1789. Císařský tajný rada a plukovník. Má v kostele hrobku, nebyl zde však pohřben, protože mezitím císař Josef II. zakázal pohřby v kostele. Erb: na červeném štítě stříbrné břevno s černou iniciálou "A" (na náhrobku je iniciála setřena). Nad štítem knížecí klobouk s pláštěm, ačkoli knížecí titul Althannové neměli (zvláštnost erbu Althannů), štít podložen maltézským křížem. (Obr. č. 4)

Jedinou sochou v kostele je socha se štítem Rudolfa hraběte Colloredo-Wallsee (z 19. stol., od E. Maxe), generála řádu, polního maršála-leitnanta, který se narodil r. 1585, zemřel 1657. Jeho otec získal říšský hraběcí stav r. 1591 a od téhož roku se začal psát Colloredo-Wallsee. Rudolfovým otcem Ludvíkem byla založena Askuinova linie Colloredů, později na Opočně.

Původně měl rod na černém štítě stříbrné břevno. Hrabata Colloredové dostali na stříbrné břevno černého říšského korunovaného orla. V kostele kromě erbu na soše je také v kartuši v levé lodi štít na stěně, kde je vloženo do černého horního a dolního pole červené pole se stříbrným křížem, takže vzniká štít se stříbrným břevnem, polcený, v prvním a čtvrtém červeném poli stříbrný kříž, druhé a třetí pole černé, na břevnu černý korunovaný říšský orl. Nad kartuší je tzv. pohanská koruna, štít podložen maltézským křížem, okolo štítu vojenské trofeje (upomínka na vedení obrany Prahy před Švédy 1648).

V hlavní lodi na dřevěné desce se nalézá erb Ferdinanda Ludvíka Kolovrata Libšteinského, který se narodil r. 1621, zemřel 1701. Hraběcí stav získal r. 1660, velkopřevorem v Čechách byl v letech 1676 až 1701. Byl komandujícím generálem maltézského loďstva 1662 a 1667. Erb: na modrém štítě korunovaná orlice, stříbrno-červeně polcená, se zlatým perizoniem, mající na prsou červený štítek se stříbrným břevnem, na turnajské korunované přilbě stříbrné a červené křídlo s perizoniem, na křídle červený štítek s břevnem jako ve štítu, přikryvadla červeno-stříbrná. Štít podložen maltézským křížem. (Obr. č. 5)

Dále je v hlavní lodi na dřevěné desce erb Františka Antonína Ignáce hraběte Königsegg-Rothenfels, narozeného 1672, zemřelého 1744. Velkopřevorem byl v letech 1737 - 1744, předtím byl mimo jiné komturem na komendě v Měcholupech, kde založil tzv. novou kapli sv. Apollonie. Říšský baronát získal jeho rod r. 1470, říšský hraběcí stav r. 1629. Erb: červeno-zlatě kosmo routovaný štít, na turnajské korunované přilbě sedm červeno-zlatých pštrosích per. Přikryvadla červeno-zlatá, štít podložen maltézským křížem. (Obr. č. 6)

V kněžišti se nachází aliance znaků salcburského arcibiskupství a Thun-Hohensteinů. Znak salcburského arcibiskupství: polcený štít, v pravém zlatém poli černý lev, v levém červeném poli stříbrné břevno (babenberský erb). Thun-Hohenstein: čtvrcený štít s červeným srdečním štítkem se stříbrným břevnem (znak vymřelého tyrolského rodu Caldes - vymřel kolem 1579); první a čtvrté pole modré se zlatým břevnem pokosem (původní rodový znak), druhé a třetí pole polcené, vpravo stříbrné s polovinou červeného orla se zlatou zbrojí, vlevo černé se stříbrným břevnem (znak rodu z Königsbergu - potvrzeno od 1516). Znaky jsou v kartuších, na dřevěné desce. (Obr. č. 7)

Alianci salcburského arcibiskupství a Thun-Hohensteinů lze vztahovat na dva členy české větve Thunů, kteří byli arcibiskupy salcburskými:

1. Guidobald z Thunu, narozen 1616, zemřel 1668, biskup řezenský, od 1654 arcibiskup salcburský, 1666 jmenován kardinálem.
2. Jan Arnošt z Thunu, narozen 1643 v Praze, zemřel 1709, r. 1662 kanovník salcburský a pasovský, 1679 biskup sekovský, od r. 1687 arcibiskup salcburský. Jan Arnošt z Thunu založil roku 1701 pro solnohradskou šlechtu řád sv. Ruperta, který byl určen pro 12 šlechticů, jako komendu měl zámek Emsburg. Členové řádu měli povinnou 12 letou vojenskou službu. Řád sv. Ruperta byl založen podle vzoru Maltézského řádu a trval do roku 1811.

V Maltézském řádu byli celkem dva velkopřevorové z rodu Thun-Hohenstein. Prvním byl František Zikmund hr. Thun-Hohenstein, dvorní rada, komtur ve Vídni, admirál papežského loďstva, 1700 polní maršál, který byl r. 1701 zvolen velkopřevorem, zemřel však před nastoupením svého úřadu cestou z Malty do Čech ještě v Itálii. Jako velitel řádových lodí vítězně bojoval roku 1694 proti Turkům.

Druhým velkopřevorem byl Guidobald Josef Antonín hr. Thun-Hohenstein, z klášterecké linie, narozen 1823, zemřel r. 1904. Byl císařský komoří a tajný rada, v řádu měl napřed hodnost baliho, poté byl velkopřevorem v letech 1891 až 1903.

V pravé lodi na stěně je v kartuši erb Vratislavů z Mitrovic: červeno-černě polcený štít s tzv. pohanskou korunou, okolo vojenské trofeje, pod štítem loď, štít podložen maltézským křížem.

V průběhu doby byli celkem čtyři Vratislavové z Mitrovic velkopřevory:

1. Vilém hr. Vratislav z Mitrovic, r. 1619 byl komturem v Mailberku, Brně a Horních Kralovicích, velkopřevor v letech 1627 - 1637. Tajný rada, komoří a maršálek, narozen 1575, zemřel r. 1637. Pocházel z mníšecké větve, roku 1607 získal panský stav, 1620 říšský hraběcí stav.
2. Adam hr. Vratislav z Mitrovic, ze skřípelské větve, protivínské linie. Tajný rada a místodržící, 1645 byl komturem v Hrobnicích, velel řádovému loďstvu proti Turkům, velkopřevorem byl 1662 až 1666. Roku 1627 získal s bratrem Fr. Šebestiánem český panský stav, r. 1651 oba získali český hraběcí stav. Adam Vratislav zemřel r. 1666.
3. František Šebestián hr. Vratislav z Mitrovic, bratr předešlého, byl 1645 komturem v Mailberku, po smrti bratra zvolen velkopřevorem, jímž byl v letech 1666 až 1675. Byl v poselství do Říma k papeži Klimentu X., odtud odešel na Maltu, kde se vzdal r. 1675 hodnosti velkopřevora a žil zde až do r. 1684, kdy zemřel. Pochován na Maltě v kapli Tří králů (německého jazyka), kam patřilo česko-rakouské velkopřevorství.
4. Jan Václav hr. Vratislav z Mitrovic, z protivínské linie, tajný rada, nejvyšší sudí, pak kancléř, r. 1711 nejvyšší kancléř. Roku 1701 získal říšský hraběcí stav, r. 1706 mu byl po-

tvrzen pro Čechy. Jmenován od papeže velkopřevorem roku 1711, aniž složil přísné řadové sliby. Zemřel již r. 1712, pochován u sv. Jakuba v Praze.

Na mřížce před hlavním oltářem jsou (mezi štíty Maltézského řádu) tři plechové smaltované štíty Othenia hraběte Lichnovského-Werdenberga, velkopřevora v letech 1874 - 1887. Lichnovský-Werdenberg byl narozen r. 1826, zemřel 1887 a byl pohřben v Osenicích u Dětenic. Po odchodu z armády vstoupil do řádu, kde postupoval v hodnostech od komtura; přes velkobailiho k hodnosti velkopřevora. Byl velitelem řadových sanitních vlaků v r. 1866 (v prusko-rakouské válce) a roku 1877 (pomoc Bulharům, bojujícím proti Turkům na Balkáně). Rod Lichnovských z Voštic měl v červeném štítě dvě odvrácené spojené zelené révy, nesoucí modrý hrozen. Roku 1702 a 1707 získal rod Lichnovských český baronát, český hraběcí stav r. 1727, dědičný rakouský knížecí stav 1824, pruský knížecí stav pro prvorozeného r. 1773, jméno a znak vymřelých hrabat z Werdenbergu r. 1846. V kostele v hlavě polceného štítu v červeném poli stříbrný heroltský kříž, v pravém červeném poli dvě odvrácené zelené révy s modrým hroznem, v levém červeném poli stříbrný gonfanon se zlatými střapci (Werdenberg).

Náhrobky a erby infulovaných převorů

Na stropě kostela je namalován vybledlý erb infulovaného převora Bernarda de Witte, narozeného asi r. 1600, zemřelého r. 1685 na Maltě. Erb a přídomek z Lilienthalu získala rodina de Witte, usedlá v Praze na Novém Městě, roku 1624. Majestát z r. 1624 byl potvrzen r. 1627, kdy patrně došlo ke změně erbu. Původní erb (podle Sedláčka): polcený štít, v pravém červeném poli dvě stříbrné lilie, v levém černém čtyři šachy (kostky) zlaté, jedna na druhé kosmo stojící, nad štítem turnajská přilba s korunou a přikryvadly černo-zlatými a červeno-stříbrnými, nad tím černá křídla, mezi nimi stříbrná lilie. Štít na stropě kostela je dělený, v horním černém poli dvě stříbrné lilie, v dolním červeném stříbrná lilie. Pro srovnání uvádíme erb na portrétu de Witte od Karla Škréty, patrně z r. 1650: polcený štít, v pravém červeném poli stříbrný maltézský kříž, levé pole dělené, nahoře v černém poli dvě stříbrné lilie, dole stříbrná lilie. Na replice obrazu z r. 1651 v drážďanské galerii je už nad štítem mitra (infule), protože v r. 1650 se stal de Witte patrně z administrátora infulovaným převorem. De Witte objednal též od Škréty hlavní oláňní obraz Obrana Malty před Turky (dle skutečné události z r. 1565 - nejedná se tedy o bitvu u Lepanta z r. 1571, jak bylo dříve mylně dovozováno), a také obraz stětí sv. Barbory pro boční oltář. (Obr. č. 8)

Ve zdi kaple sv. Jana Křtitele je náhrobek s erbem Františka Adama Tauffera z Rovin, infulovaného převora a obnovitele konventu v 18. století. Tauffer z Rovin se narodil r. 1664 a zemřel r. 1745. Měl tento erb: na modrém štítu zelené trojvrší, z něho vyrůstá stříbrný obrněný rytíř, držící v pravé ruce zelenou zmiži a v levé ruce stříbrný štít s červenou orlicí (na náhrobku orlice téměř nezřetelná). Na korunované turnajské přilbě drží obrněná ruka zmiži jako ve štítě, přikryvadla modro-stříbrná, za štítem mitra s berlou, vše podloženo maltézským štítem. Kromě náhrobku je dřevěný erb Tauffera z Rovin nad hlavním oltářem a také v levé lodi. (Obr. č. 9)

Vedle je náhrobek se znakem Františka Antonína Kiliana, infulovaného převora nešlechtického původu, zemřelého r. 1762. Znak: na štítě složený monogram F. A. K., nad štítem koruna s mitrou a berlou, vše podloženo maltézským křížem.

Náhrobek se znakem infulovaného převora Františka Dominika Spinky z Helfenthalu, o němž se zmiňuje Ekert, Kolovrat neuvádí, a námi nebyl nalezen.

Náhrobky a erby dalších členů Maltézského řádu

V hlavní lodi je na dřevěné desce erb Jana Arnošta Thurna, pocházejícího z první hl. linie (korutanské). Narozen poč. 17. století, zemřel po r. 1678, komtur řádu. Jeho mladší bratr Jindřich Ludvík se stal zakladatelem radmannsdorfské, bleiburgské, štyrské a mladší české větve. Erb: na stříbrném štítu červená věž s cimbuřím a za ní dvě zkřížené modré liliové hůlky (žezla). Na turnajské korunované přilbě táž věž s hůlkami jako ve štítě. Přikryvadla červeno-stříbrná, štít podložen maltézským křížem. (Obr. č. 10)

V levé lodi je náhrobek Jana svobodného pána Metycha z Čechova, barona v Glesen a Ratibori. Komtur Jan Metych z Čechova, rada císaře Rudolfa II., zemřel r. 1610. Jeho rod získal roku 1605 český stav svobodných pánů. (Jedna větev dostala posléze říšský hraběcí stav r. 1633 a poněkud odlišný erb se srdečním štítkem a se lvy modré barvy). Na náhrobku (se znakovým vývozem ze 4 předků) je postava rytíře ve zbroji, s maltézským křížem na předním plátu brnění. V detailu náhrobku vlevo nahoře je erb Metychů z Čechova: čtvrcený štít, v prvním a čtvrtém stříbrném poli zelený lev ve skoku, ve druhém a třetím červeném poli stříbrný mlýnský kámen. Na turnajské přilbě s korunou zelená paví kyta. Přikryvadla jsou zeleno-stříbrná. Náhrobní kámen Jana Metycha z Čechova je též v pilíři při vchodu do kostela. (Obr. č. 11)

V levé lodi, pod erbem hraběte Colloredo-Wallsee, je na plechové smaltované desce erb Karla hraběte Brandise, z tyrolské větve rodu. Hraběcí titul získal rod v r. 1641 a 1654 mu byl potvrzen. Český inkolát je z roku 1806. Karel Brandis byl komtur a generální receptor řádu; narodil se roku 1856. Jeho erb: čtvercový štít, první a čtvrté pole stříbrné s červeným lvem, druhé a třetí pole polcené, druhé pole vpravo stříbrné s červeným lvem, vlevo modré, třetí pole naopak. Štít podložen maltézským křížem.

Na pilíři v levé lodi je na dřevěné desce znak Karla Viléma Horkého, narozeného 1909. Konventuální kaplan (řádový kněz), farář u Matky Boží pod řetězem a v chrámu Panny Marie Vítězné. Občanského původu, podle místa narození (Lvov) přijal jako svůj znak erb Haliče: v modrém štítě červené břevno, v horním poli na břevně černý havran (kavka), v dolním tři zlaté koruny (v postavení 2, 1). Nad znakem kněžský klobouk s dvěma střípci, kolem znaku růžencová stuha s maltézským křížem, štít podložen maltézským křížem.

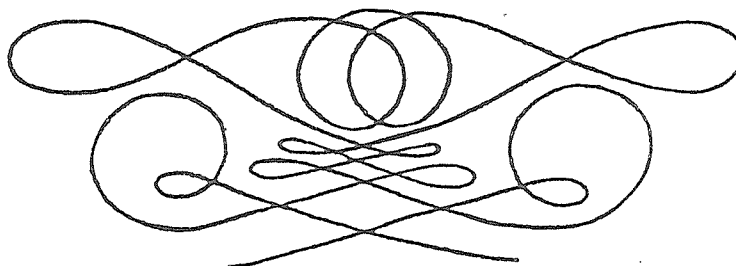
Použitá literatura:

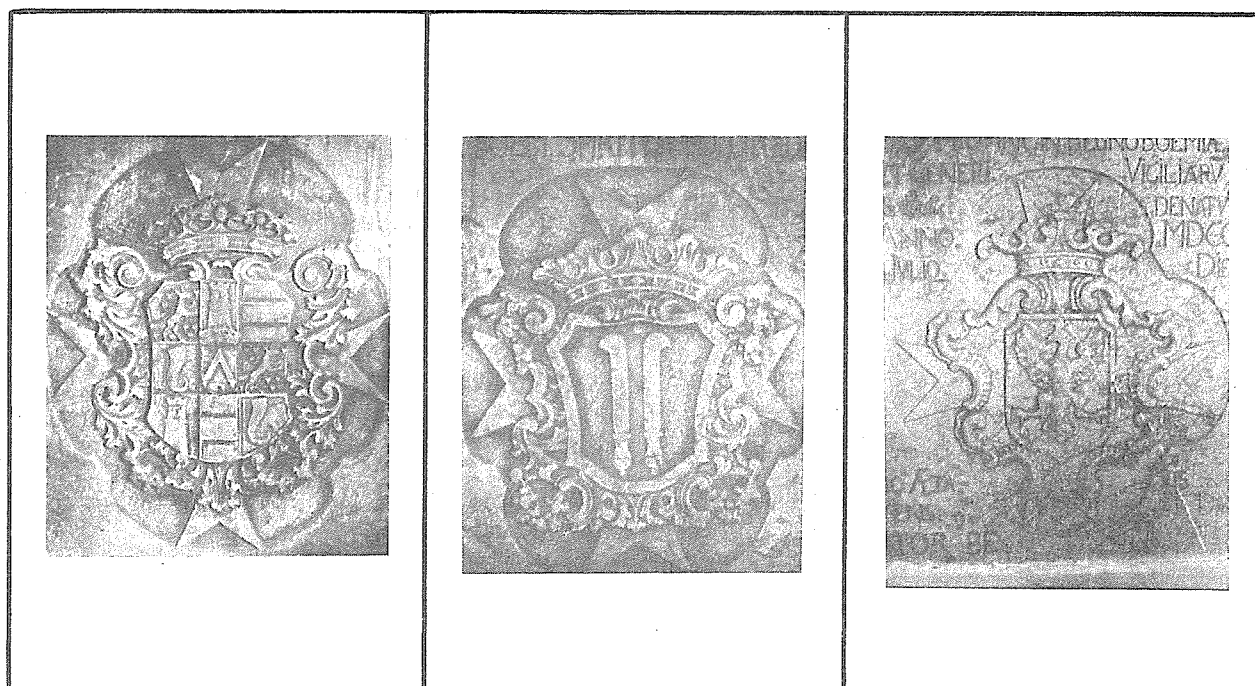
- Blažek, C.: Die Wappen des Schlesienschen Adels. Siebmachers Wappenbuch, Neustadt an der Aisch 1977.
- Ekert, F.: Posvátná místa král. hl. města Prahy. I., Praha 1883, s. 260-272.
- Kadich, H. v. - Blažek, C.: Der Mährische Adel. Siebmachers Wappenbuch, Nürnberg 1899.
- Karel Škréta 1610 - 1674. Národní galerie v Praze. Katalog výstavy k třístému výročí. Praha 1974.
- Kolovrat Krakovský, Z.: Náhrobky a epitafy v pražských kostelích. Chrám Panny Marie pod řetězem v Praze III. Časopis Rodopisné společnosti Československé v Praze 4, 1932, s. 10-17.
- Meraviglia-Crivelli, R. J.: Der Böhmisches Adel. Siebmachers Wappenbuch, Nürnberg 1886.
- Pilnáček, J.: Staromoravští rodové. Vídeň 1930.
- Pilnáček, J.: Rody starého Slezska. I-V. Jílové u Prahy 1969-1972.
- Sedláček, A.: Českomoravská heraldika II. Praha 1925.
- Suchánek, J.: Thun-Hohensteinský znak a řád sv. Ruperta. Erbovní sešit č. 12/prosinec 1971.
- Wurzbach, K. v.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Wien 1856-1892.

Die wappenkundigen Denkmäler der Malteserordensmitglieder in der Mutter Gottes-Kirche unter der Kette in Prag

Der Artikel führt die Wappenbeschreibungen an den Grabsteinen und Platten auch selbstständiger Wappen der Malteserordensmitglieder in der Mutter Gottes-Kirche unter der Kette in Prag einschließlich eines Denkmaltexes an. Es geht um die Mitglieder des tschechisch-österreichischen Großpriorats. Bei jedem Mitglied des Malteserordens sind die Lebensangaben und die kurze Aufzählung seiner Funktionen angeführt.

MG

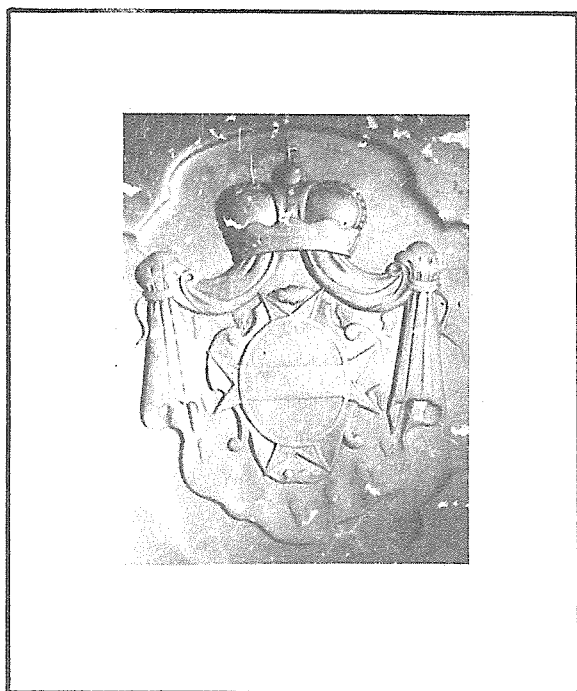

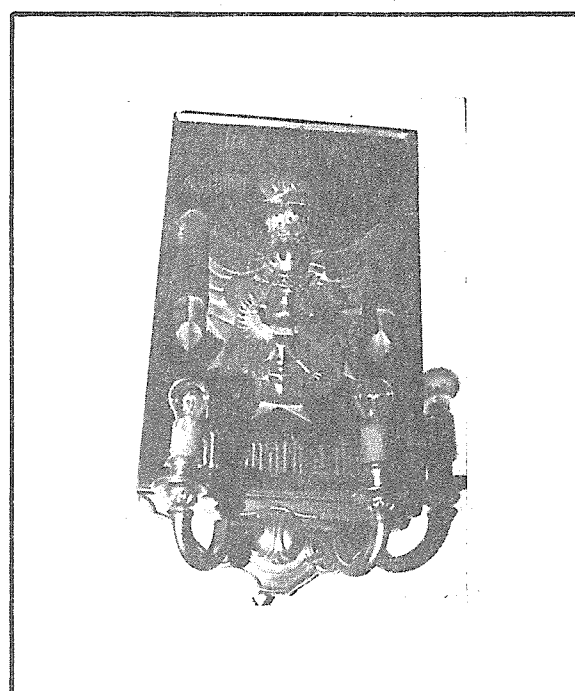
Obr. č. 1

Obr. č. 2

Obr. č. 3

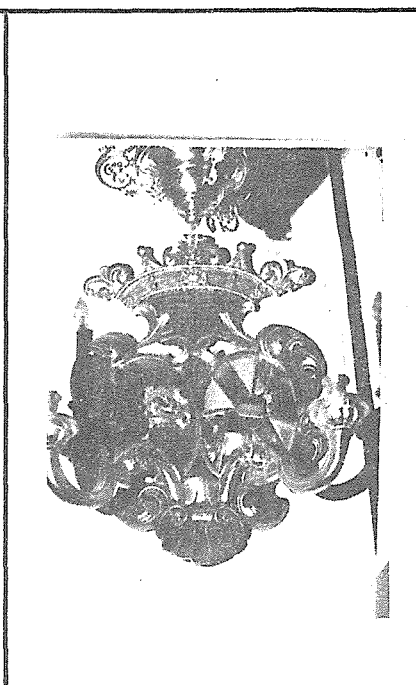
Obr. č. 4

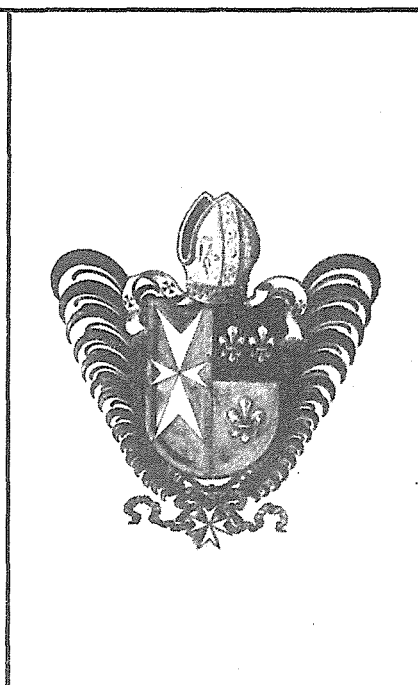
Obr. č. 5

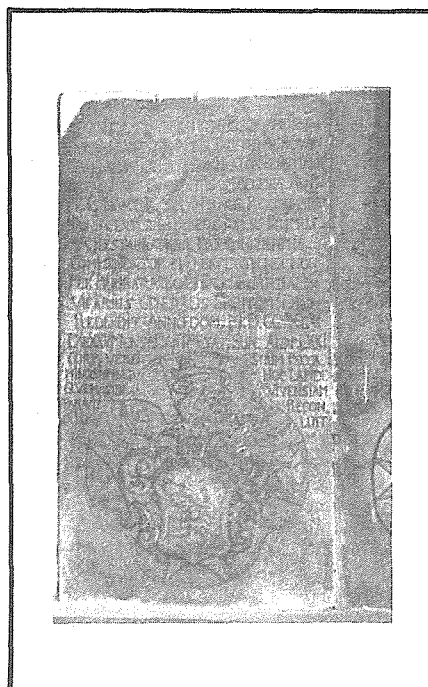
Obr. č. 6

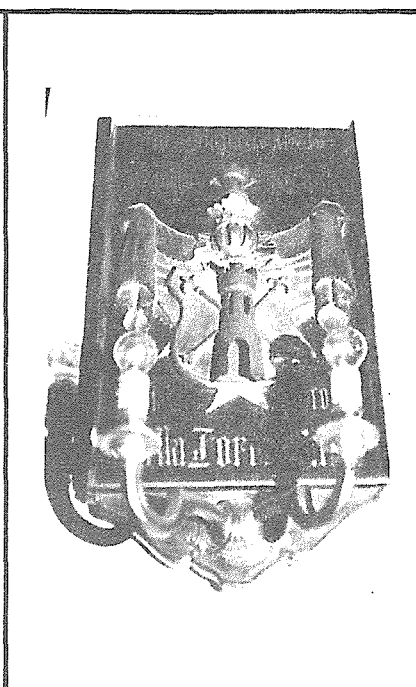
Obr. č. 7

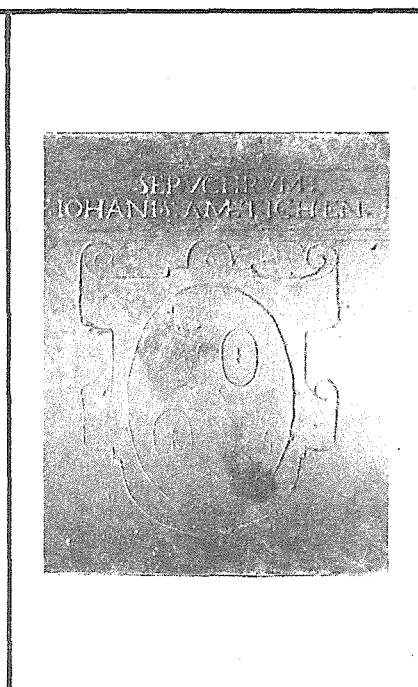
Obr. č. 8

Obr. č. 9

Obr. č. 10

Obr. č. 11

Irena Hrabětová

Polsko-český humanistický autor Bartoloměj Paprocký je velkou postavou středoevropské genealogie a heraldiky. V obou oborech se celkem uznávají jeho zásluhy o vznik těchto oborů i jeho metod a Paprockého spisy jsou dodnes vysoce oceňovaným pramenem. /1/ O ostatních součástech Paprockého rozsáhlého díla však není mínění již tak jednotné. Především můžeme zjistit rozdíl v názorech Čechů a Poláků, jenž vznikl rozdílným nahlédem na životní a politické postoje tohoto autora. Jiné měřítko se muselo uplatnit také při posuzování Paprockého díla v kontextu obou národních literatur. Teprve v poválečném období se začínají obě hlediska sblížovat s tím, jak se rozvíjí literární věda, jak přestává preference poesie před jinými žánry a začínají se studovat kořeny moderní prózy, ale i proto, že se při hodnocení minulosti projevují v menší míře nacionalistické postoje. Do značné míry tento posun v nazírání na Bartoloměje Paprockého můžeme připisat studiím Karla Krejčího a především jeho zevrubné monografii, v níž rozebral Paprockého životní osudy, postoje i literární tvorbu a zapojil jeho osobnost do celkové dobové situace. Krejčího spis je tak dodnes základním poučením o Paprockém, a to i tím, že podává vyčerpávající přehled starší literatury. /2/

Vedle literárních historiků si všímali Paprockého díla také historikové, a to v různých směrech. Při tom je nutno konstatovat, že uvedené vědní obory zkoumaly toto dílo většinou samostatně, tedy z vlastního hlediska, a pak se jejich hodnocení často lišilo. Všechny součásti Paprockého tvorby také nebyly stejně dobře zpracovány, mnohde se nešlo nijak do hloubky, a tedy ani soudy nemůžeme považovat za konečné. Přes veškeré snahy, trvající již od osvětlení, nejsou dostatečně prozkoumány ani Paprockého spisy historického zaměření. Patří k nim především Gniazdo cnoty (Kraków 1578), Herby rycerstwa polskiego (Kraków 1584), Zrcadlo slavného markrabství moravského (Olomouc 1593), Diadochos (Praha 1602), Ogród królewski (Praha 1598) a zčásti také Štambuch slezský (Brno 1509). /3/

V přístupu k Paprockému jako historikovi jsou obě národní hlediska vcelku shodná: cení se jeho zakladatelský počín v heraldice a genealogii, jako historik je však hodnocen záporně. Vytýká se mu nepřesnost, nekritičnost, panegyricismus a výmysly; přispívá k tomu i zařazení četných pověstí. U nás se výtky rozhojňují o nekritické přejímání z Hájkovy kroniky a přenášení pověstí polských. V obou zemích je při tom všeobecně uznávána využitelnost jeho děl pro dobu mu současnou a zachování zpráv, které byly později zničeny. /4/ Jen výjimečně se vyskytly práce, které měly o Paprockém příznivější názor a teprve v poslední době začínají historikové nacházet v Paprockého historických pracích pozitivní rysy. Střízlivěji se již posuzují jeho možnosti, vydvihuje se jeho zakladatelský počín při zpracování dějin Moravy jako zvláštního politického celku, a začíná se hodnotit v rámci humanistické historiografie. /5/ Srovnání se současníkem Paprockého Václavem Březanem však i nadále vychází v jeho neprospěch. /6/ Toto ocenění je však poplatné malé znalosti Paprockého díla, jež bylo v nové době zpřístupněno pouze ve výběrech. /7/

Paprockého historické práce byly pro svou pramennou hodnotu předmětem studia a také kritiky již od minulého století. Navazovala na ně genealogie a heraldika, pozornost byla věnována pramenům historiografickým a diplomatickým i Paprockého metodě, /8/ zvláště pokud se týká Diadochu. V případě Zrcadla nebylo toto zkoumání již tak důsledné, avšak na druhé straně se zaměřilo i na epigrafické prameny. /9/ Vcelku je možno říci, že badatelé vesměs sledovali pouze obsahovou stránku Paprockého spisů, zkoumali jejich pramennou hodnotu z hlediska věrohodnosti. Zatím však dosti nedocenili, že toto dílo se může stát také jedinečným pramenem kulturních dějin, pramenem pro poznání historického vědomí a povědomí doby a také mentality tehdejší společnosti.

Aby bylo možno takto Paprockého tvorby využít, bude nutno vrátit se znovu k Paprockého spisům a prozkoumat je z nových hledisek. Při obsáhlosti těchto děl a různorodosti pramenů v nich obsažených je to úkol velice nesnadný. Dosavadní výsledky bádání o pramenech a metodách Paprockého, jak již bylo výše uvedeno, přece jen jistý obraz podávají. Nejméně známá je však právě pověstní složka, která je pro naznačený moderní způsob využití téměř nezpracovaná. Při tom je známo, že Paprockého spisy jsou u nás právě největším souborem erbovních a genealogických pověstí. To byl důvod, proč jsem se začala zkoumáním erbovních pověstí zabývat. S výsledky srovnávacího studia erbovních pověstí v Paprockého českých historických spisech ve stručnosti seznámím v další části referátu.

Prvním zjištěním, k němuž jsem došla, bylo to, že erbovní a genealogické pověsti, které byly ve středověku a novověku rozšířeny ve většině evropských zemí, nejsou dosud dostatečně prozkoumány. Z charakteru těchto pověstí, jež jsou jako zvláštní typ historického pramene zároveň určitou žánrovou formou písemnictví a vzhledem ke své podstatě i folklórním útvarem, vyplynulo, že se jimi zabývali historikové, literární vědci i folkloristé. Vznikla tak nutnost seznámit se nejdříve s problematikou pověstí obecně a erbovní pověstí speciálně z pohledu všech těchto oborů. Dalším poznatkem bylo to, že bádání probíhalo v každé z uvedených disciplín samostatně a závěry pak byly značně jednostranné. Ukázalo se tak jasně, že teprve mezioborový přístup umožňuje hlubší analýzu látky a objektivnější výsledky.

Protože se zjistilo, jak snahy o komplexnější přístup byly někdy znevažovány tím, že autoři vycházeli z poměrně pozdních textů aniž zkoumali, na jakých základech vznikly, došla jsem k závěru, že za základ skutečně vědeckého přístupu bude nutno provést genetický rozbor jednotlivých pověstí, jež zaznamenal Paprocký, tedy zkoumání, kdy a z jakých pramenů, nebo na základě jakých motivů a látek mohly vznikat. Na rozdíl od dosavadních prací, které hlouběji zkoumaly většinou jen jednotlivé pověsti, považovala jsem za nutné zabývat se souhrnně všemi pověstmi, které Paprocký zachytil; z různých typů jsem vybrala zatím pověsti erbovní.

Analýza pověstní tradice vycházela z historických spisů, jež tyto pověsti obsahují, vytvořených v českých zemích, t.j. Diadochu, Zrcadla a Štambuchu. Jelikož zatím nebyly ani všechny známy, představovala první etapa vybrat je z obsáhlých textů. Dodnes však není zcela jasné, co je možné za erbovní pověst sensu stricto považovat, /10/ proto byly do základního souboru pojaty všechny zprávy o tom, jak byl příslušný erb získán. Vynechány byly ovšem ty případy, kdy se jen konstatuje, že erb vznikl dávno, nebo, že byl přinesen odjinud předky rodu. Vedle erbovních pověstí však byly excerpovány i jiné typy, pokud úzce s erbovními pověstmi souvisely, např. mohly pomoci objasnit jejich vývoj. Vznikl tak soubor 108 pověstí zaznamenaných u 78 znaků, z nichž bylo 76 znaků šlechtických, 1 znak městský a 1 znak zemský. Počet rodů, které stejný znak užívaly, je samozřejmě větší, jak je každému heraldikovi a genealogovi jasné.

Druhou etapou práce bylo zjišťování, které pověsti převzal Paprocký ze svých obdobných prací vydaných v Polsku. Pozornost byla při tom zaměřena nejen na obsah, tedy na změny a odchylky v textu, které najdeme v českých spisech, ale snažila jsem se postihnout také základní prvky formální výstavby pověstí a všimla jsem si i Paprockého údajů o pramenech, ze kterých pověsti čerpal.

Konečně třetí etapou bylo studium a zjišťování předloh uvedených pověstí. Jistým východiskem byly zde Paprockého údaje o pramenech, které jako humanistický historik již uváděl. Protože tyto citace nejsou důsledné, bylo nezbytné projít díla, z nichž přímo čerpal, tedy z českých hlavně kroniky Hájkovu a Dubraviovu a Veleslavínův Kalendář historický, z polských pak Długoszova Insignia seu Clenodia Regni Poloniae a jeho Anály, kroniku Bielského a Kromerovu Historii. Ale studiem těchto spisů heuristika končit nemohla, a to ze dvou důvodů. Jednak proto, že řada erbovních pověstí vycházela z událostí, které byly popsány ve starších kronikách, a především proto, že cílem práce nebylo jen zjištění Paprockého předloh, ale zkoumání celkového vývoje pověstí. Bylo tedy nutné projít české i polské kroniky všechny, počínaje Kosmovou a Anonymem Galem až do 16. století.

Zatím co u historiografických pramenů mohla být heuristika poměrně úplná, obtížnější situace byla u dalšího typu, totiž u děl, které bychom dnes označili spíše za beletrii nebo literaturu věcnou. /11/ Vzhledem k tomu, že jde o velice široký okruh pramenů, byly možnosti zjištění předloh jen omezené a do značné míry nahodilé. Byly dány především tím, zda byly v nové době zpřístupněny tiskem, anebo zda o nich a jejich obsahu existují podrobnější údaje. U řady pověstí mohly být proto naznačeny jen další směry zkoumání.

Ověření Paprockého údajů o původu pověstí z ústní tradice pak mohlo a může být pouze výjimečné. Jisté možnosti poskytly další zprávy uvedené v příslušných oddílech vedle pověstí - z jejich množství a kvality je možno usuzovat na styky s rodem. Některé pověsti jsou doloženy v jiných pramenech, které Paprocký neznal.

Zdůraznit je nutno, že prameny byly studovány z hlediska geneze pověstí, nikoliv, jak je jinak běžné u historiků, z hlediska jejich věrohodnosti. Samozřejmě bylo nutno studovat také široký okruh literatury vztahující se k jednotlivým pramenům pověstí. Tento postup, i když značně pracný, bude snad vhodným základem pro solidní poznání erbovních pověstí.

Konečné zpracování výsledků bylo rozvrženo tak, že u každé ze 108 pověstí je uveden regešt, jsou podány údaje o výskytu dané pověsti nebo aspoň některých jejích motivů u starších autorů, konfrontují se názory dosavadní literatury a v řadě případů se řeší i otázka, zda pověst nevytvořil sám Paprocký. Pojednání o jednotlivých pověstech tak mají různý ráz a rozsah podle typu a délky pověstí a množství poznatků, jež bylo možno o nich zjistit.

U některých pověstí bylo studium značně složité; jednalo se o případy, kdy pověst obsahuje motivy nejen české nebo polské, ale čerpá z celoevropské literatury, ze středověkých románů, exempel, renesančních rozprávek, literatury věcné nebo pohádek. Někdy lze těžko rozhodnout, zda převzal Paprocký již existující pověst, anebo zda ji vytvořil sám; v některých případech je jeho autorství jasné. V českém prostředí převzal celou řadu pověstí od Hájka; ale v mnoha případech šlo o delší tradici, neboť zde najdeme i pověsti, které zachytil již Dalimil, i když Paprocký jeho kroniku neznal.

Podrobný rozbor připravil podklad pro další zkoumání erbovních pověstí, ale sám o sobě vedl již k některým závěrům. Umožnil utvořit si obraz o rozšíření erbovních pověstí v Paprockého době i o vztahu tehdejší společnosti k nim. V řadě případů postihl i vývoj těchto pověstí, a to jak u nás, tak i v Polsku. Vedl také k poznání jejich žánrové problematiky. Pomohl ujasnit, co je erbovní pověst, jaké jsou její znaky, a jaký je její vztah k jiným pověstním typům. Na základě konkrétního materiálu a dosavadní literatury bylo navrženo rozdělení erbovních pověstí do tří základních typů, vycházejících jak z obsahu, tak i z formálních znaků (jde o typ obecný, historický a novelistický). Tyto typy mají různý vztah k historické skutečnosti. Mimo jiné přispěl rozbor i k zjištění, jak Paprocký při uvádění pověstí postupoval. Celkově lze o Paprockém říci, že v sobě jako sběratel, zpracovatel i tvůrce erbovních pověstí slučuje historika, literáta a folklorního vypravěče. Tyto poznatky jsou důležité pro objasnění Paprockého tvorby, ale mohou být přínosem také pro další bádání o historiografii a literatuře doby humanismu a renesance. Na základě genetického rozboru mohl být poměrně přesně stanoven podíl pověstí, které Paprocký převzal ze svých polských spisů. Patří k nim dosti značná část – téměř třetina. Tento podíl však není velký, jak se domnívají starší autoři, zvláště A. Sedláček. /12/ Došlo se také mnohdy ke zcela opačným závěrům: Některé z pověstí považovaných za české byly zjištěny v Polsku již dávno před Paprockým a naopak, a někdy se jedná o látky rozšířené mezinárodně. Nelze ovšem uvést přesná čísla, kolik pověstí je polského, českého či jiného původu. Souvisí to s postupem Paprockého při práci s pověstmi, s nedostatečným prozkoumáním možných předloh i s celkovým charakterem pověstí jako folklorního útvaru. Někdy bylo toto převzetí polských pověstí zcela oprávněné, neboť se vztahují k rodům, které se usadily v českých zemích, především na Moravě. Jindy připojil Paprocký pověsti, jež zaznamenal již dříve ve svých polských pracích, k českým a moravským rodům, které měly stejný či podobný znak nebo rodové jméno, i když jde o podobnost zcela náhodnou. Ale najdeme i pověsti, které byly již před Paprockým součástí pověstí tradice české i polské, jako např. perštejnská pověst o zubrovi, pověsti vršovské aj.

Okruhy závěrů, k nimž vedlo zkoumání českých spisů Bartoloměje Paprockého s historickým zaměřením, nemohly zde být podrobně a ani všechny uvedeny. Zmínit se je však nutné aspoň o tom, že toto zkoumání navíc ukázalo, jakými směry by mělo další bádání o erbovních pověstech probíhat. Tomuto zkoumání by měl sloužit katalog erbovních pověstí, který vznikl na základě práce, s níž jsem zde chtěla ve stručnosti seznámit. /13/ Je jasné, že by mělo probíhat ve všech oborech, do nichž problematika erbovních pověstí náleží. Mimo jiné to platí i pro genealogii a heraldiku, které zatím mají k erbovním pověstem ambivalentní postoj. Na jedné straně se k nim stavějí odmítavě a v heraldických kompendiích je zcela opomíjejí, ale na druhé straně se k nim badatelé vracejí. Někdy pouze jako ke kuriozitám, ale někdy i s jistou nadějí, že bude možno využít jejich vypovídacích schopností. /14/ Nabízí se zde také možnost zkoumat tyto pověsti v širších mezinárodních souvislostech, neboť víme, že se stejné znaky vyskytují v různých zemích, a to nejen u nás a v Polsku. Samozřejmě, že se k nim i jinde pojí erbovní pověsti. Bude nutno je zkoumat také v mnohem širším okruhu pramenů, než jaké mohl mít k dispozici Paprocký, a také v době pozdější, prakticky až dodnes. Teprve, až budou lépe poznány, bude možno o nich říci poslední slovo. Zatím je musíme chápat tak, že vznikaly jako pokusy vysvětlit, co určitý znak znamená a kdy vznikl, ale že se během doby měnily a přitom vyjadřovaly i historické povědomí svých tvůrců, vypravěčů i posluchačů a čtenářů.

P o z n á m k y:

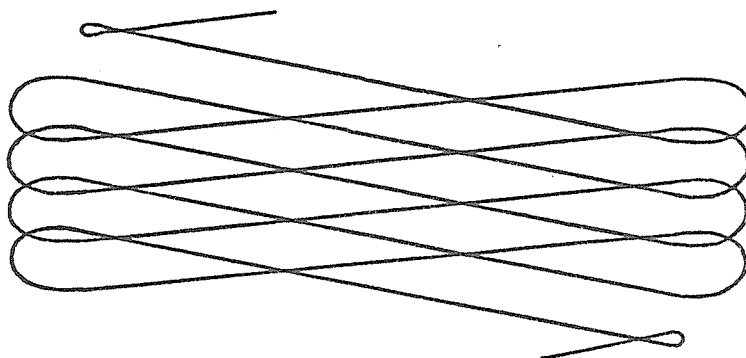
- 1/ Nejnověji o Paprockém jako genealogovi a heraldikovi pojednáno ve skriptech J. Krejčíkové, T. Krejčík, *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*, Praha 1987, s. 176 n; tam další literatura. Ze starší literatury jsou dodnes významné práce A. Sedláčka. Hodnocení Paprockého viz též V. Ryneš, *Bartoloměj Paprocký, Erbovní knížka* na rok 1941, 128-133 a P. R. Pokorný, P. Palát, *Bartoloměj Paprocký a jeho význam v české heraldice*, *Documenta heraldica*, řada II. 1, Praha 1979.
- 2/ K. Krejčí, *Bartoloměj Paprocký z Hlohov a Paprocké Vůle, Život - dílo - forma - jazyk*, Praha 1946. Vyšlo také zčásti v polském překladu v: *Wybrane studie slawistyczne*, Warszawa 1972.
- 3/ V případě Štambuchu se jedná jen o genealogicko-heraldické úvody jednotlivých částí náboženského dialogu. Není vyloučeno, že snad vyšly v Polsku i samostatně, anebo se šířily v opisech, a to pod názvem *Stromata*. Tento spis je často citován barokním herbarzi Niesieckého. Viz K. Niesiecký, *Herbarz szlachty polskiej*, T. I-IX, přetisk Warszawa 1980.
- 4/ Stručně F. Kutnar, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisceví*, I., Praha 1973, s. 61; J. Hrabák a kol., *Dějiny české literatury I.*, Praha 1959, s. 345; obdobně v řadě menších prací. V Polsku nejnověji W. Dworzaczek, *Paprocki Bartolomiej*, *Heslo v: Polski słownik biograficzny*, T. 25, Wrocław-Warszawa-Kraków 1980, s. 177-180.
- 5/ Patří k nim J. V. Šimák, *České dějiny u Paprockého*, *ČSPS* 30, 1922, s. 46-53; J. Válka, *Stavovská Morava*, v: B. Čerešňák a kol., *Přehled dějin Moravy II.*, Praha 1987, s. 188-189; F. Hejl, *Kapitoly z dějin polské historiografie I.*, Brno 1982, s. 30-31.
- 6/ Naposlady J. Pánek, *Poslední Rožmberkové a jejich kronikář*, v: Václav Březan, *Životy posledních Rožmberků II.*, Praha 1985, s. 642-676 a též, *Historický spis o pánech ze Šternberka a*

- otázka autorství Václava Březana, SAP 33, 1983, s. 443-482.
- 7/ J. Polišenský, Bartoloměj Paprocký z Hlohól, Zrcadlo Čech a Moravy, Praha 1941; E. Petrů, Bartoloměj Paprocký z Hlohól, O válce turecké a jiné příběhy, Praha 1982.
 - 8/ Historiografické prameny užitě v Diadochu shrnul J. V. Šimák ve studii uvedené v poznámce 5. Bohatě využil údaje Paprockého a kriticky je hodnotil A. Sedláček v dílech jako Českomoravská Heraldika I. a II., Praha 1902, 1925, nebo Hrady, zámky a tvrze království českého, I-XV., Praha 1932-1936; Rozbor diplomatických pramenů viz A. Sedláček, Listy ze ztracených archivů panských, kteříž se v Paprockého Diadochu připomínají na pravý čas a pravě udání uvedené, VKČSN 1890, s. 386-409; 1892, s. 47-78.
 - 9/ A. Sedláček, Úvahy o zrcadle Paprockého, ČČM 31, 1907, s. 18-30, 204-219; A. Štrobliková Epigrafické památky v díle B. Paprockého, Brno 1973, diplom. práce na fil. fak. UJEP.
 - 10/ U nás dosud uspokojivá definice erbovní pověsti neexistuje, ale podstatu tohoto typu pověsti neposkytují ani polské definice ve slovnících jako S. Sierotwiński, Słownik terminów literackich, hesło Legenda herbowa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1986, s. 129; Słownik folkloru polskiego, hesło Legendy herbowe, Warszawa 1965; obecně se směšují dohromady erbovní a genealogické pověsti, i když většinou ve skutečnosti v pramenech existují samostatně, což svědčí, že jde o různé typy.
 - 11/ Paprocký ještě, jak to bylo v jeho době běžné, nerozlišoval různé druhy pramenů literárních. K tomu viz M. Kopecký, "Kronika" a "historie" jako literární žánry epochy renesance, SPFFB D 27, 1980, s. 51-60.
 - 12/ A. Sedláček, Sběrka pověstí historických, Praha 1984, 1972.
 - 13/ Irena Hrabětová, Erbovní pověsti v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlahol; Práce by měla vyjít ve Spisech Filozofické fakulty UJEP v Brně.
 - 14/ Např. J. Krejčíková, T. Krejčík, Základy heraldiky, c. d. v pozn. 1, s. 214; S. K. Kuszynski, Niektóre zagadnienia symboliki heraldycznej na tle funkcjonowania herbu jako znaku, Problemy nauk pomocniczych historii II., Katowice 1973, s. 29-43; A. Gordziejewski, Heraldyczna ornamentyka literacka średniowiecznej kroniki czeskiej tzw. Dalimila, Pamiętnik słowiański 31, 1981, s. 63-82; F. Gall, Österreichische Wappenkunde, Wien-Köln 1977, s. 417-421, 122-163; J. Le Goff, E. Le Roy Ladurie, Mélusine maternelle et defricheuse, Annales, Économies, Sociétés, Civilisations 26, 1971, s. 587-622; M. Cetwiński, M. Derwich, Herby-Legendy-Dawne mity, Wrocław 1987; M. Cetwiński, Wokół "Klejnotów", v: Genealogia, Studia nad wspólnotami krewiaczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym, Toruń 1987, s. 127-148.

Der Genealoge Bartoloměj Paprocký v. Hloholy und die Wappensage

Der Beitrag bringt eine bündige Übersicht von Meinungen über die Schaffung des Bartoloměj Paprocký v. Hloholy als einen humanistischen Schriftsteller, sowie seine historiographische Bewertung. Er konstatiert, dass diese Schaffung nicht genügend erläutert ist. Es betrifft hauptsächlich seine historischen Arbeiten und besonders die Sagen. Im zweiten Teile des Beitrages ist das Verfahren bei der genetischen Forschung der Wappensagen in den böhmischen Schriften Paprocký's angeführt. Man bringt auch weitere Möglichkeiten der Forschung in anderen Fächern vor, wohin die Forschung der Wappensagen gehört; man zeigt soeben an die Möglichkeiten, durch welchen die Heraldik und die Genealogie dazu beitragen könnten.

MK

Rody Opavska za vlády vévody Přemka Opavského.

Několik poznámek k vývoji rodových držav na Opavsku v letech 1377-1434.

František Chocholatý

Cílem této krátké studie je podat obraz o změnách v rodových držbách na Opavsku za vlády vévody Přemka Opavského a v počátcích vlády jeho synů do dělení Opavska na čtyři díly v roce 1434. Toto období rozděluji do čtyř časových úseků, a to: 1377-1400; 1400-1420; 1420-1434; po roce 1434.

Územím, které je obsahem zájmu této studie, jsou dva díly Opavska vzniklé při dělení země v r. 1377. Oba díly se pak po smrti jeho bratrů Václava a Mikuláše dostávají v držení vévody Přemka Opavského.

Jak je všeobecně známo, zanechal vévoda Mikuláš II. Opavský a Ratibořský obě vévodství, Opavsko a Ratibořsko, svým synům Janovi, Mikulášovi, Václavovi a Přemkovi. Dočasnou správou do nabytí zletilosti Václava a Přemka (a po vyrovnání se se strýcem Václavem a bratrem Mikulášem) byl pověřen vévoda Jan Opavský a Ratibořský. Ratibořsko mu bylo, jako potomku Anny Ratibořské, první manželky Mikuláše II., uděleno lénem r. 1336. /1/

Komise stavů Opavska ve složení: Beneš z Kravař na Krumlově, Mikuláš z Malenic, komorník cúdy opavské, pan Otto Stoš a Alšík z Heraltic na straně vévodů Jana a Mikuláše a Drslav z Kravař na Fulneku, Jindřich z Fulštejna, Vojtěch z Vítkova a Bohuš z Drahotuše na straně bratrů Václava a Přemka Opavských rozdělila dne 18. dubna 1377 zemi na dva díly. Bratřím Václavovi a Přemkovi připadl díl s hradem Hradcem, městy Opavou a Hlučínem s hradem Landekem; bratřím Janovi a Mikulášovi díl se dvěma hrady - Fürstenwalde a Edelstein a městy Krnovem, Hlubčicemi, Bruntálem, Cukmantlem a Novou Cerekví. Tento poslední díl byl pak znovu komisí stavů ve složení: Mikuláš z Malenovic/Lubožat/, Jindřich z Fulštejna, Alšík z Heraltic a Těma z Vidbachu na straně vévody Jana a Otto Stoš, Otto z Lobenštejnů (rod Stošů), Žibřid z Chřenovic (větev Fulštejnů) a Hensel Stoš na straně Mikulášově dne 21. dubna 1377 rozdělen na dvě části. Mikulášovi připadl díl s hradem Edelsteinem a městy Hlubčicemi, Cukmantlem a Novou Cerekví. Víme, že již před tímto dělením postoupil Mikuláš část svého podílu vévodovi Konrádovi Olešnicko-Kozelskému, včetně věna své matky a sestry Konrádovy, Hedviky Olešnické (Meidburg, Chřenovice). /2/

Král Václav IV. uděluje společné léno na díl Opavska bratřím Václavovi a Přemkovi Opavskému, po smrti Václavově r. 1381 stává se vévoda Přemek Opavský vládcem Opavska. V tomto čase pravděpodobně zabral knížecí zboží hrad Landek s městem Hlučínem vévoda Mikuláš Opavský, neboť oba tyto statky se nacházejí v zástavní listině Mikulášově bratřím Konrádům II. a III. Olešnicko-Kozelským. Zastavené bezprostřední statky slibují vévodové navrátit Přemkovi, kdyby je tento po smrti Mikuláše vyplatil. Z listiny datované 4. 4. 1385 víme, že se jedná o města Hlubčice, Cukmantl, Hlučín, hrady Edelstein, Lobenstein a Landek a věno kněžny Hedviky. /3/

Vraťme se však k roku 1377. Z listiny lze určit nejen jednotlivé državy, ale také příslušníky rodů. Největším dominiem je panství pánů z Kravař, dále zboží Štenberka a zboží Vítkova, dalšími velkými držiteli na díle Přemkově a Václavově byli Bohuš z Drahotuše, Hynčík ze Štítiny a Jindřich z Bítova. Nutno podotknout, že na tomto díle mají rozsáhlé zboží kláštery velehradský (20 obcí a dva díly), hradiský (10 vsí a jeden díl) a třebičský (9 vsí).

Páni z Kravař zde Drslavem z Kravař a z Fulneku drží rozsáhlé panství na západním břehu Odry s městem a hradem Fulnekem a městečky Bílovcem a Klimkovicemi a Benešem z Kravař panství mezi Opavou a Odrou s tvrzí Třebovicemi (Diewicze). Tato panství obsahovala podstatnou část východního Opavska a jejich územím procházela významná obchodní cesta do Polska. Na jihu na jejich panství navazovalo zboží Petra ze Šternberka s městem Odry. Beneš z Kravař dědí v roce 1380 zboží Drslavovo a stává se tak držitelem největšího panství na Opavsku. Již roku 1384 uzavírá spolek s Petrem ze Šternberka, Petrem z Kravař na Strážnici (drží na Krnovsku Kravaře) a Petrem z Kravař na Plumlově. Ani jeden z výše uvedených se neúčastní politického života na Opavsku a nejsou ani svědky listin vévody Přemka. Ten sice je nucen zastavit hrad Hradec s příslušenstvím Voku z Kravař, nejvyššímu komorníku cúdy olomoucké, a Lackovi z Kravař na Helfštýnu, jak vysvětluje z listiny dané na Jičíně 16. 3. 1383, ale asi brzy došlo k výplatě zboží. /4/ Třetím největším držitelem je Vítek (Vojtěch) z Vikštejna (z Vítkova) držící panství s hradem Vikštejnem, městem Vítkovem a 7 vesnicemi. Bohužel po roce 1377 se s jeho osobou nesetkáváme v listinách vydaných na Opavsku. Lze předpokládat, že zemřel po tomto roce a zboží jako odumřel spadlo na Přemka Opavského. Na statech biskupských vystupují sice osoby s přídomkem de Witkenstein, nelze je však s určitostí považovat za potomky Vojtěchovy. /5/ Také další větší držitelé statků, Bohuš z Drahotuše (Benešův z Bohuslavicemi, Kozmicemi a Závadou), bratři z Bítova (Ješek z Bítovem, Jindřich s Hrabyní, Čavisovem, Dobroslavicemi a Smolkovem) či Jan ze Schonsteinu, man biskupa olomouckého, nenacházejí se mezi svědky v listinách Přemka Opavského.

V listinách z prvního období (1377-1400) svědčí především manové vévody Přemka Opavského. Výjimkou je listina z 16. 8. 1378, kterou pečeti Mikuláš z Malenovic, komorník cúdy opavské, držitel statku Bravinné a Lubojaty, Johannes de Schonstein, milites, držíci Krahují, Lublice, Kružberk a Svatoňovice, a Milota z Raduně. Služebníkem Přemkovým je Peczek Sleicz, příslušník rodu příslého z Vratislavska, který držel rovněž biskupské statky a manské zboží na dílu Jana Opavského a Ratibořického - Sosnovou. V dalších dvou listinách nacházejí se již především manové: Kunce z Warthy, kapitán Přemkův, Ješko z Domoradovic, Petr Westhube, držíci manský statek Pomorčovice. Dvakrát jsou zde jmenováni členové rodu z Vidbachu, a to Mikuláš (Niczko), držíci statky na díle Mikulášově, a Linhard, psán také z Crapicz, Cowin-maršálek Mikuláše Opavského. Dalším manem podvákrate jmenovaným je Petr z Czochtendorfu, s jehož potomky se setkáváme jako s držiteli zboží Dobroslavice či biskupských statků Přívoz apod., kteří vystupují často s předzdivkou Falkel, Felkel. Poprvé se setkáváme s rodem Stošů, zastoupených zde Konrádem Stošem na Branici; jehož většina členů sídlila na díle Mikulášově. /6/ Z listiny vévody Mikuláše z let 1380-83 vidíme, že mezi svědky převažují právě Stošové, a to Otto Stoš, který byl Mikulášovým hejtmanem r. 1383, Hanke z Lobensteinu či Taubensteinu, Mikuláš Stoš z Gotfritsdorfu, Otto Stoš mladší, Henzil Stoš. Dále jsou to Linhard z Vidbachu a Petr Slewitz, které známe z listin Přemkových.

Držitelem největšího zboží na díle Mikulášově byl Žibřid z Křenovic z větve Fulštejnů, držíci Křenovice s Boleslaví, Šamařovicemi a Strahovicemi; toto zboží pak spadlo jako odumřel na vévodu Mikuláše a stalo se součástí zástavy vévodů Olešnicko-Kozelských. Druhým největším držitelem statků na tomto díle byl rod z Vidbachu, pocházející z Durynska, který se na Opavsku objevuje počátkem 14. století. Má v držení Hoštálkovy, Dobešovy, polovinu Levic a Pelhřimov (Mikuláš z Vidbachu), Mokré (Těma z Vidbachu), Rovné, Bohdanovy, Hynčice, Albrechtice (Linhard z Vidbachu) a manské statky Linhartovy, Opavice, Radíkovy a Matyášovy. /7/ Po roce 1400 se s nimi již na Opavsku nesetkáváme a jejich zboží přechází především v držení rodů Stošů a z Vladěnána (větve Fulštejnů). Stošové patří nejen rozsahem svých statků, ale především počtem svých členů k nejsilnějším rodům na Opavsku, kteří právě v období po roce 1400 našli své místo v dějinách Opavska.

Po smrti Mikulášově (9. 7. 1394) uvazuje se v držbu tohoto dílu vévoda Přemek, sjednocuje tak Opavsko (mimo jeho držení zůstal jen díl s Krnovem a Bruntálem). V té době dochází ke změně na panství Kravařů, umírá Beneš z Kravař na Krumlově (po svátku sv. Šimona a Judy) a jeho mladší syn Jan z Kravař na Krumlově převzal otcovy statky. Dne 13. 6. 1397 umírá rovněž Petr ze Šternberka, jehož manželkou byla Přemkova sestra Anna Opavská, a podle poslední vůle z 19. 3. 1397 nabývá zboží šternberské Petr z Kravař na Plumlově. Anna Opavská má zajištěno věno na hradě Šternberku s 36 vesnicemi a listinou danou 7. 8. 1398 odkazuje své věno Lackovi z Kravař na Helfenštejně. /8/

Následujícího roku znovu propukla s ještě větší intenzitou válka mezi markrabaty moravskými Prokopem a Joštem. Páni z Kravař, stejně jako vévoda Přemek, stojí na straně Joštově, jak vysvitá z listiny z 4. 7. 1401 o společném postupu proti Prokopovi. /9/

Druhé období mezi roky 1400 a 1420 je poznamenáno válkami mezi moravskými markrabaty, válkou Polska proti Řádu a počátek snah o reformu společnosti. To vše se odrazilo rovněž na změnách v držbě na Opavsku. Dochází k posilnění panství Kravařů na Opavsku s koncentrací do jedné ruky a k prvním rozpadům všech panství spojených s objevením nových rodů.

Lacek z Kravař využívá nastalých válečných zmatků a obsazuje zbylé šternberské panství. V roce 1400 stává se poručníkem sirotka po Janu z Kravař na Krumlově Beneše zv. Benešek z Kravař a spravuje zboží Kravařů na Opavsku Fulnek, Bílovec a Klimkovice, spojuje tak državu kdysi šternberskou s tímto zbožím, čímž vzniklo souvislé panství v jihovýchodní a východní části Opavska. Když roku 1406 zemřel Vok z Kravař na Jičíně a Šramberku, stává se Lacek poručníkem jeho syna Jana. Vzniká tak největší dominium nejen na Opavsku ale i na Moravě. /10/

Také na severu Opavska nastávají změny v držbách - v držení Vladěnána uvádí se roku 1402 Hanuš a Herbort z Vladěnána, větve rodu z Fulštejna, a roku 1409 vkládá jim vévoda Přemek v lenní držení Linhartovy, Opavici, Matyášovy a Radíkovy. /11/ Na zbylé statky rodu z Vidbachu usazuje se Jindřich Stoš na Albrechticích (1415), zakládaje tak jednu z větví Stošů (vedle Stošů z Branice je zde větev Stošů z Posutic, Stošů z Chrástelova a Stošové z Bravinné), Mikuláš Stoš na Hoštálkách, Vlostek z Bohdanova na Bohdanovy (1410), Mikuláš Šlevic na Rovné (1415) a na Hoštálkách uvádí se r. 1413 Artleb z Hoštálkov. /12/ Též na středním Opavsku nastávají změny, v roce 1406 drží Štítinu Ješek z Bítova a spolu s ním pak jeho bratři Oneš, Vojtěch, Mikeš. Ti pak roku 1411 postupují zboží bratřím Janu a Onešovi Kyjovcům z Lukavce. /13/

Na listině z 30. 11. 1407, již je stvrzena dědická smlouva mezi vévody Přemkem Opavským (a jeho syny) a Hanušem Opavským a Ratibořským, svědčí Henczil Stoš z Posutic, Zbyňko Hřivnáč z Heraltic, Křístko z Moravice, man Přemkův a biskupa olomouckého, Konrád Stoš z Branice, Hanuš z Czechow z Nové Cerkve z rodu Liptaně, Ješko z Olbramic, Čeněk z Benešova z rodu z Drahotuše a Hanušek z Vladěnána. /14/

Války Polska s Řádem měly za následek odchod některých zemanů a manů opavských do Polska a jejich účast ve vojsku polském. Z opovědného listu z 3. 7. 1410 známe jména tří rytířů, z nichž Wernke Scheliga ze Sambrzicz pochází z Opavska a je totožný s Werntko Schelihou, který spolu s bratrem Jeschkem svědčí na dědičné smlouvě vévodů Opavských z 30. 11. 1407. Na druhém opovědném listu zaslaném představitelům Řádu 4. 7. 1410 se mezi 32 rytíři nachází také několik rytířů z Opavska a Krnovska. Je zde Jindřich z Fulštejna, zakladatel větve Supů z Fulštejna, Adam Seliga, Janek Seliga z Gdzemirze, Wysthuba z Caldinhausu, který je totožný s Hanko Westhube držící manství Pomorčovice, jenž je roku 1413 uváděn jako nebožtík. Další jsou buď many olomouckými (např. Sachs z Ketře, Mikuláš a Andris z Rudeswalde) nebo drží statky na Krnovsku (Vilém a Petr z Chrastelova, Vok ze Džbanců, Pavel z Liptyně), nebo nelze identifikovat v listinných materiálech Opavska a Krnovska. Z úpisu polského krále Vladislava z 2. 3. 1411 známe pak jména dalších opavských zemanů a manů - Jindřich Košíř z Litultovic, Břízek z Chuchelné, Šlechta z Bobolusk, Bulač z Kylešovic. Finanční zisk z této vojenské pomoci jim posloužil k zakoupení statků na Opavsku a Krnovsku. O statku Chuchelná víme, že jej do své smrti držel Pešek z Barutswerde, erbů Rašic (+ 1382), a lze předpokládat, že se Chuchelná dostala v držení Břízkovo před rokem 1411. /15/

Dne 28. 9. 1415 svolává Jaroslav ze Šternberku na svůj hrad Šternberk zemany a many z Olomoucka, Krnovska a Opavska k podpisu stížného listu do Kostnice. Mezi 54 zemany a many jsou z Opavska Jan z Čížova, Jan Donát z Polomé a Mikuláš Donát z Polomě. /16/

V roce 1411 objevuje se mezi služebníky Přemkovými Hartl Tunkl ze starého rodu původem z Vratislavska a roku 1420 již držel tvrz Štítinu. /17/ Panství Kravařské a část panství Šternberského s městem Odry drží stále Lacek z Kravař, od roku 1411 zemský hejtman Moravy, který se stává hlavní osobností prohutsité strany. Roku 1416 uzavazuje se v držení Fulneka, Bílovce a Klimkovic již zletilý Beneš z Kravař a na Krumlově a když Lacek z Kravař r. 1416 zemřel, drží Odry jeho dcera Eliška z Kravař se syny Jiřím a Lackem ze Šternberka a Lukova. /18/

Pro období po roce 1413 máme zachovány také soudní zápisy, které nám upřesňují poměry v držení statků i vztahů mezi členy jednotlivých rodů na Opavsku. Zápisy do roku 1419 jsou vedeny latinsky a po roce 1420 objevují se již zápisy české.

Třetí období je vymezeno lety 1420-1434 a je ovlivněno husitskými válkami. Mnozí držitelé statků padli ve válkách proti husitům, jiní museli své statky odprodat. První velkou změnou související s husitským hnutím je nucený odprodej kravařských statků na Krnovsku stoupencem husitů Petrem z Kravař na Strážnici. Vévoda Přemek posílá některé manské statky jejich obsazením válečníky, jakým byl Hartl Tunkl, či zkušenými harcovníky z dob polských válek, jakým jsou Břízka z Chuchelné, či Košířové; hejtmanem Přemkovým se stává Mikuláš z Vladěnána. V roce 1420 dochází k výplatě větší části zástavy a mezi navráceným zbožím je i městečko Nová Cerkve, kterou dává v držení Mikuláši Hejdovi z Nové Cerkve. Panství Kravařské se dostává po smrti Beneška z Kravař do rukou Jana z Kravař na Jičíně. Ten se r. 1424 žení s Přemkovou dcerou Anežkou a zajišťuje jí věno na městě Bílovci, městečku Klimkovicích s příslušnými vesnicemi a tvrzí Třebovice. Tento sňatek se také odrazil v politice Jana z Kravař vůči husitům, Jan je z počátku stoupencem umírněné prohutsité strany, později přechází na královskou stranu vévody Přemka, což ovlivnilo postoj husitů vůči Janovi z Kravař. Po obsazení Odr husity v r. 1427, stává se jeho panství předmětem plenění husitskými vojsky ležícími posádkou v Odrách. Od roku 1425 je hejtmanem vojsk Přemkových Mikuláš z Vladěnána, olomouckým slouží Jindřich z Fulštejna, stejně jako Jiří Stoš z Albrechtic a Matyáš Stoš. V roce 1427 zabírají vévoda Přemek a Jan z Kravař majetek benediktinského kláštera třebíčského spravovaný proboštem v Březové. Březovou a 4 vsi dává Přemek v držení manů a zemanů, Jan připojuje 4 vsi k panství fulneckému. Víme, že vévoda Přemek byl vůdčí osobností protihusitských sil na Horním Slezsku a zároveň je považován za osobnost, která by mohla být sjednocujícím prvkem sil umírněných husitů a strany královské na Moravě. /19/

Ze zápisů v soudních registrech z let 1419-21, 1421-23, 1423-26 známe nejen jména zemských úředníků, ale zjišťujeme, že v r. 1420 se začínají objevovat zápisy české, aby rokem 1429 byly vedeny jen česky. Z tohoto roku, kdy se konal manský soud, známe jména manů Přemkových /20/: Konrád Stoš z Krahují, Kyjovec z Hněvošic, Pan Čenko z Hradčan z Třebomí, Klemštejna, Oldřich s tímtož zbožím, Bohuš, bratr Oldřicha z Třebomí, Mikuláš z Opavice a Linhartov, Jindřich Stoš z Petrovic, Jahník ze Zubřic, Heyda z Nové Cerkvi, Jindřich Košíř z Kružberku, Lublic a Švatonic, bratři z Raduně, Gunther z Držkovic, Šteflík z Štemplovce, Hanuš Košíř ze Životic, Žibřid z Bobolusk. Porovnáme-li to s osobami uvedenými na listině z 6. 11. 1429, nacházíme mezi svědky Jindřichem z Fulštejna, Čeňkem z Hradčan, Mikulášem z Vladěnána a Hartlem Tunklem na Štítině také Jana Helma z Chotěrad, patřícího mezi účastníky pomoci Polsku z let 1410-17. /21/

Registra soudní jsou po roce 1429 přerušena a první zápis je až 18. 9. 1434. Při tažení husitů v roce 1431 dochází v Opavě k požáru, při němž shoří zemské desky. V měsíci září 1431 táhnou ze Slezska do Uher a při tom obléhají město Opavu. Dochází zde k podpisu smlouvy Přemka Opavského s husitskými vojsky o příměří, rukojmími za Přemka se stávají Jan z Kravař, pán jičinský, Jan z Cimburka na Tovačově a maní Žibřid z Bobolusk a Václav z Koberic. Otázkou tohoto listu jsem se zabýval v předešlých pracích a považuji okolnosti kolem listiny a datace tažení za velmi podezřelé. /22/

Dne 21. 11. 1431 se scházejí zemané a manové vévodství Opavského, aby znovuzaložili desky zemské. Ze seznamu vyplývá, že ve stavu panském jsou Jan z Kravař na Jičíně a Jindřich z Fulštejna. Spolu s Janem z Kravař jsou uvedeni jeho dvořané a služebníci: Jan Stráňský z Čech, Janák z Tvorkova, Mikuláš Strus z Račína, Pelhřim z Čechova, Jan Jiskra z Všechevic, Hynek Taufalt, Mstich z Barchova na Staré Vsi, Mikuláš z Albrechtic. Zemané a many opavskými jsou: Mikuláš z Vladěnína, Hanuš z Vladěnína, Čeněk z Tvorkova, Mikuláš Šlevic z Kravař, Jindřich Košíř z Litoltic, Dětoch z Schonvaldu, Otto, Mikuláš a Jan z Raduně, Oldřich z Hradčan, Jan a Kyjovec z Lukavce, Jan a Mikuláš z Benešova, Žibřid z Bobolusk, Vaněk zv. Třicátník z Olbramíc, Hanuš Čert z Moščna, Tasek ze Lhoty, Jarač Stoš z Bránice, Václavek z Kokor a Kobeřic, Jindřich z Dobroslavic, Mikuláš Stoš z Posutic, Otík z Rohova, Mikuláš Křížkovského syn, Vaněk z Bohdanov. /23/

Prvním záznamem v obnovených deskách je zápis věna Janem z Kravař Anežce Opavské z roku 1424, které bylo zápisem v následovném roce převedeno na hrad a město Fulnek. Vlivem válek husitských došlo ke změnám v držbách a dochází k přímo horečnatým zápisům vzniklých změn. O tom svědčí 34 zápisů nových držeb, vstupků a věn za období od 19. 12. do 22. 12. 1434. Z nových držeb je to zápis na ves Vřesinu Janu z Pelhřimova, na ves Olbramice s dvorem a vískou Hýlov Vaňkovi a Janovi bratřím z Vojetína. Na druhé straně nedochází ke sporům o jednotlivé zboží, jak by se dalo očekávat v souvislosti s husitskými válkami. /24/

Dne 18. 9. 1433 píše vévoda Přemek svou závěť "Poručenství knížete Přemka Opavského, aby synové jejich statky neroztrhli", které pečeti Čeněk z Tvorkova, Hanuš Košíř ze Životic, Jindřich Košíř z Litoltovic, Hartl Tunkl ze Štítiny a zástupci měst Opavy a Hlubčic. Jsou to představitelé nové šlechty opavské vzešlé z válek husitských, které pak nacházíme ve službách Přemkových synů. /25/

Dne 28. 9. 1433 umírá vévoda a neuplynou ani čtyři měsíce a již dochází k dělení země mezi jeho čtyři syny. Komise provádějící dělení je složena ze zemanů a manů vévodství: Hanuš z Vladěnína, Hejda z Nové Cerkve, Hanuš Košíř z Životic, Vlostek z Bohdanova, Jehník ze Zubřic, Dětoch ze Schonvaldu, Jindřich Košíř z Litoltovic, Hartl Tunkl z Chlebičova, Jan Šuthar z Benešova, Jan Kravařský z Vřesiny, Zbyněk Hřivnáč ze Štítiny a Jarač Stoš z Bránice. /26/ Neznáme sice přesné rozložení ostatních tří dílů Opavska, ale z listin víme, že sídlem dílu Mikuláše je hrad Edelštejn s městy Cukmantlem a Hlubčicemi. Dále jsou známa jména zemanů a manů k dílu náležejících:

Hanuš z Arnoltovic - manství Arnoltovice
Jindřich Stoš z Albrechtic - Albrechtice, Petřkovy a díl Levic
Jindřich Sup z Fulštejna - Hynčice a díl Stěbořic
syn Buška z Rovného - Rovné
(Jindřich) Klodburg - manství Pomorčovice
Hanuš Lariš z Klezin (de Glezen) - díl Vídova
... Libnavský - díl Vídova
Jan Stoš z Chrastelova - Dobešovy
Mikuláš Křížkovský - Kytlice, Malogot - manství
Anežka ze Žopov, vdova po Hanuškovi - Žopovy
Jan Lariš ze Zavišic - Zavišice
Burkhard Šeliha z Rakova - Rakov
panoši na Bohdanovicích
Kravařský na Pelhřimovy, Jan z Pelhřimova držel další díl vsi a od r. 1431 i ves Vřesinu. Ze zápisu víme, že tvrz a ves Štítnu drží Zbyněk Hřivnáč, kterému toto zboží vzdal Hartl Tunkl píšící se zde z Chlebičova. /27/

Dne 17. 3. 1433 napsal svou poslední vůli Jan z Kravař na Jičíně a k této listině přivěsil své pečeti Silver z Kralic, Jan Třebíčský z Pozdětína, Vaněk Třicátník z Vojetína, Pelhřim Čičovec z Čičova, Jan Donát z Polomě a Oldřich Trnávka z Brušperka, poručníky závěti byli Ctibor z Cimburka na Křídle, Jan z Pizdratic, Janův maršálek, Mikuláš Struss z Račína, purkrabí na Fulneku a Drslav z Ochab. Jádro panství připadlo Ctiborovi, a to panství Starý Jičín, Rožnov a Štrambersk, opavskou část dominia, panství fulnecké, měla zapsané Anežka Opavská. Její bratři po ukončení válek zabrali část panství kravařského, a to městečko Klimkovic, tvrz a ves Třebovice a vesnice Svinov, Porubu, Krásné Pole, Pustkovec, Martinov a snad i další. Již 15. 9. 1434 prodali Třebovice s Porubou a Svinovem vévodové Václav, Vilém a Arnošt bratřím Janovi, Sobkovi a Matějovi z Kornic. /28/ Jestliže moravská část kravařského dominia prošla procesem znovukoncentrování za vlády Cimburků, opavská část se počala drolit do drobných statků a zvláště na Bílovecku dochází k rozšíření území drobných zemanů. Ze zdejší drobné šlechty nejvýznamnějších zisků dosáhly dva rody. Donátové z Polomě drželi mimo Velkou Polom vsi Polanku (1431, 1441), Krásné Pole (1447), Tas z Bítova ves Čavisov (1431), Lubojaty (1436). Další statky jsou v zástavním držení a rovněž majetek kláštera augustiánů fulneckých je rozchvacen, vévoda Václav Opavský zapisuje do desek r. 1433 pět vsí z původních šesti, ale ve skutečném držení jsou dvě vsi. /29/ Kněžna Anežka drží tedy panství Fulnek s Bílovcem, které přináší věnem svému druhému manželovi Jiřímu ze Šternberka na Lukově, který má v roce 1437 již v držení Odry. Snahou kníže Opavských je zabránit vzniku nového dominia a vytlačit panské rody z Opavska a nahradit je drobnou šlechtou katolickou, která by byla v lenním poměru. Proto vedou rozsáhlé spory s Anežkou a jejím manželem a po jejich smrti se spor přenáší na Lacka ze Šternberka, bratra Jiřího. Ten prodává Odry bratřím Benešovi a Ješkovi z Lideřova v průběhu roku 1446, Fulnek s Bílovcem je přisouzen vévodům Opavským. Ti brzy zboží buďto prodali nebo zastavili, a tak Fulnek drží v le-

tech 1444-50 Petr a Albert ze Sovince a pak Jan Krušina z Lešan na Fulneku, Bílovec v zástavě v letech 1450-56 Jindřich Sup z Fulštejna a po něm vévoda Bolek Opolský, Klimkovice směřuje vévoda Vilém r. 1451 za Štítinu s Tasem z Bitova. /30/ Z jednolitého panství Kravařů na Opavsku vznikla čtyři větší panství a mnoho drobných manských a alodních statků. Obdobný osud čekal celé Opavsko, které rozdělené po smrti Přemkové stává se středem zájmu kořistné politiky Jiřího z Poděbrad. Ten získává od dědice Bolka Opolského, Mikuláše Opolského, zástavy vévody Arnošta Opavského a využívá sporu mezi Janem Piem Opavským a kanovníkem Přemkem Opavským také Fulnek.

Jak již z výše uvedeného vyplývá, nemělo Opavsko ve 14. stol. vysoké šlechty, nepočítáme-li zde pány z Kravař a ze Šternberka. Ti zde sice měli rozsáhlý majetek, avšak na životě země se neúčastnili a nezastávali zemských úřadů. Opavskou šlechtu tvoří drobní zemané, vytvářející tak třídu nerozdělenou, svobodní držitelé půdy uváděni pod jménem zemané a později také rytíři. Je zde jen jedna třída a také v zápisech v deskách uvádí se: "před zemaný", "zemané našli". /31/ Vyskytuje se zde šlechta služební, která však brzy mizí. Kolem poloviny 15. stol. lze pozorovat rozpad šlechty do dvou skupin - pány a rytíře, jak vysvětluje ze zápisu při obnově desek, netvoří však ještě uzavřený stav panský. Ke konci vlády opavských Přemyslovců za panský stav lze považovat rody Fulštejnů, Stošů a z Drahotuše.

Již z roku 1222 známe první léno na Opavsku a ačkoliv není zachováno mnoho listinného materiálu, lze ze zápisů soudit, že zde bylo manů hodně, neboť v listinách stojí proti sobě "zemané a mani", "Manne und Lantleute", "barones et vasalli". První výčet manů známe z dílčích listin z r. 1377 a pak ze záznamu v soudních registrech k r. 1429. Manové konali pravidelné sjezdy a soudy za předsednictví vévody, jak uvádí zápisy v zemských deskách k r. 1415, 1417, i když sjezd r. 1429 se nekonal pro nepřítomnost manů. /32/ Půhony a nálezy manského soudu se zapisovaly do zemských desek, při dělení země r. 1434 nedošlo k rozdělení soudu a zůstal jediný soud pro celé Opavsko. Léna na Opavsku byla jenom mužská a vévoda dával svolení k prodeji léna, k zřízení věna a do jeho rukou přecházelo také odumřelé léno. Po r. 1438 setkáváme se s růstem počtu osvobozených lén, což lze dát do souvislosti s finanční situací vévodů. /33/

Pokud se týče stavovských úřadů, známe od 14. stol. na Opavsku: komorníka zemského (camerarius cude, curiae, camerer), sudího zemského (cudarius, czader, judex) a písaře zemského (notarius, landschreiber, czudsschreiber), který býval také často vévodským nebo města Opavy.

Orgánem zemského soudu byl landrychtěř a pomocným orgánem půhončí, který měl svobodný dvůr v Kylešovicích. Zemský soud zasedal původně čtyřikrát ročně na suché dny, a to dvakrát pro právo velké a dvakrát pro právo malé. Soudu předsedal vévoda, někdy v zastoupení komorník, přisedáči-mi soudů byli úředníci zemští a vedle nich v neurčeném počtu zemané. Nález začínal: "zemané nalezli". Zemský soud byl zároveň deskový úřad. Také na zemských deskách spolupůsobil vévoda. Zápisy začínaly: "stalo se před komorníkem zemským, sudím zemským, písařem zemským a zemaný země opavské" nebo "osvícené kníže vstoupil a kázal psáti". Vévoda dával vkládat do desek, zapisovat odpor či dával posly k deskám. /34/

Zemských sněmů na Opavsku neznáme, otázky věcí zemských nebo veřejných projednávaly se povětšinou při soudech zemských. Předsedou těchto schůzí býval často vévoda, zvláště nešlo-li o otázku politiky stavů vůči vévodovi. Tyto konaly se v kláštere minoritském, po roce 1400 také na opavském zámku. Zúčastnili se jich svobodní šlechtičtí držitelé půdy a mimo sněmu, jež se konal k obnově desek zemských v r. 1431, neznáme ani jejich složení.

Ačkoliv měly opavské stavy zaručena stejná práva jako stavy moravské, skutečnost byla poněkud jiná. Bylo přirozené, že při složení šlechty na Opavsku, tvořené převážně drobnými držiteli půdy - rytíři, a při více méně patriarchálním postavení vévody, nemohly stavy dosáhnout těch práv, jaké měly ostatní stavy v Čechách a na Moravě.

P o z n á m k y:

Základní literatura a prameny: F. Kopetzky, Zur Geschichte der Přemyslidischen Herzoge von Troppau, Wien 1869; F. Kopetzky, Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau, Wien 1871 (Kop. Reg.); G. Biermann, Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf, Těšín 1874 (Biermann); F. Chocholatý, Genealogie opavských Přemyslovců, Listy GHSP, 6. řada, s. 129-153, září 1978 (Gen.); F. Chocholatý, Vévoda Přemek Opavský, Sborník příspěvků z II. Setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1984, s. 104-109 (Chocholatý); F. Chocholatý, Herzog Przemko von Troppau im Lichte seiner Zeit, ADLER, Heft 9, 10, 11, Wien 1985; F. Šigut, Opavský listář, díl II, III, Opava 1962, 1967 (Šigut); Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (CDM); Codex diplomaticus Silesiae, Breslau (CDS); J. Kapras, Pozůstatky knih zemského práva knížectví Opavského, díl I, II, Praha 1906, 1908 (Kapras I, II); C. Grünhagen - H. Markgraf, Lehens- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter, díl I, II, Leipzig 1881, 1883 (G-M I, II).

1/ 30. 1. 1366 - CDS VI, s. 8, č. 35-38; 28. 2. 1367 - CDS VI, s. 9, 4. 39; 5. 3. 1367 - CDS VI, s. 10, č. 41;

2/ Zástava: 1. 3. 1374 - CDS VI, s. 12, č. 58-60; dělení: CDS VI, s. 58-60, č. 13-15; dále

- V. Prasek, Překlad s výkladu na dílčí listy země Opavské z roku 1377, Program čes. gymnázia v Opavě, Opava 1890, s. 3-24.
- 3/ Léno: 17. 7. 1378 G-M II 491; zástava: 4. 4. 1385 - CDS VI, s. 15, č. 70.
 - 4/ 16. 3. 1383 - Kop. Reg. 396.
 - 5/ F. Chocholatý, Hrad Vikštejn a jeho držba v údobí opavských Přemyslovců, Zpravodaj ostravské pobočky GHSP II, č. 4, Ostrava 1978, s. 88-92.
 - 6/ 16. 8. 1378 - Kop. Reg. 387: Nicolaus de Malenowicz, camerius curie nostre Oppauiensis, Johannes de Schonstein milites, Peczek Sleuicz, Milothe de Radun.
21. 12. 1379 - Kop. Reg. 390: Kuncze von der Wartha, unser hauptman, Niczko von Widbach, Jeschko von Domoradowicz, Peter Czuchtindorff, Pecze Wosthube, Lenhart von Widbach, Heynko von Paulowicz.
30. 6. 1395 - Kop. Reg. 412: Leonhard von Crapicz, Bernhard von Bibersteyne, Conrad Stosche von Brenicz, Petir von der Legnaw, Petir Czochtindorff, Petir Frans, Symon altarisista czu Lupschicz.
 - 7/ Kop. Reg. 409: 24. 8. 1380 - Zifrid von Krenowitz, Lenhard dy czit marschalk, Jenko, Wilhelm hauptman, Heynko Skalitz, Petir v. Lobenstein, Hanuschko v. Slewitz; 11. 11. 1383 ... Otto Stosch unser Hauptman, Seifrid v. Kranowitz, Hanko v. dem Taubenstein, Mathias Moltheim, Leonard v. Cowin, Henrich Stoss, Hensil Stoss, Hensil Stoss, Eberhard Stacha unser Hofschreiber;
3. 12. 1383 - Otto Stoss, Seifrid von Kranowitz, Nicol. Stoss von Gotfridsdorf, Mathaeus Waltheim, Seifrid v. Barut, Jänke Pfarrer zu Kranitz, Hensel Stoss, Leonard v. Krappitz;
4. 12. 1383 Bawor von Nassiedel, Stefan v. Würben, Otto Stoss, Hanke v. Lobenstein, Hensel Stoss, Niclas Stoss v. Gotschdorf, Leonard v. Krappitz, Eberhard v. Stachau. Stošové se později rozdělili do několika větví a psali se z Bránice, Posutic, Albrechtic aj.
 - 8/ Sňatek před 17. 1. 1381. 7. 7. 1397 - CDM, č. 382; 31. 3. 1398 - CDM XII, č. 459; 7. 8. 1398 - CDM XII, č. 481 - svědčí markrabě Prokop, vévoda Přemek Opavský, Petr z Kravař a Plumlova, Herald z Kunštátu.
 - 9/ 4. 7. 1401 - CDM XII č. 119, Přemek Opavský, biskup olomoucký Jan Mráz, olom. kapitula, Erhard z Kunštátu, Lacek z Kravař, Petr z Kravař a Plumlova.
 - 10/ Libri citationum et sententiarum, I., s. 146, 159, 208, 210 - 15. 5. 1406 - 3. 9. 1407 spor s Petrem z Kravař na Plumlově; Lackovi zůstaly jen Odry.
 - 11/ 21. 5. 1402 - Hanuschco et Herbordus, fratres germani et heredes in Bladen, ZA Opava, Klaristky Opava, sign. B 2. r. 1410 - Biermann s. 185.
 - 12/ Kapras I: s. 413-s. 3, č. 6: pohnán "Wlost/co/nen de Bohanowicz", s. 4, č. 9 - Artleb de Hoschczalkow; 1415 s. 7, č. 35 - Heynricum de Albrechtisdorff super Lewicz; 1416 s. 8, č. 47 - pūhon Bohuše z Bitova na "Nicolam Slewicz de Rowyn".
 - 13/ 1413 - pūhon na "Nicolam de Sczetyni" - Kapras I s. 3, č. 1. Kapras I s. 3, č. 4 - Johannem et Kyowczonem super Sczetyna, ZA Opava, Slezský stavovský archiv, sign. A XXVI-4, 9. 5. 1456.
 - 14/ 30. 11. 1407 Kop. Reg. 423: Henzil Stosch v. Postenticz, Sbinco Hrzywnacz v. Schreindorf, Krzistko v. Morawicz, Cunrad Stosch v. Brenicz, Hannosch Czeschow von der Neukirchen, Jeschko v. Olbramdorf, Czenko v. Beneschaw, Hanuschko v. Bladen.
 - 15/ 3. 7. 1410 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin - Dahlen, Ordensbriefs-archiv (OBA), sig. XX: Wernke Scheliga ze Sámbrzicz, Michal ze Sominy, Miczke z Janovic.
4. 7. 1410 OBA sign. 38: Jindřich v. Fulstein, Adam Seliga, Janek Seliga v. Gdzemirz, Ottik v. Fulstein, Pakoss z Breyznitz, Janek Jidáš z Holasovic, Mikuláš z Linavy, Sachs z Ketře, Jindřich, Šimon Gotschalk z Beyske, Mikuláš a Andres z Rudoschwalde, Maczke z Neuwinstdatu, Pūta z Rabschitz, Herald z Wochzwinckelu, Wystube z Caldinhausu, Jan Czeych, Vilém a Petr z Chrastelova, Vok z Ožbánců, Jessšek a Stašek z Šteblova, Henzl z Buchenwalde, Voldán z Rotinhausu, Jan z Bukovic, Pavel z Liptyně, Olšovec z Vítkovic, Pašek z Grunempusche.
30. 11. 1407 - CDS VI č. 112:... Jeschko Scheliha und Werntko Scheliha, 7. 9. 1407 G-M II č. 4.
8. 3. 1411-Kop. Reg. 428: ručitelé Hinczig v. Dewicz, Heinrich Fulstein v. Gotfredisdorf, 1413 Lech II 36... píše se de Porziccie
11. 11. 1413 Kop. Reg. 430... Elisabeth vdova po Hanuše Wushuben a synové Johann Pfarrer zu Casmir, Peczo, Heindrich
2. 3. 1411 Archiwum Państwowe Kraków, f. Acta mista Krakowa, rukp. 427, Acta officii consularis Craconicosis, 1392-1412, s. 396-397 suma 3150 kop gr. praž. Brzeskelnde Chuchelna (+ kol 1440), zápis v Kapras I 1420-32 s. 15, 20, Kapras II r. 1432 s. 24, 25.
Šlechta z Bobolusk, drží s bratrem Bobolusk, Skrovice, 1413 neb. Bulač de Clessczewicz (Kylešovic), drží s bratrem bisk. léno Mikolajice, z rodu z Medlic, zemřel před 1412. Jindřich Košíř z Litultovic, kupuje s bratrem Zikmundem Utěchovice (ZOK I 8), manž. Anna dc. Puťy z Potštejna a Sudic, 1432 purkrabí na Vikštejnu, zemřel před 27. 9. 1435.

- 16/ Husitské manifesty, Odeon 1980, s. 244-249.
Hanus Donát z Polomě (Hanusco de Magno Polom) K I s. 8, č. 53 k 23. 11. 1416, K I s. 12, č. 99 Hanuss Donát de Magno Polom k 27. 1. 1422.
- 17/ 8. 3. 1411 Kop. Reg. 428: Pilgram v. Rympnitz, Eiser Streit, Hartel Tunkel, Thomas Pfarrer zu Grätz.
24. 3. 1420 Hartel Tunkel burgraf Lobenstei - Kop. Reg. 442
17. 12. 1420 Kapras I s. 11, č. 90: ..in iudicio terre coram officialibus Conrado Stosch, Dietoch czuderio et magistro Mathia notario... Przy tom byly svrchupsani vrzad, Hanus a Mikolas bratrie z Wladynina, Tunkel ze Sczetyny, Heyda z Nowe Czyrkwie, Otyk z Rohowa, pan Ondrzej z Tworkowa, Arnost geho syn, Zibrzid Slechta z Bobolusk, Hanus Zopp (ow), Janek Lazkarz, Wlostek z Bodanowa, Bohusie z Zatora, Martin Stosch, Jan Schuth (er) a Mikolass z Bohuslawicz bratrzie, Burkard Stosch z Chrastelowa, Adam ze Suchehe Lazcze, Martin Slewicz z Czarwarze, Cunat Stosch a ginich zeman opawskich wicze.
Na listinách z let 1409-1420 svědčí:
1409 - Kop.-Reg. 426: Henrico Glawbis, burgrawio castri Edelstein, Nicolao Schwab burgrawio castri Grecz, Hanuschkone de Wladynyn ahisque multis; 4. 1. 1411 Kop. Reg. 427: koupě Pomorčovic bratří Otto a Purkhard Stoss, svědčí: Sbinke Hrziwnacz v. Schreibersdorf, Pilgram v. Rympicz, Niclas Laris v. Zawischicz, Heinrich Strauch, Thomas Pfarrer in Grätz; 24. 5. 1412 Šigut II č. 21: domini Herbordus et Nicolaus Fulstein, eius legitimus filius de Slawkow, svědčí Conrado Stosch de Branicz, Burchardo Stosch de Schonwicz, Hanuschkone et Mikulaschone de Wladinin; 29. 12. 1412 Šigut II č. 23: Joannes de Czessaw alias de Newkirchen prodává... z listiny je známo, že Novou Cerekev ještě drží vévodové Olešničtí; 14. 9. 1413 Šigut II č. 27: Jacobus, Marcus, Nicolaus et Joannes, fratres germani de Schurgordorf (Šileřovice) prodávají ..., 11. 11. 1413 Kop. Reg. 430: svědčí Eyserstreet, Gunther v. Drschkowitz, Hanuschko Nassen v. Glogoczendorf maní, Jost v. Paczlaw, Haitman Twardaw, Jaroslaw v. Běla, Diener, Hofgesinde, Thomas Pfarrer.
- 18/ V. Štěpan, Úloha pánů z Kravař při vzniku husitského hnutí, Časopis Slezského musea, 1971, s. 10 násl. ; týž, Nové materiály k vývoji českopolských vztahů počátkem 15. stol., Časopis Slezského musea 1981, s. 85-95. Lacek z Kravař na Helfštejně zemřel po 15. 7. 1416.
- 19/ Viz práce F. Chocholatého o Přemkovi Opavském.
1427 - J. Svátek, Benediktinské probošství v Březové a jeho velkostatek, Vítkovsko 4, 1958, s. 5 násl.
- 20/ Kapras I, s. 9-12, s. 12-13, s. 13-15; 1420 s. 11, č. 20; 1429 s. 19, č. 161.
- 21/ 6. 11. 1429, Šigut III, č. 43: domino Henrico de Fulstein, domino Czeynkone de Hradczan, Nicolao de Wladienyn, Hartlino Tunklino de Sczytyna et Johanne Helm de Chotierad, zde také na s. 26-27 o něm.
- 22/ 20. 8. 1434 Kapras I s. 20, č. 173; C. Grünhagen, Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420-1435, Breslau 1872, s. 216-217; B. Varsík, Husitské revoluční hnutí na Slovensku, Bratislava, s. 63-86; 28. 9. 1431, Archiv český VI, 425.
- 23/ Kapras II s. 11, č. 1.
- 24/ Kapras II s. 12, č. 2, 3. 9. 1432 č. 46; s. 14, 15; Kapras I s. 13-22.
- 25/ J. Kapras, Testament knížete Přemka Opavského a jeho provedení, Věstník Matice opavské 15, 1907, s. 1 a násl.
- 26/ Testament č. 4.
- 27/ Kapras II s. 32.
- 28/ Testament - Poslední vůle Jana Jičínského z Kravař, Kravařsko 7, 1933, s. 99. a násl.; Archiv český X, s. 250 a násl., Archiv český XV, s. 183 a násl.; Kapras II s. 31, č. 68.
- 29/ Rozprodej kravařského dominia 1433-1438: Kapras II s. 27, 28, 38, 59; Archiv český XV, s. 183. Převod statku na Bílovecku: 1431 Olbramice a Hýlov - K II s. 15, č. 8, Studénku drží r. 1431 Czenek z Tworkowa (K II, č. 41), který kupuje od Hartla Tunkla Štítinu a Mokré Lazce (K II, č. 42), aby je znovu zpět vložil do desek zemských Hartlovi Tunklovi v r. 1432 (K II, č. 51). Donátové: Krásné Pole, K II, s. 59, č. 8 - 20.-23. 9. 1447, Vřesina K II, s. 67, č. 37 (1461), mimo to drželi biskup. léno Mostěnici (1437); Tas z Bítova: Čavisov K II, č. 18 (19.-22. 12. 1431), Lubojaty K II, č. 85 (30. 5.-2. 6. 1436. Štítina je znovu prodána Sbynkowy Hrzywnaczkowi z Heraltic r. 1434 (15.-18. 9.) K II, č. 70, 71. 1446 drží zboží Tas z Bítova - K II, č. 156 (14.-17. 12.) 1433 - klášterní zboží - K II, s. 28, č. 56 z 16. 12. 1433. Dále viz K II, s. 11, 52, 69, K I, s. 25, 26, 28, 35, 45, 49, 52.
- 30/ Kapras I. s. 24, č. 214, s. 32, č. 300, s. 38, č. 367; Přísud 13. 12. 1441 s. 41, č. 400, K II, s. 32.
Odry - 6. 1. 1443 DZO I s. 400, č. 615.
Klimkovic - 16. 6. 1451 K II, s. 60, č. 13.; K I, s. 52, č. 491.
Fulnek - K I, s. 49, č. 465 - Albrecht, pana Petrova syna, z Sowynce z toho zbozy Fulneckého - 29. 3. 1448.
6. 11. 1457 - Jan Krumsín z Lešan, dědic a pán Fulnecký, ZA Opava, Augustiniáni Fulnek, sign. M 1.
- 31/ Kapras I, s. 46, č. 438, 439, 441, 442, s. 48, č. 454; Kapras II, s. 24/221.

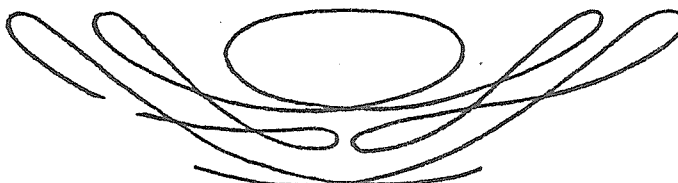
- 32/ 1222- Kop. Reg. 18; 1293- Kop. Reg. 167: miles ducis, miles domini, famulus; Kapras II, s. 12: dvořané a služebníci pána ... 1431; 1417 Kapras I, s. 8, č. 55, Kapras I, s. 19, č. 160. 1439 půhončí soudu "muncis omagiales" Zibrzid et Gunther k právu manskému - s. 35, č. 334.
Kapras I, zápisy půhonu: s. 17 č. 145, 146, s. 20, č. 147, s. 22 č. 189, s. 25, č. 223, 224, s. 27 č. 240
s. 55, č. 511, 512: "manowe nassly nalez"
- 33/ Kop. Reg. 430 - r. 1413, 475 - r. 1433. 1439 - Kapras I, s. 27, č. 249, s. 31, č. 292, s. 34, č. 319.
- 34/ Kapras I, s. 5: 1413 Conrado Stosch, Mixion czudario et Mathia notario, s. 11: Conrado Stosch, Dietoch szudario et magistro Mathio notario. k r. 1420.
1423-s. 13: Conradum Stoss de Branicz camerarium
1429-s. 18: przed Conradem Stossiem komornykem, Dietochem sudym a piesarzem urzadu Mikolassem.
- I. 1431 - 1436: komorník Jan Schutar z Drahotuš a Benešova, sudí Dětoch z Schonvaldu (do r. 1435), Jan z Vřesiny
1439 - 1443: komorník Žibřid z Bobolusk, sudí Jindřich z Děhylova
1446 - 1447: komorník a sudí jsou shodní, písaři těchto knih jsou Mikuláš, Samuel a od r. 1446 Tomáš.
- II. 1447 - 1464: komorník Žibřid z Bobolusk, sudí Jindřich z Děhylova do r. 1461, Oneš Kyjovec z Lukavce od r. 1461, písař Tomáš
1464 - 1484: komorník Václav z Vladěnána, sudí Žibřid Donát z Velké Polomě do r. 1475, sudí Jindřich Donát z Velké Polomě na Nové Cerekvi od r. 1475, písař Jan z Bělé do r. 1465, Vavřinec
- Desky zemské jsou uloženy v ZA Opava, Slezský stavovský archiv, inv. č. 848, 849. J. Kapras, pozůstatky zemského práva knížectví Opavského, díl II., část první 1431 - 1536, Praha 1908.

Die Troppauer Geschlechter unter der Regierung des Herzogs Přemek von Troppau

(Einige Bemerkungen zur Entwicklung der Geschlechtsdomänen im Troppauer Gebiet in den Jahren 1377 - 1434)

Die Verteilung der Domänen der einzelnen Geschlechter im Troppauer Gebiet kennen wir aus den Urkunden aus dem Jahre 1377. Aus diesen Dokumenten geht der Autor bei seinem Studium der Geschlechtsdomänen im Troppauer Gebiet unter der Primisliden-Regierung aus. Zu den ersten größeren Veränderungen kam es in der Streitzeit zwischen den mährischen Markgrafen und dem Troppauer niederen Adel um die Teilnahme an den Feldzügen nach Polen. Dieser Zeitabschnitt gipfelt am Ende der Hussitenkriege im Zerfall der Domänen der Herren von Krawarn und von Sternberg im Troppauer Gebiet. Es kommt die Zeit des Regierungsverfalls der Troppauer Primisliden und der Entstehung der neuen Herrschaften, deren Besitzer die Teilnehmer der Hussitenkriege und Lokalkriege in Schlesien nach dem Tode Kaisers und Königs Siegmund werden.

MK

Mojmír Chromý - František Kučera

Jestliže se o Manětínu běžně říká, že je to "perla baroka", není to příliš velká nadřazenka. Malé město je skutečně mimořádně bohaté barokními památkami architektonickými, skulpturními i malířskými, které se dochovaly ve stylové čistotě zvláště v důsledku toho, že r. 1712 bylo téměř celé město zničeno požárem, takže se budovalo v průběhu 18. stol. de facto jako nové a slohově jednotné. Dále pak se dá říci, že v 1. polovině 19. stol. se v Manětíně "zastavil čas". Městu se vyhnuly moderní dopravní spoje a průmysl, čímž se jeho růst prakticky zastavil. /1/

Nejstarší písemné zprávy jsou ze 12. stol., kdy se r. 1169 připomíná Manětín jako zboží, které daroval král Vladislav I. pražským johanitům. Po zřízení komendy tohoto rytířského řádu bylo přikročeno r. 1235 k udělení trhových práv dosavadní osadě. Králem Václavem I. bylo manětínským přiznáno právo svobodného trhu a městečko bylo vyňato z pravomoci hradských soudů v Plzni a Žatci.

S vypuknutím husitských válek skončila vláda johanitů v Manětíně, r. 1420 bylo zboží císařem Zikmundem zastaveno Bohuslavovi ze Švamberka za jeho pomoc v boji proti husitům. Ten byl sice r. 1422 od husitů zajat a stal se pak jejich stoupencem, nicméně Manětín zůstal jeho bratrovi Hynku Krušinovi ze Švamberka, od r. 1455 pak připadlo 19 vesnic na Manětínsku jeho synovi Bohuslavovi, který byl členem jednoty Zelenohorské a později přívržencem Matyáše Korvína, od něhož byl jmenován nejvyšším hofmistrem. V té době však již bývalé opevněné sídlo johanitů nebylo obýváno ani panským purkrabím a dostalo se do držení místních občanů. Švamberkové konečně r. 1483, tj. po 63 letech, vyřešili definitivně držbu zboží, po zaplacení 9 024 kop grošů českých johanitům se stal Manětín jejich skutečným zemskodeskovním vlastnictvím.

R. 1544 prodali Švamberkové Manětín Volfu ml. Krajířovi z Krajku, témuž bylo panství však za 3 roky nato konfiskováno za účast v rebélii proti Ferdinandovi I. Hned dalšího roku postoupil panovník panství Jeronýmu Schlikovi, který byl pánem na blízkém Rabštejně, ovšem Schlikové drželi panství Manětín jen do r. 1560, kdy je Jáchym Schlik prodal Jeronýmovi Hrobčickému z Hrobčic. Za držení tohoto rodu byl na místě zaniklé komendy postaven renezanční zámek. Poč. 17. stol. však Jeronýmův syn, Jan Vilém Hrobčický, panství zadlužil a byl nucen je r. 1617 prodat Kryštofu Karlovi Roupovci z Roupova. Roupovcům bylo panství za účast ve stavovském povstání konfiskováno a již r. 1622 došlo k prodeji Esterě roz. Lažanské z Bukové, která byla provdána za militantního katolíka, Jiřího Mitrovského z Nemyšle. V důsledku jeho až příliš radikální rekatolizace vypukla r. 1625 rebelie manětínských měšťanů, kteří dokonce oblehli zámek a byli potlačeni až za pomoci vojska, přivolaného z Plzně. V době saského vpádu do Čech se do Manětína dočasně vrátil i jeho bývalý držitel Jan z Roupova. Byla to však pouhá epizoda, již r. 1632 držela panství znovu Estera Mitrovská a r. 1639 je odkázala svému bratrovi Ferdinandu Rudolfovi Lažanskému z Bukové. /2/

Nyní je zapotřebí opustit dočasně Manětín a věnovat pár slov rodu Lažanských z Bukové obecně, protože jde o rod v dějinách města nejvýznamnější, který držel Manětín téměř 300 let, od r. 1639 až do r. 1932.

Vladykové z Bukové pocházeli z Klatovska, kde jsou připomínáni okolo poloviny 14. stol. K roku 1460 se uvádí Oldřich z Bukové, který zakoupil panství Lažany - dnes Defurovy Lažany - poblíž Horažďovic a počal se psát Lažanský z Bukové. /3/

Z hlediska heraldického je rod dvojnásob zajímavý, i když by se to na první pohled nezdálo. Především náleží Lažanští z Bukové k nemnoha rodům, jejichž erb se odedávna uchoval ve své původní jednoduché podobě, nebyl polepšován nebo rozmnožován ani při povýšení do panského, ani do hraběcího stavu, nedoznal změn ani později. V červeném štítě Lažanských se spatřuje stříbrné heraldické znamení, které bývá obvykle zvané korbelem. Jde o část vozového kola, tvořenou nábojem kola, dvěma rameny a příslušnou částí loukotí. /4/ Klenotem bývala a zůstala 3 pštrosí pera v pořadí červené-stříbrné-červené, přikryvadla červeno-stříbrná. Kromě starobylé jednoduchosti erbu Lažanských je třeba jako druhou zajímavost uvést, že jejich erb je příkladem použití figury typické právě pro českou heraldiku, která se mimo české teritorium v této podobě prakticky nevyskytuje. Právě tato okolnost, totiž příznačnost erbovní figury korbele pro českou heraldiku, kde ji používá několik rodů, vedla starší badatele k domněnce, že jde o rody spřízněné, ovšem pro tuto hypotézu neexistují spolehlivé důkazy. Okrajově tedy uvedme, že podobná erbovní znamení užívali rovněž Chotkové z Chotkova, Žehušíčtí a Chuchelští z Nestajova, Lehomští z Malevic, Rousové z Lipna, Žitínové z Myslovic, Radkovicové z Radkovic a některé další rody. /5/

Nepochybný je však příbuzenský vztah Lažanských vůči Korbelům z Bukové, kteří se objevují okolo 1540 a mizí z pramenů rokem 1613. Stejný predikát i totožný erb jsou dokladem téhož původu obou větví.

Nepřetržitou posloupnost genealogie Lažanských je možno sledovat od 1. pol. 16. stol., jisté je, že v této době se jednalo o nevýznamný rod. Prvním důležitým a zámožným příslušníkem rodu byl již výše zmíněný Ferdinand Rudolf Lažanský, který byl synem Šebestiána ml. Lažanského z Bukové a jeho choti Zuzany, roz. Nebílovské z Drahobuze. Svoji kariéru vybudoval díky pevnému postojí na císařské straně v době stavovského povstání, jako takový získal v císařském vojsku hodnost "oberstlajtnanta" (tedy novočesky podplukovníka) a bylo mu svěřeno velení vojáků, v jejichž čele se pochopitelně dopouští rabování, jak to bylo tehdy běžným zvykem. Zachoval o tom zprávy Mikuláš Dačický z Heslova, který Ferdinanda Lažanského ve svých pamětech nazývá "darmo-chlebem a nenasyceným dráčem", když Lažanský r. 1623 se svými vojáky obsadil a vydrancoval Kutnou Horu. /6/ Zároveň však byl Ferdinand Rudolf Lažanský zakladatelem významného postavení rodu na společenském žebříčku a rozmnožitelem rodového jmění. V letech 1622-23 koupil panství Mladějovice, Osek a Miloňovice, r. 1639 se stal, jak již dříve bylo uvedeno, dědicem Manětína a Záběhlíc po své sestře Esterě, prov. Mitrovské. R. 1630 získal Ferdinand říšský a rok nato český stav svobodných pánů, zanedlouho pak - r. 1637 - obdržel říšský a český hraběcí stav, téhož r. mu byl udělen palatinát. Ze svého vysokého postavení se Ferdinand Rudolf Lažanský měl příležitost těšit ještě celých 20 let, neboť zemřel teprve r. 1657. Se svojí manželkou Markétou, roz. Vratislavovou z Mitrovic, měl 3 syny, z nichž vynikl nejmladší Karel Maxmilián, oblíbený žák Bohuslava Balbína.

Po předčasné smrti bezdětných bratrů soustředil hrabě Karel Maxmilián otcovský majetek ve svých rukách, po matce zdědil Bratronice a Bezděkov, přikoupil Vsesulov a Rtišovice. Mimořádně úspěšný byl jako zemský úředník. R. 1667 se stal apelačním radou, 1678 místokancleřem, 1685 prezidentem apelačního soudu, 1687 tajným radou a konečně 1688 nejvyšším dvorním sudím. Byl dvakrát ženat, nejdříve s Marií Maxmiliánou ze Sternbergu, po ovdovění si vzal Annu Alžbětu ze Spandkau, zemřel r. 1695.

V další generaci Lažanských je důležitou postavou hrabě Václav Josef, který ke zděděným statkům Manětína a Vsesulovu přikoupil Chříč. Byl c. k. komořím a hejtmánem plzeňského kraje. Za jeho držení došlo ke katastrofě města Manětína, když r. 1712 vyhořel zámek, kostel, škola a zhruba polovina měšťanských domů. Důsledkem této tragické události byla potřeba výstavby nového hraběcího sídla. Stavba byla zadána velmi brzy po požáru, a to jednomu z nejvýznamnějších architektů oné doby - Janu Blažejí Santinimu - Aichlovi. Ideální pohled na zámek zachycuje nástropní malba nad schodištěm, skutečná podoba reálného zámku je poněkud zemitější, méně vzorná proporcemi.

Krátce po požáru bylo tedy započato s velkorysou rekonstrukcí, ovšem již r. 1715 umírá hlavní stavebník, Václav Josef hrabě Lažanský z Bukové. Tato událost mohla znamenat, že by celý záměr skončil jako torso - jak se to přihodilo v mnoha podobných případech. Syn zemřelého hraběte byl v době jeho úmrtí nezletilý, ovšem na štěstí tu byla podnikavá a ambiciózní vdova, Marie Gabriela Lažanská, dcera Tomáše hr. Černína z Chudenic a Zuzany Renáty, roz. hr. z Martinič. Nejenže neupustila od záměru zesnulého manžela, ale pokračovala ve stavbě s veškerým úsilím, kromě vlastního zámku věnovala pozornost také stavbě farního kostela Narození sv. Jana Křtitele a dovršila barokní efekt rekonstruovaného města rozmístěním celé řady barokních plastik. Kromě sporckovského Kuksu se snad žádná jiná venkovská lokalita nemůže pochlubit takovým počtem dochovaných barokních skulptur, dílem figurálních plastik v počtu okolo 80, dílem dekorativních váz, jichž je zachováno přes 30.

Ke stavbám v Manětíně a k jejich doprovodu sochařskému a malířskému byli získáni přední barokní umělci. Již před osudným požárem - kolem 17. stol. - stavěl pro Lažanské v Manětíně hřbitovní kostel sv. Barbory architekt Jean Baptist Mathey, výstavbu po požáru projektovali již výše zmíněný J. B. Santini-Aichl a tyrolský architekt Jan Jiří Hess, tvůrci skulptur byli sochaři J. J. Herscher a Š. Borovec, obrazy pro sakrální stavby maloval m. j. věhlasný Petr Brandl, jako autoři nástropních maleb v zámku bývají uváděni Bornschlegel a Bentum, i když v tomto případě není autorství jednoznačně doloženo. Každopádně byl soustředěn neobyčejně rozsáhlý a kvalitní soubor barokní výtvarné tvorby, díky němuž se Manětín dostalo onoho již dříve zmíněného označení "perla baroka". A jak už to bylo ve slohu 1. poloviny 18. století běžné, architektonická stylizace přesáhla uzavřené prostory zámku a kostelů, zasáhla prostor náměstí a nejen to - uskutečnila expanzi i do přilehlé krajiny, vyzdobivši galerii soch silnicí ve směru ke hřbitovnímu kostelu a další význačné body v okolí města.

Vraťme se však k rodu stavebníků - hrabat Lažanských. Vdova Marie Gabriela se věnovala kromě péče o velkostatek a stavební činnosti také výchově svých nezletilých dětí, z nichž nejstarší syn - Maxmilián Václav - převzal správu majetku r. 1732 a rok nato se oženil s Terezií roz. hr. z Lisova neboli von Lissau. Tento původem braniborský rod přišel do Čech již v době první konfiskační vlny po Bílé hoře, ovšem tehdejší vliv českého prostředí byl natolik silný že za 80 let nato, při povýšení pánů von Lissau r. 1702 do hraběcího stavu, si obdarovaný výslovně vyžádal diplom v českém jazyce. I když nejde o případ typický, přece jen svědčí o síle českého živlu v aristokratickém prostředí až do konce 17. stol.

Již mnohokrát zmíněné vdově, Marii Gabriele Lažanské, v průběhu 30. let 18. stol. dospěli oba synové i obě dcery a rodového majetku se ujal starší Maxmilián Václav, takže podnikavá hraběnka začala hledat nové uplatnění. Nalezla je r. 1738, kdy ji císař Karel VI. jmenoval okněženou abatyší c. k. nadačního ústavu šlechticů u sv. Anděla na Novém Městě pražském. Její předchůdkyně v tomto úřadě, Marie Josefa Gertruda, roz. hr. z Gudenbergu, provd. hr. Berlepsch auf Eichenzell, byla abatyší od založení ústavu, tj. od r. 1701, r. 1709 však pro finanční problémy ústav opustila a zemřela na svém panství mimo Čechy r. 1723. V mezidobí byl ústav spravován představenými, další abatyše byla jmenována až 15 let po smrti předchozí. Marie Gabriela Lažanská vykonávala důstojenství abatyše plných 20 let až do své smrti r. 1758. /8/ Jisté je, že ani v tomto období neztrácela kontakt s rodinným prostředím v Manětíně a patrně i v této době hrála významnou roli při stavební činnosti a umělecké výzdobě města a okolí. Svědčí o tom především doklady heraldické povahy, čímž se konečně dostáváme k ústřednímu bodu našeho zájmu.

Institucionální znak byl novoměstskému ústavu šlechticů udělen diplomem císaře Josefa I. ze dne 22. 9. 1706, který byl pro Království české potvrzen hned následujícího dne, 23. 9. 1706. Jde o podstatě o modifikovaný rodový znak hrabat Berlepschů, totiž čtvrcený štít se středním štítkem, který je zlatý, v jeho horní polovině 3 černá břevna, v dolní postava patrona ústavu, sv. Anděla Strážného, který vede za ruku chlapce a druhou rukou ukazuje na pruh nebeské záře s nápisem "Gott allein". Všechna 4 pole velkého čtvrceného štítu jsou rovněž zlatá, v l. a 4. poli 5 papoušků v postavení 2-2-1, ve 2. a 3. poli 3 černé krokve. Největší pozoruhodností tohoto udělení bylo výslovné určení tvaru štítu jako routového. Tento tvar štítu, běžný při zobrazení erbů dam v západní Evropě, je v českém prostředí zcela ojedinělý, navíc je neobvyklé, že erbovní diplom výslovně určuje tvar štítu. Abychom však dokončili popis úředního znaku, jak byl Josefem I. udělen abatyši Berlepschové, zbývá dodat, že routový štít je ovinut černým růžencem se zlatým otčenášem a zlatým zavěšeným křížem a je nesen dvěma přirozeně zbarvenými orly s rozepjatými křídly, vše položeno na rubínový, hermelínem podšíitý plášť, který splývá z knížecí koruny, za níž vyniká opatská berla.

Zatímco abatyše Berlepschová užívala tento samostatný štít jako znak instituce, kterou zastupovala, i jako znak osobní, následně pak abatyše Lažanská znak ústavu se svým aliančním erbem, který vkládala do souměrně umístěného také routového štítu. V polceném štítu vidíme v pravé červené polovině stříbrný korbel Lažanských, levá polovina nese erbovní znamení Černínů, tj. červeno-modře polcenou se třemi stříbrnými břevny v levé části. Růžencem v tomto případě ovijí celou dvojici štítů, která je položena na knížecí plášť, obdobně jak to bylo již dříve popsáno.

Dosavadní heraldická literatura si všímala zejména použití znaku abatyše Lažanské na domě čp. 95 naproti zámku v Manětíně. /9/ Toto ztvárnění je však v duchu pozdního baroka výtvárně deformováno proti udělené podobě tak, že namísto skutečných routových štítů jsou použity k sobě nakloněné nesouměrné kartuše, které natočením rolverkového motivu v hlavě a patě kosočtverecový tvar routového štítu jen vzdáleně připomínají. Naproti tomu znaková aliance abatyše Lažanské se skutečně routovými štíty se nalézá na fresce nad schodištěm v zámku, na menzách bočních oltářů v děkanském kostele Narození sv. Jana Křtitele a na podstavci sochy sv. Linharta /10/ při silnici ve směru na Mariánský Týnec.

Vraťme se však ještě do centra Manětína k zámku a věnujme pozornost tamním dokladům heraldiky, které náleží barokní slohové vrstvě. Jde především o černínský erb v souměrné kartuši se zbytky polychromie pod obecnou korunou, který zdobí vstupní portál do zámku. Označuje nepochybně hr. Marii Gabrielu Lažanskou, roz. Černínovou, a lze jej pravděpodobně zařadit do období mezi úmrtím jejího manžela a jmenováním abatyší ústavu šlechticů, tj. mezi léty 1715 a 1738.

Na odlehle straně náměstí naproti zámku se nachází jednak již dříve zmíněný dům čp. 95 s aliančním znakem okněžené abatyše Marie Gabriely Lažanské, jednak radnice čp. 91 se znakem města Manětína z r. 1721. V kartuši s bohatě plasticky pojednaným okrajem, který vrcholí maskaronem, spatřujeme štít tvaru tzv. "koňské hlavy", v němž v tinkturách podaný znak Manětína, který je červeno-zlatě polcený, v pravé polovině stříbrný mírně tlapatý kříž, jehož dvě svislá ramena jsou stejně dlouhá, právě tak jako obě vodorovná mají totožnou délku, v levém poli z poltící čáry vyniká polovina černého, červeně ozbrojeného orla s viditelnou hlavou hledící ke středu štítu. /11/

Již v předchozím výkladu byla zmínka o galerii soch po obou stranách silnice od města ve směru ke hřbitovnímu kostelu sv. Barbory. Jde celkem o 15 vrcholně barokních plastik svatých a světic /12/, autorství je připisováno sochaři Herscherovi a datováno léty 1728-33. Mezi světci nacházíme takové, jejichž uctívání bylo pro baroko typické, jako protimorového patrona sv. Rocha, nebo nejběžnějšího světce českého baroka - Jana Nepomuckého. Na druhé straně jsou zde ovšem zastoupeny i tak univerzální biblické postavy jako sv. Josef nebo sv. Anna. Nebudeme se však zabývat ikonografií těchto skulptur, povoláme-li si ponecháme také slohový rozbor galerie, zastavíme se krátce u heraldického doprovedu, kterým jsou akcentovány dedikační nápisy na podstavcích. Tak zde nacházíme v 5 případech samostatný erb Lažanských, navíc jednou v alianci s erbem Marie Gabriely roz. Černínové, dále jednou v alianci Václava hr. Pöttinga a Persinga s Marií Josefou hr. Lažanskou. Kromě erbů Lažanských a jejich aliancí s uvedenými dvěma rody nalézáme v galerii skulptur ještě u 3 soch erby Černínů, a to ve dvou případech samostatně, jedenkrát v alianci Františka Josefa hr. Černína z Cudenic s Isabelou, roz. markraběnkou z Westerloo.

Erby jsou pojednány v duchu barokního výtvarného citění převážně na oválných kartuších, vesměs bez klenotů, pod obecnými heraldickými korunami. Jednoduchá erbovní figura hr. Lažanských je v některých případech zobrazena plošně, jinde vyvolává mírným natočením dojem zobrazení prostorového. Nebudeme se zabývat jednotlivými osobami, na jejichž náklad byly plastiky pořízeny, zmíníme se však ještě o dvou méně známých erbech v aliáncích.

Nejprve tedy erb rodu Pötting a Persing, z nějž hr. Václav, nar. 1709 a zemřelý 1760, měl za manželku Marii Josefu, roz. hr. Lažanskou (1769). Hrabata Pöttingové byla původem dolnorakouská šlechta, r. 1601 obdrželi říšský stav svob. pánů a r. 1637 říšský stav hraběcí. Do Čech se dostali poč. 17. stol., zakoupili se z pobělohorských konfiskací a do popředí domácí české šlechty pronikli několika sňatky. /13/ Jejich erb tvoří čtvrcený štít, v 1. a 4. červeném poli zlatá podkova, konci vzhůru obrácená, dole s vyznačeným rozdělením na dvě poloviny, uvnitř oblouku podkovy dva křížem přeložené zlaté hřebíky. Ve 2. a 3. poli taktéž červeném stříbrný doprava obrácený chrt ve skoku se zlatým obojkem. Na dvou přílbách klenoty - 1. mezi orlími křídly figura 1. a 4. pole, přikryvadla červeno-zlatá; 2. chrt ze 2. a 3. pole štítu, jehož hlava je ozdobena třemi pery - červeným, stříbrným a červeným, přikryvadla červeno-stříbrná. /14/

Dále se sluší připomenout podobu erbu markrabat z Westerloo, hrabat z Merode, původem z rakouského Nizozemí. Erb je dominantním uplatněním heroltských figur typickou ukázkou západní heraldiky. Uvnitř modrého trnitě ohraničeného lemu zlatý štít se čtyřmi červenými kůly. V klenotu se mezi červeným a zlatým orlím křídlem opakuje na menším štítku štítová figura, přikryvadla červeno-zlatá. Jako štítonoši zlatí gryfové, držící kromě štítu ještě po jednom praporci, na němž se opakuje obraz ze štítu. /15/

Izabela z Westerloo byla poprvé provdána za Františka Josefa hr. Černína z Chudenic, tedy prvního příslušníka rodu, kterému byl propůjčen titul "vladař domu hradeckého", podruhé pak se vdala za mladšího bratra zemřelého, Františka Antonína Černína. Tito oba byli bratřenci Marie Gabriely Lažanské, roz. Černínové. Aliance v Manětíně, datována chronogramem do r. 1732, je z období prvního manželství Isabelína.

Nepochybně bychom našli po zemích Koruny české jen nepatrný počet lokalit, které mohou s Manětínem soutěžit v počtu dochovaných barokních plastik včetně příslušného heraldického doprovodu. Jejich pouhý výčet by přesáhl prostorové možnosti tohoto příspěvku, který si proto nečiní nároky na vyčerpávající soupis. Obraťme však ještě pozornost k zámeckým interiéřům, v nichž nalézáme erbovní doklady, které nelze při exkurzi do Manětína pominout.

Předně tedy jde o hlavní, tzv. přijímací sál, v západním křídle zámku, kde nástropní freska, datována rokem 1730, zobrazuje skupinu alegorických postav (Láska, Moudrost a Síla) doprovázenou ilusivní architekturou, kde na straně východní spatřujeme mezi sloupovím alianční dvojici erbů Karla Maxmiliána hr. Lažanského a jeho 2. manželky, Anny Alžběty, roz. ze Spandkau, na straně západní rovněž erbovní alianci Tomáše hr. Černína z Chudenic a Zuzany Renáty, roz. hr. z Martinic. Erby jsou pojednány na štítech více renesančního než barokního utváření, s proporčně malými přílbami a klenoty. Jejich volba je zřejmá - jde o rodičovské páry Václava Josefa hr. Lažanského a Marie Gabriely, roz. Černínové z Chudenic. Malba je zajímavou ukázkou zakomponování erbovního vývodu do monumentálního rámce v baroku oblíbených alegorií.

Erb rodu sv. pánů ze Spandkau lze popsat takto: Čtvrcený štít se středním štítkem, který je dělen, v horní polovině štítku z dělicí čáry rostoucí horní polovina černého gryfa, držícího v pazouře zlatou šestihrotou hvězdu, spodní polovina pětkrát (nebo sedmkrát) stříbro-modře dělena. 1. pole velkého štítu zlaté s černým dvouhlavým orlem, 2. a 3. pole černé, v něm 3 stříbrné naturalisticky pojaté květy lilií za zelených stonků, 4. pole modré, v něm ze spodního okraje štítu vyrážející polovina zlatého lva. Na 1. přílbě s černo-zlatými přikryvadly klenotem rostoucí černý dvouhlavý orel, z 2. přílby s přikryvadly modro-stříbrnými vynikají 3 stříbrné praporce, jeden vpravo, dva vlevo. /16/

Jednou z nejpozoruhodnějších a současně z heraldického pohledu nedosti vysvětlitelných památek je jiná nástropní freska, která pohledově uzavírá monumentální prostor hlavního zámeckého schodiště. Již na počátku výkladu o stavbě barokního zámku po požáru staršího objektu byla zmínka o tom, že ústředním motivem této fresky je ideální podoba manětínského zámku, která je zobrazena v oválu lemovaném květinovým věncem, po stranách oválu na oblacích spočívají alegorické postavy s atributy věd a umění. Motiv vrcholí známým aliančním erbem Marie Gabriely hr. Lažanské, roz. hr. Černínové, jakožto okněžené abatyše novoměstského ústavu šlechticů v sv. Andělů. Hned toto první zjištění vráží klín mezi údaje v umělecko-historické a regionální literatuře na straně jedné a heraldická zjištění na straně druhé. Literatura není sjednocena ani ve věci autorství fresky, která bývá připisována buďto Bornschlegelovi nebo Bentumovi, zato se údaje v literatuře většinou shodují v datování, které bývá kladeno do let 1725-1730. My však již z předešlého výkladu víme, že Marie Gabriela Lažanská se stala abatyší ústavu šlechticů až v r. 1738. Možnost, že by erb byl domalován dodatečně, je velmi málo pravděpodobná, protože kompozice ústředního motivu fresky bez aliančního erbu ve vrcholu by byla velmi neucelená. Prozatím tedy uvažujeme jako terminus post quem r. 1738.

Nástrovní malba je při stěnách omezujících prostor schodiště tvořena ilusivní, ke středu se perspektivně sbíhající architekturou, resp. obvodovou balustrádou, která je v rozích akcentována dekorativními vázami. Přes zmíněnou balustrádu je nepravdělně přehozena opět ilusivní draperie, která se vyhývá 12 podstavcům s figurami putí, kteří vždy dva a dva tvoří štítonoše celkem 6 erbů v oválech na nesouměrných kartuších. Pod ústředním výjevem zámku vidíme erby Lažanských a Černínů, tedy manželů, kteří byli stavebníky. Při opačné delší straně se nacházejí erby rodů ze Spandkau a Martiniců - identifikace je tedy opět nepochybná - jde o matky obou předchozích, matkou Václava Josefa Lažanského byla Anna Alžběta, roz. ze Spandkau, Marie Gabriela Černínová byla dcerou Zuzany Renáty, roz. z Martinic.

Potíže nepůsobí ani určení erbu, který je umístěn heraldicky napravo, jde zcela nepochybně o rod hrabat z Lisova, z nichž pocházela Terezie, manželka hr. Maxmiliána Václava Lažanského, tedy syna obou manželů, kteří zahájili rekonstrukci zámku po jeho zhoubném požáru. Pro úplnost blasonujeme alespoň štít hrabat z Lisova, protože jde o erb méně známý: Polcen, pravá polovina pětkrát dělena v pořadí tinktur červená, stříbrná, černá, červená, stříbrná, černá; levá polovina zlatá s černými orlími křídly, která jsou složena pery k okraji štítu. /17/ Uplatnění erbu lisovského posunuje termín vzniku do r. 1743, kdy došlo ke sňatku Maxmiliána Václava Lažanského s Terezií z Lisova.

Největší pochybnosti však do heraldické interpretace vnáší šestý z erbů v kompozici nástrovní fresky, který je modrý se stříbro-červeně polcenou orlicí, nepochybně tedy náleží rodu Janoviců. Vzhledem k tomu, že orlice má na krku navlečenou korunku, nabízí se přísouzení erbu Kolovratům. Pohlédneme-li do genealogie Lažanských, nacházíme Walburgu, roz. Kolovratovou-Krakovskou, jako prvou manželku Prokopa hr. Lažanského v další generaci. Vše by se tedy zdálo vysvětleno, ovšem je-li tomu tak, posunovalo by to vznik fresky až za rok 1768, kdy došlo k přivádění uvedené komtesy Kolovratové - to se však zdá být z hlediska slohu malby přece jen příliš pozdě. Nezbývá tedy, než vyslovit tři alternativní domněnky:

- 1/ Freska skutečně vznikla až v r. 1768 nebo později.
- 2/ Spekulativně se nabízí možnost, že by mohlo eventuelně jít o erb Čejků z Olbramovic, i když by v tomto případě neodpovídala korunka na krku orlice. R. 1738 totiž došlo ke sňatku neteře stavebníka zámku od jeho bratra Adama, Marie Kláry, za Jana Kryštofa sv. pána Čejku z Olbramovic. Shoda časová s rokem jmenování Marie Gabriely Lažanské abatyší je zřejmá, přesto však soudíme, že jde o poměrně vzdálenou příbuznou, takže uplatnění erbu jejího manžela se nezdá pravděpodobné, navíc se neshoduje ona korunka na krku orlice.
- 3/ Pokud by se ani jedna z uvedených možností neukázala jako oprávněná, zbývá už jen možnost třetí, a to domalování nebo přemalování heraldické náplně fresky po r. 1768. Domalování se však nezdá pravděpodobné, leda že by putí na kratších stranách stropu v první fázi drželi pouhé prázdné kartuše.

Potud tedy heraldický rozbor fresky nad schodištěm manětínského zámku. Konečné datování není možné bez úzké součinnosti s historiky umění.

Období Václava Josefa hr. Lažanského, jeho manželky a vdovy Marie Gabriely, roz. Černínové, a jejich syna Maxmiliána Václava Lažanského, kdy byly velkorysou výstavbou odstraňovány následky zhoubného požáru a které se shodou okolností také krylo s dobou kulminace baroka v Čechách, se stalo nesporným vyvrcholením jak fundátorské a zvelebitelské role Lažanských, tak i nejvýznamnějším obdobím v životě města Manětína. Barokní perioda se ve 2. polovině 18. stol. nenávratně uzavřela, zanechavši v Manětíně mimořádně hodnotnou slohovou vrstvu.

Hrabata Lažanští byli i nadále držiteli Manětína, od r. 1766 získali další nedaleké panství Chýše se zámekem, z rodu vynikali někteří jeho příslušníci v průběhu 19. a poč. 20. stol. zásluhami v administrativní správě (moravský místodržící Leopold hr. Lažanský) a v kulturním dění (jeho syn Vladimír Ferdinand hr. Lažanský, předseda národopisné výstavy v Praze r. 1895 a zaměstnavatel Karla Čapka, který byl v Chýších vychovatelem hraběcího syna Prokopa v r. 1917), to všechno se však již vymyká pohledu, který se zaměřil na projevy heraldiky pocházející z období, pro jehož odkaz je Manětín právem zván "perlou baroka".

P o z n á m k y :

- 1/ V r. 1843 se uvádí necelých 1 300 obyvatel, v r. 1900 uvádí Ottův slovník naučný 1 340 obyvatel a v současné době je to kolem 1 500 lidí.
- 2/ K dějinám Manětína naposledy: Miroslav Bělohávek a kol., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV - Západní Čechy, Praha 1985, s. 206-207.
- 3/ Údaje o Lažanských převážně podle genealogické sbírky Jana Václava hr. Dobřenského (SÚA Praha), dále komparováno s údaji OSN XV, Praha 1900, s. 750-751; dále s Wurzbachs biographisches Lexikon - Bd. XIV - Stammtafel der Grafen Lažansky von Bukowa.
- 4/ Staří Čechové nazývali loukotí okovaný obvod vozového kola, i když tento pojem byl později mylně užíván pro rameno kola.
- 5/ K tomu August Sedláček, Českomoravská heraldika II, Praha 1925, s. 74-76.

- 6/ Mikuláš Dačický z Heslova, Paměti, Výbor, Praha 1975, s. 197.
- 7/ OSN XVI, Praha 1900, s. 101-102.
- 8/ K tomu zejména V. J. Sedlák, Znak okněžených abatyšů od sv. Andělů, Heraldika, XI/1978, č. 1, s. 28-29.
- 9/ Viz dokumentární kresba Emila Konopáska na přední straně obálky příslušného čísla bulletinu Heraldika dle pozn. č. 8.
- 10/ Jako sv. Linhartu svědce určuje Doc. PhDr. Pavel Preiss, DrSc., jemuž náleží za toto ikonografické upozornění dík autorů příspěvku. Starší literaturou byl světec považován za sv. Raymunda - viz Antonín Podlaha, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese kralovickém - XXXVII, Praha 1912, s. 133.
- 11/ Jan Pelant, Znaky a pečete západočeských měst a městeček, Plzeň 1985, s. 143-145. Tamtéž vyčerpávající soupis další literatury.
- 12/ V současné době je in situ dochováno plastik 14, protože sousoší sv. Anny s erbovní aliancí Černín + Westerloo bylo prý poškozeno při autohavárii a přemístěno k restaurování. Úplný popis plastik včetně přepisu textů na kartuších - viz pozn. 10, s. 116-122.
- 13/ OSN XX, Praha 1903, s. 343-344.
- 14/ J. Siebmachers grosses Wappenbuch, Band 30 - Meraviglia-Crivelli, Rudolf Johann Graf, Die Wappen des böhmischen Adels, Reprografisches Nachdruck, Neustadt an der Aisch 1979, s. 156, tab. 71.
- 15/ Popis tinktur podle malovaného erbovního vývodu Wolfganga hr. Černína z Chudenic ve fondech státního zámku Jindř. Hradec.
- 16/ V detailech podoba erbu kolísá - na popisované fresce je spodní polovina stříbrného štítu 7 x stř.-modře dělena, nad zámeckým schodištěm je pojednána jako 3 modrá břevna ve stř. poli, v ANM, sb. CH - karton 25 - Spandkowi spatřujeme 3 černá břevna ve stř. poli. Na zmíněné malbě nad zámeckým schodištěm je gryf v horní polovině středního štítu zobrazen bez hvězdy.
- 17/ August Sedláček, Českomoravská heraldika II, Praha 1925, s. 510.

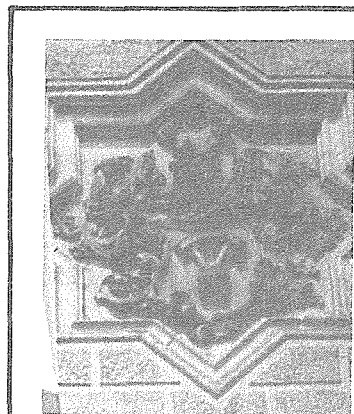
Seznam vyobrazení:

- 1/ Obecná podoba erbu hrabat Lažanských z Bukové na průčelí nad vstupem do zámku v Chýších.
- 2/ Znak Marie Gabriely hr. Lažanské, roz. Černínové z Chudenic, jako abatyšův ústavu šlechtice u sv. Andělů na Novém Městě pražském - nad vstupem do domu čp. 95 naproti zámku v Manětíně.
- 3/ Znak téže v alegorické malbě nad schodištěm v zámku Manětíně.
- 4/ Znak téže na oltářní mense v děkanském kostele sv. Jana Křtitele v Manětíně.
- 5/ Znak téže na podstavci sochy sv. Linhartu při silnici z Manětína ve směru na Mariánský Týnec.
- 6/ Rodový erb Marie Gabriely hr. Lažanské, roz. Černínové z Chudenic, nad vstupem do zámku v Manětíně.
- 7/ Městský znak Manětína na domě čp. 91 - radnici v Manětíně.
- 8/ Erbovní aliance Václava hr. Pöttinga a Persinga a Marie Josefy, roz. hr. Lažanské, na podstavci sochy sv. Rocha v Manětíně.
- 9/ Erbovní aliance Františka Josefa hr. Černína z Chudenic a Isabely, roz. z Westerloo, na podstavci sochy sv. Anny v Manětíně (snímek z r. 1988, nyní se plastika restauruje).
- 10/ Erbovní aliance Karla Maxmiliána hr. Lažanského a jeho 2. manželky, Anny Alžběty, roz. svob. paní ze Spandkawy, v nástropní malbě přijímacího sálu na zámku v Manětíně.
- 11/ Erbovní aliance Tomáše hr. Černína z Chudenic a Zuzany Renáty, roz. hr. z Martinic, tamtéž.
- 12/ Erb Lažanských z Bukové v alegorické malbě nad schodištěm na zámku v Manětíně.
- 13/ Erb Černínů z Chudenic tamtéž.
- 14/ Erb rodu ze Spandkawy tamtéž.
- 15/ Erb rodu z Martinic tamtéž.
- 16/ Erb rodu z Lisova tamtéž.
- 17/ Erb Kolovratů-Krakovských (?) tamtéž.
- 18/ Alegorická malba nad schodištěm na zámku v Manětíně - celkový pohled.

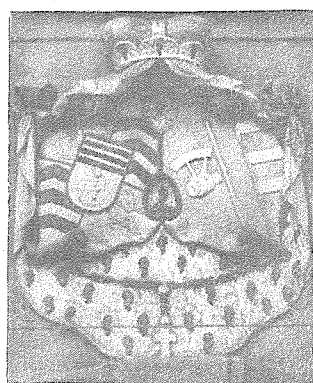
Eine Barock-Perle heraldisch gesehen

Manětín, eine kleine Stadt unweit von Plzeň ist oft als eine Perle des Barocks erwähnt. Hier sind viele ausserordentlich wertvolle architektonische, bildhauerische und malerische Denkwürdigkeiten aus der Zeitperiode des Barocks aufbewahrt. Eine Reihe unter ihnen trägt auch heraldische Ausschmückung. Auf die Beschreibung und Analyse derselben ist die Aufmerksamkeit dieses Beitrages konzentriert.

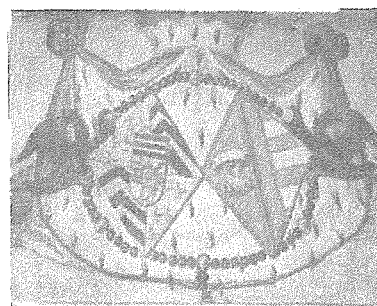
MK

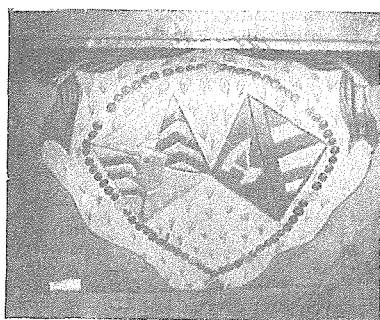
Obr. č. 1

Obr. č. 2

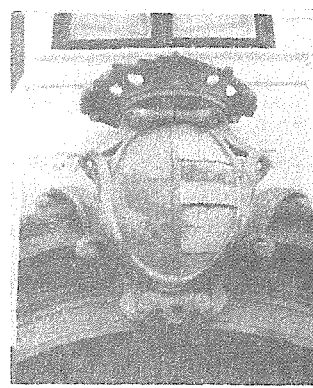
Obr. č. 3

Obr. č. 4

Obr. č. 5

Obr. č. 6

Obr. č. 7

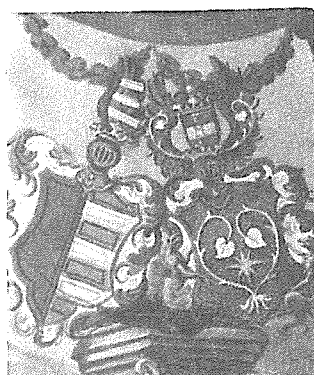
Obr. č. 8

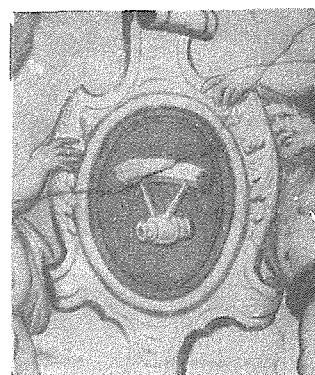
Obr. č. 9

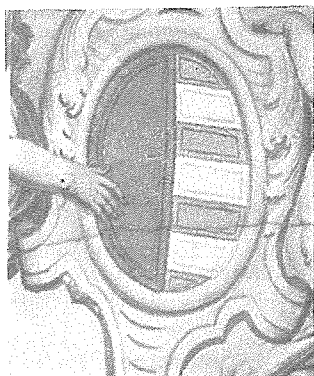
Obr. č. 10

Obr. č. 11

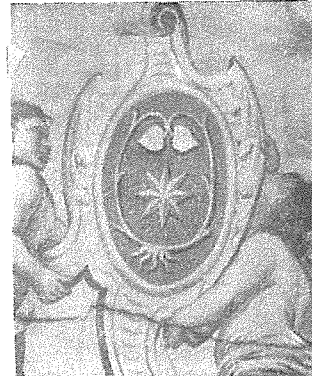
Obr. č. 12

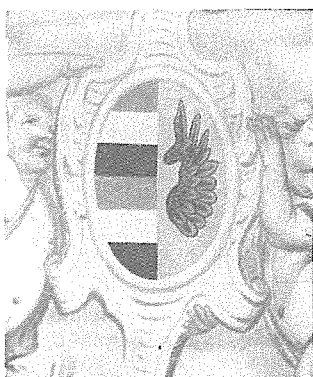
Obr. č. 13

Obr. č. 14

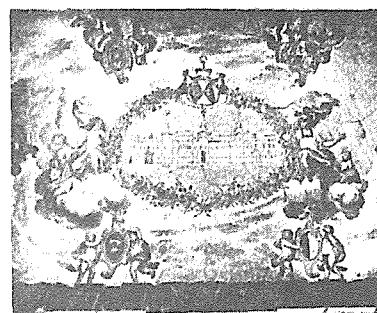
Obr. č. 15

Obr. č. 16

Obr. č. 17

Obr. č. 18

Texas Czech Tombstones - A Unique Genealogical Source

Robert Janák

Czech immigrants began arriving in Texas as early as the 1830's, although it was not until the 1850's that they came in large numbers. They first settled in the northwestern part of Austin County, and in neighboring Fayette County. From this cradle of Czech Texas, Czech settlement gradually spread to other parts of the state.

Most of the Czech immigrants to Texas came from Moravia, and most were members of the Catholic Church. Many of the earliest Czech settlers, however, immigrated to Texas from the Lanškroun region of northeastern Bohemia, and a considerable number were members of the Moravian Brethren Church from the Lanškroun region, as well as from the Moravian region of Valašsko.

Wherever the Czechs settled, they generally settled together. Since they were primarily peasant folk, they gravitated to the areas of the state with the richest farmland. Thus the Czech immigrants established a network of small rural communities in the very heart of Texas.

Since the Texas of the time of early Czech immigration was largely English-speaking and Protestant (with the notable exception of German-speaking immigrants, many of whom were Catholic, and who were living in many of the areas where the Czechs settled), the Czech immigrants quite naturally established their own churches. Today both Czech Catholic parishes and Moravian Brethren congregations dot the center portion of the state.

It was also quite natural for the Czech settlers to have their own cemeteries. The earliest Czech settlers who died in Texas were laid to rest on their farms -- perhaps in a field, perhaps under a great oak tree, but eventually cemeteries were established. Most Czech churches, both Catholic and Brethren, had cemeteries of their own, as the dedication of suitable burial ground was among the first priorities of the newly established parishes and congregations. Some Czech settlements established community cemeteries, and some cemeteries were set up by Czech fraternal organizations. And some families maintained a private burial ground over the years.

It is the custom in these cemeteries to bury only one person in each grave, and each deceased individual is customarily remembered by his own tombstone inscription. These inscriptions may appear on individual tombstones, or they may be carved on a joint tombstone shared by a husband and wife. Consequently, except for the earliest graves that have been lost with the passage of time, each Czech immigrant who has gone to meet his maker is remembered by a tombstone inscription.

These tombstone inscriptions record very important genealogical information. These inscriptions invariably include both first and last name of the individual buried. Sometimes a woman's maiden name is included as well. The inscriptions almost always give the dates of birth and death, although sometimes the age at death is given in lieu of the birthdate. In the vast number of cases some language, either Czech or English, and occasionally German, can be identified. And in many instances the village of birth in the Old Country is given.

The following tombstone inscription found in the Hostyn Catholic Cemetery in Fayette County is typical:

Zde odpočívá
moje
manželka
Anna
Křištková
rozena
na
Moravě
ve Sklenově
dne 11ho července
1842
zemřela dne
10ho srpna 1887
Odpočivej
v pokoji

Tombstone inscriptions are one of the best sources available to Texas Czech genealogists. County birth and death records have been kept only since 1903, and they are closed to the public. County marriage records are much older and are open to the public, but they give no information beyond that directly concerning the marriage. The United States government takes a cen-

sus every ten years, but the information gathered in the 1800's primarily related to family structures. Last names were frequently misspelled, sometimes beyond recognition. First names were sometimes shortened to initials. Ages were given, but they were frequently wrong. Country of origin was given, but Bohemia, Moravia and Austria were often confused. Many churches kept records, but access to them is not always readily available. Tombstone inscriptions then remain one of the most important sources of information for Texas Czech genealogists. And the inscriptions are especially important when it comes to one's vital statistics and the language spoken by his family.

Even so, the tombstone inscriptions are sometimes in error. Consider this inscription found in the Ross Prairie Brethren Cemetery in Fayette County:

Zde odpočívá v Pánu zesnula
Anna Mikeska
nar. 24. pros. 1848
zem. 13. pros. 1976
Co žena byla upřímná
Co matka laskavá
Co přítelkyně věrná

This would have made Mrs. Mikeska almost 128 years old when she died. Actually she died in 1876, not 1976. Somehow the person who carved her tombstone many years ago made a dumb mistake.

The way the names are written on Texas Czech tombstones documents the family's entrance into American society. Some families have preferred to retain the Czech spelling of their names. One finds names such as Skrivanek, Chaloupka and Zahradnik inscribed on the most recent tombstones. Generally the diacritical marks have been abandoned because they do not exist in English. Other families have preferred to Americanize, or even to Germanize the spelling of their names. One sees the name Bartoš written Bartosh and Bartosch. One sees the name Červenka written Chervenka. Yet this is not just an Americanization of the spelling. It is a change in the spelling to preserve the original Czech pronunciation.

The names found on Texas Czech tombstones are notable for their frequency as well as for their appearance. In 1984 this author made a study of the most common male first names in the Czech Catholic cemeteries at Ammannsville, Dubina and Hostyn in Fayette County. /1/ The study was divided into two parts -- men born between 1800 and 1879 (largely immigrants from the Old Country) and men born between 1880 and 1979 (largely the American-born descendants of those immigrants).

For the period 1800 to 1879 some 337 tombstones for men were found in the three cemeteries. These men bore 51 different names, but 55.2% of all the men were named Jan, Josef or František, or some variant thereof. The most common names for this period were:

<u>Name:</u>	<u>Occurrences.</u>	<u>Percentage:</u>
Jan	70	20.8
Josef	61	18.1
František	55	16.3
Anton	18	5.3
Karel	18	5.3
Vincenc	8	2.4
Alois	7	2.1
August	7	2.1
Jindřich	7	2.1

For the period 1880 to 1979 some 289 tombstones for men were found. These men bore 74 different names. The most common were still Jan, Josef and František, or variants thereof, but they now accounted for only 29.1% of all the men. The most common names for this period were:

<u>Name:</u>	<u>Occurrences:</u>	<u>Percentage:</u>
Josef	35	12.1
Jan	26	9.0
František	23	8.0
Adolf	15	5.2
Jiří	10	3.5
Emil	9	3.1
Jindřich	9	3.1
Karel	8	2.8
Vilém	8	2.8

In 1985 this author published a similar study of the most common female first names in the same three cemeteries. /2/ The study was divided into the same three time periods. For the period 1880 to 1879 the tombstones for some 330 women were found. These women bore 40 different names, but 24.2% of all the were named some variant of Marie. No other name vied with that of the Holy Virgin. The most common names for this period were:

<u>Name:</u>	<u>Occurences:</u>	<u>Percentage:</u>
Marie	80	24.2
Anna	34	10.3
Rozalie	27	8.2
Aneška	25	7.6
Terezie	23	7.0
Johana	16	4.8
Veronika	15	4.5
Františka	13	3.9
Magdalena	11	3.3

For the period 1880 to 1979 some 261 tombstones for women were found, and the women now had 69 different names. And just as the instances of Jan, Josef and František declined for men in the second period, the instances of Marie declined for women. The most common female names in the second period were:

<u>Name:</u>	<u>Occurences:</u>	<u>Percentage:</u>
Marie	41	15.7
Anna	26	10.0
Aneška	17	6.5
Františka	12	4.6
Marcella	9	3.4
Albina	8	3.1
Ludmila	8	3.1
Filomena	6	2.3
Rozalie	6	2.3

It must be noted that these two studies were based on names found in Catholic cemeteries. Perhaps the names used by Moravian Brethren families were according to a different priority. These two studies show, however, the type of information that is available in the Texas Czech cemeteries. It must further be noted that over the years the Czech variants of names were increasingly replaced by their English counterparts. Josef became Joseph or Joe, Jan became John or Johnny, František became Frank and Marie became Mary. This was part of the natural process of Americanization.

A study of the last names found in the Texas Czech cemeteries is equally as interesting as that of the first names. In 1988 this author made a study of the most common Czech last names found in some 18 of Fayette County's Czech cemeteries. /3/ The most common names found were:

<u>Name:</u>	<u>Occurences:</u>	<u>Name:</u>	<u>Occurences:</u>
Zapalač	73	Janda	39
Chovanec	58	Kallus	39
Holub	51	Orsak	39
Bartoš	47	Veselka	38
Křenek	47	Jašek	37
Bača	43	Mazoch	37
Šimek	42	Novák	35
Peter	40	Černošek	33
Vašek	40	Kocian	33

It is not claimed that these particular names are representative of Czech Texas as a whole. In other Czech communities in Texas other names are more common, depending on the families that settled there. The most common last name found in the Nelsonville National Cemetery in Austin County (according to a count made by this author in 1979) is Mikeska. The Czech community at Nelsonville is Moravian Brethren, and the many Mikeska families immigrated to Texas from the area of Zádveřice, Moravia. The most common last name found in the St. Mary's Catholic Cemetery in Lavaca County (according to a count made by this author 1974) is Janák. The Janak family (no relation to this author) came to Texas from Tichá, Moravia and produced many offspring. What is claimed is that the uniqueness of these names is representative.

A recent article by Dobrava Moldanová published in the Texas Czech genealogy magazine Naše Dějiny listed the most common Czech names in the Old Country according to studies made in 1937 and 1964. /4/ The lists were as follows:

<u>Rank:</u>	<u>1937:</u>	<u>1964:</u>
first	Novák	Novák
second	Novotný	Svoboda
third	Svoboda	Novotný
fourth	Dvořák	Černý
fifth	Černý	Dvořák
sixth	Veselý	Procházka
seventh	Procházka	Veselý
eighth	Pokorný	Kučera
ninth	Kučera	Hájek
tenth	Jelínek	Jelínek

It will be noted that out of these names most common in the Old Country, only Novák appeared with any great frequency in the Fayette County study. And at that, Novák was only the sixteenth most common name.

This comparison of common last names found in the Old Country and in Texas underscores the uniqueness of the Texas Czech community. Most Czech Texans are Moravian by background. In fact, the vast majority of Czech immigrants to the state came from the Moravian regions of Lašsko and Valašsko. This was the unique case of Czech Texas. It was not the case of Czech communities in other parts of the United States.

In 1985 this author completed a study of the geographic origin of the Texas Czech community. /5/ The study was based on some 845 instances in which villages of birth were found recorded on tombstones in various Texas Czech cemeteries. Of these 845 immigrants from the Czech Crown Lands, 83.3% were born in Moravia, 13.4% were born in Bohemia and 3.3% were born in Silesia.

More specifically, some 40.8% of the immigrants whose birthplaces were identified in this study came from the Moravian (and adjoining Silesian) region of Lašsko. Another 40.2% came from the neighboring Moravian region of Valašsko. Some 9.9% came from northeastern Bohemia, from villages north of Lanškroun. About 2.4% came from villages located in South Bohemia. The remaining 6.7% of the 845 immigrants came from villages scattered throughout other parts of the Czech Crown Lands.

A look at individual cemeteries testifies to the predominantly Moravian character of the Texas Czech communities. Czech immigrants first settled in the community of Hostyn in Fayette County, for example, in 1856. The first families came from villages around Frenštát. The birthplaces of some 46 immigrants from the Czech Crown Lands are recorded on tombstones in the Hostyn Catholic Cemetery. Of these 46 immigrants, 38 were born in Moravia. In fact, 14 had Frenštát carved on the tombstone and 11 had Trojanovice. Some 54.3% of the immigrants whose birthplaces were recorded on their tombstones came from the two villages of Frenštát and Trojanovice. This is only a sample of the entire Hostyn community, but it suggests that Hostyn is a small piece of Moravian Lašsko transplanted on Texas soil.

A study of the language of tombstone inscriptions tells us much about the communities in which the cemeteries are located. St. Mary's Catholic parish in Lavaca county is one of the oldest parishes in the state. The parish not only predates Czech immigration to the area, it predates Texas statehood. Czech immigrants began arriving in the St. Mary's area in the 1860's. Gradually this Anglo-American parish took on a predominantly Czech character. By the decade of the 1880's Czech inscriptions on the cemetery's tombstones outnumbered English ones. More Czech inscriptions on tombstones meant more Czech deaths, and more Czech deaths meant more Czech parishioners. Czech inscriptions on St. Mary's tombstones continued to outnumber English ones for decades as Czech families held on to the language of their immigrant ancestors. As late as the decade of the 1940's, the majority of the inscriptions carved on St. Mary's tombstones were in Czech. Consider the following chart which documents the occurrence of Czech on the tombstones in St. Mary's Catholic Cemetery:

LANGUAGE OF TOMBSTONE INSCRIPTIONS IN ST. MARYS CATHOLIC CEMETERY:

Decade:	Nuber of Tombstones		Number of Inscriptions			% of Inscriptions	
	total:	with inscriptions:	in Czech:	in German:	in English:	in Czech:	in German:
1850's	4	4	--	--	4	--	--
1860's	7	7	1	--	6	14.3	--
1870's	14	14	3	--	11	21.4	--
1880's	40	39	20	4	15	51.3	10.3
1890's	42	40	25	3	12	62.5	7.5
1900's	61	60	41	7	12	68.3	10.1
1910's	61	60	42	--	18	70.0	--
1920's	67	65	46	1	18	70.8	1.5
1930's	81	77	46	--	31	59.7	--
1940's	67	65	36	--	29	55.4	--
1950's	83	80	27	--	53	33.8	--
1960's	103	100	19	--	81	19.0	--
1970's	65	57	4	--	53	7.0	--
total:	695	668	310	15	343	46.4	2.2

Other Czech communities held on to the Czech language even longer. In the Praha Catholic Cemetery in Fayette County, the majority of the tombstones with a death date in the 1950's had Czech inscriptions. Consider the following chart documenting the occurrence of Czech on the tombstones in the Catholic cemetery at Praha.

LANGUAGE OF TOMBSTONE INSCRIPTIONS IN PRAHA CATHOLIC CEMETERY:

Decade:	Number of Tombstones		Number of Inscriptions			% of Inscriptions	
	total:	with inscriptions:	in Czech:	in German:	in English:	in Czech:	in German:
1850's	2	1	--	--	1	---	---
1860's	2	2	2	--	--	100.0	---
1870's	11	11	4	6	1	36.4	54.5
1880's	51	46	37 1/2	6 1/2	2	81.5	14.1
1890's	87	86	70 1/2	9 1/2	6	82.0	11.0
1900's	121	119	104	6	9	87.4	5.0
1910's	131	130	119	3	8	91.5	2.3
1920's	102	100	87	2	11	87.0	2.0
1930's	101	98	78	--	20	79.6	---
1940's	117	117	80	1	36	68.4	0.9
1950's	125	124	73	--	51	58.9	---
1960's	124	122	49	--	73	40.2	---
1970's	58	57	11	--	46	19.3	---
total:	1032	1013	715	34	264	70.6	3.4

The continued use of tombstone inscriptions in Czech illustrates the great love Texas Czech families had for the language of their immigrant ancestors, just as the recording of birthplaces illustrates the great love Czech immigrants and their families had for the Old Country.

There are several reasons why the Texas Czechs were able to hold on to the language of their ancestors for so long. The Czech immigrants, peasant folk themselves who already had a tradition of clinging to their language under Austrian domination, settled in isolated rural areas where they established their own self-sufficient communities. They had no great need for the outside Anglo-American world. New waves of immigrants helped keep the language alive as people who spoke no English mingled with and married into the older immigrant families. The Czechs were culturally, linguistically and religiously quite different from the Anglo-Americans, who often looked down on these strange outsiders whom they did not understand. The Czechs in turn had their own prejudices, and did not always want to associate with their Anglo-American neighbors.

Nevertheless, each generation of Texas Czechs grew up speaking more and more English, as they were gradually assimilated into the surrounding Anglo-American community. Public education, military service in the two World Wars, the decline of immigration from the Old Country, the desire for consumer goods, radios, automobiles, televisions, modern roads, and the glitter of the big city all speeded up the process of assimilation. Assimilation into the Anglo-American community brought with it an increased use of English, and an eventual abandonment of Czech. This process is well documented in Czech cemeteries all over the state.

The language of tombstone inscriptions not only indicates how long a community or a family held on to the Czech language. It also identifies which families spoke Czech. Again this can be seen in Fayette County's Praha Catholic Cemetery. Numerous tombstones with seemingly German names bear inscriptions in Czech: Albrecht, Berckenhoff, Friedrich, Krametbauer, Neigebauer, Rosenauer, Steinocher and Wagner. All of these families had Czech inscriptions on tombstones in the Praha cemetery. None had German inscription.

The tombstone inscriptions in Texas Czech cemeteries are a unique source for both the genealogist and the historian. They chronicle the lives of individuals. They record their date of birth and their date of death. They indicate the language their family spoke, and directly or indirectly point out family relationships.

They indicate the names they were most likely to their children. In the case of immigrants, they not infrequently identify their village of birth.

The tombstone inscriptions also document the history of the Texas Czech community. They indicate when Czech settlers arrived in various areas, and they chronicle the growth of the Czech population. They describe the ethnic composition of the communities where Czechs settled, and document the length of time the communities held on to the language of the Old Country. They point out the unique blend of families that make up the Texas Czech community, and identify its geographic origin as primarily Lachian and Valachian.

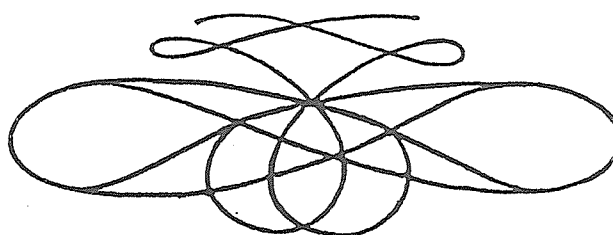
The tombstone inscriptions in Texas Czech cemeteries are indeed a unique genealogical and historical source. In fact, they are one of the richest sources available for the study of Czech Texas and Texas Czechs.

Footnotes:

- 1/ Robert Janák, "Common Male Czech First Names in Texas", Naše Dějiny, III (May-June 1984), 8-9.
- 2/ Robert Janák, "Common Female Czech First Names", Naše Dějiny, IV (January-February 1985), 2-3, 20.
- 3/ Robert Janák, "Texas Czech Surnames", Naše Dějiny, VII (March-April 1988), 6-7.
- 4/ Dobrava Moldanová, "Common Czech Surnames", Translated by Kevin Hannan, Naše Dějiny, VI (July-August 1987), 2-3.
- 5/ Robert Janák, Geographic Origin of Czech Texas (Hellettsville, Texas: Old Homestead Publishing Co., 1985).

České náhrobky v Texasu - unikátní genealogický pramen

Vynikajícím pramenem pro dokumentování příchodu českých imigrantů do Texasu a jejich dalšího vývoje v tomto severoamerickém státě jsou náhrobní nápisy na četných hřbitovech, ať již katolických nebo protestantských. Zvláštní význam mají tyto nápisy pro zjišťování místa původu českých osadníků ve staré vlasti. Autor podrobně pojednává o možnostech studia náhrobních nápisů z nejrůznějších pohledů.

Heraldické prejavy v knižnej kultúre

Ľubomír Jankovič

Knižná kultúra je širokým komplexom kultúrohistorických fenoménov i praktických činností. Množstvo zachovaných pamiatok z tejto oblasti na Slovensku tak predstavuje jedinečnú pramennú základňu pre mnohostranné poznanie našich dejín a zároveň dokumentuje vysokú kultúrnu vyspelosť tohto prostredia i silu a kontinuitu jeho kultúrnej tradície.

Jedným z kultúrohistorických fenoménov, ktorý v knižnej kultúre takmer v priebehu celého jej vývoja našiel svoje uplatnenie, je heraldická tvorba. Jej vývoj je rovnako ako vývoj knižnej kultúry procesom trvajúcim niekoľko storočí, v priebehu ktorých je možné medzi nimi sledovať niektoré zaujímavé vzťahy a paralely.

Doba stredoveku je z hľadiska vývoja knihy a knižnej kultúry obdobím rukopisnej knihy - kódexu. Z hľadiska vývoja heraldickej tvorby je to obdobie tzv. živej heraldiky (od konce 12. do začiatku 16. storočia). Aj keď tu erby plnia predovšetkým praktickú funkciu v boji ako súčasť rytierskej výbroje, ich využitie postupne presahuje tento rámec. Ako súčasť pečatných obrazov prenikajú do diplomatickej praxe a administratívy panovníkov, svetských i cirkevných feudálov a miest. Ako dekoratívny prvok sa dostávajú do architektúry i ďalších druhov výtvarného prejavu - sochárstva, nástennej a tabuľovej maľby. Aj heraldické prejavy v kódexoch, ak ich sledujeme dôsledne od vzniku heraldickej tvorby, pomerne citlivo odrážajú postupný proces prenikania erbov mimo rámec ich praktických funkcií, v našom prípade do oblasti knižnej kultúry. Ich rozšírenie v tomto smere je bezprostredne spojené s vývojom stredovekej knižnej maľby - iluminácie. V rannej fáze vývoja bol jej charakter výhradne náboženský a výskyt heraldických prvkov na miniaturách i ostatnej výzdobe (iniciály, dekoratívne marginálie) veľmi ojedinelý. Laicizáciou vzdelanosti sa však začala zosvetšľovať aj iluminátorská tvorba. V druhej polovici 13. storočia vznikajú skriptoriá dvorské a mestské. Proces laicizácie vzdelanosti i knižnej kultúry pokračoval ešte evidentnejšie od prvej polovice 14. storočia a najmä v období Žigmunda Luxemburského. Vtedy vznikajú popri kláštorných a dvorských skriptoriách na území Slovenska aj mestské miniátorské dielne zamerané na profánne objednávky. Ich produkciu dokumentujú zachované erbové listiny pre mestá (Košice 1423, ďalšie z r. 1453, Bratislava 1436, Bardejov 1453, Kežmarok 1463 / za predpokladu, že miniatúra je domácej proveniencie/), rody (Hettendorf 1411, Kistarkányi 1434, Benedeki 1435) a mestské knihy (Kremnica 1426, Banská Štiavnica 1432). Rozkvet mestskej iluminátorskej tvorby na Slovensku v druhej polovici 15. storočia je aj dôsledkom priaznivej kultúrnej klímy, ktorá sa vytvorila za vlády Mateja Korvína. Prehľubujúca sa laicizácia vzdelanosti a nástup filozofických i umeleckých prúdov humanizmu a renesancie ovplyvnil kvalitatívne aj úroveň knižnej kultúry. Literatúra uvádza, že niekoľko iluminátorov pôvodom zo Slovenska, činných vo Viedni, sa podieľalo aj na vytváraní profilu rakúskej neskorogotickej maľby. /1/ Hlbšie poznanie týchto problémov i riešenie otázok s nimi spojených bude vyžadovať dôsledné pramenné i archívne výskumy. Je však nesporné, že produkcia armálesov je z tohto hľadiska pramennou základňou, na ktorej je možné vzťahy knižnej kultúry a heraldickej tvorby tohto obdobia sledovať neejvidentnejšie. Miniatúry i ostatná výzdoba erbových listín dokumentujú bezprostredne a tvorivé uplatnenie výrazových možností miniatúrneho knižného maliarstva založeného na cudzích vzoroch i domácej tradícii, ktoré sa práve tu transformovalo do nového špecifického výrazu. Preto sú armálesy jedinečným porovnávacím prameňom pre komplexné poznanie knižnej kultúry tejto doby. Môžeme povedať, že tradícia knižnej maľby sa práve prostredníctvom erbového listinného maliarstva udržala v kontinuite až do 19. storočia.

Medzníkom vo vývoji knižnej kultúry je vynález kníhtlače. Práve v období nástupu humanizmu a renesancie sa tlačaná kniha stáva významným prostriedkom spoločenskej komunikácie. Je nositeľkou nových ideí, nových obrazov ľudského poznania. V tomto období sa knižná kultúra ešte výraznejšie stáva spoločenským fenoménom nielen politickým, ale aj kultúrnym.

Vo vývoji formálnej stránky tlačenej knihy dochádza k zásadným zmenám. Z nášho hľadiska je dôležité sledovanie komplexu zložiek výtvarnej výzdoby textu a väzby. Knižná iluminácia síce ešte pomerne dlho nachádza svoje pôvodné uplatnenie, hlavne v inkunábulách, v neskoršom období i v tlačiach špecifického posolania a náboženského charakteru, ale od konca 15. storočia je vývoj výtvarnej zložky tlačenej knihy podmienený nástupom efektívnejších grafických techník, a to drevorezu, neskôr medirytiny, leptu a v 19. storočí litografie i oceľorytu. V priebehu 15. a 16. storočia sa grafika v súvislosti s kníhtlačou a knižnou ilustráciou vyvinula na samostatnú výtvarnú disciplínu predovšetkým zásluhou nemeckých a talianskych majstrov (A. Dürer, H. Holbein ml., L. Cranach, M. Schongauer, M. Raimondi a iní). Aj vznik grafického výtvarného prejavu na Slovensku je takmer výlučne viazaný na rozšírenie kníhtlače v poslednej štvrtine 16. storočia. Výzdoba tlačí bola závislá na vyspelejších cudzích vzoroch, hlavne z nemeckých centier. /2/ Aj najstaršie heraldické exlibrisy doložené na území Slovenska v prvej polovici 16. storočia boli evidentne vytlačené v nemeckom prostredí. Najstarším zachovaným je drevorez pre Jána Teilnkesa (Teilenkess), bratislavského meštana nemeckého pôvodu, ktorý vlastnil knižnicu. Predpokladá sa, že jeho exlibris, v erbe ktorého je dvojhlavý lev, bol vytlačený r. 1525 v No-

rimbergu a za autora se považuje H. S. Beham, významný nemecký rytec a kresliar. Do prvej polovice 16. storočia môžeme zaradiť aj dva heraldické drevorezové exlibrisy, ktoré si nechal vyhotoviť faktor fuggerovských banských podnikov v Banskej Bystrici Ján Dernschwam z Hradičína. Bol vlastníkom jednej z najvýznamnejších humanistických knižníc na Slovensku. Knižnicu dopĺňal do r. 1552, takže sa dá predpokladať, že jeho exlibrisy boli vytlačené ešte pred rokom 1550. V Banskej Bystrici Dernschwam pôsobil od r. 1525.

Jediný známy exlibris s mestským erbom je drevorez bardejovskej mestskej knižnice. (obr. 1.) Ako súčasť titulného listu ho použil miestny tlačiar David Gutgesel v Postille L. Stöckela vytlačenej r. 1596. Predpokladá sa, že v spomínanej tlačiarňi bola v tomto roku, prípadne skôr, vytlačená aj jednolistová tlač, ktorá je exlibrisom mestskej knižnice.

Autograf s maľovaným erbom rodu Jesenských používal slávny Ján Jessenius. (obr. 2.) Bol vytvorený r. 1599 vo Wittenbergu, kde lekár pôsobil ako profesor na miestskej univerzite. /3/

Ohromný rozmach vzdelanosti podnietil vlnu záujmu o knihy nielen u vzdelancov a umelcov, ale aj u šľachty a meštianstva, u ktorých dochádza k zakladaniu súkromných knižných zbierok, z ktorých sa postupne v nasledujúcich storočiach formovali knižnice vo vlastnom slova zmysle.

Prelom 15. a 16. storočia je aj z hľadiska vývoja heraldickej tvorby zlomovým obdobím. Erb prestáva plniť funkciu praktickej súčasti rytierskej výzbroje a nadobúda nové funkcie. Stáva sa predovšetkým vyjadrením totožnosti a vlastníctva. Doklady prvých heraldických exlibrisov na našom území v 16. storočí a rozmach ich používania v storočiach nasledujúcich to dokumentujú veľmi presvedčivo. Aj heraldická tvorba vyznačujúca sa dovedy striktným dodržiavaním svojich zásad a pravidiel akoby bola poznačená novým myšlienkovým prúdením. Vznikajú erby nešľachticov vzdelancov, umelcov, obchodníkov, remeselníkov i rôznych inštitúcií.

Tradícia heraldického exlibrisu na Slovensku pokračuje v 17. storočí v nových podmienkach prejavujúcich sa nielen v počte, ale predovšetkým v kvalite ich produkcie. Ich tvorcami boli okrem domácich rytcov priemernej úrovne, väčšinou anonymných, aj skúsení a zruční nemeckí a nizozemskí rytci, portrétisti a vedutisti, ktorí prichádzali na území Slovenska v súvislosti s tureckými vojnami sústreďujúcimi pozornosť celej vtedajšej Európy (M. Lang, M. Küssel, I. Hiebner a ďalší). Od polovice 17. storočia sa usadzovali a pôsobili v centrách vtedajšieho uhorského knihtlačiarstva (Trnave, Bratislave a Levoči). /4/

Významným rytcom domáceho pôvodu v 17. storočí bol Juraj Pohronec-Selepčeni. R. 1636 vytvoril heraldický exlibris pre Petra Pázmána, zakladateľa trnavskej univerzity a ostrihomského arcibiskupa. R. 1666 si sám vytvoril vlastný exlibris s erbom a podobizňou. Z r. 1641 je doložený heraldický exlibris Beringerovcov, ktorí boli bratislavskými mešťanmi. Z druhej polovice 17. storočia sú známe heraldické exlibrisy Iľesháziovcov, Esterháziovcov, Perínskych a Balasovcov.

V 18. storočí tvorba heraldických exlibrisov vyvrcholila. Doložené sú takmer u každého významnejšieho rodu z vyššej i nižšej šľachty so slovenskými vzťahmi a ich príslušníkov. Medzi ich častých tvorcov patrili hlavne trnavskí grafici A. Zenger, J. Jäger, J. G. Rugendas, A. Mayer, z bratislavských S. Zeller, F. Assner a ďalší. Veľké množstvo heraldických exlibrisov vytvorili grafici trnavskej tlačiarne v 18. a na začiatku 19. storočia aj pre príslušníkov cirkevnej hierarchie - arcibiskupov, biskupov, prepoštov a kanonikov všetkých stupňov. /5/ Svojím množstvom a kvalitou predstavujú jedinečnú pramennú bázu pre heraldické a genealogické výskumy nielen z cirkevného hľadiska.

Tradícia heraldického exlibrisu sa na Slovensku udržala aj v priebehu 19. a na začiatku, s malými výnimkami až do polovice 20. storočia. Súčasnú produkciu a snahy používať heraldické exlibrisy už nemožno považovať za pokračovanie kontinuity domácej tradície, ktorá bola prerušená a logicky skončila štátoprávnymi zmenami po r. 1918. Oživovanie starých pôvodov a tradícií dnes pôsobí trochu nostalgicky.

Za prvé supralibrosy na slovenskom území môžeme považovať erby miest na väzbách mestských kníh. Už z 15. storočia sú doložené z Banskej Štiavnice (1432) a Bardejova (účtová kniha z r. 1466). Heraldický supralibros mal na väzbách svojich kníh podnikateľ Anton Fugger, majiteľ červenokamenského panstva. (obr. 3) Erby v tejto forme používali aj ostrihomský arcibiskupi sídliači v Bratislave, František Forgáč a Juraj Lipai. /6/

Heraldické motívy boli veľmi obľúbenou a používanou súčasťou výzdoby knižných väzieb a sú, odhliadnuc od ich pramennej hodnoty pre naše vedné disciplíny, neraz brilantnou ukážkou práce umeleckých remeselníkov.

Heraldické pečate sú ako forma posesorského záznamu na prídoštiach starých tlačí pomerne zriedkavé. Plnili však rovnakú funkciu ako exlibrisy a supralibrosy. Sú to väčšinou odtlačky malých i väčších prsteňových pečatidiel do červeného alebo čierneho vosku. Rodové erby a erby inštitúcií veľmi často vyplňajú aj polia knižničných pečiatok, ktoré sú už produktom byrokratizácie feudálnej spoločnosti v 18. a 19. storočí. (obr. 4.)

Nové funkcie erbu sa v období novovekej heraldiky prejavujú aj v oblasti knižnej kultúry v pestrej škále heraldických prejavov. Okrem exlibrisov, supralibrisov, pečatí a pečiatok, o ktorých sme sa už zmienili, ich nachádzame v tlačiarňach ako súčasť titulných listov, vo forme tlačiarňských a vydavateľských signetov, frontispíc, portrétovej grafiky, vedút, vlysovej výzdoby, priesvitiek (filigránov) výrobcu papiera a podobne. Erby se tak stali samozrejmom súčasťou a špecifickou zložkou komplexu knižnej kultúry a zároveň historickými prameňmi mnohostranného využitia. Ako forma provenienčných a posesorských záznamov predstavujú pramennú bázu, ktorej dôsledná a správna analýza a interpretácia umožňuje poznanie sociálnej štruktúry vlastníkov knižníc i úrovne a profilu ich záujmu o knižnú kultúru. Ich dôsledným evidovaním sa dá aspoň čiastočne, ale bezpečne zrekonštruovať existencia a stav historických knižníc i knižných zbierok na Slovensku v období mladšieho feudalizmu. Provenienčné a posesorské záznamy odrážajú aj širšie kultúrne vzťahy, dokumentujúce vzájomné kontakty nášho prostredia s centrami vzdajšej európskej kultúry a vzdelanosti. Heraldické pamiatky z oblasti knižnej kultúry sa tak svojou hodnotou stali spolu s pamiatkami hmotnej kultúry tohto druhu súčasťou národného kultúrneho dedičstva i prirodzenou a priťažlivou súčasťou našej modernej prítomnosti.

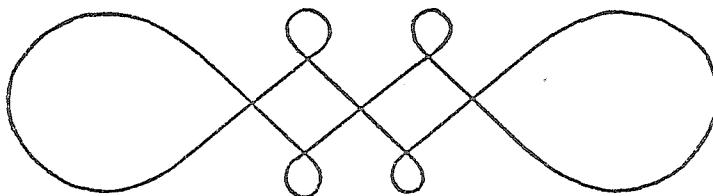
Poznámky :

- 1/ A. Güntherová - J. Mišianik, Stredoveká knižná maľba na Slovensku, 2. vyd., Bratislava 1977, s. 29-30, 40, 50-53; Encyklopédia Slovenska, II., Bratislava 1978, s. 438.
- 2/ Encyklopédia, c. d., s. 186.
- 3/ J. Kuzmík, Knižná kultúra na Slovensku v stredoveku a renezancii, Martin 1987, s. 194-196.
- 4/ Encyklopédia, c. d., s. 187, 438.
- 5/ J. Kuzmík, Heraldické a iné exlibrisy a supralibrosy na Slovensku so slovenskými vzťahmi v 16. až 19. storočí, in: Kniha 1989 - zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku, Martin 1983, s. 58. Autor sa pokúsil v tejto štúdii zhromaždiť materiál z domácich i zahraničných zbierok. Práca má väčšinou charakter súpisu a je bohatstvom uvedeného materiálu veľmi cenná.
- 6/ J. Kuzmík, Knižná kultúra, c. d., s. 200-202.

Die wappenkundigen Zeichen in der Bücherkultur.

Das wappenkundige Schaffen ist ein von den kultur-historischen Phänomenen, das im Verlauf der ganzen Entwicklung der Bücherkultur zur Geltung kam. Der Autor verfolgt seine Geltung in den handschriftlichen Kodexen, Wappenbriefen, Exlibris und Superlibris und führt viele Beispiele aus dem Territorium der heutigen Slowakei an.

MG

Liber Bibliothecæ Bartphanæ.

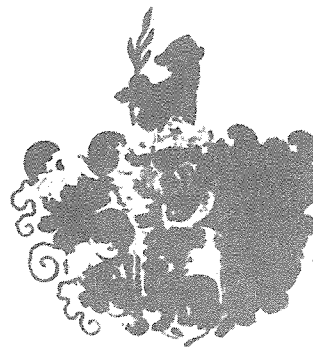

In Insignia ciuitatis Bartphæ.

NON quia Bartpha geris, felix es, signa coronæ,
Floribus & gaudes, Angelicisq; choro,
Ac vtrinq; viros pugnaces, iuxta canentes,
Quaternasq; tenes, Pannonis orbis, aquas.
Sed quod eras diuini seminis Hospita & altris
Dilectumq; vixit semen Iacob erat.
Hoc igitur recolas, tua non insignia, solum
Huic fidas, felix, saluq; semper eris.

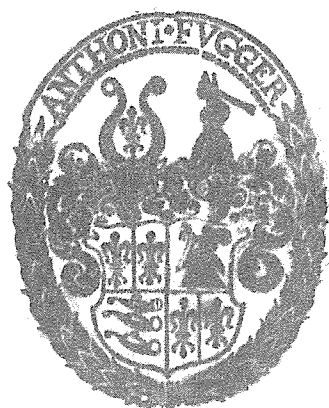
Exlibris bardejovskej mestskej knižnice

Aquas aspicio

*Johan Jessenius a Jessen, stud. a. phil.
Wittenbergæ scribat pinguetibus
viii Januarii Juliani
Anno 1619.*

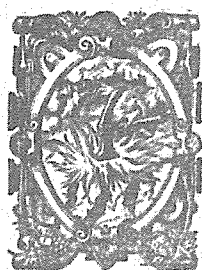
Autograf Jána Jessenia s maľovaným erbom rodu

Pôvodný supralibros Antona Fuggera na novej koženej väzbe

LIBRIS DECEM.

*Adiectimus Des. IACOTII, de Philosopho-
rum doctrina libellum ex Cicrone.*

BASILEÆ,
PER SEBASTIANVM HEN-
RIC PETRI.

Pečiatka knižnice Rakovských z Kočkoviec

Hrdost řemesel

(Úvaha o řemeslu a jeho cechu, lidské práci, uměleckém projevu a cechovní symbolice)

Jaroslav Jássek

Celé věky mění člověk vlastní prací prostředí, ve kterém žije a dotváří tím dějiny své země.

Co je to řemeslo, kterému dal člověk svou snahu o přetvoření hmoty? V čem spočívá rozkvět i úpadek tohoto snažení? Je to pouze ruční práce s použitím nejjednodušších nástrojů nebo životní styl?

Řemeslo spočívá v tom, že pracovník ovládá celý výrobní proces od počáteční látky až k výrobku, že nepracuje pouze mechanicky, ale tvoří svoje dílo. Je to zručnost a hluboké znalosti, kvalita provedení práce a konečný vzhled výrobku. A podceníme-li tato pravidla, je nutné mluvit o úpadku či dokonce zániku řemesel. Je nesporné, že rozvoj výroby a výrobních prostředků ovlivňuje rozkvět či zmar řemesla a bylo by nesmyslem chtít se vracet k ruční výrobě tam, kde stroj nahrazuje těžkou lidskou práci, zrychluje ji a koná ji mnohdy daleko lépe a kvalitněji, než ji mohl provádět řemeslník svými prostými nástroji. Přitom však zde zůstává celá řada ručních prací, které mechanizaci provázejí a rovněž celý úsek výroby a oprav, kde jsou jedinou ne-li převážnou formou.

Povaha ruční práce spočívá v bezprostředním styku se ztvárněnou hmotou. Zde se v plné míře uplatňují řemeslnické myšlenky a záměry, které pracovník svou rukou nebo nástrojem, touto rukou přímo vedeným, přenáší na opracovávaný materiál. Původní myšlenky se v průběhu pracovního procesu přizpůsobují vlastnostem materiálu, jeho vadám a přednostem. Je to ryzí tvůrčí práce. Ne všechny práce však mají zcela tento charakter, i když při reprodukční opakované práci je nutno také myslet a hlavně neustále ji zdokonalovat. Úpadek řemesel nezavinilo jen zprůmyslnění výroby, ale i nepružnost, neučetlivost, nedostatečnost přemýšlení nad prací. Když k těmto skutečnostem přičteme i společensko politické vlivy a živelný optimismus z velkovýroby, je totální ústup řemeslné výroby nasnadě.

Je jasné, že nebudeme tesat ručně klády a vzdávat se strojového pomocníka, ale stačí opravdu na všechnu práci tohoto oboru jedna sekýra a dláto, jako jsme toho svědky dnes? Nebylo by vhodné se podívat na to, zda bychom přece jen nemohli některé práce dělat lépe hlavatkou, teslicí či křížovkou? Je nutné si s Josefem Čapkem připomenout, že právě čin práce je to, kde se soustřeďují všechny živé složky a povahy věcí. To je právě to, co dělá řemeslníka více než pouhým pracovníkem.

To co v současnosti mnohdy nazýváme úpadkem řemesla, to nekvalitní opracovávání materiálu, ta nedbale provedená práce, je zaviněno buď nedostatkem znalostí nebo leností vyměnit nástroj; použít té pomůcky, která k provádění operaci náleží, nepodceňovat vlastnosti materiálu.

Zamysleme se nad tím množstvím nástrojů a strojů, které mají dnešní řemeslníci k dispozici proti řemeslníkům "staré doby" a srovnajme pracovní výsledky. Pravdou také zůstává, že značné procento dnešních řemeslníků trpí nedostatkem hrdosti nebo alespoň příslušnosti k řemeslu, nemá patřičnou kvalifikaci a tím i pocit odpovědnosti za vlastní řemeslo.

Srovnání dnešních řemeslných zkoušek se zkouškami mistrovskými či tovaryšskými v bývalých cechách nám dává odpověď na otázku, kdo je skutečný mistr svého řemesla. Je potřeba vzít v potaz i další hlediska, která předpisovaly cechovní regule, tj. zachovalost, mravní bezúhonnost ap. I když se mnohé díky společenským změnám a technologickému vývoji změnilo, mnohé zůstává aktuální.

Příčin úpadku řemesel je tedy několik. Zprůmyslnění pracovních postupů, změny společenské, politické a ekonomické, ale hlavně změny v myšlení lidí a jejich postupné podceňování potřebnosti myšlení při práci.

Začátek pozvolného zánikání řemesel klademe do počátku 18. století. Liberalismus usnadnil vzrůst manufakturní výroby, ale i velké bujení fušerů. Politika evropských vlád v letech 1710-1720 preferovala zřizování prvních továren, které byly vyjmuty z pravomoci jednotlivých cechů. Pokud se týká fušerů, vládní politika prosadila možnost provozování řemeslné výroby i lidem, kteří nepříslušeli k cechu. Například rozhodovaly úřady, kdo bude mistr, určovaly vyučení nebo jeho prominutí, praxi a hlavně poplatky za tyto "služby" do státní pokladny. Řemeslníci počali ustupovat živnostníkům. Vedle řemeslníků vázaných cechovními právy a povinnostmi se objevují provozovatelé řemeslných živností. Vyrábějí souběžně. Od poloviny minulého století se úředně rozeznávají jen živnosti a to obchodní a řemeslné.

Řemeslná malovýroba nemůže konkurovat továrním cenami, snaží se proto předstihnout je jakostí. Je to však nerovný boj. Nejprve továrny vyřadily soukenické a plátenické mistry, pak byli vytlačeni hamerníci, sekerníci ap. Parní mlýny vyřadily vodní kola, chemický průmysl saditníky, mydláře, svíčkaře atd. Nicméně živnostenská společenstva, která nahradila cechy, si udržela díky kvalitě výroby svůj standart, i když ne rozhodující postavení. Zrušení živností v 50. letech 20. století zanikání řemesel uspišilo. Dnešní pokusy o znovuvzkříšení některých "nedostatkových řemesel", projevující se zejména ve sféře služeb, nejsou uspokojivé.

Současná technika postrádá typické atributy, které mívávala stará řemesla. Stírá originalitu technického řešení a tím i tzv. stavovskou čest řemeslníků - HRDOST ŘEMESEL. Současný řemeslný um se dostává do jakési anonymity, která neprospívá technickému citění. Znovu se objevuje potřeba, jako už mnohokrát, zvýraznit, z čeho současná technika vycházela a znovu vyprovokovat hrdost pracovníků nad dobře vykonanou prací tak, jak to bylo u starých řemesel zcela běžné. Technické myšlení bývalých cechů, jako specializovaných pracovišť, bylo ve své době neoddiskutovatelným pokrokem, na kterém stavělo následné zprůmyslnění výroby. Dnešní technický pokrok na této tradici stavěl také, ale jakoby nerad si to připomíná. Jako by se za tuto skutečnost styděl, byť se k ní alespoň verbálně přibližuje.

Historickým rozbořem mnohdy již zaniklých technologií, z nichž vycházela stará řemeslná symbolika, je možné ukázat, na čem mj. stála výchova příslušnosti k profesi. Tehdejší řemeslné korporace symbolizovaly svoji práci na pečetích, znacích a jiných cechovních potřebách různými pracovními nástroji nebo výrobky. Při různých společenských příležitostech se těmito symboly pyšnily a dávaly je na odiv. Každému bylo hned jasné, o který cech se jedná, byla zřetelná i jeho společenská váha a prospěšnost. Tato činnost, doplněná skutečnou řemeslnou profesionalitou, vychovávala k pocitu soudáležitosti s prací. Navíc nelze opominout i takto prosazovanou výchovu k estetickému citění. Je to neméně důležitý, prospěšný faktor. A staré řemeslo estetiku navýsost ctílo.

Společný cechovní majetek, movitý i nemovitý, jasně vyzařoval vztah ke společnému dílu, i když byl limitován zámožností korporace, a byl označen cechovním znakem či symbolem. Cechovní inventář se uchovával v cechovních jizbách, pouze v německých jazykových oblastech se užívaly samostatné cechovní domy. Nejdůležitějším kusem cechovního mobiliáře byla truhla neboli pokladnice zvaná též matka. Měla význam nejen praktický (ukládaly se v ní nejceennější doklady, pečetidla, ferule, artikule, privilegia, korespondence, peníze ap.), ale i symbolický nebo téměř rituální (cechovní schůze se zahajovaly jejím otevřením ap.). Svátostí cechu byla také dvoukřídlá skříňka s volnými reliéfy či malbami patronů cechu, cechovními znaky, obrazy dílen či pracovních postupů. Neméně důležitými byly konvice, poháry a džbány užívané při nejdůležitějších oslavách a sešlostech. Byly většinou bohatě zdobené a jejich používání podléhalo přísnému řádu. O prioritě pečetidel není samozřejmě pochyb.

Hostince, v nichž byla cechovní jizba, byly zvenčí označeny vývěsními štíty a cechovní symbolikou. Základním zařízením jizby byl cechovní stůl, nad nímž vévodil cechovní znak, židle byly ozdobeny emblémy řemesla či řemesel i ostatní nábytek byl zdoben příslušnou symbolikou stejně jako ferule, svícny, svolávací tabulky, schránky na tabák, popelníky, mistrovské řetězy či tabulky určené k přísahám. V kostele to pak byl vlastní oltář, chorové lavice, standarty, plastiky nebo sochy patronů cechu, kostelní skříň, vitraje, korouhve a krucifixy. Při cechovních slavnostech či průvodech, při slavnostním stěhování se také nosily ozdobné halapartny či sekýrky, při pohřbech se pak užívaly pohřební roušky a štítky. Některé bohaté cechy měly pro slavnostní chvíle i stejnokroje. Při schůzích, slavnostech a parádách tak cechy navenek prezentovaly svoji nepostradatelnost, své bohatství a hlavně HRDOST ŘEMESEL.

Na první pohled by se mohlo zdát, že o práci a společenském uplatnění cechů v českých zemích je dostatek informací. Ano, existují základní práce Zikmunda Wintera "Dějiny řemesel a obchodu v XIV. a v XV. století", vydané v Praze r. 1906, "Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách", vydané v Praze r. 1909 nebo "Český průmysl a obchod v XVI. věku" vydaný v Praze r. 1913. Z ostatních prací namátkou uvádím menší studii B. Mendla "Počátky našich cechů" z roku 1927 nebo práci I. Jakobovitse "Die jüdischen Zünfte in Prag", vydanou v Praze r. 1936. Jedná se o studie kvalitní, ale přece jenom zůstávají pohledem na věc z doby, ve které vznikly. Novější komplexní pohled na cechovní problematiku však chybí. Nechci podceňovat např. práci Josefa Janáčka "Řemeslná výroba v českých městech v 16. století" (Praha 1961) či knihu V. Ševčíka "Historie cechovního zřízení, řemesel a obchodu" (Praha 1965), ale i tyto práce nejsou natolik hlubokými a syntetickými, aby mohly beze zbytku prezentovat tak důležitou společensko hospodářskou strukturu společnosti, jakou cechy beze sporu byly. Příklady ze světa z doby nedávno minulé ukazují, že lze tuto problematiku zvládnout. Např. v r. 1967 vyšla zajímavá studie Gézy Eperjessy o dějinách maďarských cechů v Zadunají nebo rozsáhlá práce H. B. Morse o vývoji a organizaci čínských cechů. Zajímavý je taky rozbor tureckého cechovního zřízení od G. Baera, který vyšel v Jeruzalému v r. 1970. Nakonec i kniha Antona Špiesze "Řemeslá, cechy a manufaktury na Slovensku" vydaná v Martině r. 1983 je ukázkou jak k cechovní problematice přistoupit, přičemž současným vrcholem pro oblast Slovenska je kniha "Řemesla na Slovensku v období existencie cechov" od téhož autora, vydaná v Bratislavě r. 1972. Zůstává pravdou, že starými řemesly se zabývaly dvě knihy vydané zcela nedávno. Jsou to Zapomenutá řemesla od Miroslava Janotky a Karla Linhartu (Praha 1984) a Řemesla našich předků od stejných autorů (Praha 1987). Těmto velmi pěkným dílům nelze upřít odborný základ, množství kvalitních a přesvědčivých informací, výborné grafické ztvárnění a čtivost znamenající přístupnost pro velký okruh čtenářů. Najde o knihy vědecké, ale vlastně o baletii, nebo chcete-li o určitý druh literatury faktu.

Také cechovní symbolika, ať již je uplatněna ve sfragistickém či heraldickém pojetí, nebo zcela volně na cechovním inventáři nejrůznějšího typu, je jaksi v pozadí vědeckého bádání a přitom svou přítomností ovlivňovala nezanedbatelnou část lidské populace. Pravděpodobně stále platí myšlenka, kterou jsem vyjádřil před téměř deseti lety na I. setkání genealogů a heraldiků v Ostravě: "Celá cechovní problematika připomíná křehký led, na který se nechce ani historikům ani technikům. Historikové mají zpravidla velmi daleko k technickým záležitostem, technici pak postrádají podrobné znalosti historie. Velké množství regionální literatury, ze které lze celkový obraz cechovního dění postupně složit, je záležitostí historiků. Technikou se tyto práce zabývají více než okrajově. Dodejme, že ke škodě samotných cechů. Přitom pouze cechovní heraldika či sfragistika vybízí k hlubšímu průzkumu technických symbolů jednotlivých řemesel. Srovnání symbolů s technickou dokumentací nástrojů nebo výrobků je jedinou možností, jak zjistit skutečný tvar a podobu cechovních atributů."

Ano, existuje hluboký nezájem k technické symbolice, tak často uplatňované ve sfragistice či heraldice cechovních korporací. Pro důkazy nemusíme chodit ani daleko, ani časově příliš zpět. Ve statických Ivanů Hlaváčka o sfragistice a heraldice v knize "Vademecum pomocných věd historických" (Praha 1988) je podcenění této problematiky zcela zjevné a myslím, že i nezodpovědné. Vždyť jen obliba pracovních motivů ve sféře kodikologického projevu je známa, stejně jako vzájemné prolínání pomocných věd historických, kde nelze podceňovat ani jednu z nich. Dobrým příkladem tak zůstává pouze kniha "Homo faber" V. Husy, J. Petráně a A. Šubrtové (Praha 1967), i když je pouze komentovaným ikonografickým atlasem. Moderní zpracování cechovní symboliky, která patří k HRDOSTI ŘEMESEL a hlavně, na kterou by se dalo navázat při tvorbě současného marketingu podniků a institucí, prostě chybí.

Samozřejmě nelze přehlédnout a podceňovat starší práce Rybičkovy, Rynešovy a Čarkovy či novější Baletkovy, Chaloupkovy, Palicovy, Sedlákovy nebo Müllerovy. Přestože se jedná buď o soupisy cechovních pečeti nebo drobné studie, o jejich významu nelze pochybovat. Jsou to však střípky provokující spíše k systematickému zpracování celé problematiky.

Podrobným studiem cechovní problematiky lze vysledovat i vývoj vztahu člověka k práci jako takové. Zde nastupuje pohled filozofický a sociologický. K vytváření či ustanovování prvotních řemeslných sdružení docházelo postupně. Řemeslná práce pozbývala nesvobodné povahy a snahou příslušníků jednotlivých řemeslných profesí bylo vytvořit samosprávné celky, které by koordinovaly nákup surovin a odbyt výrobků a dohlížely na kvalitu vyráběného zboží. Objevila se také potřeba sociálního zabezpečení příslušníků vznikajících spolků. Vzniku cechů předcházelo ustanovení náboženských bratrstev. Práce byla chápána jako povinnost uložená člověku Bohem. Každý příslušník musel dodržovat přísná osobní životní pravidla. Musel nejenom pracovat, ale zúčastňovat se společně pravidelných bohoslužebných a společenských úkonů. Tuto iniciativu vítala církev a vrchnost ji nemohla zakázat.

Cechovní korporace se beze sporu zasloužily o vysokou úroveň středověké řemeslné výroby a tím zasáhly i do vývoje kultury. Cechovní systém v této době zaručoval kvalitu výrobků, trestal znehodnocování řemeslné práce a tím zabezpečoval životní úroveň svých příslušníků. Řemeslnictvo spojené v cechách se stalo monopolní záštitou velké většiny rukodělné výroby, a to i přes různé snahy světské moci společenskou váhu cechů omezit. Docházelo i ke konfliktům s panovníkem, např. s Ferdinandem I., kdy král snažil se o okleštění moci cechů si v r. 1547 vymínil vydání všech cechovních privilegií. Bývá často publikováno, že tímto aktem byly cechy zrušeny. Kdyby k tomu však došlo, znamenalo by to naprostou svobodu řemeslného podnikání. O této skutečnosti však těžko mohou existovat seriózní informace. Cechy hlavně postupně ztrácely možnost politického vlivu a staly se v 2. polovině 18. století konzervativní složkou života. Dochází totiž k rozporu s požadavky doby. Ekonomika požaduje pružné vztahy a ne už kdysi pokroková cechovní pravidla. Oficiálně byly cechy zrušeny, ale původní filozofie práce se stala základem nového podnikatelského způsobu života. Práce jako taková je stále hlavním jednotícím prvkem.

Oslava práce nás opět vrací k HRDOSTI ŘEMESEL, resp. i k jejímu výtvarnému projevu na cechovních památkách, zejména pak na jednom z nejmenších grafických projevů, na pečeti. Zatím co na praporecích, ferulích, džbánech a dalších cechovních inventáři mají symboly možnost velké umělecké variability nebo přímo výtvarného rozletu, umělecké ztvárnění obrazu na pečetích představuje přísnou syntézu obrazu i textu. Množství řemeslných symbolů však dovoluje velkou pestrost uměleckého projevu, různá cechovní společenství dopřávají výtvarníkovi množství tvarových a kompozičních kombinací nebo nutí ke strohé konstrukci obrazu hraničící někdy s abstrakcí. Vedle cechovních pečeti pak působí pečeti úřadů či jednotlivců dojem jakési úřední ztrnulosti hraničící s uniformitou. Pestrost obrazu se jeví svobodněji a umožňuje umělecký rozlet, samozřejmě při respektování základních psaných či zvykových pravidel. Toto pojetí dává šanci zdravé srozumitelnosti pro okruh vnějších pozorovatelů, aniž by podceňovalo právní dosah pečeti jako takové.

Samozřejmě, že úroveň výtvarného zpracování pečetidel zcela výmluvně vypovídá o umělecké a řemeslné úrovni regionu v té či oné době. Je nutno si uvědomit, že výtvarný projev člověka nebyl v minulosti, tak jako dnes, rozdělen do okruhů volného a užitého umění, protože charakter umělecké a řemeslné práce splyval do jednotlivé slohové závaznosti a byl navíc ovlivňován myšlenkami náboženskými a politickými. Vliv slohů na umělecké zpracování pečeti pole je jasně zřetelný. Od strohosti, přes bohaté zdobení, po věcnou jednoduchost ústící vlastně až po dnešní pojetí "pečetní náhražky" nudných úředních razítek.

Věříme, že i k nám přijde období, kdy potřeba řemeslné symboliky vycházející ze symboliky cechovní, opět zaujme v podvědomí lidí místo, které si zaslouží; tak, jak to vidíme ve světě. Že vyloví lidskou práci z anonymity, že naváže zpřetrhané nitky minulosti a postaví na výsluní onu skutečnou HRDOST ŘEMESEL. Samozřejmě v moderním pojetí, neboť chceme-li žít ve skutečně moderní době, musíme používat progresivní výrazové prostředky a ne pouze historizující symboly, které mnohdy hraničí s naivitou, ne-li s hloupostí. To platí pro všechny obory lidské činnosti, ať je provozují technici, dělníci, vědci či umělci. Ovšem pozor (řečeno ústy V. V. Štecha): "Poznatky vědní, časové nálady a aktivita stejně jako vědecká teorie musí respektovat minulost."

Použitá literatura:

- Beneš, František: Význam pečeti pro bádání o minulosti, Praha 1945.
 Čárek, Jiří: Poznámky k soupisu typářů, Archivní časopis č. 1, 1973, s. 4-16.
 Hlaváček, I., Kašpar J., Nový R.: Vademecum pomocných věd historických, Praha 1988.
 Holešovský, Karel: Z dějin uměleckého řemesla, zvl. č. věstníku KPVU Panorama, Praha 1981.
 Husa V., Petrář J., Šubrtová A.: Homo faber, Praha 1967.
 Chromý, Mojmír: Cechovní heraldika, Heraldická ročenka 1980, s. 45-61.
 Janotka M., Linhart K.: Řemesla našich předků, Praha 1987.
 Janotka M., Linhart K.: Zapomenutá řemesla. Praha 1984.
 Jásek, Jaroslav: Cechovní symbolika na sfragistickém materiálu, Sborník příspěvků z I. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1980, s. 53-54.
 Laudová, Věra: Cechovní znaky, věstník KPVU Panorama č. 6, 1981, s. 6-12.
 M. J.: Užitečnost a krása starých řemesel, ABC č. 1, 1972, s. 4.
 Nagybakay, Péter: Zunftaufgebotstafeln aus Ungarn, Budapest 1981.
 Pecelt, Antonín: Mizející řemesla, Praha 1958.
 Procházka, Miroslav K.: Umělecká řemesla, Praha 1977.
 Swaryczewski, Andrzej: Plaznerze Krakowscy, Warszawa - Kraków 1987.
 Ševčík, V.: Historie cechovního zřízení, řemesel a obchodu, Praha 1965.
 Špiesz, Anton: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov, Bratislava 1972.
 Štech, V.V.: Cena stáří, Praha 1968.
 Vojtíšková, Marie: Pečetě - umění a historický pramen, Česká Lípa 1984.
 Winter, Zikmund: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století, Praha 1906.
 Winter, Zikmund: Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách, Praha 1909.
 Winter, Zikmund: Český průmysl a obchod v XVI. věku, Praha 1913.
 Die Zunftlade, Das Handwerk vom 15. bis 19. Jahrhundert im Spiegel der Literatur, Berlin 1980.

Der Handwerkstolz

Es ist nötig Handwerk als eine echte Schöpfungsarbeit begreifen. Der Verfall des Handwerkes wurzt eben in der Unterschätzung der schöpferischen Arbeit, sowie in den gesellschaftlichen, politischen und ekonomischen Einflüssen. Die zeitgenössische Technik wischt die Originalität der technischen Lösung aus und dadurch auch die Standesehre der Handwerker - den Handwerkstolz. Durch historische Analyse der verschollenen Technologien, aus denen die alte Handwerksymbolik ausgekommen ist, kann man zeigen, worauf die Zugehörigkeit zur Profession gegründet wurde. Bei uns fehlen moderne Studien über diese Problematik.

Die Entwicklung der Zunftsymbolik, besonders auf den Petschaften, sagt aus nicht nur über das Handwerks - und Kunst-Niveau, sondern ebenso über die Position des Handwerkes in der Gesellschaft. Die moderne Auffassung dieser Symbolik muss man im gleichzeitigen Markt der Erzeuger so geltend machen, wie es in der heutigen Welt laufend ist.

Šlechtické zemské úřady a rodová majetková moc v předbělohorských Čechách a na Moravě (1526 - 1620)

Jiří Jurok

Úvodem k této studii nutno předeslat, že její jádro leží spíše na pomezí genealogie, dějin správy a hospodářských dějin. Především se v ní budeme zabývat vztahem mezi kategoriemi "politické moci" a "bohatství", a to na příkladě české předbělohorské šlechty. Konkrétněji řečeno, půjde o vztah mezi obsazováním 12 nejvyšších zemských úřadů v Čechách, respektive 7 nejvyšších zemských úřadů na Moravě, případně dalších vymezených centrálních úřadů, a šlechtickou majetkovou špičkou v Čechách i na Moravě, ať již po jednotlivcích, nebo v rámci šlechtického rodového majetku. /1/

Při vymezení takto pojatého tématu, tzn. zaměřeného pouze na šlechtu, se naskýtá několik otázek:

- 1/ Existoval vztah mezi zastávaným úřadem a dosaženým individuálním bohatstvím šlechtice?
- 2/ Projevila se ve vztahu: zastávaný úřad - majetkové postavení šlechtice nějaká vývojová linie?
- 3/ Prosadila se při udělování úřadů moc majetku, nebo platily spíše rodové důvody?
- 4/ Lze zjistit rozdíl z hlediska zkoumaného vztahu ve složení stavovských direktorií z let 1608, 1609 a 1618, 1619 a složení zemských vlád Fridricha Falckého v r. 1619 za protihabsburského stavovského povstání?

Odpovědi na položené otázky vytěžíme z konfrontace dvou druhů pramenů: jednak soupisů zemských šlechtických úředníků a jednak ze zachovaných soupisů majetku šlechty v berních rejstřících. Soupis zemských šlechtických úředníků (ovšem pouze pro Čechy) je otištěn u Františka Palackého, Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských, dvorských atd. /2/, berní rejstříky - českého panského stavu z r. 1529, celozemské z let 1557, 1603 a 1615 v Čechách a podle tzv. zbrojních koní z r. 1526 a celozemský z r. 1619 na Moravě - jsou zpřístupněny v jednotlivých edicích. /3/

Než začneme s vlastním poznáváním a zjištěním vztahu mezi nejvyššími úřady v zemi a individuálním majetkem šlechtice a za druhé vztahu mezi nejvyššími úřady a rodovou šlechtickou mocí - musíme se nejprve krátce dotknout složení a hierarchie nejvyšších zemských úřadů.

Je známo, že sbor nejvyšších zemských úředníků vykonával jurisdikci nad šlechtickou obcí v zemi a v době nepřítomnosti krále v zemi přebíral v podstatě funkce místodržicích. Pravidla o jejich jmenování, pravomoci, odpovědnosti a pořadí, jakož i o rozdělení nejvyšších úřadů v zemi mezi panský a rytířský stav byla pevně stanovena. V Čechách bylo nejvyšších zemských úředníků dvanáct, v následujícím pořadí důležitosti: 1) Nejvyšší purkrabí - hlava stavovské obce, vedl purkrabský soud ve věcech dlužních úpisů, 2) nejvyšší hofmistr - vedl komorní soud, 3) nejvyšší maršálek - měl jurisdikci ve věcech šlechtické cti pro Čechy a Moravu, 4) nejvyšší komorník - vedl finance, 5) zemský sudí - vedl zemský soud, 6) nejvyšší kancléř - vedl českou dvorskou kancelář pro celou Českou korunu a byl současně strážce velké královské pečeti, 7) dvorský sudí - vedl dvorský soud a věci manů celého českého státu, 8) zemský písař, 9) podkomoří - spravoval královská města, 10. a 11) dva karlštejnské purkrabí - strážci korunovačních klenotů a 12) purkrabí kraje hradeckého. Těchto dvanáct zemských úředníků a přísedících zemského soudu tvořilo rovněž královskou radu. Panskému stavu patřilo podle ustanovení krále Vladislava Jagellonského z r. 1497 celkem 8 nejvyšších zemských úřadů a rytířskému stavu 4 nejvyšší zemské úřady a sice: zemský písař, podkomoří, jeden z karlštejnských purkrabí a purkrabí kraje hradeckého.

Na Moravě se poměry odlišovaly v tom, že sbor nejvyšších zemských úředníků se po úpravě Vladislava Jagellonského z r. 1493 skládal pouze ze 7 členů. Moravskou zemskou vládu tvořili následující úředníci: 1) Zemský hejtman - zástupce krále na Moravě, 2) nejvyšší maršálek, 3) nejvyšší komorník, 4) zemský sudí (tito čtyři ze stavu panského), 5) hofrychtář, 6) podkomoří a 7) zemský písař (poslední tři ze stavu rytířského). Před r. 1493 měly obě cúdy - olomoucká a brněnská své vlastní úředníky, takže nejvyšších zemských úředníků se na Moravě počítalo skoro dvojnásobek. /4/

O ovládnutí českých a moravských nejvyšších zemských úřadů probíhal dlouholetý boj mezi panstvem a rytířstvem zvláště po skončení husitské revoluce v letech 1437-1485. Panstvo se snažilo rytíře ze zemských úřadů úplně vytlačit, zejména za Ladislava Pohrobka a v počátcích vlády Jiřího z Poděbrad. Tomuto stavovskému zápasu s politickými důsledky (neúspěch snahy panstva vedl posléze k otevřenému odboji Jednoty zelenohorské) jsem se věnoval již jinde. /5/ Teprve v r. 1485 za Vladislava Jagellonského došlo k uzavření první dohody o rozdělení českého zemského soudu (12:8 ve prospěch panstva), obdobně na Moravě r. 1490 (na 25 v poměru 14:6 ve prospěch panstva), v l. 1493 a 1497 následovaly zmíněné dohody o rozdělení nejvyšších zemských úřadů.

Nyní k metodice první ze dvou analýz. Zaměřil jsem se v ní, jak již řečeno, na vztah mezi zastáváním 12 českých, respektive 7 moravských nejvyšších zemských úřadů a individuálním majetkem feudála. Porovnával jsem složení zemských vlád vždy z let, ze kterých máme zachované celozemské berní rejstříky. Tzn., že prameny nám umožnily jen formou jakýchsi průřezů řešit zkoumanou problematiku a to v letech 1529 (rejstřík pouze panského stavu), 1557, 1603 a 1615 v Čechách a 1526 a 1619 na Moravě. Přihlédneme ale i ke složení stavovských direktorií z let 1608, 1609 a 1618, 1619 a zemským vládám Fridricha Falckého a Ferdinanda II. z let 1619 a 1621, které porovnááme s českým berním rejstříkem z r. 1615 a moravským rejstříkem z r. 1619. Při zodpovězení první otázky - zde existoval vztah konkrétně mezi 12, respektive 7 nejvyššími zemskými úředníky a 15 nejbohatšími šlechtici jak v Čechách, tak na Moravě (pouze r. 1603 16-ti, r. 1615 a 1619 17-ti podle zpracovaných majetkových žebříčků A. Míkou a F. Matějkem - viz pozn. 7 a 13) - jsme dospěli k následujícím výsledkům.

Nejprve k Čechám. R. 1529 tedy v počátcích panování prvního Habsburka na českém trůně Ferdinanda I. mezi 12 nejvyššími zemskými úředníky zjišťujeme tři z nejbohatších magnátů Čech a jednoho z Moravy (zde podle rejstříku tzv. zbrojních koní z r. 1526). Jsou to 1) nejvyšší purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitálu na Blatné (třetí nejbohatší příslušník panstva, ale zřejmě i celé české šlechty v r. 1529, protože rytíři tehdy nedrželi velké pozemkové majetky), 2) nejvyšší hofmistr Vojtěch z Pernštejna na Pardubicích (tehdejší nejbohatší český šlechtic), 3) nejvyšší maršálek Jan z Lipé na Moravském Krumlově (2.-3. nejbohatší šlechtic Moravy v r. 1526) a 4) nejvyšší kancléř Adam z Hradce (8. nejbohatší pán v rejstříku panstva z r. 1529 v Čechách a 8.-9. nejbohatší šlechtic v r. 1526 na Moravě). /6/ Zbývající čtyři zemští úředníci z řad rytířů, u nichž v r. 1529 neznáme jejich majetkové pozice, nepatřili zdaleka k bohatým majitelům a tak náš výsledek neovlivní.

R. 1557 se mezi 12 nejvyššími zemskými úředníky objevují tři největší čeští magnáti (tentokrát již z celé české šlechty): 1) nejvyšší purkrabí Jan ml. z Lobkovic na Horšovském Týně a Tachově (9. nejbohatší šlechtic Čech v r. 1557), 2) nejvyšší komorník Adam ze Šternberka na Zelené Hoře (11. nejbohatší šlechtic) a 3) nejvyšší kancléř Jáchym z Hradce (4. nejbohatší šlechtic). /7/

R. 1603 sledujeme jistou změnu, když mezi 12 nejvyššími úředníky nacházíme jen jediného zástupce z řad nejbohatších magnátů Čech a sice na místě významného karlstějnského purkrabího za panský stav Jáchyma Oldřicha z Hradce (toho roku 4. nejbohatšího šlechtice Čech). Tuto určitou změnu lze snad osvětlit poukazem na císařský a katolický převrat v r. 1599, kdy císař Rudolf II. jmenoval novou zemskou vládu z horlivých straníků nově se tvořící tzv. "španělské" katolické strany.

Naopak r. 1615 se situace po stavovských odbojích let 1608 a 1609 opět stabilizovala - mezi nejvyššími úředníky se objevuje 5 nejbohatších magnátů Čech a 2 z Moravy. /8/ V české zemské vládě má tehdy značný vliv zámožná moravská šlechta, spjata s podporou Matyášovy protirudolfinské politiky v letech 1608 - 1611. Celkově situace vypadala následovně: 1) nejvyšší purkrabí Adam ze Šternberka na Bechyni (8. nejbohatší šlechtic toho roku v Čechách), 2) nejvyšší hofmistr Adam z Valštejna na Hrádku nad Sázavou (12. nejbohatší šlechtic r. 1619 na Moravě - po koupi žerotínských Židlochovic v r. 1616), 3) nejvyšší maršálek Pertold Bohopud z Lipé (6. nejbohatší šlechtic r. 1619 na Moravě), 4) nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (4. nejbohatší šlechtic t. r. v Čechách, ale na základě majetku manželky Polyxeny z Lobkovic), 5) dvorní sudí Vilém Slavata z Chlumu (5. nejbohatší šlechtic v Čechách, opět na základě majetku manželky Lucie Otýlie z Hradce), 6) karlstějnský purkrabí za stav panský Jindřich Matyáš hrabě z Thurnu na Veliši (17. nejbohatší šlechtic Čech) a 7) purkrabí kraje hradeckého, od r. 1615 karlstějnský purkrabí za rytířský stav (vůbec první rytíř v našem přehledu) Adam Hrzán z Harasova na Skalce (6. nejbohatší šlechtic Čech t. r.). Kromě vlivu moravské šlechty v této době v Čechách lze vytknout i pozoruhodné svázání nejvyšších zemských a původně méně majetných úředníků Lobkovic a Slavaty sňatkem se starými urozenými a bohatými českými rody Pernštejnů a pánů z Hradce.

Svůj přehled rozšiřujeme ještě o porovnání zemských vlád Fridricha Falckého z r. 1619 a Ferdinanda II. z r. 1621, dále českých stavovských direktorií z let 1609 a 1618 s 15 nejbohatšími magnáty zachycenými v posledním zachovaném a úplném předbělohorském rejstříku z roku 1615.

Za Fridricha Falckého r. 1619 můžeme konstatovat období císařského katolického převratu z r. 1599, tentokrát ovšem z protestantské strany - mezi 12 nejvyššími zemskými úředníky se objevují pouze dva zástupci nejbohatších magnátů a opět jen na méně významných místech: 1) dvorský sudí Petr ze Švamberka na Třeboni a Orlíku (3. nejbohatší šlechtic v r. 1615 v Čechách) a 2) karlstějnský purkrabí za stav panský Jindřich Matyáš z Thurnu (17. nejbohatší šlechtic r. 1615 v Čechách). Jak je vidět z výše uvedeného, vlastníci velkých majetků se při politických převratech drželi stranou (ať na katolické, nebo protestantské straně), převahu v zemské vládě Fridricha Falckého mají zástupci středně bohaté šlechty.

Převaha zástupců středně bohaté šlechty ještě patrněji vystupuje do popředí při rozboru stavovského direktoria vedoucího české stavovské povstání r. 1618. Z 23 panských a rytířských direktorů s náhradníky pouze tři se počítají mezi nejbohatší české magnáty: 1) Albrecht Jan Smiřický (nejbohatší šlechtic r. 1615 v Čechách), 2) Petr ze Švamberka (srov. výše) a 3) Vilém Vchynský ze Vchynic (dědic majetku Radslava st. ze Vchynic - 7. nejbohatšího šlechtice Čech r. 1615). /9/ Obdobně v direktoriu z r. 1609 se z 20 direktorů jen dva počítali k nejbohatším: 1) Petr Vok z Rožmberka (3. nejbohatší šlechtic Čech v r. 1603) a 2) zmíněný Radslav st. ze Vchynic (14. nejbohatší šlechtic Čech v r. 1603). /10/

V čele stavovského povstání v r. 1618 stály majetkové vrstvy středních statkářů (tzv. majetkové diferenciální kategorie B, vlastníků od 100 do 500 osedlých - tj. poddaných), kteří v direktoriu zaujímali největší počet z 23 míst. Pocházeli především ze severních Čech z krajů litoměřického a boleslavského - odtud 10 direktorů z celkového počtu 23. Právě tato majetková kategorie středních statkářů stála v čele českého vývoje k ekonomicky hospodařícímu režijnímu velkostatku, vydatně využívajícímu jak kapitalistických výrobních vztahů ve výrobě v železářství, sklářství, hornictví, plátenictví, tak výhodných podmínek v obchodě, lichvě a na celozemském trhu. Touto otázkou jsem se již zabýval dříve a podrobněji se jí věnuji ve studii pro Časopis Národního muzea, která má vyjít v roce 1990. /11/

V zemské vládě Ferdinanda II. z let 1619-1621 (postupně doplněné), byla situace odlišná. Nacházíme v ní celkem 4 nejbohatší magnáty Čech z r. 1615 a jednoho z Moravy r. 1619, kteří ovládali z šesti nejdůležitějších úřadů pět: 1) nejvyšší purkrabí Adam ze Šternberka na Bechyň (8. nejbohatší šlechtic Čech v r. 1615), 2) nejvyšší hofmistr Adam z Valštejna na Hrádku nad Sázavou (12. nejbohatší šlechtic Moravy r. 1619), 3) nejvyšší maršálek Burian Lev Berka z Dubé (9. nejbohatší šlechtic Čech), 4) nejvyšší sudí Vilém hrabě Slavata (5. nejbohatší šlechtic Čech r. 1615 a 7. nejbohatší šlechtic Moravy r. 1619) a 5) nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (4. nejbohatší v Čechách r. 1615 s manželkou). Z přehledu je patrný značný rozdíl "převratové" zemské vlády Fridricha Falckého a zemské vlády Ferdinanda II., neboť Ferdinand II. se opíral především o nejurozenější a nejbohatší příslušníky české šlechty.

Celkově lze shrnout, že bezprostřední souvislost mezi 12 nejvyššími zemskými úřady a 15 resp. 17 nejbohatšími šlechtici v Čechách jsme samozřejmě nezjistili, nicméně význam majetkového postavení šlechty především pro prvních 6 úřadů země je nepochybný. Podíl nejbohatších magnátů ve sboru zemských úředníků v našich sondách kolísá od jednoho až po sedm, tedy přes polovinu celé zemské vlády. Určitá závislost se projevila při porovnání "klidných" a "převratových" období, zatímco v "klidných" obdobích kolísalo zastoupení nejbohatších magnátů v zemských vládách od 3 (1557), přes 4 (1529) do 7 (1615), v "převratových" obdobích kleslo na jedno (1603) po císařské obnově zemské vlády z katolických šlechticů r. 1599 až na dva - ve sboru zemských úředníků Fridricha Falckého r. 1619. Za tradiční zemskou vládu můžeme označit i sbor zemských úředníků Ferdinanda II. z let 1619-1621, neboť se v podstatě jednalo o navazování na předchozí poměry (zde pět nejbohatších magnátů).

Na předbělohorské Moravě byla situace odlišná. V r. 1526 po nastoupení Ferdinanda I. můžeme moravskou vládu porovnat se současným přehledem přispívatelů protiturecké berně - podle tzv. zbrojních koní. Ze sedmi míst nejvyšších zemských úředníků bylo obsazeno 5 úřadů. V nich nacházíme tři z nejbohatších současných magnátů Moravy: 1) zemského hejtmana Jana z Pernštejna (nejbohatšího šlechtice Moravy), 2) zemského sudího Dobeše z Boskovic na Rosicích (14. nejbohatšího šlechtice Moravy) a 3) podkomorího Jana z Kunovic na Uherském Brodě (12. nejbohatší šlechtic Moravy r. 1526). /12/

S jediným celozemským moravským berním rejstříkem z r. 1619 porovnáme moravské zemské vlády v období kolem Bílé hory - z let 1608, 1615, 1619 a 1620, přičemž první porovnání z r. 1608 může být nepřesné, již pro velkou časovou vzdálenost.

R. 1608 v zemské vládě stavovského odboje proti Rudolfovi II. nalézáme dva nejbohatší magnáty Moravy a sice zemského hejtmana Karla st. z Žerotína na Náměšti nad Oslavou (3. nejbohatší šlechtic na Moravě r. 1619, včetně majetku jeho manželky) a nejvyššího maršálka Pertolda Bohobuda z Lipé na Moravském Krumlově (6. nejbohatší šlechtic Moravy r. 1619). Mimoto v čele odboje stál spolu s Žerotínem i Karel z Lichtenštejna (nejbohatší šlechtic Moravy r. 1619). /13/

V r. 1615 po Žerotínově odstoupení se v moravské zemské vládě objevují opět dva magnáti z nejbohatší špičky Moravy a Čech. Jednak je to již zmíněný nejvyšší maršálek Pertold Bohobud z Lipé a nový zemský sudí Lev Burian Berka z Dubé (9. nejbohatší šlechtic Čech r. 1615). Pozoruhodný je fakt dosazení katolického exponenta Ladislava Popela z Lobkovic (který zdaleka nepatřil k nejmajetnější špičce předbělohorské Moravy) na funkci zemského hejtmana.

Ve stavovské zemské vládě Fridricha Falckého z r. 1619 sledujeme opět jen dva z nejbohatších šlechticů Moravy. Zemským hejtmanem se stal vůdce moravského stavovského odboje Ladislav Velen z Žerotína (2. nejbohatší šlechtic Moravy z toho roku) a na místě nejvyššího maršálka se udržel zmiňovaný Pertold Bohobud z Lipé.

Konečně stejný počet - dva nejbohatší magnáty zaznamenáváme i v zemské vládě Ferdinanda II. z r. 1621. Na místě zemského hejtmana je to olomoucký biskup a kardinál František z Ditrichštejna (nominálně správce země, teprve od r. 1624 zemský hejtman - 5. nejbohatší šlechtic Moravy r. 1619) a na místě nejvyššího maršálka zmíněný Lev Burian z Dubé (9. nejbohatší šlechtic Čech r. 1615).

Přihlédneme-li k rozboru moravských stavovských direktorií z let 1608 a 1609, konstatujeme pro direktorium z r. 1608 (v rámci 8 plnomocníků a 6 členů "zahraničního výboru" /14/) s určitou nepřesností (vzdálenost údajů let 1608 a 1619) pouze dva z nejbohatších: Karla z Lichtenštejna a Karla st. z Žerotína (viz výše). V direktoriu z r. 1619 o 24 členech a 6 náhradnících /15/ zjišťujeme čtyři z nejbohatších pozemkových vlastníků Moravy: zmiňovaného Pertolda Bohobuda z Lipé, Jana Bernarda z Kunovic na Uherském Brodě (8. nejbohatšího), Václava Mola z Modřelic na Hranicích (15. nejbohatšího) a prvního rytíře Jana Skrbenského z Hříště na Fulneku a Dřevohosticích (17. nejbohatšího šlechtice Moravy r. 1619).

Pro situaci na Moravě je charakteristické, že v rámci sboru nejvyšších zemských úředníků lze konstatovat po majetkové stránce velmi konstantní poměry, ať za řádných vlád nebo vlád nastolených stavovskými odboji. Spojitost významného úřadu a bohatství se objevuje zejména v úřadě zemského hejtmána a rovněž i nejvyššího maršálka. Pro Čechy stejně jako pro Moravu platí, že určitá část zemské vlády byla vždy obsazena těmi nejmajetnějšími v příslušné, případně sousední zemi. Otázkou je, zda se tu bezprostředně uplatňoval vliv majetku, či šlo o jakési "ručení" nejbohatších za zemskou vládu.

Rovněž ve složení českých a moravských stavovských direktorií zjišťujeme určitý rozdíl. Přestože je Morava více než dvakrát menší než Čechy a její šlechta je dokonce více než čtyřikrát menší (1132 příslušníků šlechty v Čechách r. 1615 - 259 šlechticů na Moravě r. 1619), jsou pozice nejbohatších magnátů na Moravě jak ekonomicky, tak politicky silnější. V letech 1608 a 1609 přes určitý časový odstup od nejbližšího berního rejstříku, lze pro obě země konstatovat shodný počet zástupců nejbohatších magnátů v direktoriích - po dvou. V roce 1618 jsou to v Čechách pouze 3 z 23 direktorů (s náhradníky), i s vedením stavovské armády 4 z celkem 29 osob (včetně Jindřicha Matyáše z Thurnu, srv. výše), zatímco na daleko menší (geograficky i stavovsky) Moravě r. 1619 jsou to 4 z 30 direktorů (s náhradníky), s vedením stavovské moravské armády potom 5 (ještě zmíněný Ladislav Velen z Žerotína) nejbohatších magnátů ze 33 vedoucích osob. Tomu odpovídá v Čechách převažující zastoupení středních statkářů (majetkové diferenciační kategorie B feudálů vlastnicích od 100 do 500 osedlých) v direktoriu a vedení armády, zatímco na Moravě jsou v direktoriu i vedení armády nejsilnější zastoupení právě největší feudální velkostatkáři (majetkové diferenciační kategorie C s majetky od 500 do 900 osedlých a majetkové diferenciační kategorie D s majetky nad 900 osedlých - tj. největší magnáti). /16/

Vysvětlení tohoto odchýlného podílu jednotlivých majetkových vrstev šlechty na politické moci ve stavovských direktoriích skýtá samotný rozdílný ekonomický a společenský vývoj české a moravské šlechty, na který upozornil již A. Míka. Ten si všiml značné početní a majetkové slabosti drobné šlechty a naopak většího počtu největších velkostatkářů na Moravě. Například proti 924 příslušníkům české drobné šlechty (maj. diferen. kategorie A s majetky do 100 osedlých - v r. 1615) stálo jen 146 moravských drobných šlechticů téže kategorie v r. 1619. Oproti 170 příslušníkům české střední šlechty (maj. dif. kategorie B) stálo pouze 69 moravských šlechticů stejné kategorie a konečně naopak proti 38 největším českým šlechtickým velkostatkářům (maj. dif. kategorie C a D) stálo 44 (!) moravských magnátů. /17/ Na Moravě došlo k větší koncentraci šlechtického majetku, větší nadvládě nejbohatších feudálů. Ekonomicky silná skupina střední šlechty - v Čechách hybná síla povstání v r. 1618, se na Moravě v odlišných hospodářských podmínkách vůbec neprosadila. To se nakonec projevilo i v politické váhavosti a otálení moravské feudality v otázce přístupu k povstání a v slabosti vedoucí šlechtické skupiny povstání na Moravě.

Nyní k druhé analýze, kterou bylo z hlediska vstupních údajů možno uskutečnit pouze pro Čechy. Jejím předmětem je vztah mezi 12 nejvyššími zemskými úřady a mezi dalšími důležitými úřady (prezident nad apelacemi, prezident komory - obsazovaných pány, královský prokurátor, pražský purkrabí, místokomorník, místosudí a místopisár - obsazených rytíři) a majetkovou mocí jednotlivých šlechtických rodů. /18/ Pro tyto účely jsem podnikl o něco obsažnější statistické zkoumání šlechtických úřadů ve dvou výše naznačených kategoriích v období 1526-1620. V následujícím jsou výsledky podány nejprve podle období jednotlivých panovníků, přičemž je považován počet udělených úřadů a nikoliv počet osob v úřadech, neboť jedna osoba držela i několik úřadů.

Za Ferdinanda I. se jednotlivé šlechtické rody podílely svými zástupci na počtu vykonávaných úřadů - v zemské vládě (první číslo) a v dalších zemských úřadech (druhé číslo) následujícím: 1) páni z Lobkovic - 5 nejvyšších zemských úřadů a 2 další úřady, (2-3), páni ze Švamberka a páni ze Šternberka - po 4 nejvyšších zemských úřadech, za Maxmiliána II. stáli v čele opět: 1) páni z Lobkovic - 3 nejvyšší zemské úřady, 2) rytíři Miřkovští ze Stropčic - 2 nejvyšší úřady, následovalo několik rodů s jedním úřadem, za Rudolfa II. v popředí stále zůstávají: 1) páni z Lobkovic - 5 nejvyšších úřadů a 4 další úřady, (2-3), páni ze Šternberka a páni z Kolovrat - po 4 nejvyšších a 2 dalších úřadech, za Matyáše II. se rozložení sil změnilo: 1) páni z Talmberka - 2 nejvyšší a 1 další úřad, 2) páni z Thurnu - 2 nejvyšší úřady a 3) páni Slavatové z Chlumu - 1 nejvyšší a 1 další úřad a konečně za Fridricha Falckého drží nejvýznamnější rody po jednom úřadě.

Celkově se za období 1526-1620 jednotlivé šlechtické rody podílely na nejvyšších zemských úřadech a dalších zmíněných úřadech (srv. výše) takto: 1) páni z Lobkovic - 14 nejvyšších zemských úřadů a 6 dalších úřadů, 2) páni ze Šternberka - 8 nejvyšších a 2 další úřady, 3) páni ze Švamberka - 8 nejvyšších a 1 další úřad, 4) páni z Valdštejna - 6 nejvyšších a 2 další úřady, 5) páni z Hradce - 6 nejvyšších úřadů a 6) páni z Dubé - 6 nejvyšších úřadů (řazeno podle důležitosti úřadů). Na dalších místech následovali 7) páni z Kolovrat - 5, 4, 8) páni z Martinic - 5, -, 9) páni z Lipé - 5, -, a 10) první rytířský rod Vřesovští z Vřesovic - 4, 4. /19/

Pokud porovnáme mocenské a politické pozice prvních šesti rodů s největším počtem úřadů s majetkovými pozicemi příslušníků těchto rodů v berních rejstřících 1529, 1557, 1603 a 1615, zjišťujeme nepochybnou souvislost. Tak k r. 1529 se zástupci zmíněných prvních šesti rodů mezi 15 nejbohatšími panskými magnáty objevují čtyřikrát, r. 1557 mezi nejbohatšími magnáty Čech šestkrát, r. 1603 čtyřikrát a r. 1615 pětikrát. Zde se nám tedy odhaluje politický mechanismus předbělohorských Čech; rozhodující pro šlechtického politika nebylo jeho přímé individuální bohatství, ale že patřil k urozenému panskému a bohatému rodu. Na tento fakt a nepříznivé populační, později i politické důvody zřejmě doplatili páni z Rožmberka a páni z Pernštejna po

určitou dobu dva nejbohatší české rody, jejichž podíl na habsburských úřadech je takřka zanedbatelný - oba rody vykazovaly pouze dva nejvyšší zemské úřady. Obdobně na počátku XVII. stol. nepronikly na přední místa zemské správy původně rytířské, a proto málo urozené, ale nejbohatší rody Čech Trčkové z Lípy (zastoupení mezi nejbohatšími již r. 1557) a Smiřičtí ze Smiřic, stejně tak jako noví velcí pozemkoví vlastníci - rytíř Adam Hrzán z Harasova, páni Redernové, Zejdlicové ze Šenfeldu, Hodějovští z Hodějova a rytíři Malovcové z Malovic.

Faktu, že šest nejurozenějších a nejbohatších šlechtických rodů ovládlo politické zřízení Čech již od 80. let XV. stol. za Vladislava Jagellonce, si všiml Josef Petráň. /20/ Naše výsledky o obsazení nejvyšších úřadů v letech 1526-1620 můžeme porovnat s obdobnými pro léta 1621-1700 od Ondřeje Felcmana. Po Bílé hoře se v popředí politického života objevují: 1) páni z Martinic - 12 nejvyšších zemských úřadů a 2 další úřady, 2) páni z Kolovrat - 9, 3, 3) páni Slavatové z Chlumu - 9, 1, 4) páni z Valdštejna, 5) páni ze Šternberka a 6) páni Černínové. První rytířský rod Gerštorfů se v l. 1621-1700 objevuje již na 7. místě. Na 8. místě jsou ještě páni z Vrbna, na 9. místě páni z Nostic a na 10. páni z Talmberka. Bývalí nejmocnější Lobkovicové se po Bílé hoře ocitli až na 11. místě a bývalí šestí páni z Dubé klesli až na místo patnácté. Z předbělohorské vedoucí skupiny se udrželi pouze páni ze Šternberka a z Valdštejna, dva rody vymřely - páni z Hradce (1604) a ze Švamberka (po 1634). Do popředí se naopak dostaly předbělohorské rody pánů z Martinic, z Kolovrat a Slavatů z Chlumu. /21/

Jestliže provedeme obdobné porovnání podle počtu osob v nejvyšších zemských úřadech v obou zmíněných obdobích, dospějeme k následujícím výsledkům. V předbělohorském období (1526-1620) se početně, nikoli mocensky nejvíce prosadili úředníci a stavovští politici ze šlechtických rodů: 1) páni z Lobkovic - 11 osob, 2) ze Švamberka - 8, 3) z Kolovrat - 6, 4-5) ze Šternberka a z Lipé - po 5, 6-7) z Hradce a z Dubé - po 4 a 8-12) z Valdštejna, z Martinic, rytíři z Vřesovic, rytíři z Mitrovic a konečně páni Vchynští z Vchynic - po 3. Je zřetelné, že se tu objevuje značná shoda s mocenským uplatněním prvních rodů. V pobělohorském období (1621-1700) se opět početně nejvíce uplatnili: 1) páni ze Šternberka - 5 osob, 2-5) z Martinic, z Kolovrat, Slavatové z Chlumu a první rytířský rod z Bechyně po 4 osobách. Mezi rody na 6.-9. místě se nalézají v předbělohorské době nejmocnější Lobkovicové vedle pánů z Trautsmanndorfu, z Dubé, rytířů Chanovských - všichni po třech osobách. Od 10. místa se objevují se 2 osobami páni z Valdštejna aj. V čele zemských vlád i po Bílé hoře zůstávaly staré české panské rody. Mocenská špička se ještě více uzavřela - méně osob ovládalo více úřadů. /22/

Důležité je ještě k oběma analýzám poznamenat, že na předních místech politiky předbělohorských Čech se výslovně udržovaly pouze staré české panské rody. Tzv. nová šlechta - v genealogickém smyslu, tj. nově nobilitovaná (povýšená) či inkolovaná (zakoupená v zemi s právem obyvatelským) v podstatě do nejvyšších zemských úřadů vůbec nezasáhla. Za celé předbělohorské období mezi dvanáct nejvyšších zemských úředníků pronikli jen na nejnižší úřad purkrabího hradeckého kraje dva nově povýšení čeští páni ze starých českých rytířských rodů Vilém Trčka z Lípy a Karel Záruba z Hustířan a na úřad dvorského sudího a karlístejnského purkrabí šlechtic Jindřich Matyáš Thurn z rodu s novým inkolátem. /23/ Celkově se nově povýšení páni uplatňovali především ve dvorských císařských a královských úřadech (císařská a královská rada, dvorský soud), nobilitovaní rytíři zejména v nižších zemských úřadech (zemského soudu), dále nových dvorských úřadech (česká komora, apelační soud), ale i ve správě panství, inkolovaná šlechta se uplatňovala především v dvorských císařských úřadech (císařská a dvorská rada, válečná rada, tajná rada, dvorská komora) a někdy se dostala až na nejčelnější úřady celé monarchie (nikoliv ale do nejvyšších zemských úřadů - srv. výše). /24/

Zbývá ještě odpovědět na čtyři v úvodě položené otázky. 1) - zjistili jsme, že přímý vztah mezi důležitostí šlechtického úřadu a majetkem šlechtického úředníka v podstatě neexistoval, ačkoliv význam majetku se dosti často projevil zejména u prvních tří až šesti nejvyšších českých zemských úřadů (ze 12) a u prvních dvou moravských zemských úřadů (ze 7). V těchto prvních úřadech opravdu velmi často nacházíme někoho z 15, resp. 17 nejbohatších pozemkových vlastníků, ať již v Čechách nebo na Moravě. Přitom je zajímavé, že úplně nejbohatší feudály v Čechách zjišťujeme v zemské vládě jen málokdy - Vojtěcha z Pernštejna ve funkci nejvyššího hofmistra (zastával ji v letech 1527-1534) a Vilém z Rožmberka ve funkcích nejvyššího komorníka (v l. 1560-1570) a nejvyššího purkrabího (1570-1592). Potom v období do Bílé hory se největší pozemkový vlastník již nikdy v Čechách nedostal mezi nejvyšší zemské úředníky, ať již to byl Jan Rudolf Trčka z Lípy r. 1603 nebo Albrecht Jan Smiřický r. 1615. Na Moravě (kde nemáme úplný přehled úřadů) stál v r. 1526 v čele zemské vlády největší pozemkový vlastník Jan z Pernštejna a na počátku 17. stol. vykonával funkci zemského hejtmana Karel z Lichtenštejna, v r. 1619 největší pozemkový vlastník na Moravě, jenž se v r. 1621 stal zcela symptomaticky zemským správcem Čech.

2) - na určitý vývoj a proměny zkoumaného vztahu (mezi důležitostí úřadu a individuálním bohatstvím) jsme již poukázali. V "klidných" obdobích bylo zastoupení nejbohatších magnátů mezi nejvyššími zemskými úředníky v Čechách vždy vyšší (3 - 7x - léta 1529, 1557, 1615 a 1621), naopak nejmenší zastoupení jsme konstatovali r. 1603 po převratu císařské katolické strany r. 1599 (1 zástupce) a v zemské vládě Fridricha Falckého r. 1619 (dva zástupci). Naopak na Moravě během sledovaného období v r. 1526 a v l. 1608-1621 byla situace v tomto směru naprosto stabilní.

3) - rozhodující roli při obsazování nejvyšších zemských úřadů v Čechách (a patrně i na Moravě - kde jsme ale z nedostatku údajů úplnou analýzu nemohli provést) sehrával faktor pří-

slušnosti k urozenému a bohatému panskému rodu, samozřejmě převážně katolicky orientovanému (poslední požadavek neplatil na Moravě). Pro předbělohorské období jsme zjistili pro léta 1526-1620 mocenskou nadvládu panských rodů Lobkoviců, Šternberků a Švamberků (tyto první tři rody pocházely všechny ze západních a jižních, převážně katolických Čech a sami se počítaly převážně ke katolické šlechtě), dále pánů z Valdštejna, z Hradce a z Dubé. Zmíněné panské rody držely nejvíce nejvyšších zemských a dalších úřadů a současně měly nejvíce svých zástupců mezi nejbohatší 15-člennou špičkou feudálů v berních rejstřících let 1529, 1557, 1603 a 1615. Stranou naopak zůstaly absolutně nejbohatší a urozené, ale máločlenné a ne vždy katolické rody Rožmberků, Pernštejnů a Smiřických, stejně tak i nově povýšených Trčků z Lípy. Navíc na poč. 17. stol. nepronikli na odpovídající úřady ani noví majetkoví zbohatlíci Vchynští z Vchynic, Harasovští z Harasova, Redernové, Zejdlicové ze Šenfeldu, Hodějovští z Hodějova a Malovcové z Malovic, což zřejmě pomáhalo zotřovat napětí v zemi. Opět v protikladu na Moravě sledujeme v předbělohorském období v čele země největší magnáty - jak z katolického rodu Lichtenštejnů, tak protestantských (!) Žerotínů a Pernštejnů. Ne náhodou se největší pozemkoví vlastníci na Moravě z řad katolické šlechty - Lichtenštejn a Ditrichštejn stali pobělohorskými pacifikátory v Čechách a na Moravě.

4) - stejně tak jako pro českou zemskou vládu Fridricha Falckého platí i pro česká stavovská direktoria z let 1609 a 1618, že kromě dvou, respektive tří největších feudálů (z 20, respektive 23 direktorů), se největší pozemkoví majitelé do předních řad stavovské politiky nehrnuli. Zde všude převládali střední pozemkoví majitelé především ze severních Čech z Boleslavska a Litoměřicka (celkem 10 direktorů z 23), tedy z oblasti spolu se středními a severovýchodními Čechami ekonomicky nejrozvinutější v předbělohorských Čechách. Zcela jinak vypadala situace na geograficky i stavovsky mnohem menší Moravě, kde naopak v zastoupení největších feudálů v zemské vládě r. 1619 nejišťujeme proti předchozímu období žádný rozdíl. Stejně tak v moravském stavovském direktoriu z r. 1608 (o 14 členech) sledujeme dva nejbohatší magnáty a v direktoriu z r. 1619 (o 30 členech) v podstatě obdobný počet nejbohatších jako ve větších Čechách (4). V čele moravské zemské vlády z r. 1619 je druhý nejbohatší feudál Moravy - Ladislav Velen z Žerotína a ve vlastním direktoriu na rozdíl od Čech převažují velcí pozemkoví vlastníci (majetkové diferenciální kategorie C a D nad 500 osedlých) a za nimi teprve početně následující zástupci z řad drobných a středních feudálů. Rozdílný sociální, majetkový a politický vývoj stavovské obce v Čechách a na Moravě našel své vyjádření v odlišném sociálním a majetkovém složení českých a moravských stavovských direktorií let 1618 - 1619 a zřejmě sehrál svou roli i při politickém procesu jejich prosazení a vzniku (zvláště na Moravě s opožděním z r. 1619).

Poznámky:

- 1/ Rozdílných sociálních a majetkových trendů probíhajících uvnitř české předbělohorské šlechty jsem se poprvé dotkl ve studii Příspěvky k problematice sociální a majetkové struktury předbělohorské feudální třídy a k otázce příčin českého stavovského povstání, *Studia comeniana et historica* 14, 1984, č. 28, s. 43 an. Celkové statistické zhodnocení odlišného sociálního a majetkového vývoje především severozápadočeské, severovýchodočeské, středočeské a jihozápadočeské předbělohorské šlechty podávám ve studii Regionální vývoj sociální a majetkové struktury feudální třídy v předbělohorských Čechách 1557-1620, *Sborník historický* 37, 1990, v tisku.
- 2/ F. Palacký, Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějška, Praha 1882, vydal Jaroslav Charvát, Dílo F. Palackého, sv. I, Praha 1941. Pro období 1526-1547 jsem pro Čechy a Moravu použil soupisu nejvyšších úředníků otištěného u J. Janáčka, *České dějiny, Doba předbělohorská 1526-1547*, kniha I, díl II, Praha, 1984, s. 337 an. a pro Moravu v období 1608-1621 ještě F. Kameníčka, *Zemské sněmy a sjezdy moravské, I. - III.*, Brno 1900, 1902, 1905.
- 3/ Edice jednotlivých berních rejstříků: J. Petráň, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* XIV, Praha 1976, (vyšlo r. 1977), s. 75 an. (rejstřík panského stavu z r. 1529); O. Placht, *Odhad majetku stavů království českého z r. 1557*, *Věstník Královské české společnosti nauk* (dále VKČSN), Praha 1947 (vyšlo 1950); F. Marat, *Soupis poplatnictva 14. krajův království českého z r. 1603*, VKČSN, 1898; A. Sedláček, *Rozvržení sbírek a berní z roku 1615*, *Pojednání Král. čes. společ. nauk*, Praha 1869; pro Moravu F. Kameníček, *Jednání sněmovní a veřejná v markrabství moravském*, *Archiv český* XI, 1892, s. 358 an. (rejstřík 1526) a F. Hrubý, *Moravská šlechta r. 1619*, její jmění a náboženské vyznání, *Časopis Matice moravské* 46, 1922 (berní rejstřík z r. 1619).
- 4/ V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970, 2. vydání, s. 163 an., o významu jednotlivých úřadů srv. tamtéž s. 157 an.
- 5/ J. Jurok, *Neznámý rukopis doby poděbradské*, *Studie k problematice politického zápasu panstva, rytířstva o zemský soud v Čechách během XV. stol.*, *Právněhistorické studie* 27, 1986; týž, *Edice nových pramenů z neznámého právního rukopisu doby poděbradské*, *Právněhistorické studie* 28, 1987; týž, *Zápas o zemský soud - jedna z příčin vzniku Zelenohorské jednoty v r. 1465*, *Husitský Tábor* 6 - 7, 1983 - 1984.

- 6/ J. Petráň, Skladba pohusitské aristokracie, c. d., s. 75 an.; F. Kameníček, Jednání sněmovní a veřejná markrabství moravského, c. d., s. 358 an.
- 7/ Špičky nejbohatších 15-17 českých magnátů z celozemských berních rejstříků 1557, 1603 a 1615 přehledně uvádí A. Míka, Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období, Sborník historický 15, 1967, s. 57, 63 a 68. Příslušné berní rejstříky z těchto let jsou editovány u O. Plachta, F. Marata a A. Sedláčka, citovaných v pozn. 3. Rejstříky z let 1603 a 1615 jsou editory chybně datovány vždy o jeden rok (správně z r. 1604 a 1616), v textu se přidržujeme datace uváděné v odborné literatuře. Posun jednoho roku v rejstříku 1603 zůstává bez dopadu na naše hodnocení, v rejstříku z r. 1615 jde o držbu jiné funkce, přičemž ale počet nejbohatších magnátů v zemské vládě zůstává opět beze změny.
- 8/ Údaje pro Čechy podle A. Sedláčka, cit. práce, údaje pro Moravu podle F. Hrubého, cit. studie, s. 143 an.
- 9/ Výčet českého direktoria z r. 1618 (s třemi náhradníky) u J. Petráně, Staroměstská exekuce, Praha 1972, v příloze.
- 10/ Direktorium z r. 1609 uvedeno u Pavla Skály ze Zhoře, Historie česká od r. 1602 do roku 1623, I díl (1602-1616), Praha 1865, vydal K. Tieftrunk, s. 228 an.
- 11/ J. Jurok, Příspěvky k problematice sociální a majetkové struktury (1984); podrobněji týž, Česká a anglická paralela: léta 1618-1620 a 1640-1643, Časopis Národního muzea 38, 1990, v tisku.
- 12/ F. Kameníček, Jednání sněmovní a veřejná v markrabství moravském, c. d. s. 358 an. vydává v rejstříku z r. 1526 rozpis jednotlivých děl a tzv. zbrojních koní mezi moravskou šlechtou. Z našeho pozorování vyplývá, že jedno dělo mělo hodnotu asi 13-15 zbrojních koní a na tomto základě jsme vypracovali přehled 15 nejbohatších šlechticů Moravy toho roku.
- 13/ Špičku 17 nejbohatších moravských magnátů z r. 1619 uvádí F. Matějek, Bílá hora a moravská feudální společnost, ČSČH 22, 1974, s. 84 podle F. Hrubého, cit. studie, s. 143 an.
- 14/ F. Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské, c. d. II, s. 452 an.
- 15/ L. Urbánková, Povstání na Moravě v roce 1619, Z korespondence moravských direktorů, Praha 1979, s. 19 an.
- 16/ Rozbor českého direktoria z r. 1618 srv. J. Jurok, Příspěvky k problematice sociální a majetkové struktury, s. 55; týž, Česká a anglická paralela: léta 1618-1620 a 1640-1643, v tisku. V otázce ekonomicko-politického rozboru vedení stavovského odboje z r. 1547, českých direktorií z let 1609 a 1618, moravských direktorií z let 1608 a 1619 odkazují na svou připravovanou studii Stavovské odboje a direktoria v době předbělohorské v Čechách a na Moravě.
- 17/ A. Míka, c. d., s. 69 an.
- 18/ Další důležité úřady uvádíme v rozsahu podle O. Felcmana, Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století, AUC, Phil. et hist., 1, Stud. hist. XIV, Praha 1976, s. 213, pozn: 38, aby údaje pro období 1526-1620 a 1621-1700 byly srovnatelné. Historický rozdíl přesto nastal ve zrušení dvou úřadů karlsštejnských purkrabí v Obnoveném zřízení zemském v r. 1627.
- 19/ Zpracováno opět podle F. Palackého, c. d., s. 265 an., 377 an., 381 an. a dodatků uvedených u J. Janáčka, c. d., s. 237 an.
- 20/ J. Petráň, Skladba pohusitské aristokracie v Čechách, c. d. s. 21, 71 an.
- 21/ O. Felcman, c. d., s. 217, tab. 13 a s. 219., tab. 14. Počet jednotlivými rody držených úřadů z let 1621-1700 jsme z tabulek museli sestavit sami, neboť Felcman tento ukazatel neuvádí, zajímá ho jen počet zástupců z jednotlivých šlechtických rodů v úřadech.
- 22/ Počet osob v úřadech z let 1621-1700 jsme převzali od O. Felcmana, c. d., s. 217 a 219, tab. 13 a 14. Při stejném počtu osob z jednotlivých rodů v úřadech jsme pořadí rodů stanovili podle významu zastávaných úřadů.
- 23/ J. A. Kovařík, Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období, AUC, Phil. et hist., 1, Stud. hist. XIV, Praha 1976, s. 141, zvláště pozn. 11 a s. 145.
- 24/ Tamtéž, s. 141 an.

Die adeligen Landesbehörden und die Eigentümermacht der Geschlechter in Böhmen und Mähren in den Zeiten vor der Schlacht am Bílá Hora.

Diese Studie forscht die Verhältnisse zwischen den Kategorien "der politischen Macht" (d. h. dem Besitze der adeligen Behörden) und "des Reichtumes" (d. h., des Vermögens der einzelnen Adeligen oder Edelfamilien in Böhmen und Mähren in Jahren 1526-1620. Die Ergebnisse sind durch den Vergleich zweier Quellen gewonnen - der Verzeichnisse der adeligen Landesbeamten mit den Verzeichnissen des adeligen Vermögens in den Steuer-Registern aus den Jahren 1529, 1557, 1603 und 1615. Ein direkter Bezug zwischen der Wichtigkeit der adeligen Amtswürde und dem Vermögen des adeligen Beamten existierte natürlich nicht, doch setzte sich ganz deutlich das Gewicht des Vermögens durch. Dasselbe fand sehr oft bei den ersten drei bis sechs böhmischen und bei den ersten zwei mährischen höchsten Landesstellen statt.

Die massgebende Rolle bei der Besetzung der höchsten Landesbehörden in Böhmen (wahrscheinlich auch in Mähren) spielte die Zugehörigkeit zur reichen adeligen überwiegend katholisch orientierten Herrnfamilie (das letzte Erforderniss galt in Mähren nicht).

Potomci pánov z Křivé v Skalici ?

Dušan Krivský

Za touto vetou by možno malo byť viacej otáznikov. Napriek tomu si myslím, že moje doterajšie výskumy rodokmeňu dovoľujú túto otázku vysloviť. Je treba vykonať mnoho práce než dostanem uspokojivú odpoveď. Dovoľím si však už v tomto štádiu s touto problematikou vystúpiť i keď si uvedomujem jej nedoriešenosť. Pri riešení tejto problematiky je potrebné zaoberať so tromi okruhmi otázok. Najprv to bude rodokmeň rodiny Krivských v Skalici na Slovensku. Potom otázka exulantov z Čiech do Skalice po potlačení stavovského povstania. Napokon to bude problematika pánov z Křivé v časlavskom kraji.

1. Rodokmeň Krivských

Táto otázka ma zaujímala už v školskom veku. Pod vplyvom literatúry a filmov som vyhlásil, že mám šľachtický pôvod. Boli to len reči, ale na strednej škole profesor dejepisu ma v tomto utvrdil. Ukázal mi totiž v ŠOKA Skalica školskú knihu ev. cirkvi v Skalici z prelomu 18. a 19. storočia. Len pri mene Thurzovcov (tí boli šľachtici iste) a pri našom mene totiž bolo zapísané pani matka inak bolo len matka. Do skutočnej práce som sa ale pustil až po 15 rokoch. To už žil len môj otec Rudolf Krivský (1912-1986). Ten nevedel nič. Pamätal si len to ako mu jeho otec Pavol Krivský (1863-1933) ukazoval v nejakej knihe rodokmeň. Jeho to nezaujímalo a knihu sa mi nepodařilo nájsť. Musel som preto rodokmeň pracne zostavovať od začiatku. To sa mi podarilo vďaka vcelku dobrým zápisom v matrikách a vďaka tomu, že náš rod sa "po meči" veľmi nerozširoval.

Preštudoval som matriky a indexy k nim na ev. fare v Skalici a evanjelické a katolícke matriky v ŠOBA Bratislava. Veľmi ľahko som sa dostal k Jánovi Krivskému (1780-1845). Zarazilo ma, že v ev. matrikách sa meno Krivský začalo objavovať až po r. 1812. Bolo to divné aj z toho dôvodu, že v už ocitovanej školskej knihe Krivský vedení boli a aj v katolíckych matrikách sa mená Krivských vyskytovali pred Tolerančným patentom. Našťastie v archíve ev. cirkvi v Skalici je uložená pôvodná matrika prvého ev. farára po Tol. patente Martina Laučeka. Tento pôsobil v Skalici v r. 1783-1802. Viedol veľmi podrobnú matriku a pri úmrtí zaznamenal vlastne celý život zomrelého v skratke. Napr. smrť môjho predka Jakuba Krivského zaznamenal nasledovne: "Dňa 13. 12. 1789 zomrel a bol pochovaný Jakub Krivský alias Kašparík syn Mateja a Barbory rod. Šišma, obyvateľov skalických na Predmestí. Vo veku 30 rokov pojal za manželku počestnú pannu Alžbetu Macháčkovú dcéru Martina a Doroty rod. Kubienka, obyvateľov skalických, s ktorou žil 43 rokov a mali spolu šesť detí, ktoré zomreli. Tri deti žijú Pavel v Skalici, Ján na Myjave a Anna žena ševca Kútskeho. Ako vdovec žil päť rokov. Dňa 8. 11. mu opuchli nohy, ale len tak, že ešte posledný deň mohol chodiť. Zomrel o dvanástej hodine, keď sa vrátil z obvyklej prechádzky. Vyplnil 78 rokov."

Žiaľ Lauček nevedel oddelene knihy narodení, sobášov a úmrtí, ale všetko v jednej knihe. Jeho nástupca Bohuslav Tablic zaviedol potom späť od r. 1783 riadne knihy narodení, sobášov a úmrtí. Žiaľ Laučekove zápisy nezopakoval omezil sa len na meno, vek a deň. Naviac viacero mien si Tablic upravoval podľa svojho. Nevieť prečo z Krivský alias Kašparík vo všetkých prípadoch urobil Gašparík. Pod týmto menom figuruje náš rod v oficiálnych ev. matrikách v r. 1783-1812. Inak v školskej knihe len Křivský, v zápisoch prvého potolerančného dozorca Jána Procopiusa sú tiež vedení ako Krivský alias Kašparík (nikedy aj Kašpařík). Je to napríklad pri daroch na výstavbu kostola. Od roku 1812 sa všade uvádza už len Krivský.

Spomínaný Jakub Krivský je častokrát vedený v katolíckych matrikách. V Skalici sa zapisovali evanjelici do Katolíckych matrik v r. 1713-83. Jakub je tu vždy vedený ako luteranus a niekedy ako luteranus obduratus. Aj jeho otec Matej Krivský je zapísaný pri úmrtí r. 1736 ako 60 ročný luteranus obduratus. Tak isto jeho matka Barbara Krivská alias Kasparovič rod. Šišma je pri úmrtí r. 1769 ako 90 ročná luterana obdurata.

Jakub Krivský patril medzi predplatiteľov Laučekovej knižky "Slzy Učedníků" a kúpil Arndtovi "Knihy patery o správném křesťanství". V archíve ev. cirkvi v Skalici sú aj zápisky družbu. Všetky zápisy robil pisár a namiesto podpisov sú v potolerančnom období len tri križky. Výnimkou tu je Jakubov syn Pavel Krivský, ktorý sa ako družba podpísal vlastnoručne.

Matej a Barbara Krivský sa narodili v Skalici. Nemám síce ich rodné listy, ale Lauček ich v svojej matrike pri úmrtí ich detí označil ako obyvateľov Skalických. A keď sa niekde v Skalici nenarodil, Lauček zaznamenal odkiaľ do Skalice prišiel. Narodili sa v roce 1676 a 1679. Mali spolu deväť detí. Tri boli zapísané pod menom Krivský jedna ako Krivská, dve ako Skrivský, dve ako Kašparík a jedno ako Kašpar. Jedná sa však o súrodencov nielen podľa mena rodičov, ale aj podľa mien krstných rodičov a podľa záznamov o ich úmrtí v Laučekovej matrike.

Doklad o menách rodičov Mateja Krivského nemám. Domnievam sa však, že jeho otec sa volal Ján. V Etnografickom ústave Moravského múzea v Brne je habanský tanier vyrobený v neďalekom Sobotišti. Nápis na ňom zní: SKALICA IOHANES CASSPAREK 1697. Tanier venoval Moravskému múzeu zberateľ Kretz r. 1912. Ten pôsobil v neďalekom Uhorskom Hradišti. Nie známe, že by v Skalici boli ešte nejakí Kašparíci. Domnievam sa preto, že tento Ján je otcom Mateja a je to asi človek, ktorý do Skalice prišiel ako exulant. Zostáva otázka odkiaľ prišiel. Pri štúdiu matiek som si nutne musel všimnúť nápadne časté vzťahy s rodinou Pardubských. Vedel som, že do Skalice prichádzali exulanti hlavne z východných Čiech. Meno Pardubský jasne naznačovalo odkiaľ. Stanovil som teda domienku, že naši predkovia prišli do Skalice z nejakej Křivej a tú treba hľadať blízko Pardubic. Týmto smerom som zameriaval ďalšie svoje bádanie.

2. Českí exulanti v Skalici

S touto problematikou ma oboznámil ešte na strednej škole profesor dejepisu. Vedel som, že Skalica bola vyhľadávaným miestom pre český exil po potlačení stavovského povstania. Myslím si, že českí historici venujú malú pozornosť exulantom v Skalici. Z literatúry uvádzam prácu katolíckeho profesora dr. J. Sátku "Náboženské pomery v Skalici od reformácie do jozefinizmu". Autor tvrdí, že takmer všetci protestanti boli prisťahovalci z Čiech, ktorých počet sa veľmi zvýšil po potlačení stavovského povstania. Uvádza tiež, že takmer všetci boli zemianskeho pôvodu.

Profesor ev. bohosloveckej fakulty, skalický ev. farár a literárny historik dr. J. Ďurovič napísal jednak biografiu Martina Laučeka a jednak prispel do zborníka "Jednota bratská". Tento autor uvádza, že už r. 1624 ubytoval Karel st. zo Žerotína na Skalici 22 kňazov. Hlavné prúdy exulantov prišli po r. 1628. Väčšinou to boli zemani, ale boli tu aj remeselníci aj roľníci. Boli to jednak podobojí, ktorí splynuli s luteránmi a jednak českí bratia. Českí bratia tvorili samostatný sbor a splynuli až počas násilnej rekatolizácie v r. 1671-81.

Časopis Matice moravskej uverejnil v roku 1923 článok I. Hosáka: "Po stopách emigrácie na Slovensku". Tvrdí, že tri najvýznamnejšie mestá pre exulantov boli Perno, Žitava a Skalica. V článku hovorí o exulantoch z východných Čiech konkrétne z Litomyšle, Jaroměře, Čáslavi, Vysokého Mýta, Moravan a Dašic. V tom istom časopise v roku 1931 uverejnil článok O. Odložilík: "Bratři na Slovensku". Takisto tvrdí, že Skalica bola pre svoju polohu vyhľadávaným mestom pre exulantov. Tvrdí, že najviac ich prišlo do Skalice z Třebíča a východných Čiech. Podobne píše aj Ján Mocko na pokračovanie v Cirkevných listoch r. 1892. Uvedení autori tvrdia, že exulanti sa usadzovali na Predmestí.

Táto literatúra ma utvrdila v presvedčení hľadať Křivú vo východných Čechách. Nebolo to ale ľahké, z Křivé je dnes už len Křivý dvůr a je tam jedine veľkodružbežárna Státního statku Chotěboř. Našiel som to v knihe dr. A. Profousa: "Místní jména v Čechách". Tu autor píše, že Křivý dvůr bol kedysi Křivá Ves a tu mali sídlo páni z Křivé. Postavil som si teda domienku, že moji predkovia prišli do Skalice z Křivé u Chotěboře. O tom, že som na správnej stope, ma presvedčil rozsiahly článok Ferd. Hrejso v Reformáčnom zborníku I z r. 1921 pod názvom: "Čeští kacíři 20 let před tolerancí". Údaje Hrejso vychádzajú z arcibiskupskej správy z r. 1762. Z článku ma zaujímal hlavne stav v čáslavskom kraji, kde Křivá patrila. Je zaujímavé, že priezviská kacírov v čáslavskom kraji sú úplne zhodné s evangelickými prizviskami v Skalici a aj s menami mojich predkov. Sú tu uvedené mená:

Stehlík. Dodnes je táto ev. rodina v Skalici. Roku 1827 sa Kristína Krivská vydala za Martina Stehlíka.

Dorota Kordíková. Významná ev. rodina v Skalici. Roku 1730 sa vydala Zuzana Krivská za Kordíka. Syn z tohto manželstva Michal Kordík má iniciály M. K. za oltárom ev. kostola v Skalici za to, že zadovážil všetku dlažbu.

Matej a Ján Koutský. Dodnes ev. rodina v Skalici. Roku 1783 sa Anna Krivská vydala za ševca Kútského.

Tomáš Macháček. Roku 1742 si Jakub Krivský zobral za manželku Alžbetu Macháčkovú a aj moja stará matka bola rod. Macháčková.

Tobiáš Pelikán. Znovu ev. rod. v Skalici. Moja prastará matka bola rozená Pelikánová. V poznámke uvádza Hrejso, že roku 1703 boli vyšetrovaní manželia Štěpán a Marína mlynári vo Vatině. Boli podozriví, že tajne konajú ev. bohoslužby. Niekoľkokrát bol u nich Jakub Dymáček rodom z Přibyslavi, ale žijúci v Skalici v Uhrách. Křivá patrila do vikariátu Přibyslav. Dymáček navádzal vatínskych mlynárov, aby aj oni odišli do Skalice, lebo tam sa podáva aj z kalicha. Uvádzajú sa v tejto súvislosti ďalšie mená. Znovu je tu meno Pelikán. Vyskytuje sa tu meno Šišma. Barbara Krivská (1679-1769) bola rodená Šišmová. Je zrejmé, že exulantov z čáslavského kraja do Skalice bolo dosť.

V čase tridsaťročnej vojny patrila Křivá do panstva Bezděkov, ktoré patrilo Kustošovcom. Aug. Sedláček o tomto panstve uvádza, že v siedmich dedinách zostalo len dvanásť sedliakov. A jeden z týchto sedliakov, ktorý zostal, bol práve v Křivej Jiljí Kašpar - Křivský. Rozhodne tento sedliak žil na Křivej r. 1651. V tomto roku totiž bol na studeneckom panstve urobený súpis obyvateľstva podľa viery. Súpis vykonal správca a pisár Matej Kaňka. Sám bol síce katolík, ale zrejme tolerantný, lebo jeho manželka je vedená ako nekatolíčka. V súpise celého studeneckého panstva je celkom 784 mien. Z tohto počtu bolo iba 66 katolíkov. Ostatní boli zapísaní ako

nekatolíci s nádejou na obrátenie. Hlava rodiny bola obyčajne vedená ako katolíci a ostatní príslušníci ako nekatolíci. Na Křivém je sedlák meno ktorého bolo zapisované rozdielne presne tak ako neskôr mená mojích predkov v Skalici. V súpise obyvateľstva je vedený 46 ročný Jiljí Kašpar katolíci. Jeho manželka je 30 ročná Justína. Zrejme sa jedná o druhú manželku lebo sú tam vedené aj deti 18 ročná Alžbeta a 15 ročný Matej. Navyše na studeneckém panstve pôsobí ako kuchárka jeho 20 ročná dcéra Judita. Ako manželka tak aj deti z prvého manželstva sú nekatolíci. Deti do 12 rokov sa do súpisu nezapisovali. Je zrejmé, že Jiljí mal aj s druhou manželkou Justínou deti ako o tom svedčia matričné zápisy. A v týchto matričných zápisoch je tento človek vedený ako Jiljí Křivský z Křivej. V roku 1669 je zaznamenaný sobáš Pavla Křivského z Křivej, syna Jiljího Křivského. Oženil sa s Annou Sládkovou ze Štěpánova. Z matričných zápisov sa dá zistiť, že žili určitý čas na Křivej, kde sa im r. 1670 narodil syn Mikuláš, a potom sa objavujú v Křížové, kde sa im r. 1680 narodila dcéra Maria a r. 1692 syn Řehoř. Aj o najstaršom synovi Jiljího, o Matejovi, ktorý je v čase súpisu 15 ročný, sú správy. Tento zostal hospodariť na Křivém dvore. Svedčí o tom práca dr. Frant. Beneša "Berní rula Časlavsko". Tu sa uvádza, že Křivý dvůr patril do statku Bezděkov. Ako rolník tu bol Matej Křivský, ktorý mal 55 str. role, choval 8 krav, 16 jalovic, 14 ovci a 5 sviní. Je poznamenané: "Hrubě dobře sedí, půda dobrá, žitná".

Mňa však nejviac zaujíma najmladší syn Jiljího Kašpara alias Křivského. Ten sa volal Ján. Tento sa dňa 19. 1. 1670 oženil s Annou Plíškovou z Horního Studenca. O nej viem len to, že jej otec sa volal Václav. O týchto manželoch sa potom v studeneckom panstve ani v matrikách nevyskytuje žiadna zmienka. Rozhodne túto oblasť opustili. Ja som presvedčený, že sú mojimi predkami. Je tu viacero dôkazov i keď nepriamych. Je ich však toľko a tvoria pre mňa logickú reťaz. Je isté, že po r. 1670 odišiel z Křivé Ján Křivský, najmladší syn Jiljího, o ktorom sú doklady na meno Křivský aj Kašpar. Bol nekatolíci a odišiel v čase, keď z kraja, v ktorom žil, odchádzalo viacero obyvateľov pred náboženským prenasledovaním. Viacerí odišli do Skalice. Ďalej je zrejmé, že v r. 1676 sa v Skalici narodil Matej Křivský, ktorý bol v matrikách vedený nielen ako Křivský, ale aj ako Kašparík a aj ako Kašpar. Navyše bol vedený ako luteranus obduratus a jeho otec sa veľmi pravdepodobne volal Ján. Stále však hľadám priamy a nepochybný dôkaz tejto skutočnosti.

3. Páni z Křivé

O týchto pánoch som sa dozvedal súčasne s údajmi o Křivej. Ant. Profous v Místních jménech v Čechách uviedol, že v Křivej mali sídlo páni z Křivé. Spomína tu Jána z Křivé, ktorý sa roku 1399 súdil s kráľom Václavom IV. Ďalej spomína Vaňka z Křivé, ktorý dostal od Žigmunda darom ves Tlustovousy a jeho bratra Beneša z Křivé, ktorý tieto Tlustovousy r. 1442 predal. Počas celého môjho bádania som postupoval tak, že som si postavil domienku, ktorá sa niekedy potvrdila, inokedy sa ukázala nesprávna. Možno som domienku o súvislosti pánov z Křivé s Jiljím Křivým - Kašparom postavil predčasne. Ale pokúsím sa zhromaždiť údaje, ktoré túto otázku vyrieša. Zatiaľ je týchto údajov len veľmi málo a veľmi ťažko sa získavajú.

Je ale nepochybné, že rod pánov z Křivé je veľmi starožitný a že podľa mňa neprávom unikol pozornosti českých historikov. Každému je známe, že po požiari desk zemských zostala z nich len nepatrná časť a to púhoná kniha z rokov 1316 - 20, ktorá bola v čase požiaru v Jindřichovom Hradci. A v tejto knihe je r. 1318 zaznamenané meno Henricus de Krziwewsi. V druhej knihe provolací desk dvorských (1395 - 1410) je zaznamenaný spor Johannis de Krziwa s kráľom Václavom IV. Zaujmy Jána z Křivé hájil Bleho de Peczek. Z tohoto zápisu je zjavné, že sa jedná o túto Křivú lebo zápis začína: "In villa Krziwa et Malochyn Benesius de ibidem decessit. Litera proclamationis in Choteborzicz feria quinta ..." Dlho totiž nebolo jasné, kde mali páni z Křivé sídlo. Ani taký veľký znalec ako bol Aug. Sedláček to dlho nevedel. V svojom diele: "Místopisný slovník historický Království českého" z roku 1907 nesprávne uvádza, že sídlo pánov z Křivé bolo v Křivé u Jílové u Prahy. Zrejme preto vo svojom monumentálnom diele: "Hrady, zámky a tvrze" v časti III, ktorá je venovaná Časlavskému kraju, Křivú vôbec nespomína. Túto časť totiž napísal pred r. 1907. V Českom časopise historickom v r. 1917 v článku: "Úvahy o osobách v stížných listech" už správne píše, že Mikuláš z Křivé bol z Křivej u Chotěboře.

Ďalšou doloženou osobou je práve spomínaný Mikuláš z Křivé. Je jedným zo 452 signatárov stížného listu české a moravské šľachty kostnickému sněmu proti upalení mistra Jana Husa ze dne 2. 9. 1415. Jednotliví páni pripojili aj pečete. Originál listu je v múzeu v Edinburgu a podľa Sedláčkovho článku už r. 1917 bolo identifikovateľných len asi sto pečatí a medzi nimi pečať Nicolas de Krziwa nebola.

Písal som už o bratoch Vaňkovi a Benešovi. Sedláček usúdil na sídlo pánov z Křivej na základe účinkovania Beneša z Křivé na časlavskom sneme. V provolacích deskách dvorských v časti: "Munitio diruta Stradow" sa zase popisuje spor kráľa o dedičstvo po Jánovi Blehovi z Lipky. Tento bol tiež signatárom stížného listu. V tomto spore ako odporca vystupoval Beneš z Křivé jednak menom svojim jednak menom svojho strýca Bleha z Lipky. S týmto starobylým rodom, ktorý mal sídlo v susedstve boli teda páni z Křivé spriaznení. Spomínaný Bleh z Lipky r. 1448 doprevádzal Jiřího z Poděbrad, ako to píše Sedláček. Tiež uvádza, že páni z Lipky boli českobratiská rodina. Výsledok môjho šetrenia je taký, že vo víre vojen Jiříka z Poděbrad sa ako páni z Křivé tak aj páni z Lipky stratili. Aspoň nie sú o nich zmienky. O Lipke je zrejmé, že ako jej pán r. 1513 vystupuje Jindřich Sobek z Kornic a od r. 1556 Kustošovci.

Posledná zmienka pochádza od Josefa Pilnáčka. Tento v Časopise rodopisné společnosti v Praze v článku: "Příspěvky k moravské heraldice a genealogii" v roce 1944 popisuje erb Elišky z Křivé podľa pečate zo dňa 6. 3. 1483 pri príležitosti svadby s Jánom Pšeničkom z Račina. Z diela J. Pilnáčka "Staromoravští rodové" možno zistiť, že erb tvorili tri ryby. Nič viac o tomto erbe sa mi nepodarilo zistiť.

Posledná zmienka, ktorú sa mi podarilo zistiť o pánoch z Křivé, je práve tento rok 1483. Budem veľmi vďačný za akukolvek informáciu o tomto rode. Nie nemožné, že v priebehu celého 16. storočia táto rodina naďalej žila na Křivej a jej význam a majetok postupne upadal až sa ocitla medzi sedliakmi. Je teda možné, že Jiljí Křivský alias Kašpar, nar. roku 1605, bol ich potomkom, ktorému sa ako jedinému z mála podarilo prežiť tridsaťročnú vojnu. Samozrejme je to len domienka a v tejto problematike zostáva vykonať ešte mnoho práce.

Použité pramene a literatúra.

ŠOBA Bratislava
katolícké matriky pre Skalicu 1636 - 1790

Farský úrad ev. cirkvi a. v. Skalica
matriky od r. 1896 pre Skalicu

Archiv ev. cirkvi Skalica
Laučková matrika 1783 - 1802
Zápisky skalického družbu
Ján Procopius: Protocolum ecclesiae evangelicae augustin. conf.

ŠOKA Skalica
Školská kniha ev. cirkvi a. v. Skalica
Pozostalost' dr. Jozefa Šátka

SOA Zámorsk
matriky panstva Studenec

SÚA Praha
Súpis poddaných podle viery panstva Studenec

Đurovič, J.: Martin Lauček. Myjava 1933.

Hosák, L.: Po stopách emigrace na Slovensku. Uh. Skalica. Časopis Matice moravské 47, 1923, s. 197-201.

Hrejša, F.: Čeští kacíři dvacet let před tolerancí. Reformační sborník 1, 1921, s. 80-192.

Lauček, M.: Slzy učedníků. Skalica 1783.

Odložilík, O.: Bratři na Slovensku. Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 329-370.

Pilnáček, J.: Příspěvky k moravské heraldice a genealogii. Časopis Rodopisné společnosti v Praze 16, 1944, s. 13-17.

Týž: Staromoravští rodové. reprint Brno 1972.

Profous, A.: Místní jména v Čechách. Praha 1947-1957.

Sborník k 500. výročí založení Jednoty bratrské. Praha 1956.

Sedláček, A.: Místopisný slovník historický Král. českého. Praha 1908.

Týž: Úvahy o osobách v stížných listech 1. 1415 psaných. Český časopis historický 23, 1917, s. 85-109, 310-352.

Skalice v minulosti a dnes. Bratislava 1968.

Šátek, J.: Náboženské pomery v Skalici. Trnava 1946.

Die Nachkommen der Herren von Křivá in Skalica ?

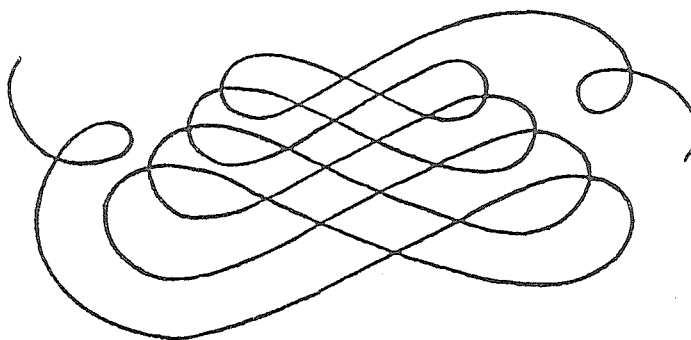
Bei der Erforschung meines Stammbaumes bin ich im Amt der Geborenen bis zum Geburtsschein von Jakub Kašpařík alias Krivský im Jahre 1714 und bis zum Todesschein seines Vaters Mathyas (Kaspar) Kašpařík alias Krivský gekommen. Beide wurden als luteranus obduratus geführt. Der Vater von Mathyas war wahrscheinlich Johannes.

Nach Skalica kamen nach der Unterdrückung des Standesaufstandes viele Exulanten, vor allem

aus Westböhmen. Im Jahre 1650 lebte in Křivá Jiljí Kašpar - Křivský. Sein jüngster Sohn Johannes heiratete hier im Jahre 1670 und weiter wird von ihm nicht gesprochen. Er war evangelisch und es ist sehr wahrscheinlich, daß er Böhmen vor der religiösen Verfolgung verlassen hat.

Vorher hatten auf Křivá ihren Sitz die Herren von Křivá. Die erste Erwähnung fand im Jahre 1318 in den Landesbüchern statt. Es sind Nikolaus, Johannes, Beneš und Vaněk von Křivá bekannt. Die letzte Erwähnung ist im Jahre 1483 bei der Trauung des Johannes Pšenička von Račín mit Eliška von Křivá geschehen. Nur geht um die Durchforschung der Zeitperiode 1483-1605.

DK

Vladimír Markl

Heraldika a prapory není spojením nijak neobvyklým, ve zmíněné kombinaci jsou zastoupeny znaky územních celků, šlechty a měst, stejně jako cechovní symbolika a emblematika různých uskupení. Poněkud jinak působí heraldika na hornických praporech, kde předpokládáme spíše maximální výskyt hornického znaku ve spojení s dalšími atributy, jakými jsou horničtí patroni, názvy těžišť, důlní lampy včetně tradičního pozdravu.

Na Ostravsku je možno datovat vznik hornických praporů do počátku 40. let minulého století /1/, kdy důlní podnikání je již delší dobu odděleno od hospodaření velkostatků a kdy se těžba soustřeďuje do rukou finančně silných jednotlivců či skupin, to je v době, kdy dochází ke konsolidaci důlního podnikání, nárůstu profesionality jak u dělníků, tak i u technického personálu, a v předvečer jedné z konjunktur odbytů černého zlata. Prapory se nestávají jen označením příslušnosti hornictva k mateřskému závodu či určitému těžišťu, ale jejich význam tkví i v postupném chápání sounáležitosti k hornickému cechu v tom nejlepším slova smyslu a co je nejpřekvapivější, mají vliv na národnostní uvědomění nejširších vrstev hornictva.

Jak vyplývá z předneseného úvodu, byly prapory nošeny při hornických svátcích; v hranicích OKR to byli dva hlavní světci a to sv. Prokop, jehož svátek byl slaven na Ostravsku, a sv. Barbory, jejíž kult byl uctíván horníky na Karvinsku a Hlučínsku. V Petřvaldě i Orlové se slavil převážně svátek sv. Prokopa, ale v prvně jmenovaném městě byly pořádány velké oslavy na Jindřicha, a to na počest hraběte Larische - Mönnicha, a v pozdější době tvořilo výjimku z pravidla osazenstvo bývalého důlního závodu Habsburk. Podobizny prvně zmíněných dvou světců se objevují i na aversech praporů.

K informaci o zmíněné problematice byl autor vyprovokován nejen publikací "Soupis praporů, vlajek a stuh .../2/, ale dalšími aspekty se vztahem k praporům všeobecně. V uvedeném soupise se autorská dvojice zabývala pouze prapory uloženými v muzeích Severomoravského kraje, vynechává ke škodě věci i další místa jejich možného uložení. A tak nezbylo, než si takto získané znalosti postupně doplňovat dalšími vědomostmi o dosud neznámých místech uložení zmíněných hornických předmětů. Získané informace nebyly namnoze potěšitelné. Namátkou si vezměme "neutrální" Petřvald. V Síní hornických tradic zmíněného města je uložen prapor krojovaných horníků a úředníků z r. 1913. Jak dopadla jeho modernizace, můžeme posoudit z připojené fotografie (obr. č. 1). Obraz původního patrona byl vypárán a nahrazen polopostavou horníka se sbíjecím kladivem, navíc opatřeného nápisem Důl Julius Fučík II. Bohužel, devastace pokračuje dále díky dřívějšímu nevhodnému uložení a nebude-li včas proveden řádný restaurátorský zásah, bude existence praporu značně diskutabilní. Ve zmíněném hornickém městě se svého času nacházel jeden z nejstarších hornických praporů v revíru vůbec. Jeho držitelé jej, podle sdělení pamětníků, prodali za směšně nízkou cenu dalším soukromníkům a zde jakákoliv stopa mizí. S touto skutečností ostře kontrastuje snaha Okresního vlastivědného muzea okresu Karviná se sítlem v Českém Těšíně, zachránit některé předměty za poměrně značných finančních obětí. Jeden příklad za všechny. Po obsazení části našeho území po Mnichově byl uschován prapor hornické kapely z Karviné provizorně do země. Zde přečkal válečné události, později byl vyzdvížen, ovšem neodborné uložení se dokonale podepsalo na jeho stavu. Ten se ještě postupem času zhoršoval a tak restaurátorský zásah přišel v hodině dvanácté. Ones slouží prapor opět prezentaci zmíněné kapely.

Zmínku o prvním hornickém praporu nesoucím kromě havířské emblematické i heraldickou složku nám přináší pouze literatura a pochází kupodivu z pera polského národovce kněze Matuszcyńského /3/, který vysoce ocenil počín tehdejšího ředitele arcibiskupských dolů v Orlové a Lazích Ignáce Wondráčka, který věnoval hornictvu hedvábný prapor s nápisem "Oroduj za nás svatý Prokope" a znakem olomouckého arcibiskupa se znamením kříže. V tomto případě narazíme na několik zajímavostí. Olomoucký arcibiskup kardinál Fürstenberk nechal pátrat ve své režii po nalezištích uhlí hlavně v okolí Orlové, kde koupil od Gorgoschova těžířstva celý jeho důlní majetek a posléze jej zvelebil. Vynakládané investice byly pro jednotlivce značně náročné a tak uvedené reality včetně nově vybudovaného a centralizovaného provozu prodal v roce 1861 kapitule. Ta však své doly zakrátko pronajímá těžířstvu reprezentovanému bratry Guttmany a ing. Wondráčkem. Jedná se tedy skutečně o Fürstenberkův znak, či jde o znak kapituly? Nezbyvá než věřit, že do tohoto problému vnese více světla zpřístupnění fondu fary Orlová v Okresním archivu v Karvině.

Bez zajímavosti není osud ani dalšího praporu náležejícího těžířstvu hr. Larisch - Mönnicha v Karvině. Prapor byl doslova objeven při stěhování archivu GR - OKD do nových prostor. Byl našťástí uložen v dřevěném pouzdře, které stálo mezi dvěma stavebními příčkami. Z rozhodnutí tehdejšího generálního ředitele OKD byl prapor deponován ve vznikajícím hornickém muzeu v areálu bývalého dolu Eduard Urx. Délka praporu činí 180 cm, šíře pak 116 cm. Avers je tvořen modrým listem, v jehož střední části je ve štítu na voskovaném plátně obraz sv. Barbory, nad nímž je umístěn nápis "Glück Auf", pod ním "heilige Barbara bitte für uns", v horním a dolním cípu převázaná hornická kladívka. Reverz je tvořen červeným listem, ve střední části vyšit znak hr. Larisch - Mönnicha /4/, to vše vloženo do zlatě lemovaného barokního štítu. V horní

části vyšit "Exzellenz Graf Larisch - Mönnich", ve spodní části "Karwiner Östliches Revier 1874". Po boku znaku vyšit zlatý ornament. V horním a dolním cípu zlatě vyšita stuhou převázaná hornická kladívka (viz obr. č. 2). Některé nedokonalosti v barevném provedení znaku jsou zřejmě dány materiálovými možnostmi vyšivaček a své zde dokázala i plíseň. V nedávné době byl prapor předán do uměleckého ateliéru restaurátorky Chadimové; podle jejího posudku je to prapor výjimečně vzácný, v osnově jsou stříbrná vlákna, útek z pravého čínského hedvábí. Oprava by měla být provedena do konce roku 1989. Tímto způsobem je prapor v současnosti představen poprvé.

Třetí prapor již tak pohnutou historii nemá. I když je majetkem ostravského muzea, můžete jej v současné době spatřit na výstavě "Člověk - tvůrce tradic VŽSKG 1828 - 1988". Pro poměrně velké poškození je saténový prapor prezentován poněkud jinak, než bývá zvykem při veřejném předvádění, proto není zřetelně vidět rotschildovský znak. /5/

K praporům patří neodmyslitelně i stuhy. Opět pomineme ty, které nenáleží k hornickým praporům a nebudeme se zabývat připojenými šlechtickými znaky. Ovšem i k hornickým praporům byly při různých slavnostních příležitostech připevňovány stuhy se znaky donátorů.

První z nich pochází z Karviné /6/ a ze zápisu se dovídáme, že ji věnovala hr. Henrietta Larisch - Mönnichová zdatnému hornictvu v Karviné r. 1885. Kromě hornického znaku je na ní umístěn rodový znak Larisch - Mönnichů, a to na lící červené straně stuhy. Stuha samotná byla vyrobena ve Vídni c. k. dvorními dodavateli E. Kricklem a Schweigerem.

Druhá stuha je zajímavá hned několika aspekty. V "Soupisu" je znak na ní vyobrazený vydáván za vizitku rodu Zwierzynů i přes to, že v ostravském muzeu je toto tvrzení bráno s rezervou /7/. Stuha vznikla ve Vídni v dílně již známých dvorních dodavatelů a byla vyrobena v r. 1896 pro dnes již neznámý prapor Hornictva Zwierzynových uhelen. V době vzniku stuhy se organizovanost dělnictva obrací spíše ke spolkové a politické činnosti a hornické slavnosti již nejsou tak jednostranně zaměřeny. Proto snad už nepůjde v případě praporu náležejícímu k popsané stuze o žádnou heraldickou výzdobu /8/. Ale vraťme se ke znaku na stuze. V barokním půleném štítě, jehož pravá polovina je dělená, spatřujeme v prvním červeném poli zlaté slunce a stříbrný půlměsíc, na zlatém trávníku okřídlený pluh se dvěma viditelnými koly, to vše stejné, výše uvedené barvy, krajedlo a dřevěné části v přirozených barvách. V levé polovině vyrůstá z prostředního kopce trojvrší (viditelných sedm zelenohnědých pahorků) hnědá tyč, kolem níž se pne keř vinné révy s jedním fialovým hroznem, v pravém dolním zlatém poli hnědý fasces. Na štítu je položena hraběcí koruna. Autoru tohoto článku se zatím nepodařilo zjistit, kterému rodu takto popsaný znak přísluší.

Tím výčet heraldického spojení s hornickými prapory a stuhami končí. V pozdější době heraldika na vexilologických předmětech obdobného zaměření absentuje. Je nahrazena emblémy organizací a ani hornický znak již není jediným reprezentantem důlního podnikání. Éra typických hornických praporů zaniká těsně před vypuknutím I. světové války, po jejím skončení jsou veškeré pokusy o obnovu hornických svátků v předválečné podobě neúspěšné. Prioritní postavení získávají novější prapory hornických spolků a dalších uskupení, která souvisí s hornickou činností. Sláva tzv. historických hornických praporů je obnovena teprve až zavedením Dne horníků v roce 1949. Základy tradice jsou dány a ještě v současné době jsou v revíru lidé, kteří vyprovází své kamarády na poslední cestě v hornické uniformě a s kahany pod některým z praporů, který provázela jejich předky při radostech i strastech svátečního či všedního dne.

Co říci závěrem. Ještě stále věříme, že se podaří zachránit alespoň několik hornických vexilologických památek před zničením či ztrátou a snad mezi nimi budou i ty, které podají svědectví nejen o donátorech, ale i o době vznikajících hornických tradic v ostravsko-karvinském revíru. Není vzdálená doba, kdy se rušily drobné důlní provozy při slučování ve větší těžební celky a kdy z obavy před zničením byly mnohé z těchto památek rozebrány několika pracovníky do osobního opatrování. Není vyloučeno, že se s těmito prapory při další návštěvě Ostravy setkáte ve výstavních prostorách některých z odborných institucí.

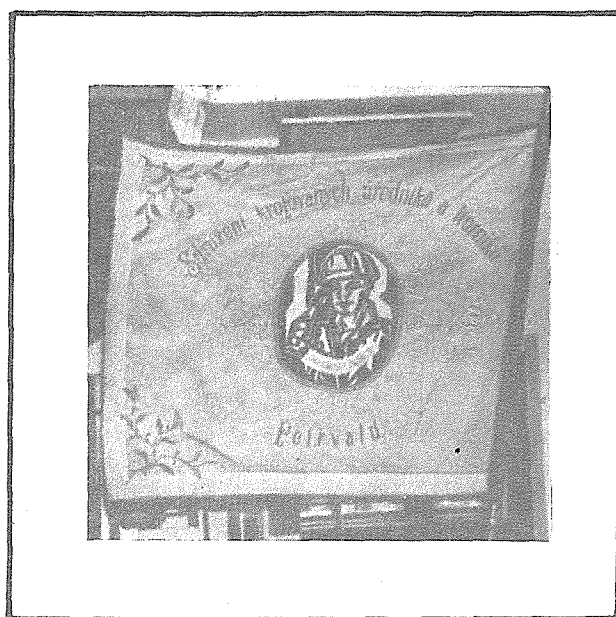
Poznámky:

- 1/ O. Skalníková, Pět století hornického kroje, Příbram 1986, s. 124.
- 2/ M. Janáková - D. Janák, Soupis vlajek, praporů a stuh z let 1848-1981 uložených v muzeích Severomoravského kraje, Ostrava 1988.
- 3/ Matuszczyński, W Orłowej ..., Gwiazdka Cieszyńska, č. 29 z 18. 7. 1868, s. 246.
- 4/ H. v. Kadich-C. Blažek, Der Mährische Adel, Nürnberg 1899, s. 67.
- 5/ Tamtéž, s. 116.
- 6/ Ostravské muzeum, inv. č. 20 646.
- 7/ Tamtéž, inv. č. 20 645.
- 8/ Existuje několik fotografií ze svěcení praporu, pro svou nezřetelnost však nejsou vhodné pro detailní popis.

Die Bergfahnen und die Wappenkunde

Die Bergfahne war einer von Attributen des Bergmannsstandes. Im Kohlengebiet von Ostrava-Karviná wurden die Bergfahnen bei den Festgelegenheiten seit den 40-er Jahren des 19. Jhs. gebraucht. An den Bergfahnen erscheinen ausnahmsweise außer dem Bergwappen auch die Wappen der Grubenbesitzer von adeliger Herkunft. Zu den gehört die Fahne der Bergleute der erzbischöflichen Gruben in Orlová aus dem Jahre 1868. Die zweite beschriebene Fahne gehörte der Berggewerkschaft des Grafen Larisch - Mönnich in Karviná und trägt das Wappen des Besitzers mit dem Datum 1874. Die dritte Fahne mit dem Rothschildswappen aus dem Jahre 1892 gehörte den Bergleuten aus der Grube Louis. Die Wappen finden sich auch an den Fahnenbändern, z. B. das Fahnenband aus Karviná mit dem Wappen des Grafen Larisch - Mönnich aus dem Jahre 1885 und bisher unbekanntes Wappen am Fahnenband des Zwierzins Berggewerkschaft.

MG

Obr. č. 1

Foto V. Markl

Obr. č. 2

Foto P. Vokřínek

Rodová setkání účinným pomocníkem genealogického bádání

Drahomír Mikulecký

Již v předválečné Rodopisné společnosti jsem slýchal o sdružování rodů a dokonce ustavování rodových svazů pro sbližování společných zájmů, pro pomoc při rodopisném bádání. Nejde tedy přímo o novou metodu. Tehdy jsem to pokládal při své tehdejší naivitě a nezkušenosti za utopii. Nyní, po téměř 50leté rodopisné praxi jsem zjistil, že tato okolnost může mít význam a možná, že se projeví v nejbližší době při dokončování mé rodopisné a kronikářské práce. Při posledním (3.) setkání genealogů a heraldiků zde v Ostravě jsem se zmínil, že chystáme na červen 1987 do naší rodné obce Sloupnice sjezd Mikuleckých a současně jsem požádal přítomné o pomoc při jeho organizování.

Pokládám za prospěšné co nejstručněji vylíčit jeho průběh. Víím, že taková setkání nejsou ojedinělá mezi našimi genealogy, avšak organizovat je mimo větší města nebo dokonce Prahu – to se ještě podle mé informace nepodařilo. Proč jsme tedy svolali setkání do malé obce, kde není vhodná místnost v pohostinství, natož v sále kulturního domu. Je tam jen hlediště širokoúhlého kina se cca 200 místy. Volili jsme Sloupnici proto, že v této obci se v r. 1586 poprvé objevil náš nejstarší nositel jména (v onom roce si zakoupil grunt). Protože se přistěhoval z obce Mikulče, byl poprvé zapsán příjmením Antoš Mikulecký. Odtud se pak náš rod rozšířil nejen po obci, ale i blízkého i vzdálenějšího okolí. Vzhledem k tomu, že ve Sloupnici bylo absolutně nejvíce nositelů tohoto jména, počítali jsme s jejich 100% účastí. Dále jsme pokládali za možné, že z blízkých obcí se sejde více účastníků než do krajského města nebo dokonce do Prahy. Protože však jsem zjistil, že v hlavním městě žije na 50 rodin tohoto jména, zorganizoval jsem autobusový zájezd pro tyto přihlášené rodáky. Jaké bylo naše překvapení, když při příjezdu tímto dopravním prostředkem jsme na parkovišti neměli, kde zaparkovat pro vozidla již zatím přibývajících pozvaných hostů. V sále kina pak Pražáci stěží našli volné místo.

Po přivítání předsedou MNV jsme pronášeli své referáty. Po odchodu ze sálu byly rozdávány všem přítomným již vytištěné texty přednášek. Ke společnému obědu, do sousední obce Heřmanic, jsme se rozjeli svými vozidly. V Českých Heřmanicích jsme instalovali výstavku dokumentů z dějin obce i mnohých našich předků. Po obědě se rozvinulo vyprávění a byly zodpovězeny dotazy.

Ohlasy z tohoto setkání nám docházely postupně. Nejprve omluvné od těch, kteří se o sjezdu dovídali dodatečně. Nebylo nám totiž umožněno propagovat toto setkání běžnými sdělovacími prostředky – toliko osobními pozvánkami. A ti, kteří nebyli v našich seznamech, se pochopitelně o sjezdu dozvěděli dodatečně, a je možné, že řada našich jmenovců o našem sjezdu se prostě nedozvěděla.

Proč vlastně o tom zde hovořím a jaký to má vliv na vlastní téma příspěvku? V posledním odstavci jsem uvedl fakt, že uskutečnění sjezdu Mikuleckých rozvířilo zájem mezi našimi jmenovci a rodáky do té míry, že přicházely ještě na samotném setkání a dále ještě dosud docházejí dotazy a připomínky těch, které to zajímá. Současně pomoc nabízejí i ti, kteří by rádi věděli o svých nejbližších i vzdálenějších předcích. Tak například MUDr. John L. Coryell ze státu Wisconsin, města Madison chtěl by poznat nejen své české předky, ale i jejich příbuzné. Rád by také dal dohromady některé nejasnosti v rodokmenech. Sám má zachyceny zajímavé události cca před 140 lety ze záznamů některých Čechů, kteří kolem r. 1854 přišli do USA, jejich počátečný život mezi Indiány, získávání půdy a vůbec zakotvení v nové zemi, která měla nadále být jejich novou vlastí. Má také články z novin o jejich združování, volbách, zakládání spolku Slovanská lípa apod. Jeho prababička rozená Mikulecká ze Sloupnice (narozená v r. 1839) přišla do USA se svými rodiči Janem a Kateřinou Mikuleckými a třemi bratry. Rovněž nevím nic o dalších předcích (Kašparových), které mám také ve svém rodokmenu. Proto jsem navázal s jmenovaným jednání. Až přijede do Československa, slíbil jsem mu předložit některé podrobnosti o dotazovaných. Současně jsem od něho žádal vypátrat osudy mých předků v USA, o nichž neznám téměř 80 let žádné bližší zprávy kromě těch, které jsem získal vypravováním dříve již zmíněné vypravěčky babičky Veselé roz. Mikulecké.

Nechci Vás unavovat dalšími problémy vyvolanými oním setkáním, ale nemohu si odpustit zmínku a ohlas o našem sjezdu Mikuleckých. Bylo to 11. května tr. ve vysílání Československého rozhlasu v pořadu "Kolotoč". Hlasatelka v něm citovala dopis od posluchačky z Lanškrouna: ... Zalíbila se nám část o činnosti Fanoše Mikuleckého. Již dříve, když se v rozhlase ozvala jeho píseň Mikulecká dědina nebo Mikulecké pole, pobrukovala jsem si tuto píseň i já. Proč jsem se rozhodla i já Vám napsat? Chci Vám napsat následující. Byl krásný slunečný den, sobota 6. 6. 1987, když byl do rodné obce Sloupnice svolán první sjezd Mikuleckých, setkání lidí stejného příjmení, kteří jsou nositeli jména Mikuleckých anebo v příbuzenském poměru. Přijeli lidé z celé republiky a bylo to výjimečné setkání Tolik Československý rozhlas. Pokud se týká skladatele a muzikanta Fanoše Mikuleckého, jedná se jen o jeho jméno umělecké, neboť jeho vlastní jméno bylo Hřebečka. Pochází z jižní Moravy. Složil nesčíslně mnoho písní, které byly tak oblíbeny, že zlidověly včetně známých Mikulecké pole a Mikulecká dědina. Všechny tyto posledně jmenovanou hráli na úvod našeho setkání jako rodovou hymnu, kterou jsme vyslechli stoužce, včetně přítomného hosta, našeho předsedy MNV. Mimochodem jméno Mikulecký navrhl Fanošovi Hřebečkoví sám mistr Petr Bezruč.

Na závěr bych chtěl konstatovat, že probudit zájem o určitou věc mezi širší okruh lidí lze jen tehdy, když se jim předloží již připravený a načrtnutý výsledek. Jsem přesvědčen, že nejen vlastní organizace setkání, která proběhne bez závad, ale i drobná překvapení jako předem vyhotovený sborník projevů předaný účastníkům při odchodu ze sálu, dále zajištěné obědy pro všechny účastníky, výstavka památek i příspěvky s jmenovkami přítomných, jakož i - a to ne na posledním místě - připravená kytice se stuhami k památníku padlých ve Sloupnici působilo dojmem připravenosti a dobré spolupráce organizátorů. Největší zásluhu připisují sloupenskému občanu a mému příteli Ing. Janu Mikuleckému, který nesl hlavní tíhu a který se členy své rodiny zajišťoval hladký průběh sjezdu.

Neobyčejný zájem jmenovců, jakož i ohlas těch, kteří se o této akci teprve postupně dovídají ukazuje, že bylo vykonáno hodně pro rodové uvědomění a že byla zvýšena hrdost nositelů jména Mikulecký. Současně to plně potvrzuje, že rodová setkání se mohou stát účinným pomocníkem rodového bádání.

Das Geschlechtzusammentreffen-ein wirksamer Helfer der genealogischen Forschung

Der Autor beschreibt das erste Zusammentreffen des Geschlechtes Mikulecky in Sloupnice im Jahre 1987 und macht auf seine Bedeutung für die weitere Entwicklung der genealogischen Forschung aufmerksam.

MG

Soubor cechovních znaků ve farním kostele v Uničově

Leoš Mlčák - Karel Žurek

Cechovní symbolika patří u nás mezi neprávem opomíjenou oblast heraldiky. Přes celou řadu publikovaných statí zatím stále ještě chybí soustavněji propracovaná studie, která by v širším kontextu zpřístupnila tento bohatý heraldický materiál. Proto je každý dílčí příspěvek významným přínosem ke srovnávacímu studiu, protože jak je zřejmé z již zveřejněného, procházela celá cechovní symbolika v proměnách času i teritoria velmi častými změnami a lokálními specifikami.

Mezi nejvýznamnější moravská královská města s bohatým cechovním životem se řadí Uničov, založený pod názvem "Nová civitas" moravským markrabětem Vladislavem v roce 1213. Je nepochybné, že již ve středověku byla cechovní symbolika v Uničově vedle svých primárních právních funkcí užívaná i při četných církevních a městských slavnostech. Tato tradice se zde udržela až do 18. století, kdy cechy již všeobecně ztrácely na svém původním významu. /1/

Dne 7. srpna 1779 vypukl v Uničově rozsáhlý požár, při němž vyhořel farní kostel, škola, fara a 104 domů ve vnitřním městě i na předměstí. Součástí následné obnovy požárem poničeného kostela byla vedle opravy vlastní stavby i náhrada poškozených částí mobiliáře včetně pořízení nových lavic a ulití tří zvonů. /2/

Na čele lavic, bohatě zdobených řezbami, je kromě dekorativních motivů stylizovaných větví s květinami, které jsou dochovány na všech lavicích na evangelijní straně, vyřezán soubor 13 cechovních znaků, městské znaky a symbolika barokního ženského bratrstva Panny Marie Ochranitelky. Členkám tohoto bratrstva, založeného k účtě a připomínce legendární záchraně města, byla vyhrazena první lavice na epištolní straně. Na jejím levém čele byl vyřezán městský znak, na pravém stylizovaná vosková svíce, která symbolizuje tradiční způsob oslavy mariánské patronky města německy nazývaný "Wachsstockfest". Bratrstvo k upomínce na záchranu města v době husitských válek sbíralo vosk k výrobě své symbolické a v kostele dodnes dochované sloupkové svíce, která měla být vždy tak dlouhá, jako obvod středověkého hrazeného města.

Druhá legenda spojuje úctu se záchranou města v době jeho obléhání vojskem uherského krále Matyáše Korvína. Tehdy prý došlo zázračným přispěním Panny Marie, která město přikryla svým pláštěm a zabránila tím hrozícímu požáru. Tento zázrak údajně spatřila nejmenovaná litovelská měšťanka, která do Uničova cestovala za obchodem. V důsledku svého svědectví na zázračné záchraně města učinila slavný slib, že až do konce svého života bude sbírat vosk na výrobu již zmíněné sloupkové svíce, určené pro uničovský farní kostel. /3/

Za první čestnou lavicí bratrstva na epištolní straně kostela tvoří součást plastické výzdoby ostatních čel soubor 13 cechovních znaků, které jsou položeny na stylizované kartuše bohatě zdobené akantovými rozvilinami. V kartuši na druhé lavici je položen znak postřihačů sukna tvořený charakteristickými postřihačskými nůžkami provázenými dvěma želízky, nad kterými se vznáší korunovaná orlice. Tato orlice chybí na kulaté cechovní pečeti s latinským opisem, dochované na listině z roku 1705, na níž pečetilo všech 13 tehdy existujících městských cechů svou smlouvu s uničovským magistrátem. Tato listina, výčtem cechů i pečeti obdobná souboru cechovních znaků na lavicích ve farním kostele, je vynikajícím srovnávacím materiálem a lze ji i přes různé stáří velmi špatně čitelných pečetních opisů úspěšně využít ke komparaci se znaky celého souboru. /4/

Na další lavici následuje cechovní znak pekařů s charakteristickým preclíkem a stylizovanou korunou. Stejný znak je dochován na kulaté pečeti s českým opisem. Čelo 4. lavice je zdobeno znakem kožešníků, tvořeným štítem pokrytým hermelínem, který drží dvojice lvů ve skoku. Na štítu stojí holubice s ratolestí v zobáku. Pečeť s českým opisem je odlišná. V pečetním poli je na štítu děleném pokosem hermelín a holubice s ratolestí, na štítu stojí orlice.

Na 5. lavici je vyřezán znak cechu řezníků se dvěma zkříženými širočinami a dlouhým řeznickým nožem. Pečeť s českým opisem je shodná. 6. lavici zdobí znak ševců, střevíc probodený šípem a nad ním koruna. Pečeť z roku 1520 s nečitelným opisem je odlišná a užívá tradiční trojnožku. V kartuši 7. lavice je vyřezán znak krejčovského cechu, rozevřené nůžky s orlicí, který je na pečeti doplněn stuhami. Opis je nečitelný. 8. lavice je vyhrazena cechu sladovníků a pivovarníků. Tvoří ho zkřížené sladovnické limpy, naběračka a stylizovaná koruna. Pečeť s latinským opisem má ve štítu jedinou limpu.

Znak na 9. lavici patří tkalcům. Anděl drží štít se třemi tkalcovskými člunky. Shodná je i poškozená pečeť s latinským opisem. Na 10. lavici mají svůj znak stolaři, bednáři, kolaři a soustružníci. Skládá se ze sudu, kružidla, kola s loukotěmi a dvou pobíjecích palic. Na pečeti s českým opisem chybí sud.

Na čelo 11. lavice je vyřezán znak spojeného cechu kovářů, puškařů, mečířů a zámečníků. Na čtyřech štítech oddělených stylizovanými lillemi a středovou rozetou jsou dvě zkřížené písťole, podkova a podkovák, dva zkřížené meče spojené korunou a dva zkřížené klíče spojené zámkem. Shodná pečeť má německý opis.

Poněkud problematický je znak na 12. lavici. Dvojice dvouocasých lvů ve skoku drží "špalek s bodcem" a nad ním silně stylizovaný obouručný koželužský nůž. Pečeť uničovského koželužského cechu z roku 1622 s českým opisem je odlišná. V pečetním poli jsou dva překřížené nože a pět listů růže. /5/

Na 13. lavici je heraldicky nesprávný znak Uničova: oválný štít s damaskovaným šikmým mřížkováním, na který je položena korunovaná orlice v menším gotickém trojhranném štítu, hrotem obráceným vzhůru. Čelo 14. lavice zdobí znak hrnčířů, Adam a Eva u stromu poznání; pečeť s latinským opisem je totožná. 15. lavice nese znak sdruženého cechu punčochářů, baretníků a pletářů. Ve čtvercovém štítu je bareť, spona, punčocha a pletací jehlice. Pečeť s německým opisem a letopočtem 1704 je totožná. Čela 16. a 19. lavice jsou zdobena stylizovanými vázami a květinami, na 17. lavici je čelo složeno ze dvou spolu nesouvisejících polovin, z nichž levá je částí znaku ševcovského cechu. Výzdobu 18. lavice tvoří stylizovaná kartuše s letopočtem 1780 a monogramy řezbářů IS a ID. /6/

Jak již bylo uvedeno, není prozatím cechovním památkám věnována dostatečná pozornost. Uničovský soubor patří na severní Moravě, mimo muzejní sbírky, k ojediněle dochovaným dokladům kompletní cechovní heraldiky jednoho města. /7/ Jeho zařazení do celkového vývoje je však bohužel zatím nemožné a brání mu především, vedle všeobecně zatím nedostatečné znalosti této problematiky, téměř naprostá absence systematictější domácí literatury. Využíváme proto této příležitosti k výzvě na pořizování a publikování alespoň dílčích soupisů cechovních památek v jednotlivých regionech s cílem pozdějšího systematického zpracování.

Poznámky:

- 1/ Uničovským cechům se stručně věnuje ve svých dějinách J. Kux: Geschichte der K. Stadt Mährisch - Neustadt, Mährisch - Neustadt 1923, a T. Soušek v článku Cechy a řemesla v Uničově, Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci, 1969, č. 145, s. 22-25.
- 2/ V. Pinkava, Uničovský a Rýmařovský okres, Vlastivěda moravská, Brno 1922, s. 10. Zvony ulil v roce 1783 olomoucký zvonař Wolfgang Straub.
- 3/ J. Kux, Geschichte der K. Stadt Mährisch - Neustadt, c. d., s. 45 a 53.
- 4/ Okresní archiv Olomouc, Archiv města Uničova, listiny, inv. č. 156, sign. 59, listina z 26. 9. 1705.
- 5/ Dva lvi držící kůži jsou dochováni například na vývěsném štítu brněnských koželuhů z roku 1812. C. Hálová-Jahodová, Umění a život zapomenutých řemesel, Praha 1955, obr. 66. Pečetidlo uničovského cechu z roku 1755 je uloženo ve sbírkách Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, inv. č. P 1519. Dva dvouocasí lvi držící kůl s bodcem, na kterém leží dva zkřížené nože.
- 6/ Bližší identifikace obou autorů zatím nebyla z důvodu stěhování archivních fondů z Uničova do Olomouce možná. Nepřístupný byl i archivní fond uničovských cechů, jehož dalšího sfragistického materiálu ani písemností tak nebylo možné použít.
- 7/ V bývalém uničovském muzeu bylo uloženo několik dalších cechovních památek, k nimž patří cechovní postavničky, truhlice, poháry a pečetidla. V současné době jsou tyto sbírkové předměty uloženy v Krajském vlastivědném muzeu v Olomouci. Součástí sbírek je i 8 cechovních typářů koželuhů z roku 1755, truhlářů, sladovníků, kožešníků, řezníků, pivovarníků, obchodníků z roku 1750 a ševců z roku 1543.

Seznam vyobrazení:

1. Symbolická sloupová svíce bratrstva Panny Marie Ochránitelky
2. Sloupková svíce téhož bratrstva v uničovském farním kostele
3. Znak postřihačského cechu
4. Pečeť téhož cechu
5. Znak pekařského cechu
6. Pečeť téhož cechu
7. Znak kožešnického cechu
8. Pečeť téhož cechu
9. Znak řeznického cechu
10. Pečeť téhož cechu
11. Znak ševcovského cechu

12. Pečeť téhož cechu
13. Znak krejčovského cechu
14. Pečeť téhož cechu
15. Znak pivovarnického a sladovnického cechu
16. Pečeť téhož cechu
17. Znak tkalcovského cechu
18. Pečeť téhož cechu
19. Znak sdruženého cechu bednářů, stolařů, kolářů a soustružníků
20. Pečeť téhož cechu
21. Znak sdruženého cechu kovářů, puškařů, mečířů a zámečníků
22. Pečeť téhož cechu
23. Znak koželužského cechu
24. Pečeť téhož cechu
25. Znak hrnčířského cechu
26. Pečeť téhož cechu
27. Znak sdružení cechu baretníků, punčochářů a pletářů
28. Pečeť téhož cechu

Foto G. Hekelová

Die Kollektion von Zunftwappen in der Pfarrkirche in Uničov

Der Artikel macht auf die Kollektion von Zunftwappen an den Bänken der Mariä Himmelfahrt-Kirche in Uničov, die nach dem Brand der Kirche im Jahre 1780 gemacht wurde, aufmerksam.

An der Vorderseite der Bänke sind an Cartouschen, die mit Akant verziert werden, die Wappen der 13 Zünfte von Uničov in folgender Reihe gelegt: Scherer, Bäcker, Kürschner, Fleischer, Schuster, Schneider, Mälzer und Bierbrauer, Tuchmacher, Tischler, Faßbinder, Wagner, Drechsler, Schmiede, Büchsenmacher, Schwertfeger, Schlosser, Gerber, das Stadtwappen, Töpfer, Strumpfwirker, Barettmacher und Stricker.

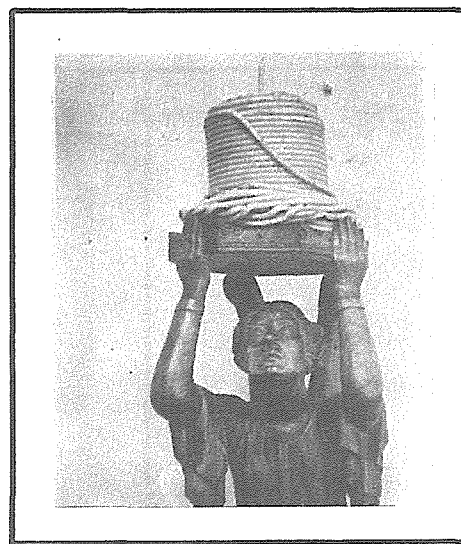
Außer dieser Kollektion an den Kirchenbänken ist im Bezirksarchiv in Olmütz eine Kollektion von 13 Siegel der obenangeführten Zünfte, die im Jahre 1705 den Vertrag mit dem Magistrat von Uničov siegelten, aufbewahrt.

Im Kreismuseum in Olmütz haben sich 8 Zunftsiegelstöcke von Uničov erhalten.

MG

Obr. č. 1

Obr. č. 2

Obr. č. 3

Obr. č. 4

Obr. č. 5

Obr. č. 6

Obr. č. 7

Obr. č. 8

Obr. č. 9

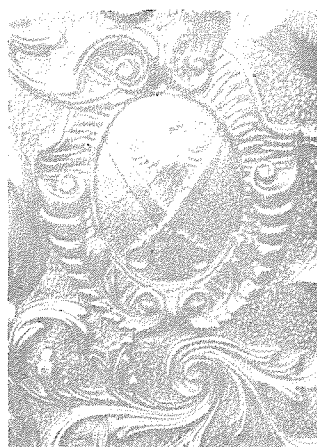
Obr. č. 10

Obr. č. 11

Obr. č. 12

Obr. č. 13

Obr. č. 14

Obr. č. 15

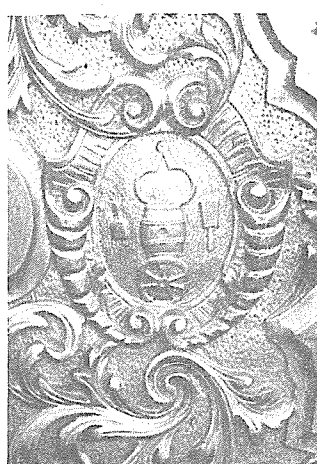
Obr. č. 16

Obr. č. 17

Obr. č. 18

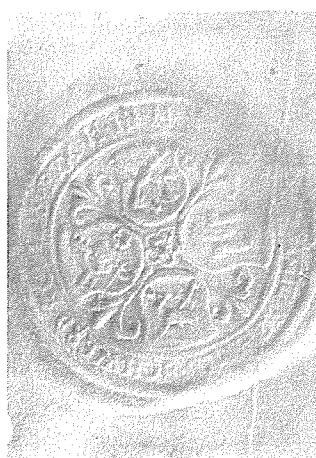
Obr. č. 19

Obr. č. 20

Obr. č. 21

Obr. č. 22

Obr. č. 23

Obr. č. 24

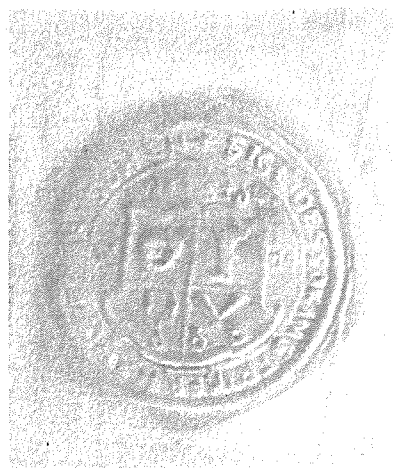
Obr. č. 25

Obr. č. 26

Obr. č. 27

Obr. č. 28

Pôvod naturalizmu v uhorskej heraldickej tvorbe

Jozef Novák

Kto sa trochu hlbšie zaujíma o heraldiku, veľmi rýchlo zbadá, že takmer každá krajina vnáša do heraldickej tvorby určitú osobitosť. V odbornej literatúre nájdeme charakteristiku napr. na heraldickú tvorbu anglickú, nemeckú, či taliansku. Jestvuje aj charakteristika uhorského erbovníctva. Za typický prejav uhorskej heraldickej tvorby sa považuje naturalizmus v jej kompozícii i v jej výtvarnom prejave. Toto konštatovanie si neslobodno vysvetľovať iba v tom zmysle, že uhorská heraldická tvorba si námety berie predovšetkým z prírody, čo je pravda, ale, ako na to ešte poukážem, celé poňatie erbu je naturalistické. Symbolika, ktorá je pro heraldiku najvlastnejším prvkom, prevláda v Uhorsku iba v jej najranejšom období.

Uhorské erbovníctvo ako silno naturalistické charakterizoval už roku 1898 J. Csoma v jednej veľmi nenápadne nazvanej štúdii: Rameno v uhorskej heraldike. /1/ Odhalenie takéhoto národného kolorytu nebolo veľmi lichotivým zistením. Hoci svoje poznatky Csoma uverejnil v najvýznamnejšom uhorskom heraldickom periodiku - v časopise Turul - jeho postrehy nemali ani teoretickú, ani praktickú odevu. V tom čase bola heraldická tvorba ešte stále veľmi živá. Osobitne intenzívna začala byť v oblasti mestského erbovníctva. Od Csomu sa súveki heraldici v ničom nepoučili. Ba práve naopak. V novej tvorbe ešte viac uplatnili pozvoľne narastajúce naturalistické prvky, ktoré viedli roku 1941 Szélla k záveru, že uhorská heraldika je v podstate periférna. /2/

Soznáme se teraz s poznatkami J. Csomu, na ktorých základe dospel k záveru, že pre uhorskú heraldickú tvorbu je charakteristický naturalizmus. Vo svojej v podstate veľmi stručnej štúdii tvrdí, že národný koloryt v heraldickej tvorbe vzniká až v čase úpadku heraldickej tvorby, ktorý ale bližšie nerozvádza a ani nedatuje. Tento svoj názor precizuje v tom zmysle, že do heraldickej tvorby jednotlivé nápady vtlačajú svoju osobitosť najmä v neskorších storočiach úpadku. Tvrdí, že táto národná osobitosť sa najmarkantnejšie prejavuje v používaní oblúbených figúr a v častom uplatňovaní oblúbených farieb. To platí vo všeobecnosti. V uhorskej heraldickej tvorbe je oblúbenou modrá farba štítu. Jej použitie je až také časté, že sú heraldici (bližšie ich nemenuje), ktorí modrý štít - hoci veľmi nesprávne - považujú za výlučný atribút uhorského erbovníctva. Ďalej konštatuje, že spomedzi heraldických figúr je pre Uhorsko charakteristické časté použitie leva, útočiaceho rytiera, ale najmä ramena.

Je všeobecne známe, že najstaršie erby boli veľmi jednoduché. V štíte sa veľmi často objavovala ruža, ľalia a ďalšie figúry, ktoré sa pôvodne v poli štítu voľne vznášali. Uhorskej spoločnosti sa zdalo prirodzenejšie, ak tieto kvety niečo držalo, podopieralo. A tak sa objavilo rameno, ktoré - ako uvádza Csoma - sa stalo prvým reprezentantom naturalizmu v domácej heraldickej tvorbe. Tento proces dokumentuje príkladmi z druhej polovice 14. storočia. Mnohé rodové erby z 15. storočia sú dokladom aj na tú skutočnosť, že rameno v uhorskej heraldickej tvorbe plní dokonca funkciu pomocného klenotu. V 17. storočí jednou z najčastejších heraldických figúr v Uhorsku je obrnené rameno s kordom.

Od 16. storočia je takmer pravidlom, že obsah štítového znamenia a obsah klenotu je rozdielny. V tomto čase sa stretávame dokonca s javom, že klenot akoby uzatváral jeden dej, akoby dovršil a dohovoral udalosť, ktorá je zobrazená na štíte. I tu je prostriedkom vyjadrenia tohto procesu práve rameno. Napr. v erbe Fiathovcov je v štíte zobrazený rytier, ktorý odsekol medvedovi hlavu. V klenote je zobrazené iba rameno s kordom, avšak na jeho špici je už napichnutá hlava medveda. Podobných príkladov je veľké množstvo.

Ako v každej národnej heraldickej tvorbe, tak aj v uhorskej prevláda určitý prvok, ktorý prechádza až do určitého uniformizmu. V Uhorsku až nápadne prevažuje rameno ako hlavná figúra štítového znamenia. Do jeho ruky vložil vinohradník strapec hrozna, literát pero, kňaz bibliu, poľnohospodár tri klasy, lekár palicu s obtočeným hadom. Veľký podiel na tomto obsahovom uniformizme majú podľa Csoma málo zdatní potulní kovorytci, ktorí si zjednodušili prácu a početnú bojujúcu šľachtu uspokojili ramenom, ktoré nesie kord, meč, či šabľu.

Ramenom v uhorskej heraldickej tvorbe sa ešte raz, roku 1905, zaoberal P. Ghyczy. /3/ Zjistil, že sa vyskytuje až v 25 % počte erbov. Vyskúmal, že ne jeden rod vymenil svoj pôvodný erb za rameno. Častejšie sa stávalo, že pôvodnú figúru vložili do ruky ramena.

Ghyczyho práca je v podstate porovnávacou štúdiou medzi domácou a západnou heraldickou tvorbou. Konštatuje, že v čase živej heraldiky na západe prevládalo ženské rameno. Predpokladá, že aj na najstarších uhorských erboch bolo zobrazené rameno ženy (drží kvetinu, rameno je nahé alebo odeté). Až neskôr sa objavuje obrnené rameno. Takéto potom prevláda a je skutočne mužským ramenom.

Na začiatku sa naturalizmus v uhorskej heraldickej tvorbe prejavoval iba v obsahu erbov, v naturalistickej kompozícii jednotlivých erbových figúr. Neskôr, ako ďalší významný rys takéhoto charakteru uhorského erbovníctva, je aj naturalistické sfarbenie erbov. Na tento rys opäť

upozornil J. Csoma, keď analyzoval vplyv talianskej renesancie na uhorskú heraldickú tvorbu. /4/ Vo svojej práci dospel k záveru, že talianska heraldická tvorba bola od samého začiatku voľnejšia ako tvorba v ostatnej Európe. Najmä v oblasti sfarbenia nebola nijako prísna. Zatiaľ v klasickej heraldickej tvorbe sa používalo len šesť farieb a iba v základnej tónine, v talianskej heraldickej tvorbe sa používali takmer všetky jestvujúce farby. Tento taliansky rys sa prejavil aj v Uhorsku na prelome 15. a 16. storočia. Csoma uvádza viacero dokladov, v ktorých najmä zvieratá sú ako z prírody prevzaté (napr. kamzík v erbe Kubínskych). V uhorskej heraldickej tvorbe sa ďalej objavujú udalosti, ktoré sú zobrazené tak, ako sa udiali v skutočnosti. Iba ich ohraničenie v štíte nám vnucuje presvedčenie, že ide o erb. Všetko nasvedčuje tomu, že talianski maliari erbov boli predovšetkým miniátori, ktorí sa vo svojom umeleckom prejave nenechali znásilniť a obmedziť strohými zásadami heraldickej tvorby. Taliansky vplyv na uhorskú heraldiku netrval dlho. Nastúpením Habsburgovcov na trón v 16. storočí sa uhorská heraldika opäť vrátila do pôvodných koľají - dostala sa pod vplyv nemeckých majstrov. Pravda, koloryt naturalizmu z uhorskej heraldickej tvorby nikdy nevymizol.

Konštatovanie o naturalistickom charaktere uhorskej heraldickej tvorby nás uspokojuje iba čiastočne. Rovnako dôležité je aj zodpovedanie otázky, kde je pôvod naturalizmu v tejto oblasti a kedy vznikli podmienky pre jeho až také široké uplatnenie. Naturalizmus má pôvod v mestskej heraldickej tvorbe na začiatku 14. storočia. Tu sa objavil ako východisko v novej politickej situácii a rozsahom uplatnenia v mestskej symbolike zanechal trvalú stopu na uhorskej heraldickej tvorbe nielen v 14., ale aj v ďalších storočiach.

Erby, i mestské, sa stali neodmysliteľnou súčasťou života feudálnej spoločnosti. Podrobný výskum ukázal, že vznik mestských erbov na Slovensku (Uhorsku) bol dlhodobým procesom, ktorý trval viac ako dvesto rokov. Napriek tomu, že to bol proces veľmi zložitý, podarilo sa v ňom vystopovať jednoznačnú vývinovú zákonitosť a na tomto základe stanoviť päť hlavných vývinových etáp našej mestskej heraldickej tvorby. Heraldický prejav jednotlivých etáp bol podmienený historickými, politickými i ekonomickými skutočnosťami. Každé vývinové etape zodpovedá vyhranený typ mestského symbolu, výrazne sa odlišujúci od ostatných typov svojím obsahom. Vďaka poznaniu tejto zákonitosti dokážeme podľa obsahu mestského symbolu určiť dobu vzniku každého mestského erbu.

Nejstaršie mestské symboly vznikli v 13. storočí. Vznikali všade tam, kde mesto už dosiahlo určitý stupeň vo svojom vývoji a začalo žiť plným hospodárskym životom. Rušný výrobný a obchodný život v meste vytváral predpoklady na jeho osamostatnenie sa ako samostatnej správnej a právnej inštitúcie s vlastnou administratívnou činnosťou. A práve administratívna činnosť spojená s pečatením písomností nútila mesto, aby si zvolilo pre svoju pečať určitý symbol, ktorý by ho reprezentoval. Prvé mestské symboly vznikli teda v 13. storočí len u tých lokalít, ktoré sa už v tomto čase vyvinuli v stredoveké mestá v plnom zmysle slova. Symboly najstarších miest, ktoré sa stali samosprávnymi inštitúciami do začiatku druhej polovice 13. storočia, pozostávajú z topografického motívu - z mestského opevnenia. Hradby s bránou a vežami majú ešte predheraldický pôvod. Napríklad na minciach sa ako symbol sídla mincovne objavovali už v antike. Preto tento symbol v 13. storočí charakterizujeme ako predheraldický a v tomto ranom období ho ešte nepokladáme za mestský erb. Ním sa stáva až v 15. storočí, v období výrazného úsilia miest o individuálny heraldický prejav. V tejto súvislosti celkom výnimočné postavenie má mestské opevnenie v najstaršom symbole Banskej Štiavnice. Vsadené do štítu predstavuje už v prvej polovici 13. storočia erb v pravom slova zmysle a je teda prvým mestským erbom s opevnením.

Druhý typ mestského erbu vzniká u nás v druhej polovici 13. storočia. Svojím obsahom koreni v štátnom znaku. Ide už o mestský erb v pravom zmysle slova a súčasne o prvý početnejší typ mestských erbov u nás. Podnetom pre vznik tohto typu mestských erbov bola skutočnosť, že mestá sa vymanila spod právomoci župana a začali podliehať výlučne panovníkovi. Na znak tejto závislosti si zvolili symbol, ktorý korení v erbe panovníkov. /5/

Roku 1301 vymrel v Uhorsku rod Arpádovcov - prvá a jediná domáca kráľovská dynastia. Hneď po tomto roku dosiahli ďalšie lokality charakter plnoprávných stredovekých miest. Pre chod organizovanej správy a pre vlastnú samostatnú administratívnu činnosť si po vzore starších miest rovnako museli zvoliť svoj symbol a ním pečatiť svoje písomnosti. Lenže nová politická situácia - vymrenie domáceho panovníckeho rodu a z toho vyplývajúce dynastické spory - viedla nové mestá k voľbe neutrálneho symbolu, k používaniu cirkevného motívu. Symbolmi miest na začiatku 14. storočia se stávali patróni farského kostola. Tento tretí typ symbolu sa podľa kritérií heraldickej tvorby nedá považovať za erb. Považujeme ho za neheraldický symbol, ktorý sa v 15. storočí stal erbom v pravom slova zmysle iba tam, kde plnil funkciu hovoriaceho erbu.

Pristavme sa trochu pri tomto krátkom neheraldickom období. Trvalo síce iba tri desaťročia, avšak veľmi silno ovplyvnilo celú ďalšiu heraldickú tvorbu v Uhorsku. Tu je pôvod naturalizmu, ktorý domácu heraldickú tvorbu sprevádzal po všetky ďalšie storočia. Cirkevné motívy zobrazené v pečetiach miest nezodpovedajú základnej požiadavke heraldickej tvorby - nie sú štylizovanými skratkami. Nie sú znakmi, ktoré určujú skutočnosť či udalosť len symbolizujú, zastupujú. Sú naopak vyobrazeniami, ktoré sa túto skutočnosť snažia viac alebo menej verne zachytiť. Patróni miest sú zobrazovaní v konkrétnej akcii: sv. Martin mečom presekáva svoj plášť, aby sa oň podelil s nahým žobrákom; sv. Katarína kľací pred kolesom a čaká na svoje umučenie; sv. Juraj zabíja draka. Vyobrazenie týchto patrónov je realistické a nie symbolické, preto je neheraldické. Len symbol je erbom.

Naturalizmus ovplyvnil predovšetkým mestskú heraldickú tvorbu. Napríklad Žilina, ktorá pôvodne používala dvojramenný kríž s koreňmi, v 14. storočí túto klasickú heraldickú podobu svojho erbu pozmenila na realistickejšiu, prirodzenejšiu, začala používať dvojramenný kríž bez koreňov. Banské mestá 14. storočia začali vo svojich pečetiach zobrazovať dolujúceho baníka. Činnosť obyvateľstva sa zobrazuje najmä v pečetiach mestečiek a neskorších obcí. Oráč, včelár, rybár priamo pri práci by v duchu zásad heraldickej tvorby nemali byť obsahom erbu. V dobe jej úpadku sa ním stávali práve pod vplyvom žánrových obrázkov heraldickej tvorby miest, kde postavy patrónov v činnosti sa stávali hovoriacimi erbami viacerých miest.

Obdobie používania patrónov ako znakov miest silno ovplyvnilo cechovú symboliku. Okrem vyslovene heraldických cechových erbov, ktoré zobrazovali výrobky alebo náradie jednotlivých remesiel v heraldickej úprave, mnohé cechy zobrazovali remeselníka priamo pri práci. Obuvnícky cech neraz zobrazil obuvníka sediaceho na trojnožke a kladivkom pritláčajúceho podošvu. Často nájdeme zlatníka pri zhotovovaní prsteňa. Heraldickým symbolom nie je ani znak hrnčiarov - Adam a Eva pod jablonoňou s hadom. Ide o biblický výjav, ktorý len sprostredkovane symbolizuje remeslo narábajúce s hlinou. /6/

Patróni v mestských pečetiach zo začiatku 14. storočia najsilnejšie ovplyvnili rodovú heraldiku. V nej sa od 15. storočia vyskytuje doslova obrovské množstvo poľovníckych výjavov, ktoré nemajú so skutočnou heraldickou tvorbou takmer nič spoločného. Napríklad rod pochádzajúci z Malých Trakan má v erbe z roku 1434 poľovníka, ktorý kordom prebodol vlka. V erbe Jeseňskovcov z Dolného Jasena je podľa erbovej listiny z roku 1521 v štítě zobrazený bielooodetý muž, ktorý v pravej ruke drží sekeru a chystá sa ňou zabiť chyteného daniela. /7/

Bolo by chybou, keby sme po týchto výsledkoch výskumu nadobudli dojem, že uhorská heraldická tvorba má len erby silno poznačené naturalizmom. Je to nesporné silný prvok domáceho erbovníctva, ktorý sa dá ľahko vybrať. Vedľa vyslovene naturaliztických erbov jestvuje však aj veľké množstvo takých, ktoré by sa právom mohli priradiť k zahraničným heraldickým pamiatkam a právom by sa mohli označiť za klenoty európskeho erbovníctva. Raz azda dôjde k ich zverejneniu.

Poznámky:

- 1/ J. Csoma, A kar a magyar heraldikában, Turul 16, 1898, s. 14-19.
- 2/ S. Széll, Városaink neve, címere és lobogója, Történeti és heraldikai tanulmány, Budapest, A vármegyei sociográfiák kiadóhivatala 1941, s. 37.
- 3/ P. Ghyczy, Adatok a kar heraldikai szereplésének történetéhez, Turul 23, 1905, s. 145-150.
- 4/ J. Csoma, Az olasz renaissance a magyar heraldikában, Turul 10, 1892, s. 157-165.
- 5/ J. Novák, Slovenské mestské a obecné erby, Martin 1972, s. 30 n.
- 6/ J. Novák, Cechovné znaky, Bratislava 1975.
- 7/ J. Novák, Rodové erby na Slovensku II. Petkova zbierka pečatí, Martin 1986, s. 63-68.

Der Ursprung des Naturalismus in der ungarischen heraldischen Schöpfung

Der Naturalismus in der Komposition sowie in der schöpferischen Äusserung ist sehr typisch für das ungarische heraldische Schaffen. Seinen Ursprung ist in dem städtischen heraldischen Schöpfen am Anfang des 14. Jahrh. zu suchen. Als in Ungarn - nach dem Absterben der Arpaden im J. 1301 - die dynastischen Streite entstanden, wurden die Paten der Pfarrkirchen die Symbole der Städte. Diese Naturalisierung dauerte zwar nur drei Jahrhunderte, doch hatte sie einen starken Einfluss auf die weitere heraldische Schöpfung in Ungarn.

Die kirchlichen Motive auf den städtischen Petschaften entsprechen nicht dem heraldischen Erfordernisse - sie sind nicht stylistisch, sie stellen gewisse Wirklichkeiten oder Ereignisse dar. Die Paten der Städte befinden sich in konkreter Action: st. Martin entzweihaut seinen Mantel, ste. Katharina kniet und erwartet ihre Martyrium, st. Georg tötet den Drachen. Diese Abbildung der Paten ist realistisch, nicht symbolisch.

Der Naturalismus hat nicht nur die städtische heraldische Schöpfung, sondern auch die Zunftsymbolik und die Familienheraldik beeinflusst. Der Naturalismus ist unbestritten ein starkes Element des ungarischen heraldischen Schöpfens, doch ist hier grosse Menge solcher Wappen entstanden, die mit Recht für Kleinodien der europäischen Heraldik gehalten sind.

Miroslav Pavlů

Současný archeologický výzkum a spolu s ním probíhající záchranné práce na hradě Lukově (o. Gottwaldov) probudily značný zájem lukovských občanů o minulost jejich obce. Velmi příhodně načasované bylo v této souvislosti vydání monografie dr. R. Hurta "Dějiny Lukova" v r. 1983. Když jsem se z podnětu nedávno zesnulého kronikáře a bývalého ředitele základní školy v Lukově, pana R. Matouše, ujal úkolu přiblížit jim tamní dějiny i z heraldického pohledu, stalo se mi Hurtovo dílo v mém snažení významnou oporou. Nejvíce mě zajímalo zhruba osmdesátileté období baronů z Minkvicburku (1631-1710), autorem do nejmenšího detailu mistrně zpracované. Právě tady upoutaly mou pozornost i některé další šlechtické osoby či rody, jejichž členové sice nebyli přímými majiteli panství, nicméně sehráli v lukovských dějinách určitou roli. Mezi nimi objevíme i příslušníky rodu Ledenických z Ledenic, jemuž jsem věnoval jeden z medailonů.

Lukovští Minkvicburkové byli už od počátku držby značně tísněni zděděnými dluhy. Jak jich v dalších letech přibývalo, narůstala i dlouhá řada šlechtických věřitelů, jejichž spory s lukovskou vrchností se Hurt podrobně zabírá. Někteří se ke svým penězům dostali až po provedení nařízené exekuce, když se na nějakou dobu stali uživateli výnosů a požitků z určených částí panství. K těmto šťastnějším patřili i baroni Mořic a Maxmilián Ledeničtí z Ledenic, jejichž otec Melichar poskytl Minkvicburkům v r. 1663 finanční výpomoc ve výši 15 590 zlatých. Hradní páni nebyli schopni půjčku splatit a tak už v r. 1669 došlo k exekučnímu zvodu na vsi Slušovice, Veselou, Kostelec a Nový Dvůr ve prospěch jmenovaných sourozenců. Díl drželi do r. 1681, ale jejich pohledávky byly s konečnou platností vyřízeny až v letech 1687-89. /1/

Moje orientace na Ledenické samozřejmě nevyplývala jen z předeslaných faktů. Kromě pozoruhodného erbu mě už zpočátku zaujala otázka jejich poněkud nevyjasněného původu. Z literatury sice víme, že šlo o cizozemce, nicméně místo, odkud přišli, dosud nebylo spolehlivě zjištěno. Například podle J. Pilnáčka nutno jejich počátky hledat na Slovensku, v oblasti Turčanské stolice. /2/ Zdá se však, že se mýlí a zaměnil Ledenické z Ledenic za Lednické z Lednic, o nichž se rovněž zmiňuje. Slovenský zemanský rod Lednických se psal podle vsi Lednice, ležící ovšem v Trenčínské a nikoliv v Turčanské stolici. Právě k nim se vztahují informace I. Nagyho o Lednických, erbu lva mávajícího šavlí. /3/ Ti ale neměli s našimi Ledenickými nic společného. Doplňme ještě, že k rodům, přicházejícím na Moravu z oblasti Slovenska, zařazuje Ledenické nejnověji dr. Z. Pokluda. /4/

Přesnou a konečnou odpověď nalezneme až v textu majestátu císaře Leopolda I., kterým 8. října r. 1662 přijal do českého panského stavu Melichara Ledenického z Ledenic na Cetechovicích. /5/ Píše se v něm, že rod Ledenických pochází z Uher a Slavonie, kde náležel několik set let panskému stavu. V průběhu 16. století, kdy pod tlakem Turků docházelo ke stále častějším přesunům tamní feudality mimo ohrožená území, Ledeničtí "... z svých sídel v témž království Slovanském vytlačeni a vypuzeni byli". Přišli tak nejen o majetek, ale zjevně pozbyli i dokladů o stavovské příslušnosti ve své domovině. S určitostí víme, že po těchto pohromách se alespoň někdo z nich zdržoval v sousedním Chorvatsku, odkud později přišly zprávy jak o předcích nobilitovaného Melichara Ledenického, tak o popsanych událostech.

Ze souvislostí celkem logicky vyplývá, že právě odtud přesídlil na Moravu Melicharův děd - Štěpán Ledenický z Ledenic, který v r. 1590 získal moravský inkolát. /6/ Dva roky nato se tento šlechtic píše po Bílovicích u Uherského Hradiště, /7/ kde už tehdy stálo panské sídlo. /8/ Brzy přikoupil blízký Svárov (int. v r. 1597) /9/ a položil tak materiální základ bytí ke skromné, ale přece jen dostačující existenci svých synů Adama a Ondřeje. /10/ V roce 1607 se o majetek podělili, ale Adam už v r. 1610 svůj díl Bílovic s tvrzí a dvorem zcizil. K opětnému zcelení Bílovic došlo v roce 1667, kdy už v Bílovicích na Ledenické zapomínali. /11/ Další zprávy o Adamovi máme až z předbělohorské doby. Zúčastnil se totiž jakousi formou stavovského povstání a měl být za své provinění potrestán. Nic však neměl, a tak nakonec ani konfiskační komisaři neměli o jeho osobu zájem. /12/ Ondřej byl hospodárnější, svůj díl Bílovic si udržel a kolem roku 1612 ještě rozšířil o ves Kelníky. Tu sice vzápětí prodal, ale znovu a na delší čas ji získal před rokem 1630. /13/ Na tamní tvrzi pak strávil poslední roky svého života, zemřel někdy před rokem 1634. /14/

Nejvýznamnější ze všech Ledenických byl jeho mladší syn Melichar, jímž rodina v zemi pevně zakotvila. Sám byl na Moravě poután nejen majetkem a povinnostmi zprvu biskupského, později zemského úředníka, ale také sňatkem s příslušnicí starého domácieho rytířského rodu - Janou Kateřinou Konickou ze Švábenic. /15/ Během své třicetileté služby v zemském aparátě vystřídal několik vyšších úřadů, dosáhl některých titulů i důležitých pověření. Svou úspěšnou kariéru završil v letech 1656-65 postem nejvyššího zemského písaře. /16/ Za mnoholeté působení ve správě Moravy, věrnost habsburskému domu i za zásluhy svých předků v bojích proti Turkům byl 16. listopadu roku 1659 povýšen do panského stavu v Uhrách a Slavonii, což bylo o tři roky později potvrzeno i pro české země. /17/ V 50. a 60. letech 17. století skoupil na východní a střední Moravě celou řadu menších zemskodeskových statků, ale až na některé je vždy velmi brzy prodal. /18/ Po roce 1651, kdy definitivně ztratil druhý díl Bílovic a otcovské sídlo v Kelníkách, stala se jeho rezidencí stará tvrz v Cetechovicích na Kroměřížsku. /19/ Dožil nejspíš na záměčku v Liptálce (od r. 1666), které také jako jediný zanechal svým potomkům.

K němu starší syn Mořic přikoupil v r. 1672 Hoštice u Litenčic a mladší Maxmilián v roce 1681 malý stateček Hovězí u Vsetína. Ve druhé polovině osmdesátých let byly však nejen Hoštice, ale i Liptál prodány /20/ a nedlouho po tom mizí i veškeré stopy po Mořici Ledenickém. Jeho bratr dobudoval ještě kolem roku 1690 zámek Hovězí /21/, kde o šest let později nadiktoval svou závěť. /22/ Maxmilián Ledenický zemřel 26. ledna r. 1696 jako poslední mužský potomek slavonsko-chorvatského (nebo, chcete-li, uherského) rodu Ledenických na Moravě a byl pochován v minkvicburské rodinné hrobce frýštáckého kostela na tedhejší lukovském panství. /23/

Ledeničtí z Ledenic na Moravě

ŠTĚPÁN
1590 mor. inkolát
1592 na Bílovicích
1597 (int.) Svárov
+ 1604
m. N N

ADAM
1605 na Bílovicích, bratr Ondřej
1610 prodej tvrze a 1/2 Bílovic's dvorem;
drží Svárov
před 1624 bez majetku
m. Markéta Bodnay z Bodnay, 1607

ONDŘEJ (Andreáš, Andryáš)
1604 syn Štěpána
1605 bratr Adam
1610 1/2 Bílovic
kol. 1612-24. 8. 1613 a 1630
(int.) až 1633 Kelníky s tvrzí
1613 sv. dv. v. Bílovicích
1614 regent břeclavského pan-
ství
+ před 15. 12. 1633
m. Kateřina z Khenišňáků
(15. 12. 1633 vdova)

ŠTĚPÁN (Jiří Štěpán)
1638 na Bílovicích, bratr Melichar
+ před r. 1646

MELICHAR
nar. v Bratislavě.....?
+ kol. 1669
m. Jana Kateřina Konická ze Švábe-
nic, 1655

MOŘIC
kol. 1669 (int. 1679)
Liptál
1672-85 Hoštice

MAXMILIÁN
(Frant. Maxmilián)
kol. 1669 (int.)
-1688
Liptál
1681-96 Hovězí
+ 26. 1. 1696

ELEONORA VERONIKA
+ 21. 11. 1719
1. m. ryt. Ladislav Podstatský
z Prusinovic
(+ 9. 12. 1670),
2. m. 9. 5. 1672 Jan Bertho-
nides z Tyranu

Zajímavější než všechna uvedená fakta je nepochybně heraldika Ledenických. Popis i vyobrazení jejich erbu najdeme celkem snadno ve všech běžně dostupných heraldických kompendiích. Jsou to ale informace nespolehlivé a především neúplné. Všimněme si, jak jej blasonuje například A. Sedláček:

"Štít červený, v něm slon a na něm mužik sedící. Slon jest bílý a má černou deku, mužik (bílý?) má vysoký, špičatý klobouk, drží v pravici zlatý pohár a levicí kopí, spuštěné, ostřím dolů obrácené, otevřená helmice s točenicí a přikryvadly červenými bílými a nad tím stříbrný lev, sedící pod korunou." /24/

Kdo zná v mnoha aspektech problematické dílo autorů N. v. Kadicha a C. Blažka "Der Mähri-sche Adel", /25/ dá mi jistě za pravdu, že Sedláček právě z tohoto "pramene" čerpal. Nepřekva-puje, že shodný popis předkládají i ostatní renomovaní heraldikové. V. Král dokonce uvádí, že takový erb užívali Ledeničtí už v roce 1590. /26/ Výjimkou není ani blason z pera J. Pilnáč-ka, /27/ který jej však díky konfrontaci s pečeti, nalezenou v lichtenštejnském rodinném archivu, přece poněkud zpřesňuje.

Jak ukazuje řada sfragistických dokladů, erb prvních "moravských" Ledenických byl docela jiný. Erb se slonem a jezdcem sice smyšlený není, ale kromě toho, že byl naprosto chybně interpretován, objevuje se až v pozdější době. První ze tří doložených verzí erbu Ledenických prezentuje čtrnáct dosud zjištěných pečeti Štěpána Ledenického z Ledenic na Bílovicích z let 1592-1602. /28/

Nenajdeme na nich žádnou exotickou figuru - z paty štítu vyrůstá věž s cimbuřím, na ní je postavena obrněná, v lokti ohnutá ruka, mávající šavlí. Po obou stranách ji provázejí nebeská tělesa - vpravo hvězdička, vlevo sluníčko. Přilba je zřejmě turnajská, v klenotu obrněná ruka se šavlí. Modifikací tohoto nejstaršího známého erbu Ledenických představuje otisk jiného Štěpánova typáře na listinách z r. 1598 a 1602 a současně i dvě nalezené pečeti jeho syna Ondřeje z let 1615 a 1616. /29/ Zde je v patě štítu namísto věže trojvrší, obrněná ruka se šavlí zůstává. I tady ji provází nebeská znamení - vpravo tentokrát sluníčko, vlevo hvězdička. Přilba je opět zřejmě turnajská s točenicí, klenotem znovu figura ze štítu.

Existenci posledního, zcela odlišného typu rodového erbu dokládají čtyři pečeti Ondřejova syna Melichara Ledenického z let 1644-51 a také jediný zkoumaný exemplář pečeti Melicharova syna Maxmiliána Ledenického z r. 1696. /30/ V úvodu zmíněný erb se ovšem od nepřesných údajů v literatuře liší jak v detailech, tak i tinkturami - což dokazuje barevné vyobrazení z r. 1643 (Melichar Ledenický). /31/

Štít je červený, vpravo hledící slon přirozené barvy (šedočerný) s bílými kly. Zvíře stojí na zeleném pahorku, na něm obkročmo sedí rytíř ve zbroji, přilbu s otevřeným hledím zdobí zlatý chochol. V levé ruce drží modře oděnou loutku s dlouhou, nazad splývající kapucí, krátkými zlatými vlasy a chlapeckou tvář, otočenou k jezdci; ve druhé třímá (ve vodorovné poloze) hnědý turnajský dřevец či kopí se stříbrným hrotem a stříbrným praporkem. V klenotu na korunovaném turnajské přilbě sedí vpravo hledící dvouocasý zlatý lev, polykající zlaté slunce. Příkryvadla jsou černá a zlatá, vyvázaná na způsob pláště. V podstatě stejný obraz, jen s nepodstatnými odchylkami, vidíme na pečetích. /32/

Srovnáme-li první dvě varianty erbu s naposledy popsanou, překvapí nás jeho náhlá a úplná proměna. Úvahu, že by snad mohly patřit dvěma rodům stejného jména, ale různého původu, můžeme s klidným svědomím odmítnout. Proti takové eventualitě hovoří průkazné rodinné vazby všech Ledenických, žijících kolem 16. a po celé 17. století na Moravě. Jak tedy tak závažnou změnu vysvětlit a kdy k ní vůbec došlo? Mezi nejmladším známým druhým a nejstarším nalezeným třetím typem erbu Ledenických (1616-1638) "zeje propast" dvaadvaceti let. Je nasnadě, že bez nových sfragistických či jiných dokladů, které by tuto mezeru vyplnily a společně bez dalších písemných pramenů nelze na tyto otázky uspokojivě odpovědět. Bezpečně víme jen tolik, že přijetí nového erbu (zřejmě svévolné) v žádném případě nesouviselo s povýšením Ledenických do panského stavu!

Můžeme se jen domýšlet, že k němu přispěla nějaká konkrétní událost zásadního významu v životě Melichara Ledenického. Není ovšem vyloučena ani přímá spojitost s blíže neurčitými službami, poskytnutými Habsburkům už jeho předky v dobách tureckých válek. Pro obě hypotézy by svědčil onen nezvyklý, až exotický erb, za nímž je třeba vidět skrytý, symbolický význam. Mnohé by mohl napovídat i letopočet - 1638 - na typáři, kterým Melichar Ledenický zpečetil 24. dubna r. 1644 pozůstalost Beneše Šponara z Blinsdorfu. /33/ Právě v roce 1638 totiž mohlo dojít k naznačené, bohužel blíže neosvětlené události, jejíž důsledkem byla pak popisovaná změna - nebo ještě jinak - vyrytý letopočet může přímo označovat datum vzniku nového erbu.

Poznámky:

- 1/ Srov. R. Hurt, Dějiny Lukova, Lukov 1983, s. 104-109.
- 2/ J. Pilnáček, Staromoravští rodové. Brno 1972 (2. vyd.), s. 249.
- 3/ B. Varsík, Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva, Bratislava 1988, s. 119; I. Nagy, Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblakkal, Pest 1860, díl L-Ű, s. 74-75.
- 4/ Z. Pokluda, Majetek uherské šlechty v českých zemích v 15.-20. století, Časopis Matice moravské 98, 1979, s. 305.
- 5/ Český opis majestátu ze 13. března r. 1665 v SOA Brno, f. A 3 - Stavovské rukopisy, fol. 273-74.
- 6/ Pilnáček, c. d., s. 249.
- 7/ SOA Brno, f. A 7 - Přiznávací berní listy, kart. 17, č. 176, 291 (r. 1592).
- 8/ Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, sv. 1 - Jižní Morava, Praha 1981, s. 31. Víme, že v r. 1603 tvrz v Bílovicích vyhořela a že tehdy vzala za své i kupní smlouva na Svárov (SOA Opava, pob. Olomouc, f. Lenní dvůr Kroměříž, Lenní kniha č. 28, fol. 25b, 26a). Je víc než pravděpodobné, že byla ledenickými záhy uzpůsobena k obývání. Rozsah a charakter stavebních prací, který by nám leccos napověděl o tehdejší vzhledu objektu - dnešního empírového zámku - bohužel neznáme.
- 9/ ZDO III, s. 318.

- 10/ SOA Opava, pob. Olomouc, f. Lenní dvůr Kroměříž, LK č. 28, fol. 25b, 26a, 50b. Po smrti obou byl Svárov v r. 1647 intabulován Melicharovi Ledenickému, který jej však ještě téhož roku vložil Janu Jakartovskému ze Sudic k Březolupům (L. Hosák, Historický místopis země Moravskoslezské, Hradištský kraj, Brno 1935, s. 368).
- 11/ SOA Brno, f. A 3, Lenní kvatern č. 52, fol. 11b; Pokulda, c. d., s. 318.
- 12/ SOA Brno, f. G 12 - Cerroniho sbírka, I/40, fol. 180; Ch. d'Elvert, Notizenblatt, 1876, č. 1, s. 2-3.
- 13/ Pokluda, c. d., s. 318; ZDO III, s. 460-61.
- 14/ F. Hrubý, Moravské korespondence a akta z let 1620-1636, 2. díl, Brno 1937, s. 455. Tvrz v Kelníkách se v pramenech poprvé připomíná při prodeji v r. 1613 (ZDO III, s. 460-61).
- 15/ Jana Kateřina Konická byla dcerou Jana Ferdinanda Konického ze Švábenic (+1652), po němž zdědila rodový statek konický. V r. 1655 jej postoupila za 16 000 zl. svému muži, Melicharovi Ledenickému (F. Pokorný, Švábenice. Rod pánů ze Švábenic, Brno 1970, s. 275). Podle d'Elverta byla její matkou Eliška Bukůvková z Bukůvky (d'Elvert, c. d., s. 2).
- 16/ V r. 1639 byl písařem menšího práva olomouckého a olomouckého biskupství, od r. 1642 císařským radou a místopísařem nově uspořádaných desk zemských, koncem 40. let zemským místosudím a místokomorníkem a v r. 1650 místokancléřem a olomouckým biskupským radou. V letech 1656-65, kdy už zastával úřad nejvyššího zemského písaře na Moravě, byl rovněž krajským hejtmánem brněnským (1658) a přisedicím zemského soudu (1664). Mimoto byl v r. 1649 delegován jako hraniční komisař ve sporu s Uhry, v r. 1655 jej nalézáme ve funkci komisaře při lánské vizitaci v hradištském kraji a v r. 1658 byl jmenován komisařem pro opevňovací práce v brněnském kraji (srov.: d'Elvert, c. d., s.; SOA Brno, f. G 12, I /40, fol. 180 a f. A 3, i. č. 212; SOA Opava, f. Sběrka fotokopí, II-140, LK č. 32, fol. 2, 5, 121, 135; J. Stibor, Komentář a rejstřík ke knize naučení a výpovědi manského soudu olomouckého biskupství z let 1639-1709, příloha Zpravodaje KGHQ, č. 35, 1988).
- 17/ SOA Brno, f. A 3, i. č. 60, fol. 273-74. Správná data má rovněž cit. d'Elvert, chybná cit. Cerroni. V r. 1659 obdržel současně s nobilitací i uherský indigenát (B. Kempelent, Magyar nemes családok VI, Budapest 1913, s. 359 - za tuto informaci děkuji Prof. PhDr. J. Novákoví, DrSc.).
- 18/ Pokluda, c. d., s. 318. Autor zde podává úplný přehled nemovitého jmění Ledenických na Moravě i s časovým vymezením držby jednotlivých statků.
- 19/ V letech 1639-40 se píše na Bílovicích a Kelníkách, v letech 1650 (!), 1651 a 1662 na Cetechovicích (SOA Opava, SbF II - 140, LK č. 32, fol. 2, 5; Stibor, c. d.; SOA Brno, f. A 3, i. č. 60, fol. 273-74; Pilnáček, c. d., s. 249).
- 20/ Pokluda, c. d., s. 318; Hosák, c. d., s. 368.
- 21/ Hrad a zámky na Moravě, Praha 1987, s. 77.
- 22/ Závěť je datována na Hovězí 24. ledna r. 1696. Hovězí odkázal svým vnukům Karlovi a Františkovi Podstatským, synům rytíře Ladislava Podstatského z Prusinovic a své sestry Eleonory Veroniky (SOA Brno, f. C 2 - Pozůstalosti, sign. L 18).
- 23/ SOA Brno, f. C 2 sign. L 18. V matrice pokřtěných, oddaných a zemřelých ve Fryštáku z let 1674-1714 se zřejmě chybně uvádí datum sepsání závěti jako datum Melicharova úmrtí: "...I-tem dne 24. ledna dokonat jest svůj život vysoce urozený jěmnostpán Franz (!) Maxmilián Ledenský, pán na Hovězí. Pochován jest v chrámu páně Fryštackym ve sklípku panskym a leži mezi pány lukovskými na pravé straně." (SOA Brno, f. E 67; přepis laskavě poskytl PhDr. I. Bittner).
- 24/ A. Sedláček, Českomoravská heraldika II, Praha 1925, s. 504.
- 25/ H. von Kadich - C. Blažek, Der Mährische Adel, Nürnberg 1899, s. 68, tab. 53.
- 26/ V. Král z Dobré Vody, Heraldika, Praha 1900, s. 94, 316, 337.
- 27/ Pilnáček, c. d., s. 249.
- 28/ První verze (I), zjištěny dva druhy typářů (a, b):
 - Ia) SOA Brno, f. A 7, kart. 17, č. 176 a 291 - sv. Bartoloměj, Olomouc 1592. Obě pečete přitisknuty pod papírovým krytem, oválné (18 x 16 mm), ohraničené dvojitou linkou, po stranách klenotu majuskulní S-L; zřetelná točenice, z nebeských těles lze rozeznat jen sluníčko.
 - Ib) SOA Brno, tamtéž;
 - kart. 20, č. 124 - Neděle Exaudi, Olomouc 1596,
 - kart. 21, č. 109 - sv. Jan Křtitel, Olomouc 1596,
 - kart. 22, č. 118 - sv. Václav, Olomouc 1596,
 - kart. 23, č. 75 - sv. Martin, Olomouc 1596,
 - kart. 28, č. 106 - sv. Jan Křtitel, Olomouc 1598,
 - kart. 29, č. 87 - sv. Václav, Olomouc 1598,
 - kart. 30, č. 113 - sv. Martin, Olomouc 1598,
 - kart. 33, č. 92 - Neděle masopustní, Olomouc 1599,
 - kart. 36, č. 132 - Neděle Quasimodo geniti, Olomouc 1601,
 - kart. 36, č. 11 - sv. Kateřina, Olomouc 1601,
 - kart. 37, č. 39 - sv. Bartoloměj, Olomouc 1602,
 - kart. 37, č. 65 - Neděle masopustní, Olomouc 1602,

Všechny pečeteř přitiřtřeny pod papřirovřm krytem, osmihrannř (16 x 14 mm), ohraničenř dvojlinkou po stranřch klenotu ne vřdy patrnr, nřkdy i přehozenř majuskulnrř SS-ZL; přilba bez tocenice.

29/ Druhá verze (II), zjiřtřeny tři druhy typřřř (a, b, c):

- IIa) SOA Brno, tamtřřř, kart. 27, ř. 117 - sv. Trojřřř, Olomouc 1598.
Pečeř přitiřtřena pod papřirovřm krytem, osmihrannř (13 x 11 mm), ohraničenř dvojlinkou, po levř stranř klenotu patrno přehozenř majuskulnrř LŽ; otisk mřlo zřetelnř.
- IIb) SOA Brno, tamtřřř, kart. 38, ř. 143 - sv. Mikulřřř, Olomouc 1602.
Pečeř přitiřtřena pod papřirovřm krytem, osmihrannř (14 x 14 mm) ohraničenř dvojlinkou, po pravř stranř klenotu patrno majuskulnrř S; na přilbř zřetelnř tocenice.
- IIc) SOA Brno, f. G 154 - RA Lamberkř, i. ř. 108 IV-109 - Napajedla, 25. 4. 1615; i. ř. 113 IV-114 - Napajedla, 28. 9. 1616.
Obř pečeteř přitiřtřeny pod papřirovřm krytem, kulatř (Ø 28 mm). Prvnř mř opis majuskulou ...DE. LEDEN... mezi linkou a linkou s provazcem, druhř je pořkozenř, zřetelnř je klenot.

30/ Třetř verze /III/, zjiřtřeny tři druhy typřřř /a, b, c/:

- IIIa) SOA Brno, f. A 12 - Akta řlechtickř, sign. AS-LXXVI 20/2 - ?, 24. 4. 1644.
Pečeř přitiřtřena pod papřirovřm krytem, ovřlnř (20 x 22 - 23 mm), ohraničenř linkou s provazcem. Pole s erbem obtřřř blřna s opisem majuskulou MELCHIOR...LEDENITZ, po stranřch klenotu letopočet 16-38;
SOA Brno, f. G 7 - Listiny zemskřho soudu, sign. ZS II, i. ř. 386 - Brno, 8. 2. 1650.
Přivřřenř pečeř z řervenřho vosku v dřevřnřm pouzdřř, ovřlnř (20 x 22 - 23 mm), ohraničenř linkou s provazcem. Pole s erbem obtřřř blřna s opisem majuskulou MELCHIOR.DELEDENITZ, po stranřch klenotu letopočet 16-38.
- IIIb) SOA Brno, f. A 1 - Stavovskř listiny, i. ř. 1173 - Brno, 12. 1. 1662.
Přivřřenř pečeř z řervenřho vosku v dřevřnřm pouzdřř, ovřlnř (22 x 25 mm), ohraničenř linkou s provazcem. Pole s erbem obtřřř blřna s opisem majuskulou MELCHIOR.D/E. LEDENITZ. Na rozdřl od pečeteř typu IIIa jsou přikryvadla vyvřřřna na zpřsob plřřřř;
OA Kromřřřř, prac. Holeřov, f. B-A 2, i. ř. 6 - Holeřov, 1. 2. 1651.
Přivřřenř pečeř z řervenřho vosku v dřevřnřm pouzdřř zcela shodnř.
- IIIc) SOA Brno, f. C 2, sign. L 18 - Hovřřř, 24. 1. 1696.
Přitiřtřenř prstenovř pečeř z řervenřho vosku, osmihrannř (11 x 9 mm), ohraničenř linkou. V pečetnr poli řpanřlskř řtit se slonem a obrnřncem, drřřřm kopř a loutkou, převřřřenř panskou korunou.

31/ SOA Brno, f. A 3, i. ř. 212, Trhovř kvatern hradiřřřskřho kraje ř. 1.

- 32/ a) absence pahorku v patř řtitř,
- b) rytřř drřř loutku v pravř a kopř v levř ruce,
- c) na přilbř nevidřme chochol,
- d) namřsto plřřřř obklopujř řtit přikryvadla vegetabilnrř forem.

33/ SOA Brno, f. A 12, sign. Ař-LXXVI 20/2.

Orientační genealogickř tabulka byla sestavena pomocř pramenř i literatury, uvedenřch v poznřmkovřm aparřtu. Za řetnr řdaje, zřskanř předevřřm studiem netiřřtřenřch lennrř knih, ulořenřch v olomouckřm a kromřřřřskřm depozitu SOA v Opavř, i řinou neziřřtnou pomoc vdřřm a dķukř přřteli J. Stiborovi.

Seznam vyobrazenř:

- 1) řtěpřn a Ondřej Ledeniřřř z Ledenic na Břlovicřch se svřmi erby, fiktivnr dvojportrřt (kresba autor, 1989).
- 2) Pečeř řtěpřna Ledenickřho z r. 1592 - varianta Ia. (SOA Brno, f. A 7, kart. 17, ř. 176).
- 3) Pečeř řtěpřna Ledenickřho z l. 1596-98 - varianta Ib. (SOA Brno, f. A 7, kart. 28, ř. 106 až
- 5) z r. 1598; kart. 20, ř. 124 z r. 1596; kart. 29, ř. 87 z r. 1598).
- 6) Pečeř řtěpřna Ledenickřho z r. 1598 - varianta IIa. (SOA Brno, f. A 7, kart. 27, ř. 117).
- 7) Pečeř řtěpřna Ledenickřho z r. 1602 - varianta IIb. (SOA Brno, f. A 7, kart. 38, ř. 143).
- 8) Pečeř Ondřejř Ledenickřho z r. 1615 - varianta IIc. (SOA Brno, f. G 154, i. ř. 108 IV-109).
- 9) Pečeř Melichara Ledenickřho z r. 1605, s letopočetem 1638 - varianta IIIa (SOA Brno, f. G 7, sign. ZS II, i. ř. 386).
- 10) Pečeř Melichara Ledenickřho z r. 1651 - varianta IIIb. (OA Kromřřřř, pob. Holeřov, f. B-A 2, i. ř. 6).
- 11) Pečeř Melichara Ledenickřho z r. 1696 - varianta IIIc.
- 12) Erb Melichara Ledenickřho v Trhovř kvaternu hradiřřřskřho kraje z r. 1643.

Foto autor

Die Familie Ledenický von Ledenice in Mähren - ihr Ursprung, Genealogie und Heraldik

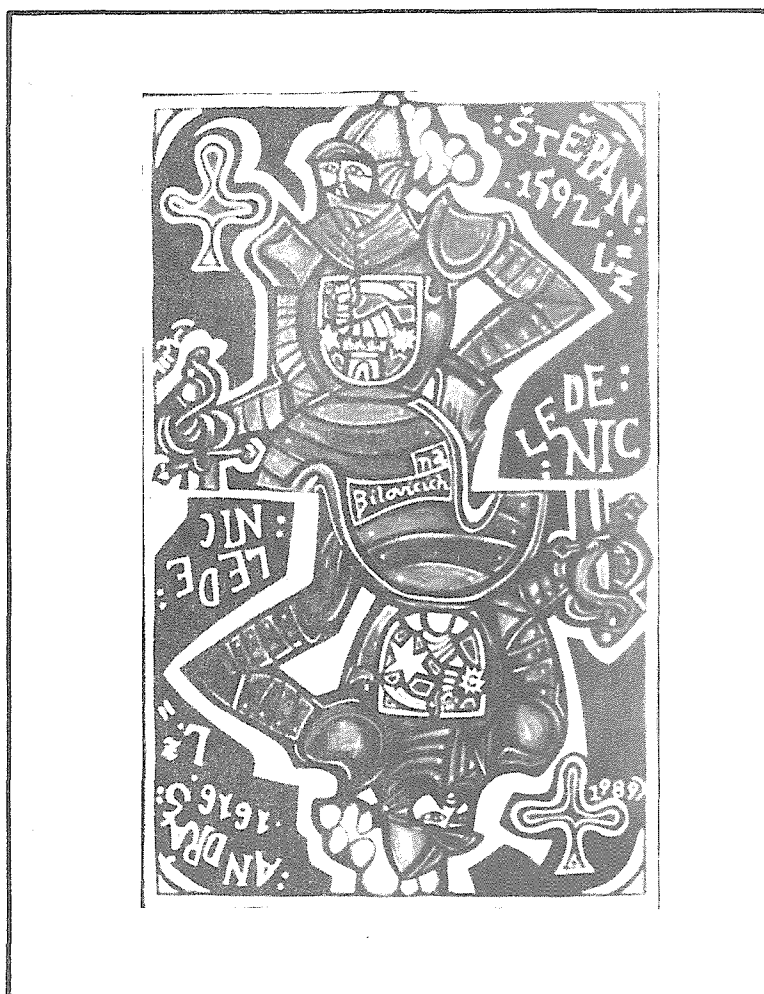
Im J. 1590 hat ein kleiner Edelmann aus Slavonien-Kroatien das mährische Inkolat gewonnen. Seine Nachkommen sind schon im Lande geblieben, doch erlöschte dieses Geschlecht am Ende des 17. Jahrh. nach der männlichen Linie.

Der erste Teil des Beitrages ist zuvörderst dem Ursprunge der Familie Ledenický, sowie den Umständen gewidmet, welche dieselbe in Mähren hergeführt haben. Der Autor interessiert sich besonders um die Persönlichkeit des bedeutendsten Angehörigen der Familie, des bischöflichen und später Landesbeamten (in Jahren 1656-65 höchsten Landesschreibers) Melichar Ledenický, der im J. 1659 in den ungarischen und im J. 1662 in den böhmischen Herrenstand erhoben wurde.

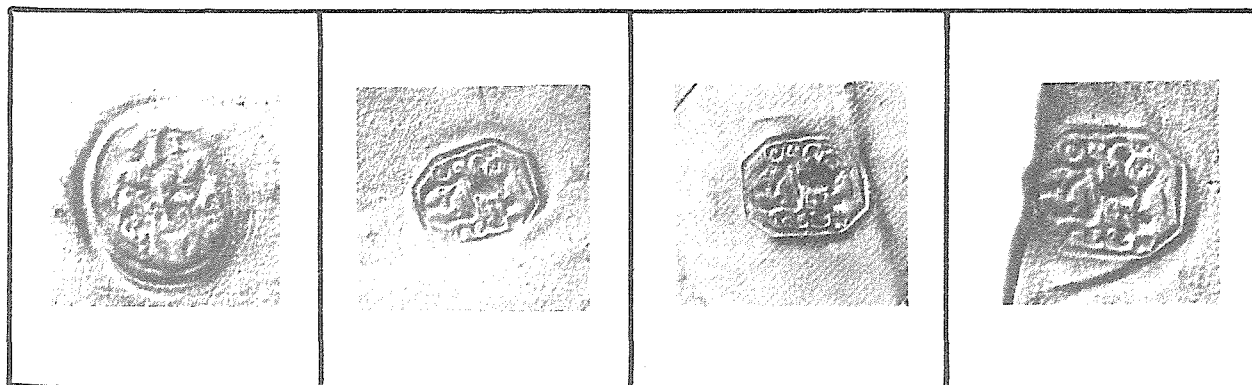
Der Schwerpunkt der ganzen Arbeit haftet in der ausführlichen Analyse relativ grosser Menge des grösstenteils sphragistischen Materials, sowie im Vergleiche so erworbenen Erkenntnisse mit den Resultaten der älteren heraldischen Forschung. Die Bestrebung des Autors wurde durch den Fund zweier bisher unbekannten Wappen gekrönt, die in den Jahren 1592-1616 gewiss gebraucht wurden.

Es gelang ihm auch die Verbesserung des Beschreibens der einigen bekannten Variante, die wahrscheinlich im J. 1638 entstanden ist. Es geht um den dritten Typ des Ledenický-Wappens, der vollkommen unterschieden ist - die Umstände dieser Abänderung sind bisjetzt noch nicht aufgeklärt.

MK

Obr. č. 1

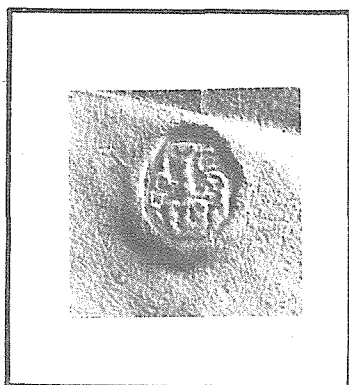

Obr. č. 2

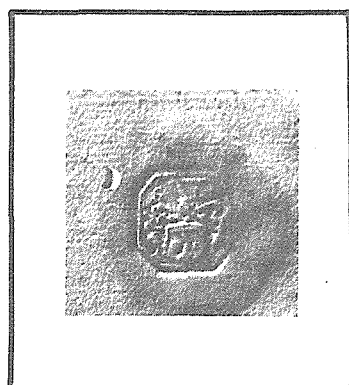
Obr. č. 3

Obr. č. 4

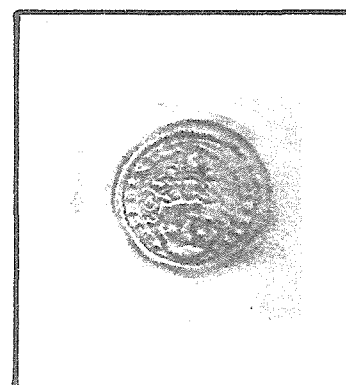
Obr. č. 5

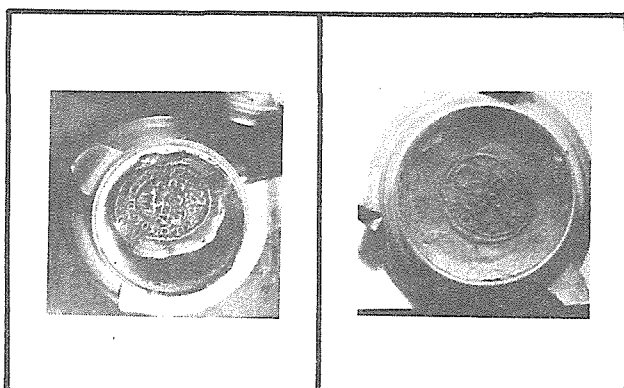
Obr. č. 6

Obr. č. 7

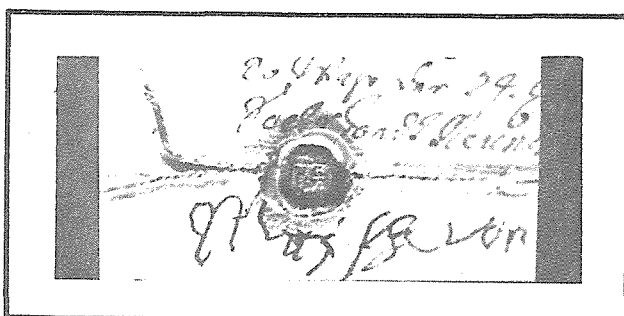

Obr. č. 8

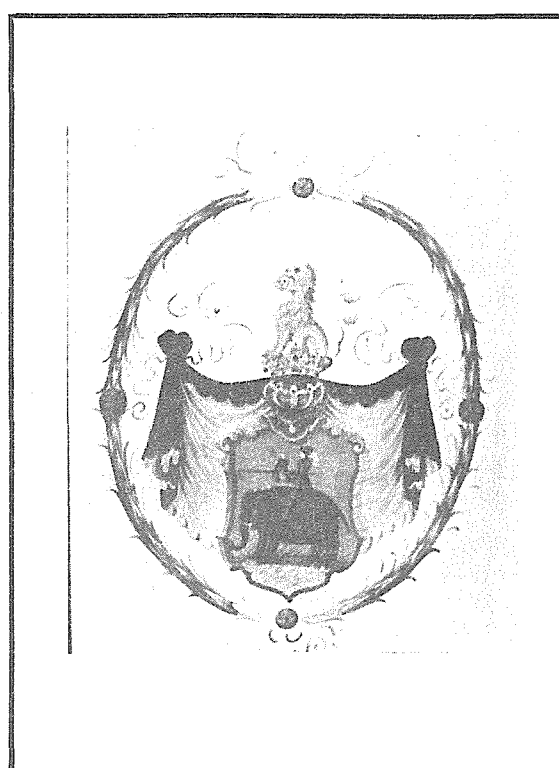

Obr. č. 9

Obr. č. 10

Obr. č. 11

Obr. č. 12

Nejstarší západočeské městské znaky a přehled doložených předhusitských městských znaků v České republice /1/

Jan Pelant

Nejstarší doložený městský znak na území našeho státu měl zřejmě Cheb, a to již na samém počátku 14. století. /2/ Cheb získal, jako město patřící římsko-německému císaři nebo králi, na počátku 13. století jistou samostatnost a brzy měl rozvinutou vlastní městskou samosprávu. Již před rokem 1235 razili Chebští vlastní drobné mince, v roce 1242 byl ve městě první purkmistr a z téhož roku známe i nejstarší městskou pečeť. Jestliže dosavadní heraldická literatura prokázala existenci městských znaků v prostoru "svaté římské říše" již od počátku 14. století, je velmi pravděpodobné, že i Cheb měl v té době svůj znak. /3/ Dne 18. března 1321 udělil římský král Ludvík Chebu právo markovat cín, který se městem provázel, městskou značkou (der stat marche). /4/ Podobnou značku mohli Chebští markovat všechen cín, který se provázel městem po řece, podle mladšího privilegia císaře Zikmunda z 25. ledna 1437. /5/ Značka představovala pravděpodobně již městský znak, který Cheb užíval od samého počátku 14. století. /6/ Prvním jeho hmotným dokladem je zpodobnění na tzv. chebském antependiu, oltářním závěsu vzniklém kolem roku 1300. /7/ Najdeme jej také na mnohých mincích ze 14. až 16. století. /8/ Dnes můžeme konstatovat spolu se závěry H. Sturma z roku 1960, že znak získal podobu, kterou si udržel do nedávné doby, již na samém počátku 14. století, tedy ještě před zástavním připojením Chebu k českému státu roku 1322. Zůstává však ještě studijním problémem určení štítu s orlicí na nejstarší městské pečetě doložené od roku 1242 a na nejstarších chebských mincích - fenicích, které byly raženy již kolem roku 1200. /9/ Zdá se, že šlo asi spíše o znamení císaře nebo krále římsko-německého a ne o znak města.

Druhým královským městem v západočeské oblasti, které prokazatelně užívalo znak již v předhusitské době, jsou Klatovy. Ty byly ve 14. století významným královským městem, byly vřazeny do systému zeměpanské trestněprávní správy (tzv. krajské popravky) a užívaly své vojsko. Opravňuje to k hypotéze, že město užívalo znak již v předhusitské době. /10/ Dokonce máme doloženo jeho podobu na tesaném svorníku příčné lodi děkanského kostela P. Marie, který můžeme datovat již do prvního desetiletí 15. století. /11/ Město si zvolilo heroltskou figuru a vytvořilo jednoduchý erb, jak vyžadovaly tehdejší vojenské potřeby. S největší pravděpodobností červený štít a v něm stříbrný pošnutý pruh. /12/ Tento původní znak najdeme ještě na městském chmelovém pečetiidle z roku 1583, /13/ ale o barvě štítu se dovídáme až mnohem později. /14/

Dalším západočeským královským městem, o kterém můžeme prokazatelně tvrdit, že užívalo znak v předhusitské době, je Loket. /15/ Až do roku 1561, kdy město dostalo znakové privilegium, můžeme usuzovat o existenci loketského erbu pouze podle městských pečetí. První erb je doložen na nejstarší známé pečetě z roku 1415; ta je doložena v korespondenci, která byla odeslána do Chebu v letech 1409-1499. Zmíněná pečeť je znaková a je na ní ve štítě doleva obrácená obrněná paže s obnaženou rozevřenou rukou. /16/ Předpokládáme, že barvy tohoto erbu byly stejné, jaké byly později uvedeny ve znakovém privilegii; štít byl červený, obrněná paže stříbrná a vlastní ruka měla tělovou barvu. /17/ Nejpozději ve druhé polovině 15. století (do r. 1470) došlo ke změně loketského erbu, když byla obrněná i vlastní ruka (její klouby byly otočeny ve směru k divákovi) a ta navíc držela napřažený stříbrný meč směřující hrotem do pravého horního rohu štítu. /18/ Vývoj erbu byl ukončen v roce 1561, kdy Loketští získali na králi Ferdinandovi I. německy psané znakové privilegium, vydané ve Vídni 27. května. /19/

Také počátky erbu královského města Plzně můžeme hledat již v předhusitské době, přestože doklady jsou až z doby husitské. /20/ Jistým dokladem existence plzeňského znaku kolem roku 1400 byla šmitna v kutnohorském Vlašském dvoře podle starších zjištění J. Nuhlíčka; bohužel však šmitna pro Plzeň a dalších šest měst českých a moravských královských měst (Kadaň, Olomouc, Uherské Hradiště, Vysoké Mýto, Znojmo a Žatec) se nezachovala. /21/ Jestliže nejstarší městské erby v českých zemích navazovaly na městské pečeti, u Plzně tato návaznost chybí; vyobrazení městského erbu na plzeňských pečetích známe až od roku 1466. Nejstarší plzeňský městský erb neměl žádné vztahy k pečetnímu obrazu. Tvořilo jej totiž pozdější levé dolní pole štítu. Podle zprávy Starých letopisů českých Plzeňští ve svém znaku "sú prvé tistu (samici) chrtici nesli" (tj. před rokem 1433). /22/ Zmínku letopisů potvrzuje i někdejší veršovaný latinský nápis (po roce 1466) na stěně presbytáře farního kostela sv. Bartoloměje, který zněl: "Velter erat canis hic nostris ab origine prima Patribus ex veteri ut possimus historia..." /23/ Skutečnost, že již v 15. století byla plzeňská chrtice považována za starobylý erb, utvrzuje v názoru o jeho předhusitském vzniku. Nejpersvědčivější je snad formulace českého překladu velkého privilegia císaře Zikmunda, které udělil Plzeňským 19. září 1434 v Řezně. /24/ V tomto překladu se totiž též uvádí, že Zikmund uslyšev o "stálosti Plzeňských jim za erb velblouda k bílému chrtu, kterýž od starodávna na štítu městském nosili, přidal"; lze se domnívat, že by ani písemný pramen z 15. století neoznačoval patnáctileté období od počátku husitské revoluce za dobu starodávnou. /25/ Na druhé straně se již v 15. století věřilo, že chrtice měla vyjadřovat věrnost katolické církvi i českému králi. /26/ a později se z toho odvodilo, že plzeňský erb vznikl někdy mezi léty 1420-1433; druhou verzi nelze ani doložit ani vyvrátit. /27/ První vývojovou fází plzeňského erbu představuje červený štít a v něm stříbrná chrtice se zdviženým ocasem. Je zobrazena ve skoku vpravo a má na krku zlatý obojek s kroužkem. K rozmnožení původního erbu došlo ve zmíněném roce 1434, když římský císař Zikmund Lucemburský Plzeňským "dal velblouda za erb". Zlatý dvouhrbý velbloud v zeleném poli polceného štítu měl připomínat činy Plzeňských při obležení města husity. /28/

Také u dalšího královského města, Stříbra, nemáme jednoznačné doklady o předhusitském znaku, přesto je ale jeho existence nanejvýš pravděpodobná. Jak vyplývá z posledních studií Rostislava Nového, /29/ mělo Stříbro jako královské město (jím se stalo kolem roku 1240) na počátku šedesátých let 14. století své městské vojsko asi o 200 bojovnících. Tento branný houf užíval vlastní praporec, který máme poprvé zmíněn k roku 1386. /30/ Na praporci byl s největší pravděpodobností vyobrazen městský znak. Jeho původ můžeme hledat jako u většiny královských předhusitských měst v obrazu městské pečeti, jejíž obraz známe bezpečně od roku 1342. /31/ Stříbrský znak tvořil červený štít, v němž byla heraldicky stylizovaná stříbrná lilie. Barvy znaku známe až z privilegia krále Jiřího z Poděbrad ze 7. června 1469, jímž se polepšoval původní městský erb. /32/ Stříbrští tedy zpočátku nepoužívali žádný symbol, který by připomínal jejich vrchnost - českého krále; to se stalo až v jejich polepšeném znaku. Jen s pochybnostmi můžeme u královského města předpokládat, že by lilie v jeho nejstarší pečetí a později v jeho prvním znaku měla vyjadřovat nějaký vztah k některému premonstrátskému nebo cisterciáckému klášteru, které používaly lilii ve svých erbech. /33/ Nejblíže by k tomu mohl mít chotěšovský klášter, který měl ve Stříbře kolem roku 1266 i jistá majetnická práva, /34/ ale je to velmi málo pravděpodobné. Odlišný názor literatury, že jde o znak blízkého benediktinského kláštera v Kladruhu, je snad nejpravděpodobnější, uvážíme-li již jen nepatrnou vzdálenost Kladruhu od Stříbra. A nejstarší stříbrské dějiny, zahalené mlčenlivostí pramenů, ani nevylučují určité právní vztahy vznikajícího Stříbra ke kladrubskému klášteru. Kladrubští opati užívali od 16. století erb totožný s nejstarším stříbrským erbem. /35/

Podle citované studie R. Nového o počátcích znaků českých měst můžeme předpokládat snad u všech královských měst, která byla vázána do systému tzv. krajské popravky, znaky již od druhé poloviny 14. století; královská města si je asi zavedla bez zásahu panovníka z praktické vojenské potřeby. Posledním západočeským královským městem, /36/ u něhož můžeme předpokládat předhusitský znak, alespoň hypoteticky, ještě podle jiných zachovalých pramenů, je Ostrov. U něho se totiž podařilo najít nejstarší známou pečeť s původním městským znkem v korespondenci zaslané do Chebu v letech 1432-1512. /37/ O vyobrazení v poli této pečeti (doložené zatím poprvé roku 1432) a o vyobrazeních v polích dalších tří pečeti užívaných v době do počátku 17. století, předpokládáme, že bylo znkem tohoto města, který mohl vzniknout někdy v první třetině 15. století. Znak tvořil upravený znak Království českého s přílbou a klenotem orlího křídla, /38/ který měl navíc dva strážce - veverky. Znak zřejmě vyjadřoval příslušnost města ke královské komoře a jeho strážci, veverky, které se vyskytují v české heraldice velmi vzácně, /39/ mohly být převzaty do městského znaku pro svůj tehdy typický výskyt v okolních lesích.

V západních Čechách měly znak již v předhusitské době i dvě městské lokality, patřící královské komoře. Již v první polovině 14. století (roku 1345) mělo znak horní město Rejstejn (Kašperské Hory), /40/ které bylo významným komorním městem. Na samém konci 14. století mělo znak snad i komorní městečko Rabštejn nad Střelou. Kašperskohorská znaková pečeť je poprvé doložena na latinské listině z 24. srpna 1345 /41/ a je tedy v českých zemích druhou nejstarší zachovanou. /42/ I toto svědčí o významu komorního města, které vzkvétalo těžbou zlata a v němž měli v té době převahu němečtí kolonisté. /43/ Přestože původní městský znak máme doložen pouze sfragistickými prameny, můžeme předpokládat i jeho původní barvy na základě textu polepšovacího privilegia z roku 1572 a vývoje znaku města Rabštejna.

Na samém konci 16. století mělo znak i komorní městečko Rabštejn nad Střelou. I zde předpokládáme erb podle nejstarší znakové pečeti. V tomto případě jde však o pečeť, jejíž použití máme doloženo až z doby podstatně mladší. /44/ Její provedení ale jistě spadá nejméně do první poloviny 15. století, snad až na samý konec 14. století. /45/ Přestože již v roce 1397 zastavil král Václav IV. Rabštejn do šlechtické držby, /46/ předpokládáme vznik znaku ještě před touto zástavou. Jak upozorňuje J. Čarek, fantastické zvíře v rabštejnském znaku připomíná heraldická zvířata podobně sestavená ze dvou či tří zvířat, která propůjčil král Václav IV. do městských znaků Žebráku (podle pečeti doložené roku 1418) a Slavkova u Brna (privilegiem z roku 1416). /47/ O původu rabštejnského znaku nemůžeme říci mnoho konkrétního. Nelze proto zcela odmítnout názor, že znak mohl vzniknout spojením starého a nového znaku Českého království, /48/ zejména když městečko bylo součástí královské komory v době vlády Karla IV. a Václava IV.

Hypoteticky můžeme předpokládat již v předhusitské době existenci znaků u čtyř či pěti poddanských západočeských měst a městeček - u Žlutic, Bochova, Bečova (snad i Horního Slavkova), která patřila významnému rodu pánů z Rýzmburka (Oseka) a snad také u poddanského městečka Manětína, jež náleželo johanitskému řádu. Poddanské město Žlutice, které vzniklo pravděpodobně již za vlády Přemysla Otakara II. přičiněním mocného rodu pánů z Rýzmburka, získalo erb ještě před rokem 1415, kdy končí vláda Rýzmburků ve městě. Přestože nemáme pro to heraldické prameny, můžeme tak usuzovat podle pečeti, které jsou doloženy od roku 1375; v jejich pečetním poli byl prostý vrchnostenský znak budovatelů Žlutic - štít s rýzovacími hráběmi uprostřed. /49/ Tento erb na pečetích vyjadřoval původně jistě jen práva pánů z Rýzmburka ke svému městu. S velkou pravděpodobností se však z tohoto pečetního znamení vyvinul městský erb ještě v první polovině 15. století, což můžeme u jednoho z nejvýznamnějších západočeských poddanských měst, jimiž Žlutice bezesporu byly, předpokládat. My můžeme předpokládat existenci žlutického městského erbu, ne-li před rokem 1415, tedy již v 15. století, pouze hypoteticky ze skutečnosti, že městské pečeti podržely ve svém poli rýzmburský znak i v době vlády jiných vrchností, dokonce i za více než stoleté vlády vlivných Vřesovců (od roku 1431); za nich se dostal kolem roku 1454 rýzmburský znak (dle našich předpokladů tedy již městský erb) i na nově vzniklou městskou pečeť. /50/ Vzhledem ke znalostem barev rýzmburského znaku můžeme předpokládat tento erb existu-

jící od první poloviny 15. století až do svého polepšení v roce 1540: zlatý šefík a v něm vzhůru postavené černé dřevěné hrábě s osmi špicemi. /51/

Také u Bochova můžeme předpokládat existenci znaku již v první polovině 15. století, a to podle znakových pečetí, jejichž obraz známe od druhé poloviny 15. století. Byl tu zřejmě podobný vývoj jako u žlutického znaku. I bochovské pečetě (první zmínka je až z roku 1437, ale pravděpodobně existovaly celou druhou polovinu 14. století) podržely ve svém poli rýzmburský znak i v době vlády jiných vrchností (po roce 1406), některé snad až do konce feudalismu. /52/ S největší pravděpodobností tvořil původní bochovský znak až do roku 1628 štít, v němž byly vzhůru postavené dřevěné hrábě. Snad to byly stříbrné hrábě se šesti špicemi v červeném štítě; můžeme tak usuzovat jen podle druhé vývojové formy městského znaku platné od 17. století, u níž však máme barvy doloženy až od poloviny 19. století. Pokud nepochybuje o nejstarších údajích barev v Schallerově Topografii z roku 1785, tvořily ale původní bochovský znak zlaté hrábě v modrém štítu. /53/

Také o vývoji bečovského znaku až do 18. století nás informují pouze sfragistické prameny. Na městských pečetích se objevuje původní znak a nové znakové znamení od 15. století; do té doby klademe pravděpodobný vznik znaku. Poddanské městečko mělo v polích pečetí prostý vrchnostenský znak svých budovatelů pánů z Rýzmburka - štít s rýžovacími hráběmi uprostřed - nejpozději od třicátých let 15. století; není vyloučeno, že tomu mohlo být již koncem 14. století. Pravděpodobně se z tohoto znamení vyvinul městský erb. Bylo-li to až v pohusitské době, nepatřil již Bečov Rýzmburkům, protože ti jej prodali na počátku 15. století. Přesto jejich hrábě byly v bečovském erbu až do počátku osmdesátých let 15. století. Nevíme však nic o barvách tohoto nejstaršího erbu. Podle zachovaných pečetí víme, že před rokem 1490, nejpravděpodobněji v roce 1482 při povýšení Bečova na město, došlo i ke změně erbu. /54/

U čtvrtého rýzmburského městečka - Horního Slavkova - však již nemáme ani sfragistické prameny, o které bychom opírali předhusitský vznik erbu. Pouze zde můžeme připustit možnost, že v první vývojové fázi představovaly městský erb rýžovací hrábě ze znaku budovatelů městečka pánů z Rýzmburka. Hrábě se objevují také v pravděpodobně druhé vývojové fázi znaku (v pravém poli polceného štítu) roku 1472 (v letech 1453-1495 měl Horní Slavkov již jinou vrchnost - pány z Plavna) i v prvním poli čtvrceného štítu, který Horní Slavkov užíval až v první polovině 16. století za vlády Pluhů z Rabštejna. /55/

Přesvědčivější prameny máme u Manětína. Zde známe znakovou pečeť již z roku 1429. /56/ Není vyloučeno, že tento znak užívali Manětínští již v předhusitské době; snad od roku 1382, kdy Manětín získal řadu privilegií od těšínského vévody a generálního převora svatojánského řádu v Čechách Semovíta. /57/ O manětínském erbu se domníváme, že vznikl spojením znaku johanitského řádu (pravá polovina štítu s březovým křížem) /58/ se znakem šlechtickým, pravděpodobně tedy se znakem zmíněného těšínského vévody Semovíta, který byl představeným johanitů v české provincii (levá polovina štítu s polovinou orlice, která hledí vpravo). /59/ Johanité byli Manětínským vrchností právě až do roku 1403 (fakticky jen do husitských válek), takže manětínský erb můžeme charakterizovat jako znak vzniklý z erbů vrchností. Přestože jeho barvy máme doloženy až od 19. století, nemusíme o nich pochybovat zejména u pravé (johanitské) poloviny štítu; pokud jde o barvy levé poloviny štítu, víme že rod Piastovců, ze kterého vévoda Semovít pocházel, měl ve znaku černou orlici vpravo hledící s červenou zbrojí. /60/

O znaku poddanského městečka Teplá, odvozeném z erbu vrchnosti - premonstrátského kláštera, budeme zatím pouze předpokládat, že vznikl někdy v 15. století. Nebudeme tvrdit, že pochází z předhusitské doby, přestože pečetě městečka doložené od roku 1381 jsou znakové; zde šlo asi spíše o vrchnostenský znak a ne o znak městečka. /61/

Již ze studie R. Nového z roku 1976 /62/ vyplývá průkazná existence čtrnácti předhusitských městských znaků na území dnešní České republiky. Byla doložena existence znaků devíti královských měst v Čechách (Starého Města pražského, Českých Budějovic, Klatov, Kutné Hory, Hradce Králové, Litoměřic, Mostu, Nymburka a Písku), tří moravských měst (Brna, Jihlavy a Slavkova), slezské Opavy a Chebu (zástavně připojeného k českému státu až v roce 1322). J. Čarek zveřejnil dva průkazné doklady o předhusitských erbech komorních měst Rejštejna - Kašperských Hor a Žebráku, a tak ve své knize z roku 1985 mluví o patnácti prokázaných předhusitských městských erbech na území dnešní České republiky a dává je i do přehledné tabulky. /63/ Z výše naznačeného vývoje v západočeské oblasti vyplývá, že prokazatelně užíval erb v předhusitském období i Cheb a Loket, takže můžeme mluvit o 17 prokazatelných předhusitských městských znacích na území dnešní České republiky, jak vyplývá i z tohoto chronologického přehledu:

1. kol 1300	Cheb - doložen na antependiu
2. 1315	Brno - doložen pečetí
3. 1345	Kašperské Hory (Rejštejn) - doložen pečetí
4. 1360-1364	Staré město pražské - znak na hradě Lauflu
5. 1360-1364	Kutná Hora - znak na hradě Lauflu
6. kol 1380	Nymburk - reliéf v kostele
7. kol 1400	Litoměřice - šmitna ve Vlašském dvoře
8. kol 1400	Písek - šmitna ve Vlašském dvoře
9. kol 1400	Jihlava - šmitna ve Vlašském dvoře
10. kol 1400	Most - šmitna ve Vlašském dvoře
11. kol 1400	Opava - šmitna ve Vlašském dvoře
12. kol 1400	Hradec Králové - šmitna ve Vlašském dvoře

- 13. 1406 České Budějovice - zápis v rukopisu
- 14. do 1410 Klatovy - reliéf v kostele
- 15. 1415 Loket - doložen pečetí
- 16. 1416 Slavkov - privilegium krále Václava IV.
- 17. 1418 Žebrák - doložen pečetí

Dá se také předpokládat existence znaků nad sedmi zničenými šmitnami ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře z doby kolem roku 1400 - jde o znaky měst Kadaně, Plzně, Olomouce, Uherského Hradiště, Vysokého Mýta, Znojma a Žatce. /64/

V publikaci o znacích a pečetích jihomoravských měst byly sneseny doklady pro další tři městské lokality; za městský znak lze zřejmě považovat znamení ve štítu doložené na pečetí královského města Ivančic v roce 1382 i znamení ve štítech na pečetích klášterního Ždaru nad Sázavou (1406) a Třebíče náležející církevní vrchnosti (1406). /65/

Také na základě Baletkových studií o znacích severomoravských měst můžeme vytypovat další předhusitský městský erb. Měl jej zřejmě Lipník nad Bečvou, který koncem 13. století náležel panovníkovi; nejstarší pečeť doložená roku 1349, má v raně gotickém štítu doprava obrácenou korunovanou lví hlavu a jiné pečetidlo z konce 14. století má ve štítu korunovaného dvouocasého lva vyrůstajícího z trojvrší. /66/

Tak jako jsme se zamysleli u tepelských znakových pečetí, doložených od roku 1381, zda šlo o vrchnostenský znak či o znak městečka, bude zřejmě nutné revidovat úvahy a hledat k nim i případné další prameny u jiných poddanských měst, která měla v předhusitské době znakové pečeti. Tak například u Humpolce nejstarší forma znaku se zavinutou střelou Benešoviců mohla být předhusitská. /67/ Ještě výraznější problematika je u Litomyšle, kde štít s lilíí, doložený na pečetích od roku 1346, se stal městským znakem. /68/

Budou zřejmě potřebné i úvahy o znakových pečetích některých královských měst, u kterých zatím nelze předhusitský erb doložit - u Jaroměře, Mělníka a Poličky. /69/

V naznačeném výčtu případných předhusitských městských erbů bylo vyjmenováno 41 městských lokalit - 27 královských měst, 5 komorních měst a 9 poddanských měst. I když mnohé z nich nelze ještě považovat za prokázané, přesto lze předpokládat potřebu nové studie o počátcích městských znaků v českých zemích. Tato studie bude muset přihlídnout k některým konkrétním závěrům Čarkovy celostátní publikace i všech šesti dosud vydaných podrobnějších krajových přehledů o městských znacích v českých zemích; navíc bude muset studii řešit celou problematiku ve středoevropském kontextu.

Poznámky:

- 1/ Příspěvek navazuje na moji knihu Znak a pečeť západočeských měst a městeček, která vyšla v Západočeském nakladatelství v Plzni v roce 1985. V poznámkovém aparátu tohoto příspěvku mluvím o ní jako o tištěné knize.
- 2/ J. Novák, Slovenské mestské a obecné erby, Martin 1972, 2. vyd., s. 37 aj. klade přesvědčivě vznik erbů měst Bánské Štiavnice, Bratislavy, Bánské Bystrice, Zvolenu a Žiliny již do konce 13. století, ale zná pouze sfragistické prameny.
- 3/ Názory německé literatury o existenci městských znaků v prostoru říše shrnuje R. Nový, Počátky znaků českých měst, Sborník archivních prací 26, 1976, s. 367-368.
- 4/ CIM II, s. 196, č. 118
- 5/ CIM III, s. 166, č. 101. Městská značka je zde nazývána "der stat marck". Podle knihy H. Sturma, citované v následující poznámce (1. díl, s. 89; 2. díl, s. 21 a 166), byla tato značka roku 1478 nazývána "der stat zeichen".
- 6/ Nejnovější názory o vývoji chebského znaku přináší knihy H. Sturma: Eger, Geschichte einer Reichstadt, 2. vyd., Geislingen 1960; 1. díl, s. 79, 89, 428; 2. díl, s. 20-21, 91, 166-167, 186-187, 256; Districtus Egranus, Eine ursprünglich bayerische Region, München 1981, s. 170.
- 7/ O závěsu podrobně viz poznámka č. 5 v tištěné knize na straně 79 v pojednání o Chebu.
- 8/ Jejich vyobrazení přináší H. Sturm, Eger, c. d., 2. díl, s. 187; srv. text na s. 91 a 187. Na některých mincích má orlice hlavu otočenou doleva.
- 9/ J. Hásková, Chebské mince z 12 a 13. století, Cheb 1972, s. 8, 24 a 52. Autorka upozorňuje na vyobrazení orlice i na norimberských fenicích. Srv. H. Sturm, Eger, c. d., s. 90-91.
- 10/ Srv. R. Nový, Počátky znaků, c. d., s. 379, 395 a 411.
- 11/ F. Vaněk - K. Hostaš, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese klatovském, Praha 1899, s. 52-55; V. Mencl, Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948, s. 143 a 145. K. Hostaš, Znak královského města Klatov, Věstník Městského muzea v Klatovech

- 3, 1924, s. 43 upozorňuje ještě na druhé vyobrazení v témže kostele.
- 12/ O pošinutém pruhu srv. M. Kolář - A. Sedláček, Českomoravská heraldika I., Část všeobecná, Praha 1902, s. 154.
- 13/ F. Vaněk - K. Hostaš, Soupis, c. d., s. 94, č. 2 a obraz 59 za s. 92. Vyobrazení přináší též K. Hostaš, Znak, c. d., s. 43 a kniha V. Husa - J. Petráň - A. Šubrtová, Homo faber, Pracovní motivy ve starých vyobrazeních, Praha 1967, s. 44. Viz. též popis v tištěné knize na s. 112.
- 14/ Nepřesně uvádím v tištěné knize na s. 109 (pozn. 5), podobně jako R. Nový, Počátky znaků, c. d., s. 379, že štít byl podle Willenbergova vyobrazení města z roku 1602 jednoznačně červený, když je v této rytině vyplněn šikmým šrafováním, kterým se v heraldice vyjadřuje purpurová barva. Znázornění barev v heraldice však sestavil až Silvester de Petro Sancto v Římě roku 1638, takže Willenberg v roce 1602 zřejmě šrafováním vyjadřoval jen barevný kontrast mezi tinkturou štítu a znamením. Na problematiku obecně upozorňuje J. Čarek, Městské znaky v českých zemích, Praha 1985, s. 44.
- 15/ Poprvé na to upozorňuji v tištěné knize na s. 138 a n. Srv. F. Bernau, Studien und Materialien zur Spezialgeschichte und Heimatskunde des deutschen Sprachgebietes in Böhmen und Mähren, Praha 1903, s. 500.
- 16/ Viz tištěná kniha, obraz pečeti Loket č. 1. OA Cheb, AM Cheb, sign. A 3715-3716, fasc. 665, kart. 487; přitištěná pečeť je doložena od roku 1415, na listech z 18. 8. 1409 a 11. 10. 1410 jsou pouze půdorysy zřejmě po této pečetě. Tamže, fasc. 2, fol. 19 je listina z 19. 3. 1423 s touž pečetí, uváděnou v CIM III, č. 23, pozn. na s. 31. Nepřesnou kresbu pečeti přináší V. Prökl, Geschichte der Stadt Elbogen historisch, statistisch und topographisch, Cheb 1879, s. 139. V legendě je gramatická chyba, měla by správně končit substantivním ablativem "in cubito".
- 17/ Viz barevné vyobrazení Loket 1 v příloze tištěné knihy.
- 18/ Tamtéž, vyobrazení Loket 2. I druhou vývojovou fázi loketského erbu máme doloženou jen na pečetích. OA Cheb, tamtéž, na korespondenci z let 1470-1545 a OA Sokolov v Jindřichovicích, AM Horní Slavkov, kart. 205 (na korespondenci z let 1531-1561). Nepřesnou kresbu má V. Prökl, tamtéž. I zde je v legendě gramatická chyba; na třetím místě chybí slovo civitatis nebo jeho zkratka.
- 19/ Viz. poznámku č. 2 v textu o Lokti v tištěné knize.
- 20/ Srv. R. Nový, Počátky znaků, c. d., s. 397 a 411; J. Pelant, Nejstarší vyobrazení plzeňského znaku z 15. století. Minulostí Západočeského kraje 22, 1986, s. 157-162. Nejnověji pojednává o počátcích plzeňského znaku Miloslav Polívka in: J. Hejnic - M. Polívka, Plzeň v husitské revoluci, Praha 1987, s. 252-257.
- 21/ Srv. nejnověji J. Čarek, Městské znaky, c. d., s. 26-29.
- 22/ F. Palacký, Staří letopisové čeští, Scriptores rerum Bohemicarum 3, Praha 1829, s. 88 a Staré letopisy české z rukopisu křižovnického, Praha 1959, s. 100.
- 23/ J. Strnad, Znak královského města Plzně. In: Desátá zpráva c. k. Českého státního vyššího reálného gymnázia v Plzni za školní rok 1882-1883, s. 14 uvádí i volný překlad: "psa chrta měli již od prvního původu předkové naši, jak dovidáme se ze starých dějin". Srv. Šimon Plachý z Třebnice: Paměti plzeňské, vydal Josef Strnad, Plzeň 1883, s. 3-4.
- 24/ CIM III, s. 100 v poznámkách u č. 64. Srv. J. Strnad, Listář královského města Plzně a druhé poddaných osad, část I, Plzeň 1891, č. 343, s. 376. Literaturu a prameny cituje J. Strnad, Znak královského města, c. d., s. 8, pozn. 4.
- 25/ Český překlad pochází však až ze druhé poloviny 15. století. Srv. předcházející poznámku.
- 26/ V. Vojtíšek, O pečetích a erbu města Plzně. In: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška, Praha 1953, s. 294 a dále O pečetech a erbech měst pražských a jiných českých, Praha 1928, s. 127 upozorňuje na symbolický význam chrta Hilaria Litoměřického v jeho "Sermo ad senatum populumque Plznensem".
- 27/ Srv. R. Nový, Počátky znaků, c. d., s. 386. Dějiny Plzně I od počátku do roku 1788, Plzeň 1965, s. 84 dávají přednost teorii o vzniku plzeňského erbu až v dobách husitských.
- 28/ Srv. J. Pelant, Nejstarší vyobrazení, c. d. a J. Hejnic - M. Polívka, Plzeň, c. d., s. 256-257, 311-312.
- 29/ R. Nový, Počátky znaků, c. d. a Stříbrské vojenství v době předhusitské, IN: Historie a vojenství 1963, seš. 3, s. 412-444.
- 30/ ve veršované skladbě "Cantus de victoria Cladrubensium super Misam", otištěné C. Höflerem, Geschichtsschreiber der hisitischen Bewegung in Böhmen, II, Vídeň 1865, s. 61 n. Srv. R. Nový, Stříbrské vojenství, c. d., s. 435 a W. Mayer, Ein Städtewist in Westböhmen, MVGOB 32, 1894, s. 59.
- 31/ Srv. tištěná kniha: vyobrazení Stříbro 1 v příloze
- 32/ CIM III, č. 305, s. 530 (...arma civitatis vestre ab antiquo, que sunt clipeus rubei coloris, in quo lilium album erat...).
- 33/ Srv. V. Vojtíšek, O starých pečetích, c. d., s. 85; M. Kolář - A. Sedláček, Českomoravská heraldika I, c. d., s. 192-193.

- 34/ RBM II, č. 520, s. 202
- 35/ Srv. J. Ostrowski, Erby zrušených klášterů řádu sv. Benedikta v Čechách, In: Erbovní knížka za rok 1937, s. 46-47. Souvislost předpokládá J. Louda, Znaký československých měst, Praha 1975, tab. 21, snad nepřímo i R. Nový, Počátky znaků, c. d., s. 391, který cituje Ostrovského studii. O lilii v erbu kladrubského kláštera viz M. Kolář - A. Sedláček, Českomoravská heraldika I, c. d., s. 23 a 193.
- 36/ Na území dnešního Západočeského kraje bylo v předhusitské době celkem deset královských měst: Cheb, Plzeň, Stříbro, Locket, Klatovy, Domažlice, Tachov, Ostrov, Sušice, Karlovy Vary. Viz J. Pelant, Města a městečka Západočeského kraje, 2. vydání, Plzeň 1988, s. 7-8.
- 37/ Vyobrazení pečeti Ostrov 1 je v příloze tištěné knihy a popis na s. 173.
- 38/ O něm srv. V. Král, Heraldika, Praha 1900, s. 221-223 i tab. XXXV; M. Kolář, - A. Sedláček, Českomoravská heraldika I, s. 142; V. Vojtíšek, K otázce erbu českého krále, In: Výbor rozprav a studií, Praha 1953, s. 406-408 a nejnověji J. Petráň, Český znak, Praha 1970. Ve znaku zřejmě chyběla přikryvadla a koruna na přilbě. Křídlo však bylo pravděpodobně poseto zlatými lípovými lístky, jak má být správně v královském znaku, případně odchylně stříbrnými srdíčky, jak bylo popisováno v Rudolfově privilegii z roku 1604. Na dvou ze čtyř známých pečeti s původním znakem, doložených zatím z let 1466 - 1567, však přikryvadla byla.
- 39/ Srv. V. Král, Heraldika, c. d., s. 89.
- 40/ Již od svého vzniku na počátku 14. století tvořil Dolní Rejštejnsko spolu s Horním Rejštejnskem (pozdějšími Kašperskými Horami) jednu městskou obec (až do druhé poloviny 16. století). Srv. J. Pelant, Města a městečka, c. d., s. 143 a 243.
- 41/ Nadační listina pro kostel sv. Mikuláše je uložena v OA Klatovy, AM Klatovy. Srv. o ní K. Hostaš, - F. Vaněk, Soupis památek, c. d., s. 53.
- 42/ Nejstarší znakovou pečeť má Brno z roku 1315. Rejštejnská (tj. kašperskohorská) pečeť je tedy starší než pečeť Starého Města pražského. Srv. J. Čarek, Ještě jeden příspěvek k dokladům městských znaků z doby předhusitské, Archivní časopis 27, 1977, s. 26-27.
- 43/ J. V. Šimák, Středověká kolonizace v zemích českých, České dějiny I/5, Praha 1938, s. 1040-1041.
- 44/ Viz černobílou kresbu Rabštejn 1 v příloze tištěné knihy. OA Sokolov v Jindřichovicích, AM Horní Slavkov, kart. 190, Rabštejn (na listech ze 6. 2. 1533 a 18. 2. 1553) a ANM Praha, Eichler, sign. Plz. G/53.
- 45/ J. Čarek, Městské znaky, c. d., s. 328 datuje pečeť do první poloviny 15. století.
- 46/ Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV., Západní Čechy, Praha 1985, s. 285.
- 47/ J. Čarek, K vývoji znaku města Žebráka, Archivní časopis 26, 1976, s. 156.
- 48/ Erzgebirgs-Zeitung 1904, s. 212.
- 49/ Viz vyobrazení Žlutice 1 v příloze tištěné knihy a popis na s. 273.
- 50/ Viz vyobrazení Žlutice 2 v příloze tištěné knihy a popis na s. 273.
- 51/ Viz barevné vyobrazení Žlutice 1 v příloze tištěné knihy. O znaku pánů z Rýzmburka viz A. Sedláček, Českomoravská heraldika II., Část zvláštní, Praha 1925, s. 32-33; A. Sedláček, Hrady XIII, tab. za s. 248; J. Janáček - J. Louda, České erby, Praha 1974, s. 143. Podle těchto výkladů není vyloučena ani jiná kombinace barev; Přednost dávám kresbě v Roudnickém rukopisu ze 16. století. Nejpravděpodobnějším důvodem pro zlato a černou barvu jsou však barvy v polepšeném žlutickém erbu z roku 1540. Srv. též výklad o znaku Horního Slavkova. - Tvar hrabí přebírá z vyobrazení na městské pečetě z poloviny 15. století. Obecně pokládá rýzmburský erb za městský znak F. Fryč, Lose Blätter aus der heimatlichen Geschichte, Žlutice 1913, s. 5; V. Král, Heraldika, c. d., s. 157; F. Fischer, Böhmisches Zinn und seine Marken, Leipzig 1928, s. 149; V. R. Widimsky, Städtewappen des Österreichischen Kaiserstaates I., Königreich Böhmen, Wien 1864, č. 281.
- 52/ O bochovských pečetích viz podrobně s. 29-30 v tištěné knize.
- 53/ J. Schaller, Topographie, c. d., II, s. 145 a podle něho J. G. Sommer, Königreich Böhmen, c. d., XV, s. 160.
- 54/ O bečovských pečetích viz podrobně s. 22-23 v tištěné knize.
- 55/ Srv. výklad o vývoji znaků a pečeti v tištěné knize na s. 58-62.
- 56/ SÚA Praha, Klášterní archivy Jo LVII, č. 2841. Její vyobrazení přináší J. Čarek, Městské znaky, c. d., s. 240.
- 57/ CIM IV-1, č. 122, s. 175-178. O titulatuře představených převorství viz J. Svátek, Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Sborník archivních prací 20, 1970, s. 517.
- 58/ Johanitský znak nejpřesněji popisuje J. Svátek, c. d., s. 518; v červeném poli stříbrný břevnový kříž, za štítem osmihrotý maltézský kříž.
- 59/ O orlici ve znaku Těšínska srv. V. Král, Heraldika, c. d., s. 225 a V. Vojtíšek, Naše státní znaky, Praha 1921, s. 40. Pokud by znak pocházel až z 15. století, připomínala by jeho levá polovina některého z komendátorů manětínské komendy, který pocházel ze šlechtického rodu majícího ve znaku orlici; členové johanitského řádu museli být totiž starého šlechtického

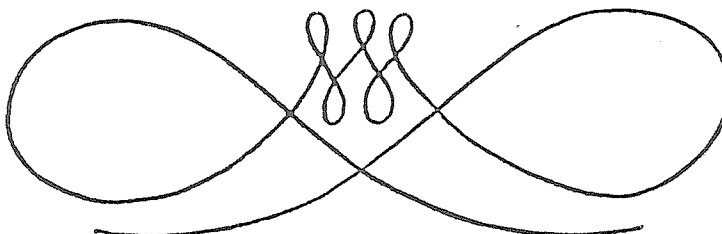
- ho původu po osmi předcích po meči a přeslici. Srv. SÚA Praha, Registratura Archu ministerstva vnitra, manipulace 1946- 1948, sign. VII/2, kart. 35.
- 60/ V. Vojtíšek, Naše státní znaky, c. d., s. 27. Srv. V. Prasek, Dějiny knížectví těšínského, Opava 1894, s. 129 n.
- 61/ Srv. výklad v tištěné knize na s. 251-254.
- 62/ Viz poznámka č. 3.
- 63/ J. Čarek, Městské znaky, c. d., s. 28-29. Ke čtrnácti lokalitám Čarek nově přidal dvě (Kašperské Hory a Žebrák), ale Cheb nepočítal k předhusitským erbům (na rozdíl od R. Nového), takže mluví jednoznačně jen o patnácti prokazatelných předhusitských erbech.
- 64/ Naposledy J. Čarek, Městské znaky, c. d., s. 29.
- 65/ Znaky a pečeti jiho-moravských měst a městeček, Brno 1979, s. 432.
- 66/ L. Baletka, Znaky měst a městeček Severomoravského kraje, In: Sborník Státního archivu v Opavě 1968-1971, Opava 1971, s. 223-224; L. Baletka - J. Louda, Znaky měst Severomoravského kraje, Ostrava 1980, s. 52-53. Také J. Čarek, Městské znaky, c. d., s. 226 připouští existenci znaku ve 14. století.
- 67/ J. Čarek, Městské znaky, c. d., s. 162; V. Vojtíšek, O pečetech a erbech, c. d., s. 50, 106 a tab. X.
- 68/ J. Čarek, tamtéž, s. 230; V. Vojtíšek, tamtéž, s. 40 a 94. J. Čarek, K vývoji znaku města Žebráka, c. d., upozorňuje na problematiku předhusitských štítových pečeti (mj. i u Litomyšle a Poličky).
- 69/ J. Čarek, Městské znaky, c. d., s. 178-179, 242, 302-303; srv. závěr předcházející poznámky.

Die ältesten westböhmisches Stadtwappen und der Überblick der belegten vorhussitischen Stadtwappen in der Tschechischen Republik

Der Autor knüpft in diesem Beitrag an sein Buch "Die Wappen und Siegel der westböhmisches Städte und Städtchen", das in Pilsner westböhmisches Verlag 1985 erschienen ist, an. Im Beitrag sind übersichtlich die belegten westböhmisches Stadtwappen, die bis zum Anfang der Hussitenkriege entstanden, angeführt. Zu den ältesten Wappen gehört das Wappen von Cheb (Egger) anfangs des 14. Jhs, das Wappen von Klatovy ist im ersten Jahrzehnte des 15. Jhs. datiert. Der Autor belegte neu auch das Wappen von Loket (Elbogen) auf dem Siegel aus dem Jahre 1415 und führt die Nachweise über die Wappen von Plzeň (Pilsen), Stříbro (Mieß), und Ostrov (Schlackenwerth) an. Außer diesen königlichen Städte hatten das vorhussitische Wappen auch zwei Kammerstädte - Kašperské Hory (Bergreichenstein) und Rabštejn nad Střelou (Rabenstein). Der Autor setzte hypothetisch voraus, daß schon in der vorhussitischen Zeit die Wappen bei 4 oder 5 Untertanenstädte und Städtchen existierten - Žlutice (Luditz), Bochoř (Buchau), Bečov (Betschau), Horní Slavkov (Schlaggenwald) - diese Städte gehörten den Herrn von Riesenburg, und Manětín (gehörte dem Johannitenorden).

Auf Grund der bisherigen heraldischen Literatur gibt der Autor einen Überblick über 17 nachgewiesene Stadtwappen auf dem Gebiet der heutigen Tschechoslowakischen Republik und nennt die anderen städtischen Lokalitäten, bei den man das vorhussitische Wappen voraussetzen kann. Insgesamt handelt es sich um 41 Lokalitäten (27 königliche Städte, 5 Kammerstädte und 9 Untertanenstädte). Im Schlußwort wird die Dringlichkeit einer neuen Studie über die Anfänge der Stadtwappen in den böhmischen Ländern, die die ganze Problematik im mitteleuropäischen Kontext lösen würde, betont.

MG

Historické a kulturní souvislosti pohybu příslušníků jedné rodové subpopulace (Sága rodu Pchálků)

Jan Pchálek

Moji předkové pocházejí z Hlučínska, z územní oblasti, která jako součást Severomoravského kraje leží na pomezí s Polskou republikou. Původně Hlučínsko náleželo k někdejšímu opavskému knížectví, avšak za panování Marie Terezie bylo v roce 1742 po prohrané pruskorakouské válce odtrženo s velkou částí Slezska od zemí Koruny české. Teprve po ukončení první světové války stalo se na základě Versaillské smlouvy od 10. 1. 1920 opět součástí Československa. V příštím roce v lednu uplyne tedy sedmdesát let od doby, kdy se rodná země mých předků znovu vrátila do lůna své staré vlasti.

Počátek genealogické studie

V důsledku pruského záboru v roce 1742 probíhalo následné konstituování odloučené hlučínské národní větve ve specifických podmínkách asimilačního procesu jak přirozeného, tak i mocensky řízeného. Po provedení záboru došlo na Hlučínsku k výrazným administrativně správním změnám, jež sledovaly mimo jiné i germanizační cíle a měly za následek národnostní útisk českého obyvatelstva, zejména na úseku školství.

Dochované archivní prameny mně umožnily sledovat genealogický vývoj mého rodu už od roku 1628. K tomuto datu se totiž objevuje v gruntovní knize obce Kozmice - zachycující léta 1568-1788 - můj nejdávější doložený předek Jakub Pchula. O několik let později se pod vlivem jazykotvorných změn začíná podepisovat Jakub Pchalek a takto upravené příjmení se pak postupně vyskytuje, i když v různých modifikacích i po další staletí.

Gruntovní kniha Kozmice

Je jedinečným pramenem jak k dějinám obce, tak i ke genealogii jejích obyvatel. Jde o nejstarší pozemkovou knihu na celém Hlučínsku. Je téměř celá psána českým jazykem a obsahuje nejrozmantější zprávy faktografického charakteru. Našla se kdysi v majetku soukromníka a přetrvala v bezpečí i dobu fašistické okupace. Nyní je odborně restaurována a konzervována. Její charakterná vazba byla nahrazena novou, celokoženou podle původního provedení. Tento pozitivní fakt přispěl k definitivní zachráně vzácné pozemkové knihy vsi Kozmice, jedinečného pramene místních dějinných událostí a zároveň významného dokladu českosti hlučínských obcí před pruským zábohem.

Vznik příjmení Pchálek

V dřívějších dobách mívali lidé pouze jedno jméno. Teprve na sklonku 16. století dostávali příjmení, a to podle nejrůznějších tělesných i duševních znaků, zaměstnání, původu apod., resp. podle již obecně ustálených a běžně používaných přezdivek.

Podoba jména mých předků je odvozena ze slovesa "pchát". V nářečí, konkrétně hlučínském, znamená nejen píchat, ale přeneseně též popichovat, popuzovat, dráždit ap.

Atributy rodové ságy

Při zpracování rodopisu svých předků - jednalo se o deset generací přímého rodu - podařilo se mi shromáždit překvapující množství rodových indicií, rozšířit okruh bezprostředního poznání o bezpočet zajímavých až neuvěřitelných příběhů, vnitřně se obohatit o bezděčnou monumentalitu lidských osudů, a to vše sečteno zcela přirozeně a nenásilně vybízelo k pokračování v započatém díle, a tím vlastně k sepsání rodové ságy.

Při genealogickém výzkumu - ať už u nás v Československu, nebo v zahraničí - prokázal všeskerý získaný faktografický materiál, že předkové všech dosud žijících rodových větví, ať už se nacházejí kdekoli, mají svůj původ v některé z hlučínských obcí. Avšak po pruském záboru v roce 1742 začali mnozí rodné Hlučínsko opouštět. Jednak z náboženských důvodů, jednak aby se vyhnuli vojenské službě v pruské armádě, zejména však tehdy, když se jim naskytla možnost najít si na ostatním území Pruska výhodnější zaměstnání. A tak se porůznu usazovali, zakládali rodiny a jejich potomci možná žijí dodnes.

Tak, anebo aspoň velmi podobně začal vznikat zárodek naší rodové diaspory. Tato skutečnost měla své pokračování i po první světové válce, kdy část Ratibořska, ke kterému kdysi Hlučínsko správně patřilo, zůstala součástí Německa.

K maximálnímu rozšíření rodové diaspory však došlo po skončení druhé světové války, a to po změně státních hranic mezi Polskem a Německem, kdy byla naprostá většina zcela asimilovaných

německých rodin mého jména vysídlena do obou částí Německa. Dokladem je současný obraz rodové diaspory, jak se mi její doposud podařilo identifikovat:
 ČSSR cca 300 osob, NSR cca 400 osob, NDR cca 200 osob, Rakousko cca 30 osob, PLR cca 60 osob, Západní Berlín cca 15 osob, Jugoslávie cca 25 osob, Francie cca 10 osob a USA cca 30 osob.

Národnost obyvatel Hlučínska po pruském záboru

Zjištění uvedeného faktu není vůbec jednoduchou záležitostí. Tuto skutečnost jsem si mohl ověřit v případě Kurta Pchalka, významného protifašistického bojovníka v NDR, po němž je pojmenována jedna z budyšínských ulic a škol. Jeho otec se jmenoval Paul Pchalek a narodil se roku 1870 v Kozmicích. Určení jeho národnosti si bezpodmínečně vyžadovalo respektovat dobová národnostní hlediska. Národně uvědomovací proces na Hlučínsku se totiž vyznačoval typickými rysy rozkolísanosti národního povědomí, jak tomu bylo ostatně téměř vždy na rozhraní dvou, či dokonce více etnik.

I když tedy ve druhé polovině 19. století obyvatelé tzv. jižního Ratibořska hovořili česky, ba, jak tvrdí filologové, krásnou a neporušenou češtinou z 18. století (sami považovali svůj jazyk za "moravštinu"), jejich národní povědomí - ve shodě s tehdejší praxí - zdaleka neodpovídalo jejich jazykovému projevu. Většina z nich se totiž považovala za "deutsch gesinnt", tedy za "německy smýšlející".

Tuto skutečnost nelze a priori pejorativně označovat za renegátství, ale je nutné spatřovat v tomto faktu pouze jeden z průvodních znaků asimilačního procesu. Proto i v případě Paula Pchalka nelze autoritativně stanovit jeho národnost. Vyvozovat z faktu, že náležel k české jazykové skupině, rigorózní závěr, je pro nestranné rozhodnutí nepostačující.

Navazování adekvátních kontaktů v zahraničí

Zjistit si adresy rodin - zvláště v případě nepříliš frekventovaných jmen - není v Československu problémem. Příslušnou informaci promptně získáme na Ústředním registru občanů v Praze. Podobně je tomu i v Polsku, kde se můžete s dotazem obrátit na Centrální byro adres. Obtížněji se získávají adresy v takových zemích, kde podobné instituce neexistují: např. v Rakousku, BRD, NDR, Jugoslávii atd. Tam vzhledem k volnému pohybu obyvatelstva se provádí registrace jen u příslušného úřadu v místě bydliště (v Jugoslávii u jednotlivých svazových skupstín). Zastupitelným východiskem se však v uvedených státech ukázaly být telefonní seznamy, i když vyhledávací procedura se tím přiblížila až k samým hranicím časové únosnosti. Teprve po této fázi navazování kontaktů mohl jsem se zprostředkovaně dovídat adresy těch rodin, které telefon nevlastnily.

Resumé rodopisného bádání

Ani u nás v ČSSR jsem nezjistil u jednotlivých rodin tolik rodových údajů jako v obou německých státech a Rakousku. Toto na první pohled překvapující konstatování má však svou logickou příčinu. Za nacistické éry museli obyvatelé těchto zemí dokumentovat svůj "árijský původ" a vyhledat proto své předky až do "čtvrtého kolena" (v ČR jen státní zaměstnanci v tzv. protektorátu). Z pohledu dnešní generace jedná se tedy o prapradědy, prakticky o časový úsek, zasahující přibližně do první poloviny 19. století. V této souvislosti bych rád dodal, že většina kontaktovaných i z jiných zemí si byla vědoma, že jejich předkové pocházejí z ČSSR. A tak přestože má genealogická pátrací anabáze ještě neskončila, dospěl jsem ke zcela průkaznému závěru, že předkové všech rodových větví jak u nás, tak v zahraničí pocházejí z Hlučínska, a to z rodového hnízda všech Pchálků: z Kozmic a sousedního Dolního Benešova.

Projevy sounáležitosti

Po rozeslání dopisů na vytipované adresy jmenovců u nás v Československu, pocítil jsem určité zklamání. Bylo tomu tak proto, že na několik desítek dopisů s dotazy po rodových datech společných předků, dostalo se mi jen zlomek z předpokládaného počtu odpovědí. Začínal jsem se téměř přiklánět k domněnce, že moje počínání je opravdu nežádoucím zasahováním do osobního soukromí, jak mě na to předem někteří genealogové upozornili. Abych věci napravil, rozhodl jsem se, že tyto rodiny navštívím. Nechtěl jsem se vydávat daleko od svého bydliště, neboť převážná většina (asi osmdesát procent v ČSSR) rodin Pchálků žije na Hlučínsku a v jeho blízkém okolí.

Byl jsem mile překvapen, jakého se mi všude dostávalo přijetí. Sdílnost a srdečnost, zejména u starší generace, byla vskutku nepředstíraná. Kolik to bylo příhod, radostných i bolestných, které jsem musel při návštěvách vyslechnout. Jak stále živé bylo dojemné vyprávění vdov, které ve druhé světové válce ztratily své muže. Vždyť Hlučínsko patřilo mezi první území, která byla v roce 1938 anektována k Velkoněmecké říši, takže i muži z Hlučínska rukovali jako první. Snad se bude zdát až nevěrohodné, že jsem v některých a početně rozvětvených rodinách napočítal až dvanáct padlých či nezvěstných.

Někdy jsem se při mimořádné sdílnosti - zvláště vdov - dovídal taková důvěrná fakta, že v příštích dnech po uskutečnění návštěvy přicházeli za mnou nejbližší příbuzní s žádostí, abych některé zvlášť důvěrné okolnosti do připravované rodové ságy nepojímal.

Ohlas z ciziny

Téměř tři čtvrtiny z celého počtu rodin Pchálků žije mimo svou vlast. Přesto korespondence s nimi, časově náročnější a někdy i zdoluhavá, soustavně rozšiřovala okruh rodových indicí. Z přijatých dopisů jsem se dovídal nejen o jištěvaných rodových náležitostech, ale některé mi dokonce poskytovaly možnost důvěrně se obeznámit s nevyzpytatelnými cestami lidských osudů.

Probuzený zájem o rodovou historii se projevoval mnohdy i nečekanými telefonáty, v nichž mnozí dokonce nabízeli svou pomoc při dalším pátrání. Tak např. před vánocemi v roce 1987 jsem obdržel z Karl-Marx-Stadtu poštou balík s tradiční saskou vánočkou. Radost z navázaného kontaktu s rodištěm dávných předků se zejména projevil na Štědrý den pozdě večer, kdy jsem přijal několik telefonátů z obou německých států s gratulací k vánocům. Podobně se stalo i v noci na Silvestra.

Pochopitelně, že část reakcí nebyla tak příjemná. Setkal jsem se též s jistou dávkou nedůvěry, kterou nebylo snadno překonat. Avšak v opakované korespondenci, po sblížení vzájemných stanovisek, nabýval postupně její tón sdílnosti a porozumění.

Nemohu však nepřiznat, že v některých případech, a nikoli ojedinělých, vyzněla moje snaha po navázání kontaktu zcela naprázdno. Svůj negativní postoj vysvětlovali mnozí tím, že je jim cizí "hrbat se" v minulosti, a proto aspekty rodového výzkumu a priori odmítají. Teprve později jsem se dozvěděl o pravých příčinách jejich negativního stanoviska. V požadovaných informacích spatřovali snahu dopátrat se faktů, kterých by bylo možno ve vhodnou dobu zneužít (viz případ rak. pres. Waldheima).

Jsem však přesvědčen, že až se blíže seznámí s výsledky mé práce, změní svůj postoj a přerušenu korespondenci opět obnoví. Rád bych na okraj dodal, že písemný styk a kontakt byl zpočátku veden německy. Mnozí však brzy poznali, že německý jazyk není mou zvláštní doménou, a tak začali se mnou vést korespondenci v polštině, v níž pokud možno používali českých výrazů. V daném případě se jednalo o přesídlence z Ratibořska.

K největšímu překvapení však došlo při navazování kontaktů s rodinami v Polské republice. Všechna třináct rodin, žijících v Polsku, spontánně a bezprostředně na moje dopisy odpovědělo. Vyjádřily v odpovědích svou upřímnou radost ze skutečnosti, že se mohou seznámit a sblížit s občanem rodné země jejich dědů a pradědů. Každý píše ve svém rodném jazyce a zcela dobře si rozumíme.

Osobní setkání

Nejdokonalejší formou poznání je osobní vzájemný styk. Poznal jsem to již při své první návštěvě rodin Pchálků, žijících v Ratibořsku. Právě tam byla rodová diaspora před druhou světovou válkou nejčetnější. Avšak k návštěvě do Polska je zapotřebí "zaprošení", tj. pozvání úředně ověřené státním notářem. Navíc musí být ověřeno i našimi úřady a doplněno prohlášením, že osoba, která pozvání posílá, je nejbližším příbuzným. Proto i já, abych neporušil literu nařízení, musel jsem písemně přiznat, že pozývající je mým bratrem.

V průběhu svého pobytu v Polsku jsem navštívil šest rodin Pchálků, kteří pochopitelně byli předem o mé návštěvě zpraveni. Besedy měly opravdu přátelský, takřka rodinný ráz a dozvěděl jsem se všechno potřebné pro úplnost příslušných kapitol rodové ságy. Podobně tomu bylo při opakovaných návštěvách v různých polských městech, prostě všude tam, kde žilo a žije mé rozvětvené příbuzenstvo.

K dalšímu podstatnému rozhojnění rodových indicí přispěly návštěvy kontaktovaných rodin z NDR i NSR, které jsem přijal u sebe doma - ve Staré Bělé. Jednalo se vesměs o někdejší přesídlence z Horního Slezka, jež se po druhé světové válce, po změně státních hranic, stalo součástí Polské republiky.

Jak docházelo ke změně jmen

Ke změně původního jména dochází vcelku ojediněle, a to většinou v případě, kdy změlo posměšně, handlivě, neesteticky apod. Sám mám v paměti změny takových jmen jako Mazánek, Cyprián, Krentichvost aj. (I u židovských jmen).

Během posledních let, kdy jsem začal pátrat po rodinách svého jména, jsem však zjistil, že k uvedeným změnám došlo v četných případech, a to zejména na Hlučínsku po jeho anexi k Říši v roce 1938. K realizaci změny nedocházelo jen pro ztíženou výslovnost, jak se uvádělo v úředním rozhodnutí, ale bezpochyby pro jeho moravský, a tedy neněmecký původ. A tak v uvedené době dochází k procesu hromadného přejmenovávání a z původního Pchálka se stává Pagenburg, Hagen, Petters, Plank, Phalek apod.

Také v USA pod vlivem anglické výslovnosti přijaly rodiny Pchálků změnu na Palku.

Poslední rodina, kterou jsem objevil v NSR, nese jméno Pchaiek, jméno vzniklo buď špatným přepisem, nebo špatným čtením v křestní matrice minulého století. Naopak známý německý herec

a malíř připojuje ke svému uměleckému pseudonymu H. G. Wranik i své původní jméno Pchalek.

Taková je tedy současnost. To ovšem neznamená, že ke změnám jmen nedocházelo i dávno předtím. Např. okolo roku 1790 zběhl z pruské armády do rakouského Podvihova Pchálek, který se nechal přejmenovat na Františka Otípka. Naopak zase ve dvacátých letech 18. století zběhl z rakouské armády Karel Pěnkava z Bašky. Útočiště našel v pruských Łudgerovicích, a tam přijal jméno rodiny, u níž se skrýval, a tak se z Pěnkavy stal Pchalek.

To, že v současné době rodiny, žijící v Polsku, se úředně podpisují Pchalek, tz. s polskou výslovností ł, a že všechny rodiny, žijící mimo území ČSSR, neužívají čárku nad písmenem "a" (píší se tedy Pchalek), je, jak se domnívám, pochopitelné.

Práce nekončí

Jak jsem již uvedl, zdaleka ne všechny rodiny se ozvaly na mou výzvu ke spolupráci na rodové historii Pcháleků. Jde zejména o rodiny žijící v zahraničí, které není snadno navštívit, a proto zjištění potřebných náležitostí je velmi svízelné. V takových případech využívám dobrovolné pomoci těch, kteří se obětavě přihlásili ke spolupráci. Jedině takto bude možno získat další podklady pro doplnění jednotlivých kapitol rodové sagy.

Ani poslední etapa genealogického výzkumu - mám na mysli uplynulý rok 1989 - nic neztratila na dynamice soustavného intenzivního bádání a opakovaných pokusů o rozšíření dalších kontaktů, resp. o jejich systematické dotváření.

Výsledky však adekvátně neodpovídaly vynaloženému úsilí a v mnoha případech byla očekávaná pozitivita anulována. Je třeba popravdě zaregistrovat, že značná část kontaktních dopisů se setkala s negativní reakcí a zůstala zcela bez odpovědi. Za příklad by mohl posloužit Záp. Berlín, kde se pět rodin jménem Pchalek jakoby uzavřelo do ulity svého soukromí a kategoricky odmítalo nejen naléhavé urgencye z mé strany, ale tentýž tvrdošíjný postoj zaujalo i k přimlouvajícím se dopisům vlastních příbuzných z NDR i NSR. Teprve po mimořádně vytrvalých intervencích jednoho z blízkých příbuzných dostalo se mi alespoň strohé odpovědi s minimem potřebných dat a rodových údajů.

S podobně negativním přístupem k historii svého rodu a k posílení jeho identity jsem se rovněž setkal na mnoha jiných místech, ať už to bylo ve Vídni, či v některých městech západoněmeckého Poruří.

Na druhé straně aspoň k částečné eliminaci záporných postojů přispěla vysoce kladná vyjádření Pcháleků z Kölnu a z Völklingenu. Jejich vskutku nelíčený zájem o rodovou historii vyústil ve zcela neformální kontakt akcentovaný opakovanými telefonáty a cenným rozhodnutím: pomocí osobně intervenovat všude tam, kde to povaha věci vyžadovala, a neponechat tak jednotlivé případy "in suspenso". Není bez zajímavosti, že s nejvýdatnější pomocí přispěla teprve studentka Anna Pchalkova z Völklingenu, jež vážně uvažuje věnovat se na vysoké škole oboru slaviistiky.

Uvedená fakta potvrzují, jak obtížné je dostat se za "hradbu mlčení" velké řady kontaktních a změnit jejich apatii v chápající aktivní přístup. Podle názoru některých respondentů spočívá tento fakt v absurdní domněnce, že pravou příčinou mého genealogického zájmu jsou víceméně zisté pohnutky a domyšleno až do krajnosti: že předstírané badatelské úsilí vlastně supluje snahu zajistit si výhodný asyl při případné emigraci.

Uvedením získaných zkušeností a svědectví prezentuje se a zároveň prozatímne uzavírá poslední etapa široce založeného bádání o rodu Pcháleků. Pokud vnesla více světla do temných míst dlouhodobého a nesmírně složitého genealogického procesu, je hlavně zásluhou navázání přímých osobních kontaktů s nejrůznějšími příslušníky rodin Pcháleků, ať už z Polska, NDR, či NSR. Jejich bezprostřední svědectví a nově získaný faktografický materiál obohacují připravovanou sagu o nové dimenze a výrazně jí vtiskují přesvědčivou plastickou podobu.

V NSR se nabízí téměř bezpočet možností pátrat v genealogii jednotlivých rodin i po místu jejich bydliště. Od mladého genealoga Herberta Pchalka z Karl-Marx-Stadtu jsem se např. dozvěděl, že na území Spolkové republiky Německo pracuje téměř 50 spolků a společností zabývajících se genealogií a pátráním po rodinách. Mezi nejvýznamnější patří Bavorská zemská společnost se sídlem v Mnichově. Podobná se uvádí ve Frankenu.

Nejdůležitější adresy zmíněných společností jsou uvedeny ve zvláštním kapesním adresáři, který byl pro tento účel vydán v Neustadtu.

Získat však od těchto institucí informace není pro českého badatele nijak jednoduché, zejména proto, že veškeré badatelské organizace zabývající se touto prací v NSR, jsou založeny na samofinancování, tzn. jsou výdělečnými podniky. Tak kupř. Bavorská společnost v Mnichově účtuje pro nečlena této organizace základní poplatek 5 západoněmeckých marek a navíc jeden a půl marky za každý rádek psaný strojem.

V odpovědi od společnosti pro pátrání rodin ve Frankenu, která vlastní 150 000 karet příjmení, bylo mi sděleno, že nejvíce zpráv o rodinách s příjmením Pchalek mohou získat v Sudetoněmeckém genealogickém archivu v Regensburgu.

V souvislosti s pátráním a genealogickým bádáním rád bych uvedl ještě jednu zajímavou zprávu, kterou jsem získal od jednoho badatele svého jména z NDR. Totiž, že pátráním po rodinách v NSR se zabývají soukromé osoby. Tak např. jistý dipl. ing. Thomas Lomicer z Erlangenu zájmově provádí pátrání pomocí soukromého computeru, v jehož paměti je už zaregistrováno více než 3 500 příjmení.

Pokud nám marně tane na mysli, proč je v NSR tolik genealogických badatelských a zejména pátracích společností a organizací, není odpověď nesnadná. Statisíce přesídlenců a utečenců ze všech koutů světa, kteří po druhé světové válce našli zde svůj domov hledají pomocí jmenovaných institucí své příbuzné.

Pátrání po rodinách Pchálkových v Jugoslávii, Rumunsku a SSSR

Podánilo se mi mimo vši pochybnost zjistit, že před druhou světovou válkou v uvedených zemích rodiny Pchálků žily. Při pátrání v Jugoslávii byli mi nápomocni nejen pracovníci našeho velvyslanectví v Bělehradě, ale též pracovníci jugoslávského velvyslanectví v Praze, jmenovitě jeho první tajemník velvyslanectví.

Podle zjištění republikového sekretariátu vnitra však již na území města Záhřebu rodiny tohoto jména nežijí. Zda zahynuly během druhé světové války, nebo jako jugoslávští Němci si nechali změnit jméno (podobně jako některé rodiny na Hlučínsku a Ratibořsku) dá se dnes už nesnadno zjistit.

Pátrání v Maďarsku a Rumunsku jsou zatím bohužel bezvýsledná. Přes veškeré urgency se mi nedostalo odpovědi ani z Ustřední evidence Maďarské republiky. Pomoc při pátrání však přislíbili pracovníci Federálního ministerstva zahraničí, takže naděje ještě nezemřela.

SSSR: Před první světovou válkou žily rodiny mého jména v té části Polska, které patřilo carskému Rusku. Také v době druhé světové války zůstalo na východní frontě několik vojáků německé armády jménem Pchalek nezvěstných. Obrátil jsem se tedy o radu na sov. velvyslanectví v Praze, jakým směrem vést další pátrání. Bylo mi doporučeno obrátit se na Čs. červený kříž. Domnívám se však, že v tomto případě bude lépe počkat a využít nabízené možnosti ve vhodnější dobu.

Pchálkovi ve Francii

Velice nadějně se vyvíjí pátrání ve Francii, a to zásluhou Patricka Pchalka, od něhož se mi dostalo oficiální úřední pozvání k řádné návštěvě.

Jejich nejstarší předkové, kteří se narodili na Hlučínsku, byli tzv. Moravci, tedy české národnosti. Po pruském záboru po roce 1742 pruská správa považovala obyvatelé Hlučínska za "deutsch gesinnt" (německy smýšlející), a proto také pradědečkovi rodin Pchálkových ve Francii, Antonínu Pchalku, nar. 1868, uvedli v dokumentech německou příslušnost. Koncem minulého století se zmíněný přestěhoval do Polska, kde se oženil. Jeho syn Bronislav, nar. 1902, který po otci měl stejnou příslušnost, se však v roce 1926 zřídí německé příslušnosti a prohlašuje, že je Polákem a podle tehdejších zákonů v Polsku dostává polskou státní příslušnost. V době celosvětové hospodářské krize odjíždí v roce 1928 se svou rodinou za prací v dolech do Francie a po deseti letech se stává francouzským státním občanem. Cítí se Francouzem a v době druhé světové války jako příslušník francouzského hnutí odporu je Němci popraven. Jeho syn Rychard, narozený již ve Francii, je považován po svém otci Francouz, stejně jako Rychardův syn Patrick, narozený 1955 i jeho vnuk Frank, nar. 1980 (i ostatní vnoučata).

Die historischen und kulturellen Zusammenhängigkeiten der Bewegung der Angehörigen einer Familie-Subpopulation

Das Geschlecht Pchálek kam von der Gegend um Hlučín her, wo es sich seit dem J. 1628 in der Gemeinde Kozmice und ihrer Umgebung vorfindet. Später, besonders nach der Verteilung Schlesiens im J. 1742, verbreiteten sich die Angehörigen dieser Familie auch in anderen Ländern. Die grösste Bewegung der Angehörigen trat nach dem zweiten Weltkrieg ein, infolge der Grenzenänderungen im Gebiete der drei Nationen. Es wurde festgestellt, dass in ČSSR cca 300 Personen, in BRD cca 400, in DDR cca 200, in Polen cca 60, in Westberlin cca 15, in Südslavien cca 25, in Frankreich cca 10, in USA cca 30 Personen dieses Namens sich befinden. Diese Arbeit kann der Historie und der Sprachwissenschaft von Nutzen sein; die Angaben über die Migration kennen die Demographen sowie die Population-Genetiker interessieren.

Heraldická alegorie skladby Orel a král i Nové rady Smila Flašky z Pardubic a z Rychemburka

Jan Skutil

Josef Hrabák (1912-1987) považoval Novou radu Smila Flašky z Pardubic (nar. kolem r. 1349, zemř. 14. 8. 1403) za nejvýznamnější literární dílo doby Václava IV. (nar. 1361, vládl 1378-1419); /1/ tento soud bychom však omezili jen na práce veršované, neboť jsou ideově nesouměřitelné, stejně jako významově, se slovesným odkazem M. Jana Husa (nar. asi 1371, zemř. 6. 7. 1415).

Smil Flaška z Pardubic a z Rychemburka, příslušník nejvyšší české šlechty, /2/ byl synovec prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic (nar. 25. 3. 1297 v Hostinném u Ouval, zemř. 30. 6. 1364 v Roudnici, pohřben v Kladsku, nyní PLR; biskupem v Praze byl od r. 1343, arcibiskupem od 1344). Uvedená rodina pocházela z rodu Malovců; nazývali se též z Hostinného nebo z Hostyni, jejich původní sídlo bylo v Malovicích na Prácheňsku. Jan Lucemburský povýšil arcibiskupova otce, rovněž Arnošta, do panského stavu a udělil mu příjmení z Pardubic; stal se purkrabím v Kladsku. Malovecký znak představoval půl stříbrného koně v červeném poli; užívali jej i páni z Pardubic a kromě arcibiskupského též Arnošt z Pardubic, který po otcově smrti (kolem 1330) spolu se svými bratry Bohušem a Smilem toto zboží vlastnili. Po Smilově smrti připadla část tohoto panství Vilémovi z Pardubic a Rychemburka (zemř. 1309 či 1390) a část Vznatovi ze Skuhrova, zeti Smilovu a choti jeho nejstarší dcery. Po jeho smrti Václav IV. prohlásil Pardubice za královskou odúmrť, i když si na ni činil nárok Vilém a jeho syn Smil Flaška, pozdější básník. Spor s panovníkem vedený v letech 1384-1385 však prohráli, zemský soud dal za pravdu králi dne 25. 2. 1390. Později připadla skuhrovská část Janu Střelovi a Přibíkovi ze Skvořetína, kdežto Vilémovi zbyla malá část Pardubic. Držel však panství Rychemburk, i když za značných ekonomických potíží. Proto je v roce 1392 musel Smil Flaška pronajmout Otovi Bergovi a Bočkovi z Poděbrad (zemř. 1416), jehož vnukem byl král Jiří z Poděbrad a z Kunštátu (1420-1471). O odporu proti panovníkovi svědčí účast Smila Flašky v panské jednotě namířené proti Václavovi IV. Po smrti Smila Flašky (1403) dědil jistý podíl Pardubic Arnošt Smil Flaška II. z Rychemburka, který se již nepsal z Pardubic. Zřejmě z téže rodiny pocházel i Jan z Milheimu, rozený z Pardubic, zakladatel pražské kaple betlémské. /3/

Smil Flaška z Pardubic, básník, navštěvoval v mládí pražskou artistickou fakultu, na níž zřejmě ještě před r. 1367 obdržel bakalářskou hodnost. Jeho vztah ke králi byl kolísavý, spíše v něm převažovalo odmítavé stanovisko, kladné bylo na počátku Václavovy vlády v l. 1370 až 1389, a také později kolem let 1394 a 1395. V r. 1395 se stal Smil Flaška členem protikrálovské panské jednoty, kterou v r. 1393 založil Jindřich z Rožmberka, do níž vstoupili záhy i někteří členové královské lucemburské rodiny, zejména moravský markrabě Jošt i Zikmund, uherský král. Tehdy Smil Flaška z Pardubic rychle postupoval v zemských úřadech, neboť Jošt se stal po jistou dobu správcem království českého v r. 1394 a Smil Flaška zřejmě patřil k jeho nejoddanějším stoupencům. V r. 1396 zvolili Smila Flašku z Pardubic nejvyšším písařem království českého a v této funkci setrval až do své smrti dne 13. 8. 1403, kdy byl zabit v hodnosti hejtmána Časlavského kraje za tažení panské jednoty proti Kutné Hoře, která zůstala věrná králi Václavu IV.

Předmětem naší úvahy nebude rozbor veškeré literární tvorby Smila Flašky z Pardubic, jíž věnovali pozornost především Jan Gebauer (1838 až 1907), /4/ Julius Feifalik (1833-1862), J. B. Čapek (1903-1982), Josef Hrabák, Jiří Daňhelka aj., nýbrž jen pohled na heraldickou symboliku dvou jeho děl, jež až dosud byla chápána jako jedna literární práce, nazývaná Nová rada, jejímž tematem bylo svolání královské rady, vyličení alegorického jednání symbolikou nejsilnějších zvířat, aby se zastřelo politické pravé pozadí této skladby ve skutečné situaci, kterou je třeba podrobněji vyložit, aby se pochopil historický smysl nejen vlastní ideologie díla, nýbrž i jeho role v době, v níž bezesporu ve dvou etapách vzniklo, i když dosavadní jeho vykladači nepochopili plně jeho historickou symboliku.

Za krále Lva dlužno chápat Václava IV. a za orla moravského markraběte Jošta Lucemburského (nar. 1351, zemř. 18. 1. 1411), jeho staršího bratrance, syna markraběte Jana Jindřicha (zemř. 12. 1. 1375), mladšího bratra Karla IV. a Markéty Křivoústé. Jošt byl vychován na dvoře Karla IV. a po smrti svého otce, tj. necelé čtyři roky předtím než zemřel Karel IV., stal se moravským markrabětem. Svým mladším bratřím Janu Soběslavu a Prokopovi udělil některé moravské hrady v léno, přičemž také ti získali titul moravského markraběte. Jošt vynikal velkou učeností, byl znamenitě orientován v literatuře a půjčoval si z klášterních knihoven spisy, dokonce i od Jana Husa Vyclfova díla. Vlastní knihovnu nezanechal. Rozumem a chytrostí převyšoval všechny svoje příbuzné. Touto skutečností si lze vysvětlit, že Smil Flaška z Pardubic ztotožňuje Jošta z orlem, heraldickým symbolem markrabství moravského a že mu dává možnost udělovat rady svému mladšímu, teprve osmnáctiletému bratranci Václavu IV., jak vládnout. Nejstarší znění (v rožmberském rukopise v Třeboni) se také nazývá Item epistola in bohemico de aquila et rege (Dále list v češtině o orlu a králi).

Do první doby vlády Václava IV. spadá první redakce práce, jíž se v pozdějším rukopise dostalo názvu Nové rady, ač uvedený prvotní text se týká jen, jak nasvědčuje sledovaný rukopis, svolání sněmu všech zvířat, která měla stanout před králem a vyslechnout orlovu radu mladému

začínajícímu panovníku. S Joštem se totiž počítalo až do r. 1361 (než se narodil Karlovi IV. syn Václav) jako s možným českým králem. Uváděný literární záměr také plně koresponduje se vzájemnými vztahy mezi Václavem a Joštem. Tento si totiž koncem sedmdesátých let 14. století získal plnou důvěru svého mladšího bratrance, který ho již v r. 1383 ustanovil svým generálním zástupcem v Itálii a pověřil ho plnou mocí k uspořádání tamních poměrů. V r. 1384 vydobyl si Jošt přední pozici v české královské radě, takže měl právo zasahovat i do nejdůležitějších českých politických záležitostí. V r. 1383 přešlo Braniborsko i se svým kurfiřtským právem plně do rukou moravských Lucemburků Jošta a Prokopa; v r. 1383 udělil Václav IV. Joštovi i vévodství lucemburské do držení.

Vzhledem k tomu, že však se Václav IV. počal obklopovat svými milci z řad nižší šlechty, /5/ což nevyhovovalo jak nejvyšší české aristokracii, tak především Joštovi, došlo od r. 1389 mezi Václavem a Joštem k rozkolu. Bylo to záhy před tím, než Jindřich z Rožmberka vytvořil protikrálovskou opozici, tzv. panskou jednotu, do níž v r. 1394 přistoupil i Zikmund Lucemburský, kdežto Jošt, Zikmund i rakouský vévoda Albrecht a míšeňský markrabě Vilém již předtím uzavřeli spolek namířený proti Václavu IV. Dne 8. 5. 1394 Jošt a Jindřich z Rožmberka nabídli Václavovi pomoc ve vládě, chtějíce obnovit zemská práva, pořádek a ústavu. Jošt byl tehdy vyhlášen za hejtmana království českého; dne 4. 6. 1394 byl uzavřen smír mezi oběma stranami, ale záhy po Václavově zatčení a uvěznění došlo v Čechách k domácí válce, neboť Václav se nechtěl poddat na milost a rozpory v lucemburské rodině se stupňovaly; v r. 1396 prohlásil Václav Zikmunda za svého náměstka v říši, ale již 31. 5. téhož roku vyčítal Joštovi všechna provinění proti němu a nechal ho zajmout; dne 6. 2. 1397 byla sjednána mezi nimi přátelská smlouva, Jošt se stal opět správcem království českého, ale záhy nechal zavřít všechny královské milce a v r. 1402 se stal králem římským, přičemž císařská pravomoc byla ponechána Václavovi.

Do tohoto druhého období kolísavých vztahů, zejména do vzájemného usmíření mezi Joštem a Václavem IV. spadá do doby kolem r. 1394 druhá redakce Flaškovy Nové rady. Od poloviny 19. století se názory na Novou radu a zejména na její vznik různí. J. E. Vöcel (1803-1871), J. Feifalik, Josef Jireček (1825-1888), A. Sedláček (1843-1926), V. Flajšhans (1866-1951) zastávali stanovisko, že Nová rada vznikla okolo r. 1378, kdežto dataci k r. 1394/95 přiznávali Jaroslav Vlček (1860-1930) a Jan Jakubec (1862-1936) zejména proto, že spatřovali v onom datu symbol smíru mezi uvedenými Lucemburky.

Julius Feifalik měl však zato, že Nová rada byla napsaná v letech 1378/79, ale že byla přepsána v r. 1394/95. Opis Nové rady z r. 1459 (dochovaný v Národním muzeu v Praze, sign. KNM II F 8) uvádí v zápise Jana Pinvičky z Domažlic, že dílo bylo napsáno (složeno) r. 1394 (sr. v. 2121 Daňhelkovy edice). J. B. Čapek se domníval, že Nová rada byla napsaná v r. 1378 jako vyslovení odkazu Karla IV., ale že byla doplněna a aktualizována v letech 1394/95 v době dočasného sblížení Smila s Václavem IV. /6/

Tento názor je podle našeho úsudku správný; doplnili jsme jej, jak vyplývá z předchozího textu i z následného, orientací na zřetel heraldické, rukopisné a historickopolitické i dynastické. Tyto nám ukazují na skutečnost dvou samostatných děl, nebo alespoň dvou redakcí této významné práce: Poprvé z roku 1378 dochované ve zmíněném rukopise třeboňském a druhé z r. 1394 ve dvou rukopisech Knihovny Národního muzea v Praze.

Historicky starší verzi Státního archivu v Třeboni, sign. A 18, fol. 327a-326b s výše citovaným nadpisem v rukopisu, pořídil známý opisovač staročeské literatury 14. a 15. století Oldřich Kříž z Telče, který do svého vysokého věku (zemř. 1504) sestavil 26 sborníků obsahujících především staročeskou lyriku. Dnes jsou uloženy zčásti v Univerzitní knihovně v Praze, zčásti ve Státním oblastním archivu v Třeboni. Náš sledovaný třeboňský Křížův rukopis obsahuje především román o tyrolském králi Appoloniovi (fol. 319a-326b) a hned po něm uvedenou skladbu O orlu a králi, která byla považovaná za zlomek Nové rady; tak soudil ještě J. Daňhelka v roce 1947. /7/

Podle našeho názoru právě tento text je ucelené znění první verze Smilovy skladby pocházející z r. 1378, představující heraldickou alegorii politické situace po smrti Karla IV. Nově přijatý král svolává sněm, na němž mu radí jeho nejvýznamnější poddaný, orel - moravský markrabě, králův bratranec Jošt. Král je zde typizován symbolem heraldiky českého království lvem a takto je tu i jmenován.

O tom, že při symbolice orla jde o moravského markraběte Jošta, nelze pochybovat vzhledem k výše uvedené charakteristice jejich vzájemného vztahu i heraldické alegorie, což plyne přímo z textu. Ve verších 14-16 autor díla vypráví "neb tehdy panství orlovo / k moci krále lva sluselo, / těch časův, kdy se to dalo." Jde tu skutečně o vyjádření státoprávního poměru Moravy k Čechám za Lucemburků, kdy na Moravě vládla vedlejší linie této dynastie. Zemským znakem Moravy byl orel, popřípadě dvouhlavá orlice odvozená od římského císařského znaku, kdežto v Čechách od doby posledních Přemyslovců zprvu jednoocasý, později dvouocasý lev, /8/ který v této zemi nahradil právě orla.

Autor díla vypráví, jak důstojně přijal král Lev orla na sněmu, kam se dostavil, aby tu "sta před králem s svými ptáky", tj. s nejvyššími moravskými pány. Král Lev radostně konstatuje, že všichni, tj. celá Morava (verš 38-51) "sve vždy věrni byli / otci mému do skončení" (tj. do 29. 10. 1378, kdy Karel IV. skončil). Uvádí se, že "ve všech zemích tajno není, že vaší radu i pomoci / veš svět byl pod jeho mocí" (v. 40-42), čímž se naráží na skutečnost, že Karel IV. byl zprvu moravským markrabětem a že jeho vztah k moravským pánům byl vždy dobrý a že

byl považován jako král a císař svatě říše římské za hlavu křesťanstva jakožto světský panovník. Nový vladař Václav - Lev věří, že i jemu budou Moravané plně věřit, a to jak knížata (tj. příslušníci panovnického rodu a olomoucký biskup), nejvyšší a rovněž drobná šlechta i rytíři.

O tom, že tu jde o situaci kolem r. 1378, svědčí i ta okolnost, že v básnické skladbě se píše o mladém panovníkovi, který si žádá panské rady od staršího příslušníka rodiny, Orla. Rady by se měly týkat řádu, tj. právního systému v zemi, který do té doby ještě na Moravě nebyl sepsán; podle zvykového práva jej složil až v osmdesátých letech 15. století Ctibor Tovačovský z Cimburka. Ani právní řád Karla IV. známý pod názvem *Majestas Carolina* však jako zákoník pro odpor šlechty neprošel; za vzor landfrídu, který dále Smil Flaška z Pardubic připomíná pod termínem zemský pokoj (v. 50) tu není žádný konkrétně připomínán, ač jedním z nejklasičtějších smluvních dojednání panovníka a šlechty na Moravě byl landfríd Jana Lucemburského, Václavova děda, když se ujal správy této země. Je zapsán Ctiborem Tovačovským v jeho knize.

Nejvyšší představitel Moravy, orel, markrabě Jošt, úvodem své řeči konstatuje, že mu není známo, že by se konalo kdy jednání, na němž by si panovník - král vyžádal radu, jak vládnout a dodává, že to vlastně není ani moudré, aby se nechal poučovat od svých poddaných; dodává však, že je dobré přijat pravdu (tímto pojmem se tu míní právní systém), ale není možné ji vždy zcela uskutečnit.

Král Lev nazývá orla svým přítelem (v. 83), čemuž skutečně po řadu let mezi oběma feudály bylo, zhruba do r. 1389, tedy po celých jedenáct let, jak jsme výše naznačili. Přítelem byl Jošt Václavovi i vzhledem k tomu, že byl o deset let starší, proto zkušenější, a mladší hlava rodiny dobře vycítila, že mu může být oporou. Žádný středověký panovník by nikoho nenazval přítelem, kdyby nepocházel dotyčný z jeho rodiny nebo kdyby nebyl na stejné společenské úrovni jako on sám, čemuž tehdy bylo skutečně jen u Jošta a Václava v celém lucemburském království. Rodinná důvěrnost mezi těmito dynastickými bratranceji je zvláště královou výzvou, aby orel počal mluvit neprodleně a s kázní. Pochlebný Jošt se pomalu zdráhal promluvit - pokud jde o rady, a svoji zdrženlivost spodobnil příměrem "zdaliž proti slunci sviece / jasně kdy může svietiti" (v. 90-91). Král je staročeským básníkem ztotožněn se sluncem, dříve než tomu tak bylo ve Francii u Ludvíka XIV.; ostýchavě se též uvažuje, že někdo může jen málo radit ke králově ctnosti (v. 92-93), ale ihned diplomaticky obratný Orel - Jošt říká, kdyby si král přece jen přál, že bude mluvit, k čemuž přikývují ostatní sedící v radě.

Nejzajímavější z celého jednání zůstane, že rady moravského Lucemburka se naprosto netýkají stylu vlády, nýbrž všeobecně vztahu panovníka k Bohu a ke křesťanskému učení, což byla bezesporu pro středověkého vládce záležitost nejzávažnější, ale metodiku právního řádu plynoucího z desatera tu nikterak autor díla nevyložil.

A tak orel doporučuje králi, aby vyplnil své srdce ctností, aby čestně panoval. Počátek vsí ctnosti a řádu vidí Jošt v bohabojnosti, v úctě k boží velebnosti. Konstatuje, že člověk i vladař se musí bát jen jediného: zlých lidí a pekla, když ho obviňuje vlastní svědomí, takže není nikde bezpečí. Právěho ráje podle orla dojde král, když se plně podřídí boží vůli. Boha je třeba úplně milovat; kdo by jej nectil, marně by usiloval o spásu své duše, ať by dělal cokoli.

Další příkázání vyslovené v radě orla králi Lvovi se týká lásky mezi lidmi: každý musí milovat svého bližního, usilovat, aby jeho vztah k němu se setkal i u opačné strany se stejným porozuměním. Boha, jehož syn sestoupil z nebe, je třeba milovat nade vše, neboť Kristus vrátil lidstvu vše, co ztratil Adam. Orel připomíná mučení a smrt sv. Vavřince a konstatuje, že král je ze všech lidí nejvíce obdarován, proto je povinen zachovat si milost boží, snažit se nepřijít o svoji čest; doporučuje, aby štědrě podporoval duchovní účely, že se tak stane daleko bohatší.

Král Lev poděkoval orlovi za všechny vyslovené rady a konstatoval, že se jimi bude řídit a prosí Boha, aby jej ve všem podpořil. Skladba Orel a král se končí veršem 372.

Druhá redakce Smilova díla je poema, jež vznikla úpravou a zejména připojením vyprávění o radách dalších zvířat. Je dochována ve dvou rukopisech uložených v Knihovně Národního muzea v Praze. Oba kodexy detailně popsal F. M. Bartoš, /9/ kritiku dosavadních vydání, z nichž jsou nejzávažnější Gebauerovo v r. 1876 a z r. 1947 Jiřího Daňhelky podle rukopisu A, tj. sign. II F 8, fol. 98b-123a (kdežto muzejní Výbor z literatury české /1845/ přinesl text rukopisu B, tj. sign. II F 9), podali jsme již dříve. /10/

První rukopis napsaný v Ledči nad Sázavou v letech 1459-1469 tamním učitelem Janem Pinvičkou z Domažlic, patřil Janu Zebererovi, později Josefu Krtičkovi z Jadeny. Obsahuje především českou rýmovanou kroniku, tzv. Dalimila a po ní Novou radu a ještě řadu dalších skladeb; zařazení Smilova díla za Dalimila představuje ideověkompoziční důležitý prvek, který nás ovlivnil dříve k vyslovení názoru o jisté myšlenkové návaznosti Smila na Dalimila, což ovlivnilo i jeho název; /11/ mohlo tomu však být i proto, že se redakce díla z r. 1394 považovala za novější; proto Nová rada. Nikde však není naznačeno, že jde o pendant k dílu Orel a král nebo jeho rozvinutí. Na to se plně pozapomnělo.

Druhý pražský muzejní rukopis sign. II F 9 zvaný sborník Opatovický proto, že patřil opatovickému sousedu F. Šafaříkovi, později Benedettimu v Pardubicích, získal v r. 1832 Václav

Hanka (1791-1861), bibliotékař Českého muzea. V tomto rukopise je Nová rada (fol. 156a-198a) zařazena za Radou otce synovi, před níž je text staročeského Pasionálu a Života Krista Pána. Tento rukopis je cenný tím, že je psán ve verších a jsou tu obrázky jednotlivých zvířat s jejich pojmenováním před textem tu uváděných rad dalších zvířat. Textové varianty mezi oběma muzejními rukopisy popsal J. Daňhelka. Znění dalších rad v návaznosti na dílo Orel a král podle našeho názoru pochází z r. 1394. Tyto jsou na rozdíl od rady orlovy daleko konkrétnější a vztahují se ke světskému panování, nikoli jen k poměru ke křesťanskému náboženství.

Nejzávažnější skutečností však zůstává, že rady zvířat - střídá se tu pravidelně vždy čtvernožec s ptákem - se nekryjí s erby staročeské a staromoravské šlechtické smetánky. Jde tu již jen o nahodilost a s heraldikou nemají nic společného, i když některá zvířata byla rovněž symboly šlechtických rodů, jak to přesvědčivě dokumentuje dílo A. Sedláčka. /12/ Poslední rady přináší labuť uzavírající svým vystoupením Novou radu; ta poukazuje na to, že vzorem panovníkovi při vládě má být nebeský vladař. Připomíná, že přijde poslední soud, dies irae a vážně jej varuje. Tento text druhé redakce je antipodem úvodní orlovy rady, takže vystoupení obou ptáků vlastně Novou radu rámcuje.

Heraldicky se erby kryjí jen s některými zvířaty, jejichž představitelé tu tlumočí svoje rady, jako např. hrdlička, kůň, holub, jelen aj.

Rady zvířat právě v části vzniklé v r. 1394 připomínají jinou situaci. Nelze vyloučit, že snad měly sloužit i jinému panovníku, byl-li by Václav sesazen. Text lišky programuje mladému panovníku "Žádný královiče, / však js ty, největšie hospoda, / pošel z královského řáda, / překrásný, a máš přednosti" (v. 1382-1385). Mladý vladař, jemuž radí, je zobrazen i v řeči lůnákově (v. 1420-1421): "a v tom úmysle stoj tvrdě, / jeliž vstúpiš v mužská léta". Také text projevu opice mluví o mladém panovníkovi (v. 1552-1553): "Žádný kraloviče / oddaj svú vůli i chtění". Adjektivum "žádný" ve 14. století označovalo pojem žádaný, chtěný, nikoli dnešní. Také rada jednorozce se vztahuje zřejmě k mladému vladaři, píseli se tu o panenské čistotě: "Ktož panovanie jednu zbude, / věčně jeho nenabude. / Protož měj / se / s myslí vážně / a střez své čistoty snažně". Tato všechna alegorická svědectví měla naznačit volbu krále r. 1394/95, asi Zikmunda. Rady zvířat 1394 týkají se zemského světa a panování; v nich se z pozice aristokrata mluví o rytířských turnajích a hrách, o vztahu k majetku a k bohatství, o poměru k násilníkům a o jejich trestání, o lásce k lidu, o vladařské zodpovědnosti, o poměru k vínu, k lovu, k cestování, o hněvu a velkorysosti, o zemském řádu, o míru, o zvrhlosti a požívačnosti; jsou tu narážky proti pátému, šestému i devátému přikázání. Píše se o hospodárnosti a opatrnosti v jednání, o pýše, o trestech za zločiny, o zločincích a vrazilích, o pochlebnících a šlechtetnosti, o rytířských a královských družinách, o královských hradech, o kritičnosti, o hygieně, o lakomství a chudobě i o významu světských statků.

Pro pochopení milieu středověkého vládce má tato skladba nad jiné základní význam, v mnohém pak její druhá verze z r. 1394 připomíná dílo G. Chaucera *The Parliament of Brides or the Assembly of Fowles* z r. 1381, jež bylo napsáno v r. 1381 v souvislosti se zasnoubením Anny České s Richardem II. Reflektovala se svým způsobem později i v latinské parafrázi *Theribolia* Joannis Dubravii, vydané v Norimberce v r. 1520.

Smilova Nová rada chce představit ve své druhé redakci již jen v částečné heraldické alegorii, ponechané pro Lva a Orla, ideálního panovníka, který by se řídil radami zemského sněmu, na němž zasedala elita.

Jiří Daňhelka se pokusil na základě literárních obrazů a přímé řeči podané nejrůznějšími zvířaty podat charakteristiku samotného krále Václava IV. (od s. 8 v jeho edici), jeho vztah k prostému lidu, zobrazit jeho samotářství, prchlivost, požívačnost. Jedna z nejvýznamnějších rad je od hrdličky, jež panovníkovi doporučuje zdrženlivost, když mu zemře žena, aby se již znovu neoženil. Leč tyto všechny charakteristiky krále přece jen plně nevystihují, i když by mohly ukázat změnu jeho povahy v rozmezí 14 let od první redakce sledovaného díla ke druhé, což nejen Čapkův, ale i náš názor plně potvrzuje. Protože je tu zachycena povaha vladaře příliš všeobecná, nemusí jít o Václava IV. Čtvernožci a ptáci, kteří dávají králi ve druhé redakci tohoto díla rady, připomínají spíše symboliku astrologického nebo ptakověštického díla, jako například je rukopis *Lékařství* z r. 1550 Státního oblastního archivu v Brně, sign. G 10, č. 118 nebo rukopis mikulovského *Snáře Vavřince* z Březové (1370-1437), /13/ vzniklého s nevelkým časovým odstupem od práce Smila Flašky z Pardubic.

Závěrem lze "s dobrým rozumem" vyslovit názor, že dílo Smila Flašky z Pardubic představuje v sobě práce dvě: totiž práci Orel a král z r. 1378-1379 zachovanou v rukopise třeboňském a dílo z let 1394-1395 téhož autora, Novou radu. Prvá byla psaná jako rada Orla - moravského markraběte Václava IV., když byl přijat za krále (korunován byl již dříve ve svých dvou letech, tj. roku 1363), jak má vládnout, druhá v letech 1394-1395, když se připravovala v panské jednotě a v Lucemburské rodině detronizace Václava IV., jakožto rada "žádnému kralovici" (žádanému či touženému), rovněž mladému, asi Zikmundovi, synu Karla IV. z jeho čtvrtého manželství. Skrytá alegorie, heraldikou propojená, utajovala cíl propagace této skladby. O tom, že jde skutečně o díla dvě určená různým osobám (Lucemburkům) vyplývá z pojmenování osob, jímž měla rada sloužit: první králi usazenému již na stolci předků v r. 1378, kdežto druhá "žádnému kralovici" v r. 1394-1395, kýženému a šlechtou dosazenému vládci namísto neschopného Václava IV. V první řadě uděloval rady starší představitel královské rodiny, v Nové radě v r. 1394-5 šlechta kralovici (v několika případech) ve většině králi tůž kvůli utajení. Vždyť Zikmund byl již tehdy uherským králem.

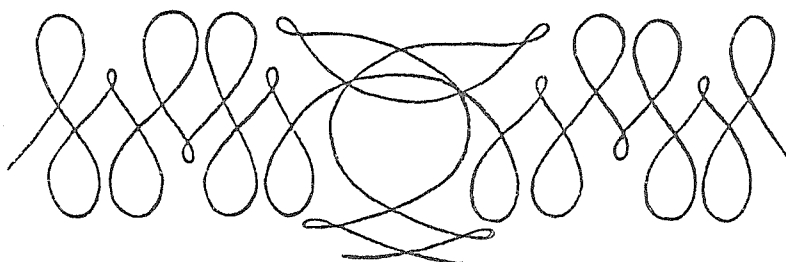
Poznámky:

- 1/ Josef Hrabák, Smilova škola, Rozbor básnické struktury, Studie Pražského lingvistického kroužku č. 3, Praha 1941. Sr. zejména kapitola Nová rada, s. 31-57.
- 2/ August Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého, I-XV, 1880-1927, 2. vydání 1931-1937. Týž, Dějiny Prácheňského kraje, Praha 1926.
- 3/ Milan Machovec, Husovo učení a význam v tradici českého národa, Praha 1953.
- 4/ Jan Gebauer, Nová rada, Báseň Smila Flašky z Pardubic, Památky staré literatury české vydávané Maticí českou, sv. I, Praha 1876; Smil Flaška z Pardubic: Nová rada. K vydání připravil Jiří Daňhelka, Praha 1950. Zde je citována podrobně i všechna starší literatura.
- 5/ Vladimír Jan Sedlák, Milci mladého krále, Jílovská minucí, sv. 3, 1979.
- 6/ Jan Blahoslav Čapek, Allegorie Nové rady a Theriobulie, Věstník královské české společnosti nauk (dále VKČSN), č. 3, Praha 1936, s. 53; Týž, Die Ironie des Smil Flaška, In: Slavische Rundschau 10, Praha 1936, s. 68-79; Týž, Vznik a funkce Nové rady, VKČSN, tř. filosoficko-historicko-filologická, Praha 1938, s. 100.
- 7/ Jiří Daňhelka, Třeboňský zlomek Nové rady, LF 71, Praha 1947, s. 94-105.
- 8/ Václav Vojtíšek, K otázce erbu českého krále, Časopis Národního muzea v Praze 105, Praha 1931, s. 49-62; Jan Skutil, Brněnský rukopis kronik o Štylfrídu a o Bruncvíkovi, Příspěvky ke starší literatuře na Moravě, sv. 3, Brno 1968, s. 10-23; J. Petráň, Český znak. Praha 1970.
- 9/ František Michálek Bartoš, Soupis rukopisů Národního muzea v Praze sv. 1, Praha 1926.
- 10/ Jan Skutil, Středověké české drama, spory v novodobých edicích, In: Z kralické tvrze 14, Brno 1987, s. 20-35.
- 11/ Týž, Genealogické tradice šlechty v předhusitských Čechách a na Moravě, In: Folia historica bohemia 4, Praha 1982, s. 233-260, zejména s. 251.
- 12/ M. Kolář - A. Sedláček, Českomoravská heraldika II, Praha 1924; Viktor Palivec, Heraldická symbolika, Praha 1978.
- 13/ Jan Skutil, Přemluva Mistra Vavřincova v Knihy snového vykládání tuto se počíná, In: Vlastivědná ročenka okresního archivu Blansko 1974, s. 53-66.

Die heraldische Allegorie des Werkes "Adler und König" und der "Neuen Rath" von Smil Flaška von Pardubice und Rychemburk

Der Darsteller des höchsten böhmischen Adels, Smil Flaška, ist Autor des "Neuen Rathes". Mittels diplomatischer und historisch-heuristischer Analyse mit der Berücksichtigung der heraldischen Kulissen wurde festgestellt, hier handelt es sich eigentlich um zwei Arbeiten: auf dem König Wenzel IV. orientiertes Werk "Adler und König" vom J. 1378/9 und um "Neuen Rath" vom J. 1394, welcher einem anderen Darsteller der königlichen Familie Luxemburg dienen sollte. Dieser sollte den Wenzel IV. ersetzen, denen die Herren-Einheit stürzen wollte. In dem ersten Werke tritt der König Löwe hervor, der verkörperlichte heraldische Symbol des böhmischen Königreiches, und der Adler, wer eigentlich der mährische Markgraf Jošt, der ältere Königs-Vetter, ist. Im zweiten Werke sind viele Tiere gezeichnet, doch nur einige von ihnen haben den heraldischen Gegenüber unter Angehörigen des böhmischen Adels. Dass es sich wirklich um zwei Werke handelt, ist in der Person des Empfängers der Räte sichtbar: in dem ersten Werke geht es um den König, im zweiten um den Thronnachfolger. Beide Werke haben ausdrücklichen politischen Charakter; sie sind mit höchst durchgedachten heraldischen Symbolik umrahmt. Diese ist dadurch verheimlicht, dass in dem zweiten Teile spricht man nur einmal über dem Prinz, mehrmals aber über dem König. Siegmund war damals nämlich schon König von Ungarn.

MK

Jiří Stibor

Genealogie byla jako vědní obor přijímána donedávna naší společností s rozpaky a dokonce s podezřením. Z profesionálních pracovišť prakticky vymizela, a pokud se jí někdo zabýval, nesloužilo mu to ke cti. S dozvuky této názorové bezradnosti se setkáváme doposud; vždyť i pod oficiální hlavičkou Klubu genealogů a heraldiků se na veřejnosti raději prezentujeme rodopisem občanským, jako by snad mohla šlechtická genealogie jméno klubu poskvřnit. Daná situace má samozřejmě své příčiny, ty však zde nemíním rozebírat.

Prof. Jozef Novák ve svém referátu na našem II. setkání mimo jiné řekl: "Současný zájem o genealogii s určitými odbornými ambicemi je závažnějším problémem. Zde bych se rád trochu více pozastavil nad vlivem starší genealogické tvorby, který není příliš příznivý. Řekl jsem o ní, že je především velmi podrobná, že se snaží zveřejnit pokud možno co nejúplnější poznatky o jednom rodu nebo několika rodech většího či menšího regionu. Kdo se jen trochu věnoval výzkumu sebemenšího genealogického problému, musel rychle pochopit, že narazí na množství nepřeklenutelných obtíží. Utopí se v záplavě pramenů, jež jsou k dispozici, málokdy najde právě hledaný příbuzenský vztah, zřídka objeví dokumenty, které odhalují relativně úplný biologický profil zkoumané osoby atd. Snaha po úplnosti vede zpravidla k samoučelnosti, která je dalším nepřijatelným rysem současných genealogických snažení." /1/

V citovaném odstavci je hned několik podnětů hodných diskuse. Pokud dnešní badatelé navazují na starší genealogickou literaturu, je to pravděpodobně dáno značnou absencí takové literatury současné. V záplavě pramenů se určitě neutopí ten, kdo kráčí vyšlapanou cestou pohodlné kompilace a předloží jako výplod svého snažení již poněkolkáté přežvýkaný rodokmen například Trčků z Lípy. Pak jistě lze plným právem položit rovnítko mezi pojmy zbytečná podrobnost a samoučelnost.

Je však samoučelný postup od jednotlivého k obecnému, jestliže ono obecné není nahlíženo skrze dokonalé propracování detailů? V případě šlechty asi budeme muset přehodnotit celkový odsuzující a jednoznačně negativní pohled na její úlohu. Posuzujeme ji očima moderního člověka, aniž bychom brali v úvahu dobovou determinaci a historickou podmíněnost jejího počínání. Národní odcizení šlechty v pobělohorském období jsme ochotni posuzovat měřítky moderního chápání národa. Skutky konkrétních osob se nám ztratily ve sterilní anonymitě vládnoucí třídy. Mohu tento doposud žalostný stav potvrdit i jako učitel dějepisu, předmětu, jehož učebnice jsou matnou a nic neříkající ilustrací politické ekonomie. Ptám se vás, zda je to účinná cesta k upevnění vlastenectví, pocitu národní hrdosti a soudržnosti. Za správnější a poctivější budu považovat nahrazení minulosti pojmy a suchých pouček minulostí zalidněnou. Právě prací s prameny se přesvědčíme o tom, že charakterové vlastnosti člověka se příliš nezměnily; bezpáteřnost a touha po majetku byly stejně odporne v minulosti jako dnes, snad jenom s tím rozdílem, že byly přesně pojmenovány jadrnou češtinou a pravým jménem.

Na našem posledním setkání před třemi lety jsem se přihlásil k práci na jmenných rejstřících k výpisům ze zemských a lenních půhonných knih, vyzval jsem ke spolupráci i další badatele. Po těchto třech letech usilovné práce, zatím osamocen, teprve zjišťuji, kolik o moravské, resp. slezské genealogii šlechtických rodů nevíme, a jak nereálné jsou představy o vydávání jakýchkoli soupisů či dokonce atlasů, jak o nich občas lze slyšet. Na základě dosavadní práce a dílčích výsledků si dovoluji prohlásit každý přehled šlechtické genealogie za pochybnou záležitost.

Jistě plně uznáváme zakladatelské dílo Bartoloměje Paprockého, na něž navazovali vlastně všichni pokračovatelé. Nesmírně záslužnou práci vykonali s menším či větším zdarem autoři jednotlivých dílů Vlastivědy moravské. Cenný genealogický materiál zanechal prof. dr. Ladislav Hosák a pochybovat nebudeme o záslužnosti práce Josefa Pilnáčka, který dosavadní poznatky shrnul do velkolepého celku. Bylo by zřemě samoučelným opakování a podrobné rozebírání správných a platných poznatků, jež nám zanechal. Méně již to bude platit o opravách omylů a podstatném doplnění toho, co naši předchůdci nestihli či mylně prezentovali.

I přes to by se mohla objevit výtky samoučelnosti; jak bude případný spolehlivě sestavený rodokmen využit a co přinese k obecné historii? Jistě nejschůdnější bude využití získaných znalostí ve vlastivědných statích a literatuře. Mohu uvést několik příkladů, vynikajících z průměru, které podle mého soudu prokazují uplatnění genealogie v širokém kontextu. Z historiků je to pro mne nesporně dr. Zdeněk Pokluda a jeho faktograficky brilantní práce, mapující dějiny panských a rytířských sídel na Zlínsku. /2/ Shodou okolností pochází z téhož regionu i práce amatéra, člena výboru našeho klubu, MUDr. Vladimíra Kulíška o dějinách Vlachovic. /3/ Nečiním si samozřejmě nárok na úplnost, uvádím pouze práce, které mne nejvíce potěšily kvalitativně novým pojetím a hodnotou.

Stálým opakováním se zřejmě nic nového a moderního nevytvoří. A o nové poznání by přece mělo jít v každé vědecké práci, byť si kladla "jen" osvětové, popularizační cíle. Na jedné straně se radujeme ze vzrůstajícího zájmu o občanskou genealogii, která začíná působit problé-

my s uchováním matrik příštím generacím, a zároveň si klademe otázku dalšího účelného využití této bezesporu mravenčí práce. Na druhé straně pozorujeme přímo ve vlastních řadách, jak snadno získáváme spolupracovníky, ochotné podílet se na plnění metodologicky velmi podobných úkolů s podstatně širším společenským záběrem. Mám tu na mysli např. práci realizačního týmu vícegeneračních rodin ve VZ. Slovně se tedy i na našich setkáních hlásíme k osvětlení postavení a společenského přínosu genealogie pro současnost, skutky však svá slova nejsme ochotni podpořit.

Z těchto skutečností a úvah vychází i moje současná práce. Vzdal jsem se dočasně dílčího studia jednotlivostí, abych se v záplavě pramenů neutopil a prospěl významnějšímu cíli. Vyjít jsem musel ze svých současných konkrétních možností. Bez pomoci moderní výpočetní techniky nezbyvá nic jiného, než pročítat řadu půhonných knih zemských i lenních a vypisovat z nich všechny zaznamenané příbuzenské svazky, v optimálních případech zachytit podstatu obsahu, či dokonce některé zajímavé pasáže doslovně popsat. Druhou etapou je abecední seřazení takto získaného genealogického materiálu a jeho zpracování do konečné podoby jmenného rejstříku, který odkazuje na příslušné svazky a fólia a umožňuje dle potřeby návrat k originálu.

Naznačeným, značně pracným a časově náročným způsobem jsem zpracoval téměř kompletní řadu lenních knih olomouckého biskupství z dosud neuspořádaného fondu Lenní dvůr Kroměříž. Malý zloemek tohoto cenného materiálu je uložen v SOA Opava ve fondu Sbírka fotokopii. Převážná část knih byla studována v originálu díky dočasnému zapůjčení na pracoviště opavského archivu. K tomu je nutno přičíst ještě čtyři útlé knihy, jež byly v rámci sloučení celého fondu převedeny ze SOA Brno do SOA Opava, respektive jeho olomoucké pobočky. Časově pokrývají zpracované rejstříky celé 16. a 1. polovinu 17. století, okrajově zasahují do doby předcházející a následující. Přesnou citaci lenních knih uvádím v poznámkovém aparátu svého příspěvku. Mnohé by ještě mohlo být doplněno z přehledu "Repertorium des Lehensarchiv", uloženého rovněž v Olomouci. Tento obsáhlý, převážně německy vedený repertář však nemá návaznost na originály s výjimkou pergaménových listin. Především z časových důvodů jsem v tomto případě na samém začátku. Výsledkem jsou jmenné rejstříky 18 knih zmíněného fondu, čítající jména cca 5 500 osob v časových, majetkových, hodnotních a příbuzenských vztazích. Dva z rejstříků jsme zveřejnili v příloze našeho Zpravodaje. 4/ Z nich je možno udělat si představu o výsledcích a přínosu.

Obdobně pracuji již čtvrtý rok v rámci dovolené na výpiscích z půhonných knih brněnských a olomouckých, uložených v rozsáhlém fondu "Akta šlechtická" v SOA Brno. Svou pozornost jsem věnoval časové návaznosti na tiskem vydané půhony z edice Brandlovy a Bretholzovy. 5/ Zatím mám k dispozici genealogický materiál z 29 půhonných knih, což představuje časový rozsah od roku 1504 do r. 1556 v brněnské a od r. 1505 do r. 1564 v olomoucké řadě a celkový výsledek cca 5 300 zachycených osob. Protože se mnohé osoby vyskytují v řadě po sobě jdoucích knih častokrát, nepovažoval jsem za účelné pořizovat rejstříky výpisů ke každé knize samostatně, ale spojoval jsem je do větších celků. Při bližším ohledání snadno zjistíme, že se údaje postupně rozšiřují, doplňují a nabývají tím na vyšší kvalitě. Takto pojatá práce má vedle nevýhody pomalého tempa řadu kladů, jež se pokusím blíže objasnit.

1. Pomocí zpracovaného materiálu upřesním osidlné a správné určení osoby matoucí přívlasky "mladší", "starší", typické právě pro sledovanou dobu.
2. V mnoha případech se mi již podařilo provedení rekonstrukce rodin včetně manželek a dcer a potvrdilo se, kolik nejasností kolem jejich správného zařazení ještě existuje i v genealogii nejvýznamnějších rodů, z nichž pro příklad uvádím pány z Lomnice.
3. S přibývajícím množstvím konkrétních zpráv lze ověřit i vztahy matka-dcera, macecha-pastorek, děd, bába-vnoučata, ujec, švagr i široce obsažený pojem strýc a další. V některých případech mohu z materiálu určit přesný vývod na čtyři předky.
4. Na přesnou dataci křtu, svatebních smluv, sňatků či úmrtí narazím jen jednotlivě, u mnohých osob bych však dokázal upřesnit rok úmrtí i odhad věku.
5. Objevují se doklady o migraci jednotlivců, celých rodin a větví známých i neznámých rodů, za typické lze považovat celé migrační vlny drobné šlechty ze Slezska, ale i z Čech a Uher.
6. Rozhodně budu moci rozšířit dosavadní znalosti o nejnižším patru feudalit - o drobných zemanech, svobodnících, úřednících a nobilitovaných měšťanech.
7. Poučením je též velice zajímavý kulturně historický materiál, který je v půhonných knihách roztroušen a je třeba ho mezi stereotypními žalobami o dluhy a rukojemství dluhů pozorně vyhledávat. V tomto případě zaznamenávám v rejstříku buď stručný charakter žaloby, nebo připojuji poznámku "zajímavý půhon". Výběr těch nejlepších by mohl být součástí pravidelné přílohy našeho časopisu.
8. Jména v lenních knihách najdeme v majetkových sporech, při zvodech, odhadech a přidědění jména všech poddaných včetně přesného záznamu jejich povinností vůči vrchnosti. Ledacos z toho by bylo zajímavým soustem pro příznivce občanské genealogie, neboť je to často jediný doklad o existenci těchto lidí, pokud ze stejného období není dochován urbář statku. Takovým způsobem se mi podařilo provést soupis poddaných ze Staré Bělé, Zábřeha, Výškovic, Proskovic, Staré Vsi n. Ondřejníkem, tedy obcí, jež se staly součástí města Ostravy nebo patří k jeho nejbližšímu okolí.

Ve výčtu jsem uvedl jen nejprůkaznější výsledky, které jsou satisfakcí za vynaloženou námahu a dodávají sílu k dalšímu pokračování. Chtěl bych využít příležitosti a upřímně poděkovat dr. Čoupkovi, vedoucímu badatelně SOA v Brně, dr. Müllerovi a celému kolektivu pracovníků SOA v Opavě i pracovníkům jeho olomoucké pobočky, vedoucímu dr. Kouřilovi a odbornému pracovníku

panu Lapčíkovi za nevšední pochopení a účinnou pomoc, bez nichž by má snaha byla odsouzena k nezdaru.

Přestože jsem dnes schopen referovat pouze o dílčích výsledcích, nabývám přesvědčení, že se mi je podaří v následujících letech upřesnit, v mnohém doplnit a časově rozšířit. Nemíním je zatím v plném rozsahu publikovat, poněvadž připravuji jejich dílčí využití ve spolupráci s přítelem, heraldikem Miroslavem Pavlů. Neodmítám však radu a pomoc skutečným zájemcům a jsem ochoten poskytnout dostupné informace. Snad bude mé dnešní vystoupení také motivačně působit k získání dalšího zájemce o tuto zajímavou a doufám i potřebnou problematiku.

Seznam excerpovaných pramenů:

SOA Opava, fond Sběrka fotokopí-SbF, sig. II-81, kopie půhonné knihy LK 6 z let 1499-1531
 II-140, kopie knihy posudků a právních exekucí
 LK 32 z let 1639-53
 II-134, kopie knihy přijetí lén LK 10 z let 1516-64
 Lenní dvůr Kroměříž, originály: LK 13, půhony z let 1532-1551
 LK 15, půhony z let 1552-1565
 LK 17, paměti a naučení z let 1565-1616
 LK 18, přijetí lén z let 1565-1597
 LK 19, půhony a posudky (zvody, odhady, přidědění) z let 1565-1575
 LK 20, půhony a posudky z let 1574-1588
 LK 26, půhony z let 1588-1600
 LK 27, půhony z let 1589-1619 a 1630-1636
 LK 29, půhony z let 1639-1676
 LK 31, půhony z let 1618-1619, paměti z let 1629-1634

Původně SOA Brno, nyní SOA Opava, pob. Olomouc, originály se sign. A II, č. 518, 519, 520, 521 (svým charakterem deskové zápisy) z let 1593-1656

SOA Brno, fond A II, půhonné knihy olomoucké, sign. Ol 8-23, celkem 16 knih a půhonné knihy brněnské, sign. Br 9-21, celkem 13 knih.

Poznámky:

- 1/ Jozef Novák, Súčasný smery výskumu genealogie a rodovej heraldiky, Sborník příspěvků z II. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 15.-16. října 1983, s. 73-75
- 2/ Zdeněk Pokluda, Dějiny malenovického hradu, In: Gottwaldovsko od minulosti k současnosti 8, Gottwaldov 1986, s. 111-197 (jako příklad).
- 3/ Vladimír Kulíšek, Dějiny Vlachovic I. II., Vlachovice 1988.
- 4/ Jiří Stibor, Rejstřík osobních jmen ke knize půhonů a nálezů manského soudu olomouckého biskupství v Kroměříži z let 1626-1638 (SOA Opava, SbF II-149), Zpravodaj KGHO 33, 1988, příloha, týž, Komentář a rejstřík ke knize naučení a výpovědi manského soudu olomouckého biskupství z let 1639-1709 (SOA Opava, SbF II-141), Zpravodaj KGHO 35, 1988, příloha.
- 5/ Vincentius Brandl, Libri Citationum et sententiarum, seu Knihy půhonné a nálezové, Tomus 1. - 5., Brno 1872-1892, Berthold Bretholz, Tomus 6.-7., Brno 1911.

Die Teilergebnisse der Bearbeitung der genealogischen Auszüge aus den Landes- und Lehen-Gerichtsbücher

Der Autor dieses Artikels knüpft an das dritte Zusammentreffen der Genealogen und Heraldiker an, wo er den Aufruf zur kollektiven Arbeit mit Quellen der Adelsgenealogie an die Teilnehmer ergehen ließ. Sein Aufruf fand aber keinen breiten Widerhall. Der Autor informiert auch über die Teilergebnisse bei der Bearbeitung der Namenverzeichnisse zu den Auszügen aus den Olmützer und Brünner Gerichtsbücher und zu den Lehenbüchern des Olmützer Bistums. Der Autor will seine Arbeit fortsetzen, weil seine bisherigen Ergebnisse ihn über die volle Berechtigung dieser Bemühung überzeugen.

Pečeti nejstarších moravských landfrídů

Vlastimil Svěrák

K významným pramenům pro historii středověku a raného novověku a také pro sfragistiku a heraldiku patří landfrídy. Landfrídy jsou dočasné smlouvy, které uzavírali stavové s panovníkem nebo mezi sebou a v nichž se zavazovali k zachování míru a řádu v zemi. Měly vyloučit soukromé války mezi feudály a nahradit je jinými formami vyřizování sporů. Kdo by k právě platnému landfrídu nepřistoupil, byl považován za veřejného nepřítel. Pojmu landfríd (čes. zemský mír) se užívá ve dvou základních významech: jako instituce nebo jako listina, která byla při uzavření smlouvy vydána.

Landfrídy vznikaly v Německu v dobách slabé ústřední vlády. Rozšířily se odtud i k nám a vyvíjely se zde svým zvláštním způsobem. V Čechách je první zmínka o landfrídu již ze 13. století (r. 1281 a 1300). Pokusy o zemský mír v Čechách za Karla IV. r. 1348 a 1356 se vztahovaly i na území Moravy. V Čechách byly poměrně vzácné, omezovaly se jen na doby mimořádně neklidné. Rozšířily se za husitských válek na podkladě krajského zřízení. Neměly však takový význam jako na Moravě, kde působily od konce 14. st. do počátku 17. st. a zahrnovaly území celého markrabství. Mnohá ustanovení starých landfrídů byla později převzata do zemských zřízení.

Nejstarší známý moravský landfríd uzavřela spolu s moravskou šlechtou markrabata Jošt a Prokop 20. 12. 1388; dochoval se jen v pozdějším opise. Následující tři smlouvy, uzavřené ještě v době lucemburské, se už dochovaly v originále a jsou dnes uloženy v SOA Brno ve fondu Stavovské listiny. Na každé z nich jsou přivěšeny desítky pečeti patřící vydavatelům a moravské šlechtě. Jedná se o listiny z 2. 2. 1412 (signatura A 1 314), na níž je přivěšeno 36 pečeti, ze 17. 11. 1421 (A 1 318) se 49 pečeti a z 9. 9. 1434 (A 1 326) s 54 dochovanými pečeti.

O nejstarších moravských landfrídech a jejich pečetích existuje zatím nevelká literatura. Všechny byly vydány v edicích /1/, ale větší monografické práce týkající se tohoto období se zmiňují nanejvýš o landfrídu uzavřeném v r. 1412. O okolnostech jeho vzniku nám zanechal svědectví Vavřinec z Březové ve své Husitské kronice /2/. V poslední době se jím zabýval J. Válka v práci Morava roku 1421 /3/. Historické okolnosti vzniku prvních čtyř moravských landfrídů popisují podrobněji skripta B. Čerešňáka a kol. Dějiny Moravy, jejichž 1. díl napsal také J. Válka /4/. Týž autor se zabýval landfrídem z r. 1434 také na stránkách sborníku Jižní Morava /5/. Nejpodrobnější a dosud nepřekonanou prací o moravských landfrídech zůstává i nadále starší práce R. Rauschera Zemské míry na Moravě. /6/ Dále se o nich zmiňuje M. Švábenský v katalogu Stavovské listiny 1212-1847 /7/, v němž provedl identifikaci dochovaných pečeti.

Nejstarší moravské landfrídy byly uzavírány ze dvou hlavních důvodů. Ustavovány byly v dobách neklidných, válečných, které měly ukončit a zajistit zemi zase mír, anebo v době, kdy došlo k perzónální změně na markraběcím trůnu. Zvláštní místo mezi nimi zaujímá landfríd uzavřený 17. 11. 1421, kdy si císař Zikmund účast moravských pánů v něm vynutil. Výpravností listiny nijak zvlášť nevynikají, texty smluv jsou napsány bastardou, česky, na velkých kusech pergamenu. Celé dlouhé pasáže se v nich slovo od slova opakují. Všechny byly uzavřeny v Brně na pět let.

Všech 139 pečeti dochovaných na landfrídech z let 1412, 1421 a 1434 lze rozdělit do několika skupin: na pečeti královské (3 kusy), markrabské (1), biskupské (1), knížecí (4), zemských úředníků (5), šlechtické (125).

Do první skupiny spadá pečeť Václava IV. (1412) se sekretem na rubu a pečeť krále Zikmunda (1421), do druhé pečeť Albrechta Habsburského (1434) a do třetí pečeť olomouckého biskupa Jana Železného (1421).

Všechny pečeti zařazené do skupiny pečeti knížecích patří knížatům opavským. Všechny mají společnou červenou barvu vosku, znakovou náplň pečetního pole a typ - všichni používali malé pečeti. Z roku 1421 se dochovala pečeť Přemka, knížete a pána opavského a z roku 1434 pečeti patřící Mikuláši, knížeti opavskému a ratibořskému a opavským knížatům Václavovi a Vilémovi.

Do skupiny pečeti zemských úředníků lze začlenit všechny ty, o nichž víme z textu listiny, že jejich majitelé zastávali nějaký zemský úřad. Jejich pečeti se vůbec neliší od šlechtických ani velikostí, náplní pečetního pole, ani zněním legendy. Barva vosku je vždy červená. Výjimečná je jen pečeť Perchtolda z Lipé, který vykonával úřad nejvyššího maršálka Českého království, jenž byl společný pro Čechy i Moravu. Jeho pečeť je největší a název úřadu je zachycen v legendě.

Moravská šlechta užívala sekretů se znakovou náplní. Podle kompletnosti erbu se dají jejich pečeti rozdělit do dvou velkých skupin. První tvoří 55 pečeti se štítem, helmem a klenotem v pečetním poli. Erb je umístěn většinou v gotickém čtyřlístu, který dělí legendu na dvě části. Tento typ používala hlavně vyšší šlechta. Do druhé skupiny spadá 68 pečeti pouze se štítkem v pečetním poli. Štít je často umístěn v gotickém trojlístu, který do legendy nezasaahuje. Takovéto pečeti jsou příznačné spíše pro nižší šlechtu, ale užívali je i páni. Jen jednou je znak umístěn na praporci a jednou se objevuje pečeť bez štítu, jen s helmem a klenotem. Tvar

štítu je různý, r. 1412 převládá gotický, r. 1421 a výrazně 1434 španělský, objevují se i štíty soudečkové, jednou štít kolčí a jednou terč. Helmy jsou až na dvě výjimky všechny kolčí a pravidelně jsou k nim připojeny fajrnochy. Občas se v pečetním poli objevují iniciály.

Legenda je u všech šlechtických pečetí v jednom řádku, uzavřena nejčastěji mezi linky, zřídka mezi perlovce. Většinou je vyryta v jazyce latinském, čeština se r. 1412 objevuje jen jednou, r. 1421 čtyřikrát a r. 1434 už jedenáctkrát. Naproti tomu němčina, udržující se v prvních dvou landfrídech zhruba na stejné úrovni (4x a 5x), ztratila se r. 1434 z legend úplně. U některých pečetí je jazyk neurčitelný, u jiných je legenda zcela nečitelná.

V této době se mění rychle i typ písma užívaný v legendě. Gotická majuskula, použitá roku 1412 o něco častěji než textura, ustupuje roku 1421 ve prospěch textury a roku 1434 se vyskytuje už jen v jediném případě. Texturní písmena se často rozpadají do řady lámaných dírků a jsou obtížně čitelná. Zkratky se objevují málo. V několika případech nedává část legendy smysl, ačkoli písmena jsou čitelná.

Barva vosku je nejčastěji černá - u 87 pečetí, nebarvených je 17, zelených 11 a červených 10. Červenou barvu užívali významní představitelé markrabství. Velikost černých pečetí silně kolísá, nejmenší, patřící nižší šlechtě, jsou téměř všechny černé.

Velikost šlechtických pečetí kolísá nejčastěji mezi 20-30 mm. Průměrná velikost u prvních dvou listin je shodná - 25,3 mm, u poslední klesl průměr na 23,8 mm, neboť se ho zúčastnila také nižší šlechta, která měla pečeti menší. Na žádné listině se nevyskytuje žádný jiný tvar pečeti než kulatý.

U některých pečetí lze pozorovat určité společné znaky s některými druhy mincí. Týká se to celé velké skupiny pečetí pouze se štítem v pečetním poli. V případě Kuny z Kunštátu a z Louček (1434) se dá určit zcela přesně, že předlohou pro jeho pečeť byl rakouský fenik. Dokonce i iniciály n, u, h, patřící vídeňskému mincmistrovi Niclasu von Himmel, byly na pečeti ponechány, jen babenberské břevno na štítě bylo nahrazeno třemi kunštátskými pruhy.

Všechny pečeti na landfrídech jsou voskové a jednostranné, až na pečeť Václava IV. se sekretem na rubu. Chráněny jsou miskou z vosku přirozené barvy. Jedna taková miska je přivěšena prázdná k listině z r. 1412. Na rubu misek se často objevují otisky prstu. Všechny pečeti jsou přivěšeny na pergamenových proužcích, které bývají zpravidla popsány jménem pečetiitele. Téměř všechny popisy proužků jsou české, zbývající jména jsou v podobě latinské.

Zajímavá je otázka chybějících pečetí. Na plikách listin je totiž řada zářezů bez pečeti, na listině z r. 1412 jich je 22, z r. 1421 8 a z r. 1434 dokonce 53. Na některých místech se dochovaly pergamenové proužky samotné, bez pečeti. Na jednotlivých listinách jich je postupně 20, 1, 37. Ani jeden z nich nenese stopy vosku, na žádném z těchto proužků pečeť nikdy nevisela. O místech, na nichž se nedochoval ani tento proužek, se dá těžko říci, zda na nich pečeti původně visely, nebo ne. Dá se předpokládat, že aspoň na některých zpočátku byly.

Právě velké množství chybějících pečetí je důvodem M. Švábenského k tvrzení, že někteří páni své pečeti k landfrídu nepřivěsili, protože k němu měli negativní postoj, a chybějící pečeti tak naznačují rozvrstvení šlechty. Zajímavý je však pohled do textu, kde se v závěru každé listiny praví: "A jestliže by z nás svrchupsaných kterého pečeť nedošla, buďto jednoho nebo více k tomuto listu, tiem tento landfryd v žádnéj věci nemá zrušen býti, než má v svéj plnej moci ostatí, jakož by všech pečetí přivěšeny byly." /8/ Texty pak pokračují slovy: "Také byl-li by který pán nebo zemenín, jehož jméno v tomto listu není posazeno, jesto by svú pečeť k tomu landfrydu chtěl přivěsiti a přivěsil, to má tak mocno býti, jako by nyní přivěšena byla a jako by právě jeho jméno napsáno bylo." Malý počet dodatečně přivěšených pečetí (na jednotlivých listinách 3, 2, 5) podporuje skutečně myšlenku o lhotejnosti šlechty k landfrídům. Proto ani jejich účinnost nebyla asi vysoká, smlouvy z r. 1388 a 1421 se zhroutily v krátké době. Paradoxní je, že do nich vstupovali i takoví páni, kteří byli ve spojení s lapky, nebo se loupeží přímo zúčastňovali - Vilém z Pernštejna, páni z Bítova, Jan Mensnpek z Helfštejna. Žádné zvláštní landfrídní orgány neexistovaly.

Landfrídy jsou vynikajícím sfragistickým pramenem. Je to dáno jak velkým množstvím přivěšených pečetí, tak jejich dobrým stavem, v jakém se dochovaly. Jejich identifikace nečiní potíže (existuje katalog), jen u jedné, dodatečně přivěšené pečeti, neznáme jejího majitele. Některé z nich mají povrch dosti setřený, poškozených pečetí je však velmi málo, zlomek je jen jediný. Nenajdeme na nich pečeť měst, ta se poprvé účastní r. 1440, ani pečeť reprezentující celý landfríd.

Poznámky:

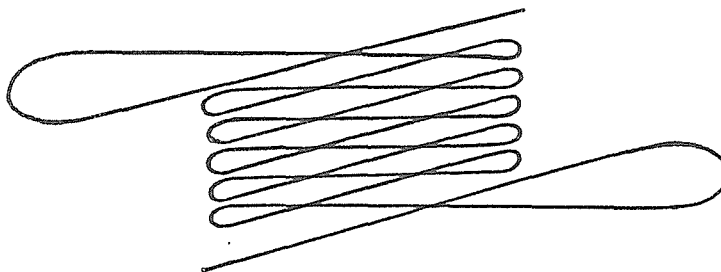
- 1/ 1388 - Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XI, ed. V. Brandl, Brno 1885, 529;
- 1412 - V. Brandl, Kniha Tovačovská, Brno 1868, s. 25-28;
- 1421 - Archiv český X, ed. J. Kalousek, Praha 1890, s. 246-250;
- 1434 - Archiv český X, s. 250-254

- 2/ Vavřinec z Březové, Husitská kronika, Píseň o vítězství u Domažlic, Praha 1979, viz s. 270.
- 3/ J. Válka, Morava roku 1421, Brno 1979.
- 4/ B. Čerešňák a kol., Dějiny Moravy I, 1. díl J. Válka, Od Velké Moravy do husitské revoluce, Brno 1983.
- 5/ J. Válka, Hegemonie Husitů na Moravě (1426-1434), Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě IV; Jižní Morava, roč. 23, sv. 26, Brno 1987, s. 65-83. Autor se vrací k otázce dřívější nesprávné datace landfrídu ke 4. březnu 1434 a domnělé zradě moravských husitů.
- 6/ R. Rauscher, Zemské míry na Moravě, in: Práce ze semináře českého práva Karlovy university č. 1, Praha 1919.
- 7/ M. Švábenský, Stavovské listiny 1212-1847, Katalog, Brno 1965.
- 8/ Archiv český X, s. 254, část textu landfrídu z r. 1434:

Die Petschaften der ältesten mährischen Landfrieden

Die Landfrieden sind bedeutende Quellen für die Sphragistik, Heraldik und allgemeine Historie. Es sind zeitweilige Verträge, mit denen sich die Stände den Frieden und die Ordnung im Lande verpflichteten. Der älteste Landfried in Mähren wurde im J. 1388, der letzte im J. 1608 abgeschlossen. Die ältesten drei aufbewahrten Urkunden stammen aus den Jahren 1412, 1421 und 1434. Jede von ihnen trägt eine grössere Menge von Petschaften (36, 49, 54, zusammen 139), die den Ausgebern und dem mährischen Adel gehören. Diese Urkunden sind in Landesarchiv Brno im Fonds der Standesurkunden aufbewahrt; die Petschaften befinden sich im sehr guten Stande.

MK

Pokus o doplnění rodokmenu Leoše Janáčka (Kněz Antonín Herman)

Erich Šefčík

Stalo se zvykem, že se snažíme dopátrat své vlastní minulosti a hledáme, jak a kde žili naši předkové, jaké byly jejich radosti i starosti. Z takovýchto genealogických studií pak vyvozujeme mnohé závěry pro rod, z kterého pocházíme, a samozřejmě i pro sebe. Genealogie, jako věda, která se zabývá vztahy mezi lidskými jednotlivci, vyplývajícími z jejich společenského rodového původu, je často používána i k úkolu osvětlit kořeny života slavných osobností lidských dějin – vědců, umělců, politiků. Při tom se často dostává do úzké souvislosti s vědami biologickými a s demografií.

I Leoši Janáčkovi, klasiku české hudby, kterou proslavil spolu s Bedřichem Smetanou, Antonínem Dvořákem, Bohuslavem Martinů a dalšími, bylo již věnováno několik genealogických studií, počínaje objevnou prací Vladimíra Helferta a konče přehledy Svatavy Přibáňové, které osvětlily příbuzenské vztahy v rodu, z něhož Leoš Janáček vyšel. V tomto svém příspěvku nehodlám podrobně informovat o osudech předků L. Janáčka, ale chci na základě analýzy naznačit, odkud asi geneticky povstaly hudební dispozice v rodě hukvaldských Janáčků, které vyvrcholily, a bohužel i zanikly, dílem Leoše Janáčka. Víím, že mnozí znalci Janáčkovy života a díla nebudou s mými závěry souhlasit, a pokud budou, tak aspoň tu s větším, tu s menším otazníkem a připomínkou. Závěry, které tu předkládám, sice mají racionální jádro, avšak v rozhodujícím okamžiku jsou postaveny nikoli na doložitelném faktu, ale pouze na intuici, i když intuici, podle mne víc než pravděpodobné. Žádný jiný pramen, než má vlastní úvaha, k těmto závěrům nevede a snad ani nikdy nepovede.

Oč vlastně v rodokmenu Janáčků jde? Prostě o skutečnost, že děd Leoše Janáčka, Jiří Janáček starší, narozený 1778, prvý kantor a muzikant v rodě, se narodil až za čtyři roky po smrti údajného otce Jana Janáčka (1742–1774), soukeníka z Frýdku. Chceme-li poznat, kde hledat počátky muzikantské geniality L. Janáčka, není nesrovnalost v tomto rodu zanedbatelným a přehlížitelným faktem, o kterém dokonce můžeme taktně pomlčet, neboť se nám nehodí do naší prudérní společnosti a naší maloměstské morálky. Tak to například udělal Jaroslav Procházka v monografii Lašské kořeny života a díla Leoše Janáčka (1949), kdy vůbec nevzal na vědomí základní výzkum, který v tomto směru podnikl přední znalec Janáčkovy života a díla Vladimír Helfert a nechal prostě Jana Janáčka žít o čtyři roky déle!

Vladimír Helfert byl také první, který upozornil na genealogickou nesrovnalost v rodě hukvaldských Janáčků. Zároveň velmi nesměle naznačil, kam mohou jít genetické kořeny v tomto rodě, totiž k osobě Antonína Hermana, příslušníka řádu augustiniánů a později lokálního kaplana na Velkém Petřvaldě (dnes Petřvald, okres Nový Jičín).

Na základě svého vlastního studia a doposud vydané literatury chci právě v tomto příspěvku podpořit Helfertovo tvrzení, které je janáčkovskými badateli a naposledy např. i Sv. Přibáňovou přehlíženo a ukázat, že zájem o hudbu a vyšší vzdělání, jež se náhle objevuje u předků Leoše Janáčka, pramení nejenom přeneseně, díky nevšednímu zájmu o výchovu Jiřího Janáčka staršího jeho vychovatelem Antonínem Hermanem, ale i přímo – geneticky. Nelze ale popřít, že mnohé vlohy získal tento Janáček i prostřednictvím své matky a jejího rodu. Blíže ji vůbec neznáme, víme jen, že byla prostého původu. Nemůžeme ani říci, měla-li nějaké vzdělání, ale nepředpokládáme je. Vždyť povinná školní docházka byla v českých zemích zavedena až v roce 1774, což ovšem nevylučuje, že to mohla být žena bystrá a hudbu milující.

V matrice narození města Frýdku je k 17. 4. 1778 uveden jako narozený pohrobek (posthumus) dítě Jiří Janáček. Jeho otec je zapsán Jan a matka Dorota, rozená Brojáčková. Rozdíl mezi úmrtím Jana Janáčka, soukeníka z Frýdku a narozením dítěte činí 3 roky a 10 měsíců. Je tedy jasné, že Dorota porodila nemanželské dítě. Z doslovného zápisu v matrice "Georgius posthumus, Janoczek Dorothea vidua Joannis" se zdá, že někdo si přál, aby narozené dítě bylo v matrice uvedené jako pohrobek, tj. dítě narozené do deseti měsíců po smrti údajného otce. Již sám matriční zápis je zajímavý svoji formulací. Je zcela ojedinělý a liší se od podobných zápisů v této frýdecké matrice, protože uvádí jen jméno a příjmení matky s dodatkem "vdova po Janovi". Naproti tomu u prokazatelně dvou dalších zápisů narození pohrobků je vždy u dítěte uvedeno příjmení a jméno otce a teprve na druhém místě jméno matky. Zápis o narození Jiřího Janáčka svědčí o určitém záměru a zapisující a kritici kněz Josef Palarčík musel být dobře informován, že užil takovéto formy zápisu. Musel se dobře znát s otcem dítěte i s rodinou matky a také věděl, že osudy nemanželských dětí bývají zlé a nelegitimitnost nesou s sebou po celé dětství. Jediný dobový narativní pramen, který nám narození Jiřího Janáčka přibližuje, pochází z pera jeho syna Vincence a je pochopitelně velmi nepřesný a navíc i charakteristický, protože nám zprávu o narození Jiřího zamlžuje: "Jeho otec jmenoval se Jan Janáček, byl dle řemesla tkadlec, jeho matka Dorota, pocházela z rodiny Brojáčovy. Jan Janáček zemřel v mladém věku, zanechav po sobě vdovu Dorotu a chlapečka jménem Jiřík, kterému bylo tehdy 5 let."!

Matka se svým synem, který byl jejím třetím dítětem, žila až do roku 1784 ve Frýdku. Zde o jejím životě nevíme prakticky nic (dvě předešlé dcery Jana Janáčka zemřely jako děti ještě

za jeho života). Roku 1784 se Dorota přestěhovala jako hospodyně na nově zřízenou lokální faru ve Velkém Petřvaldě k Antonínu Hermanovi. Kdo byl Antonín Herman? Narodil se jako druhé dítě (z celkem osmi) v roce 1753 Viktorinu Hermanovi, purkrabímu na zámku hrabat Vlčků v Klimkověcích poblíž Ostravy (další sourozenci Antonína byli: 1752 Magdaléna, 1756 Josefa, 1758 Apolína, 1760 Viktorina, 1763 František, 1768 Ignác a 1769 Vincenc). Viktorin Herman podle zápisu v oddací matrice pocházel z Turkova, malé vsi severně od Opavy, dnes ležící v Polsku, poblíž hranice s Československem. O jeho osudech nevíme nic, jen, že se v roce 1752 oženil v Klimkověcích s Annou, dcerou Jakuba Luzara, místního občana. Byla to pro mladou dívku jistě čest, vždyť sňatkem s purkrabím se rázem vyhoupla na přední místo ve společenském žebříčku města, i když zřejmě pocházela ze slušné situované místní rodiny. S nemajetnou dívkou by se představitel vrchnostenské zprávy jistě neoženil, to nepřipouštělo jeho společenské postavení.

Ves Turkov (v r. 1709 měla podle L. Hosáka jen 9 rolníků a šest chalupníků) patřila s jinými do majetku kláštera klarisek v Opavě. Dá se předpokládat, že Viktorinův otec, jehož jméno bohužel neznáme, byl rovněž nějakým hospodářským úředníkem tohoto kláštera, a to právě v Turkově. Pravděpodobně byl svobodným měšťanem Opavy, protože toto jméno se zde často vyskytuje. Odpověď na tuto otázku už asi stěží dostaneme, protože turkovské matriky z té doby jsou neúplné a rovněž neúplný je archiv opavských klarisek a klimkovických Vlčků. Viktorin Herman se však v Opavě nenarodil. Opavské rodné matriky jej neznají.

Ale vraťme se k Antonínovi Hermanovi. Nevíme, kde studoval, snad v blízkém piaristickém gymnáziu v Příboře. Seznamy absolventů se však nedochovaly. Tato škola ve svých zdech vychovávala a vzdělávala děti šlechticů, bohatých měšťanů a úředníků ze širokého okolí. Než vstoupil do kláštera, mohl studovat některý ze seminářů olomouckých biskupů. V roce 1778 byl přijat za člena řádu augustiniánů ve Fulneku a dostal řádové jméno Nepomuk Antonín. Posláním tohoto řádu (na Moravě měl ještě domy v Brně a Šternberku) byly společné motlitby a zpěv v chrámu, práce duchovní i mimo řeholní dům a činnost vědecká. S Antonínem Hermanem žilo ve fulneckém klášteře ještě deset spolubratrů a probošt. Sám zastával funkci provisor-a-hospodáře, tedy po proboštovi a jeho zástupci byl třetí nejvýznamnější osobou v hierarchii kláštera, jistě i vzhledem ke svému původu. Je tedy vidět, že augustiniáni bohatě využívali znalostí A. Hermana, které si přinesl ze svého domu, totiž znalosti hospodářských.

Když císař Josef II. omezil v roce 1782 činnost církevních řádů, zrušil přitom i augustiniánský klášter ve Fulneku. P. Herman se dal roku 1784 spolu s ostatními kleriky do služeb světské kurie, a ta mu nabídla spravování lokální kuracie, což byly v podstatě malé farnosti, vyčleněné z větších celků. Dekretem ze dne 6. 11. 1784 byl A. Herman jmenován lokálním kaplanem ve Velkém Petřvaldě, kterážto obec do té doby patřila do farnosti Stará Ves. Z pořízeného soupisu Hermanova klášterního majetku je patrné, že šlo o člověka bohatého se specifickými zájmy a rovněž o člověka vzdělaného. Vedle běžných potřeb vlastnil A. Herman celou výstroj pro koně a 131 knih, zde seznam bohužel neříká jakých. Měl spolu s regenschorim Teodorem Františkem Brentlem nejvíce knih!

V Petřvaldě přišel do značně prostého prostředí, kde stál polorozbořený kostel, nebylo fary a ani školy: ta byla zřízena teprve v roce 1787. Na novém působišti využil svých ekonomických zkušeností, nechal zbořit starý kostel, zasadil se o stavbu školy a počal stavět nový kostel, jehož svěcení se však již nedomohl. Zemřel v roce 1801. O povaze A. Hermana toho mnoho nevíme. Jen ze životopisu Jiřího Janáčka staršího, sepsaného synem Vincencem, se dovídáme, že A. Herman byl posedlý alkoholem: "I P. Herman byl této neřesti oddaný, a když potom po zrušení svého řádu jakožto duchovní správce do Velkého Petřvaldu přišel, tu musel pro nedostatek vína kořalku pít, takže v odpoledne větším dílem v nepřístojném stavu se nacházel."

V roli pěstouna poskytoval ovšem A. Herman Jiřímu Janáčkovi všemožnou podporu! Ostatně odlišný zápis v matrice, pravděpodobně hudební znalosti a neobvyklá starost o osudy tohoto dítěte jen potvrzují naši domněnku o otcovství (a nejen moji). Vincenc Janáček v několikaletém životopise Jiřího Janáčka vzpomíná, že P. Hermann naučil Jiříka velmi užitečné práci, jako "zelinářství, knihařství, zahradnictví". Sám jej učil, a když zjistil u chlapce hudební nadání, zajistil mu výuku u místního rektora školy a muzikanta Josefa Richtera. Určil mu i životní osud - dráhu učitelskou. Na druhé straně jej ovšem naučil i pít alkohol a prudká povaha, spojená s náruživostí a nedočkavostí, která se v alkoholovém oparu ještě zvyšovala, byla rubem výchovy Hermana. I zde si lze položit otázku. Nemají tyto povahové vlastnosti Jiřího Janáčka něco společného s povahovými vlastnostmi A. Hermana? Prudká povaha se pak objevuje jak u jeho syna, Jiřího mladšího, tak u jeho vnuka Leoše.

Bystrý a hudebně nadaný Jiří Janáček starší odjel na zkušenou do tehdejší Polské Ostravy (dnes součást Ostravy), kde praktikoval u tamního učitele Karla Němce, ve své době věhlasného hudebníka. Po letech praxe a složení učitelské zkoušky působil na různých školách v okolí Ostravy, až se uchýtil na škole v Albrechticích na Novojičínsku. Jeho syn Vincenc vzpomíná na otcovy hudební vlohy: "Byl náruživý zpěvák, měl silný a příjemný hlas, hrál a zpíval při tom s takovým citem, že mu slzy z očí kanuly. On nebyl němý varhaník, on vždy při varhanech předzpěvoval a s tím dovedl, že lid každou novou píseň brzy pochopil." Se svým kamarádem krejčí Janem Huvarem, později známým stavitelem varhan, postavil v Albrechticích varhany, které hrály v místním kostele do jeho přestavby koncem 19. století. Byl v širokém okolí též proslaveným zahradníkem.

Vladimír Helfert při charakteristice tohoto Jiřího Janáčka říká: "Děd Leoše Janáčka Jiří byla postava neobyčejně poutavá. V něm je již mnoho povahových rysů, které se později objevují

u jeho vnuka Leoše. V rodové tradici znamená Jiří velký přelom, nečekaný obrat; po třech soukenických generacích se objevuje v něm náhle bez předchozích předzvěstí, zakladatel kantorské a muzikantské tradice. V něm se nečekaně kulturní úroveň rodu zdvíhá do sféry vzdělanosti, do sféry kulturní tvořivosti."

Kantor Jiří Janáček převedl lásku k hudbě i na své děti. Těch měl celkem sedm. Čtyři syny nechal studovat; dva, Josefa (Albrechtičky 18. 3. 1801 - Litomyšl 27. 2. 1887) a Jana (Albrechtičky 27. 10. 1810 - Veselí nad Moravou 2. 1. 1889) na kněze a další dva, Jiřího mladšího a Vincence (Albrechtičky 21. 1. 1821 - Kateřinky u Opavy 2. 1. 1901) zasvětil povolání učitelskému. Otec Jiří věnoval svým dětem rovněž velkou péči a mimo školních předmětů je učil hře na klavír, varhany, housle a zpěv. Zvláště Jan rád pěstoval muziku a byl také ze všech strýců Leoše Janáčka mu nejbližší a finančně jej i podporoval.

Jiří mladší a Vincenc Janáčkové, jako všichni tehdejší učitelé, museli ovládat některý z hudebních nástrojů, který potřebovali ve škole i v kostele. Jiří žil poměrně nuzný život, takže "muzika a včely byly jedinou radostí rektora ukvaldského", tj. hukvaldského. Hrál výborně na varhany, na které se zdokonalil právě ve Velkém Petřvaldě u tamního rektora J. Richtera, učitele a přítele jeho otce. Měl celkem 14 dětí, z nichž čtyři zemřely brzy po narození. Devátým dítětem byl právě Leo Eugen, náš Leoš Janáček. Ten zdědil hudební nadání jak po otci, tak po matce, která podle svědectví pamětníků měla krásný hlas a dobře hrála na kytaru a varhany. U Janáčků se samozřejmě pěstovala hudba, ale o Leošovo hudební vzdělání se staral jen otec. Všechny děti Jiřího mladšího měly větší či menší vztah k hudbě, ať byli učitelé, nebo inženýři. Ovšem pouze v Leošovi se shromáždily veškeré hudební ambice jeho předků, v něj musíme počítat i Antonína Hermana, které vyústily v geniální projev umělce, zařazeného dnes mezi nejvýznamnější na světě.

Otec Leoše Janáčka nebyl jen účastníkem přímého reprodukčního muzikantství, ale projevil se u něj i vloh organizací, kterými se zapsal do kulturních dějin Hukvald a okolí. Roku 1865 založil se svým synem Vincencem Zpěváckočtenářský spolek, první hudební spolek v tomto kraji. Malé a zapomenuté Hukvaldy tak předstihly ve zpěvu a českém národním uvědomění daleko větší města a místa širokého okolí. Vlasteneckým zpěvem a láskou k muzice povzbuzovaly dřímající národní povědomí.

Jiří Janáček se stal i sbormistrem tohoto spolku a svoji činností vlasteneckou, vzdělávací a hudební navázal na práci otce v Albrechtičkách.

Nehodlám se na tomto místě zabývat osobností Leoše Janáčka a jeho životními osudy. To již udělali jiní. Stačí snad pro zajímavost připomenout, že L. Janáček se svojí tvorbou rád vracel do míst, odkud pocházel on i jeho předkové. Když putoval po svém lašském kraji za folkloristickou písní, navštívil v 80. a 90. letech i místo, kde jeho prababička a Antonín Herman vychovávali Jiřího Janáčka staršího, prvního kantora a muzikanta v rodě, v němž muzikantská tradice vyústila až k Leoši Janáčkovu, skladateli, dirigentovi, hudebním pedagogovi, kritikovi a spisovateli.

Tolik můj příspěvek. Znovu zdůrazňuji, že jeho výsledek, totiž dokazování přímé genetické souvislosti mezi Antonínem Hermanem, lokálním kaplanem ve Velkém Petřvaldě a rodem Janáčků, a tedy i Leošem Janáčkem, je položen na předpokladu a pravděpodobnosti, na niž decentně upozornil i zde mnohokrát citovaný Vl. Helfert a po něm i někteří jiní znalci Janáčkovy díla. Však nebýt prosté lidské touhy milovat a být milován, i když někdy to milování má chuť "zakázaného ovoce" a je pro součastníky a častěji ještě více pro potomky nepřijatelné a tudíž všelijak zastírané, bylo by určitě lidstvo ochuzeno o leckterou, když ne geniální, tak aspoň zajímavou osobnost a už nesejde na tom, zda v pozitivním, či negativním slova smyslu a zda hned v první generaci, nebo v některé následné.

V případě Doroty Janáčkové a Antonína Hermana jsem souvislosti snad vystopoval. Podtrhuji snad! Možná, že příběh zakázané lásky D. Janáčkové se odehrál úplně jinak! V tom případě se jí i Antonínu Hermanovi omlouvám!

Vývod rodu Herman a Janáček:

Viktorin Herman

 x asi Turkov kolem 1724
 + Lagnov (část Klimkovic) 22. 8. 1791
 Klimkovic 3. 7. 1752 s Annou, dcerou Jakuba Luzara z Klimkovic a Kateřiny, dcery Lukáše Scholtise
 x Klimkovic 19. 5. 1726
 + Klimkovic 13. 5. 1782

Antonín

 x Klimkovic 10. 11. 1753
 + Velký Petřvald 18. 4. 1801

Jan Janáček

x Frýdek 20. 2. 1742

+ Frýdek 6. 6. 1774

Frýdek 26. 1. 1768 s Dorotou Brojáčkovou, dcerou soukeníka Františka z Frýdku

x Frýdek 13. 1. 1748 + Albrechtičky 19. 1. 1808

Jiří Janáček starší, matka Dorota Janáčková, otec neznám

x Frýdek 17. 4. 1778

+ Albrechtičky 15. 10. 1848

Albrechtičky 8. 7. 1800 s Annou, dcerou Jana Scheuttera, sedláka z Albrechtiček

x Albrechtičky 1. 11. 1781

+ Albrechtičky 19. 12. 1869

Jiří, mladší

x Albrechtičky 4. 10. 1815

+ Hukvaldy 8. 3. 1866

Příbor 24. 7. 1838 s Amálií Grulichovou, dcerou měšťana z Příbora

x Příbor 3. 4. 1814

+ Hukvaldy 16. 11. 1884

Leo Eugen

x Hukvaldy 3. 7. 1854

+ Ostrava 12. 8. 1928

Brno 13. 7. 1881 se Zdeňkou, dcerou Emiliána Schultze, ředitele učitelského ústavu v Brně

x Olomouc 30. 7. 1865

+ Brno 17. 2. 1938

Použité prameny a literatura:

Státní oblastní archiv v Opavě - Sbírka matrik Severomoravského kraje

Pozůstalost Vincence Praska

Pozůstalost Josefa Zukala

Státní oblastní archiv v Brně - Moravské gubernium Brno - církevní oddělení

d'Elvert, CH.: Geschichte der Musik in Mähren und Oesterr. - Schlesien mit Rücksicht auf die allgemeine böhmische und österreichische Musikgeschichte. Schriften der. hist. stat. Section, Brno 1873.

Helfert, V.: Leoš Janáček. Obraz životního a uměleckého boje. I. V poutech tradice. Brno 1939.

Janáček, V.: Životopis Jiřího Janáčka. Brno 1985.

Nehýbl, J.: Styky Leoše Janáčka s Petřvaldem. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 25, 1980, s. 62-65

Procházka, J.: Lašské kořeny života a díla Leoše Janáčka. Frýdek-Místek 1948.

Přibáňová, S.: Leoš Janáček. Praha 1984.

Táž: Nové poznatky k rodokmenu Leoše Janáčka. Časopis Moravského muzea, Vědy společenské 69, 1984, s. 129-138.

Stolařík, I. - Štědroň, B.: K dějinám hudby v Ostravském kraji. Slezský sborník 53, 1955, s. 195-229

Šeřík, E.: Genese hudebních dispozic u předků Leoše Janáčka a Antonín Herman. Genealogická studie. In: Czech Music in Texas, A Sequicentennial Symposium, College Stadion. Tx, Second Edition 1980, s. 151-159.

Štědroň, B.: Leoš Janáček. Vzpomínky, dokumenty, korespondence a studie. Praha 1986.

Wolný, G.: Kirchliche Topographie von Mähren. I. Abt. III. Band. Brno 1859.

Z historie petřvaldské školy 1787-1970. Petřvald 1970.

Ein Versuch um die Ergänzung des Stammbaumes von Leoš Janáček

Im Stammbaume der Familie des weltberühmten Componisten Leoš Janáček befindet sich eine interessante Undeutlichkeit. Dieser Betrag bestrebt sich um eine eigene Erläuterung. Der Grossvater von Leoš Janáček, Georg Janáček Sen. (1778-1848), der erste Kantor und Musiker in der Familie, wurde nämlich erst in vier Jahren nach dem Tode seines angeblichen Vaters Johann Janáček geboren. Auf dem Grunde des verdächtigen Vermerkes im Geburtsbuche, wo Georg Janáček Sen. wie ein Posthumus erwähnt ist, und auf dem Grunde weiterer indirekten Beweise (die direkten existieren nicht) beurteilt der Autor, dass der wahrscheinliche Vater dieses Kindes der Priester Anton Herman, ehemaliger Mönch des Augustinianer-Ordens in Fulnek war. Anton Herman erzog den Georg Janáček Sen. an die Pfarre in Gross-Peterswald (Bez. Nový Jičín), wo er bis zum J. 1784 mit seiner Mutter lebte. Der Beitrag enthält dann die Lebensbeschreibung A. Hermans und seines Vaters, des Burggrafen der Graf-Wilczekschen Herrschaft in Klimkovice.

MK

1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774
1774	Jan Janáček	Anton Herman	1774

Záznam o úmrtí Jana Janáčka ve frýdecké matrice z r. 1774

1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček
1778	Jiří Janáček	Georg Janáček Sen.	Anna Janáček

Záznam o narození Jiřího Janáčka st. ve frýdecké matrice z r. 1778

Foto B. Beilová

Redakční poznámka:

Poznámkový aparát jednotlivých příspěvků byl redakčně upraven.

Německá resumé přeložili PhDr. Marie Gawrecká, Miloslav Kroček a autoři.

Sborník příspěvků ze IV. setkání genealogů a heraldiků

Vydal Klub genealogů a heraldiků Ostrava při DK Vítkovic

Ostrava 1992

Uspořádal: PhDr. Karel Müller

Odpovědný redaktor: Vladimír Markl

Grafická úprava a tisk: Soukromá tiskárna PROPIS v Ostravě